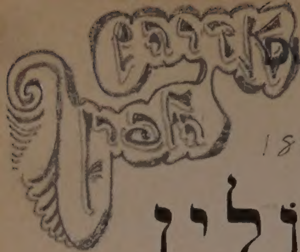

י. אָפּאטושו

1886-1954

בְּיַעֲרוֹת פּוֹלִין

רומאן

MS תרגם מכתב־יד

מ. ליפסון

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

ניו־יורק * ווארשה * מוסקבה

שנת שש מאות שמונים ואחת

681

לאָבי המקובל דוד אָפּאַטאָווסקי
לאמי נאנטשה בת יערות ליפּובצה
נשמתם עדן.

התוכן

חלק ראשון:

חלק שני:

חלק שלישי:

חלק ראשון

א

יוּחָסִיו

רדכי, אביו, אבי־אביו, ולמעלה עד הדור הששי, כולם נולדו וגודלו ביערות ליפובצה, היו מתחתנים ביניהם וחיים משפחות־משפחות. בימי־החנוכה היו מתכנסים ובאים לביתו של הגדול במשפחה ומחשבים את חשבונותיהם.

לשעבר, בימים הראשונים, הטובים, היה מספר הבאים למעלה ממאה, כולם גבוהים וחסינים כאלונים. היו יושבים עד חצות, מסובים לשולחנות־אלון, כותבים בקרטון תגים ועגולים, אוכלים שוויסקים וברווזים צלויים, עד שבלו ידיהן של הנשים מלמרוט את הנוצות, ושותים, לקנות־סעודה, שכר ביתי. ויש, שמתוך ישיבה בחבורה היו מגיעים לידי קטטה, פעמים גם לידי הכאה, ברם היו מתפייסים מיד, מתקשרים קשרי־חתון ונפטרים לבתיהם.

כשאחד מהם השיא את בנו, או את בתו, היו מתכנסים ובאים כל בני־המשפחה — למעלה משלש מאות איש. כל משפחה הביאה אתה, מסביבתה, את הרב, את מקהלת־המנגנים — והיו הללו מנגנים תחת כפת־השמים. המחותנים, תחלתם רבים ומתקוטטים זה עם זה, חוזרים בהם לפני החופה, ומוכנים ומזומנים לבטל את האירוסים, וסופם, מתרצים ומתפייסים — וכל בני־המשפחה משמחים את החתן ומרקדים לפני הכלה בחדרים, בגרנות וביער.

מרוב טובה ומתוך בטלה היו הבנים והבנות מפנים את לבותיהם לאהבה, ומאיימים על אבותיהם, כי אם יעכבו על ידם — יאבדו עצמם לדעת. האבות היו מכים ורודים, מגרשים את הבנים מן הבית, והללו היו מקבלים מרות ושבים לבית־אבא.

ומעשה באחד מבני־הדיגים, מעבר לווייכסל, שנתן עין באחת מבנות־המשפחה, התאהב בה ונשא אותה בחופה וקידושין ב„קושטשול" הסמוך. ארבו צעירי־המשפחה לזוג על דרך־המלך, נטלו את הריבה בזרוע והחזירוה בעל־כרחה לבית־אבא. הכמומרת יעשה את אחותם? הריבה לא עמדה בקלונה, השליכה עצמה לתוך הווייכסל — והעבירה את הכתם מעל המשפחה.

כך חיו אבותיו של מרדכי, יהודים תמימים וכשרים, ביערות ליפובצה שנים רבות. שנאה כבושה היתה בלבם לתלמיד־חכם, ולקו כבוד לרב, ישבו בשלוה, מלאו תיבותיהם כל טוב, פרו ורבו, הושיבו מלמדים לבניהם עד שנת השש־עשרה, ויותר מתפלה, מקרא ותרגום, ולפרקים גם קריאה בתורה, לא למדו הבנים מעולם.

פעם אחת, ובחנוכה היה הדבר, לאחר הקטטות והפיוסים, כשבני־המשפחה ישבו ונהנו מסעודתם, סעודה של ברווזים פטומים, חלש פתאום אבי־אביו של מרדכי, הזקן שבמשפחה. זקני־הדיגים, הרופא, דוקטור העירה — איש לא מצא לו תרופה, והזקן היה נוטה למות. יהודי־היער ישבו סביב מטתו של החולה, עשנו טאבאק חריף, מובטח היה להם, כי החולה הוא מטורף, ורעיון אחד תפס את מוחותיהם: בחלקו של מי יפלו ספרי־התורה בירושה? באותה שעה עמדה לפני החלון עגלת־כילה, רתומה לשני סוסים. מתוך הכילה יצא יהודי ובקש מקום ללון. הוא „משמש בקודש" את הצדיק מלובלין, הנוסע אתו בעגלה. הצדיק נכנס אל הבית, הניח את ידו על ראש החולה, ומיד רפתה המחלה והחולה ישב על המטה.

מאז החלו בני־המשפחה לנסוע ללובלין, אחר־כך לפרשיסחה ואחר־כך לקוצק.

וכשם שהיו מתחלה יהודים כשרים, כך היו אחר־כך לחסידים ותיקים. ישבו בראש שולחנו של הרבי, פסקו מלהתחתן ביניהם. וכשהבנים הגיעו לפרקם, היו האבות נוסעים להמלך ברבי.

לאט־לאט החלו יהודי היער להוציא את בניהם לפלכים אחרים, את בנותיהם היו משיאים לחסידים מופלגים, שהשתקעו לאחר חתונתם בערים הסמוכות. דעתם לא היתה נוחה מן הישיבה ביער. וכך נפוצו יהודי־היער על־פני פולין, וואהלין, הלכו ונתמעטו. מספר הבאים בימי־החנוכה היה פוחת והולך משנה לשנה — ולא היו שנים מועטות, ובליפובצה לא נשאר אלא אביו של מרדכי.

דורות רבים גרו אבותיו של מרדכי ביערות ליפובצה. ואף פי לא היו אלא „לבלרים“ — היו היערות ברשותם, והם היו עושים בהם כבתוך שלהם. קהלה כי נוסדה בישראל — ונדבו אבותיו של מרדכי קורות ומרישים לבנין; וכך נבנו בתי־כנסיות ובתי־מדרשות בערים רבות בפולין. בית־מדרש, או בית־תלמוד־תורה, שהיה זקוק לעצים לימות־החורף — ושלחו אבותיו של מרדכי עצים להסקה. חצי־פלך היה מספק מעציהם.

אכרי הסביבה היו באים ומקוששים את ענפי האילנות הכרותים — ואיש לא עכב על ידם. כשמת לו מת לאחד האכרים, היו אבותיו של מרדכי נותנים לו עצים לארון.

מימין השתרעו יערות־ליפובצה העבותים. אלונים בני־מאה נפלו תחתם מזוקן, התפצלו והתפוררו, והוציאו מתוכם בני־אלונים, שעלו עליהם בחסנם. משמאל התמתחו שדות־מרעה דשנים, שמתוך עשביהם הגדולים והזקופים הלבינו צריפי־דיגים.

כל הסביבה היתה רחוקה מישוב בני־אדם, מוקפת מים ויער,

ובני־הדינגים גדלו פרא, היו נסים, כחיות קטנות תקופות־אימה, מפני כל עובר ושב.

ביום היו הדיגים ישנים; ישנים כצוענים, משפחות־משפחות. בבית אחד שכבו על מזרנים האב, האם, הבנים, החתנים והכלות. עם חשכה היו הגברים, שבעים, מלאי־און, יוצאים לציד־הדגים. הנשים היו „מצליבות“ אותם, מזיינות אותם בחטים קלויות, למשוך את הדגים, ובמחרוזות של שני־זאב, „סגולה“ לוואנדה, מלכת־הווייכסל, שלא תתעה מן הדרך.

הדינים האמיצים, שזופי־הפנים, שלא נרתעו מפני סכנת־מות, גדלו בין המים והיער כילדים, דברו בלשון פעוטות, והבינו לרחש כל גל, לאושת כל נחשול.

הדיגים התמתחו בסירותיהם, זרקו לתוך הנהר את החטים הקלויות, והקשיבו. וכשהחלו מי־הווייכסל להתבעבע, כמים רותחים, מובטח היה להם, כי הציד יעלה יפה. מתוך דעת נוחה הכינו את הרשתות, ועשו אזניהם כאפרכסות. האושה הלכה וגדלה, סיעות של דגים קטנים, כגושי־קרח מכסיפים, עברו בבהלה, נעלמו ונראו שוב. זאבי־מים רעבים, שבוטות ואברומות פעורי־פה, רדפו אחריהם.

במתינות השליכו הדינגים את הרשתות לתוך הנהר, הוציאו לסירוגים בקבוקי יין־שרוף מתוך מנפיהם, התחממו ושקעו במחשבות. חלמו על אורות מתעים, המאירים בלילה על־פני המים, הנוצצים מבין אילנות־היער, כעיני זאב. מובטח היה להם, כי אלה הם אוצרות, אוצרותיה של וואנדה, ברם סכנה היא לרדוף אחריהם, מתעים הם מן הדרך.

וכשהווייכסל התגעש, נתקפל קפולים־קפולים, שנזדקפו לאור הירח כגושי־קרח ירקרקים, התחילו הדינגים להתחנן לפניו, כלפני אב רחום, שיכבוש את כעסו וישביח את גליו. וכשהווייכסל לא עמד

מזעפו, זרקו לוואנדה את שני־הזאב זו אחר זו—וקשרו את סירותיהם אל החוף. הם הציתו את מקטרות־החרסינה, ירקו לתוך המים, ובפעם המאה והאחת קבלו זקני־הדיגים והסיחו את צערם, כי הציד הולך ופוחת משנה לשנה, כי וואנדה היא כבולה, כי הווייכסל קרוע לגזרים, והימים הטובים, שבהם היה דיג שט על־פני המים כעוף הפורח באויר — אותם הימים עברו לבלי שוב.

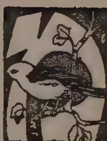
ומתוך הנהר צפה ועולה וואנדה בשחור־הלילה. היא מתמתחת, לופתת את הווייכסל, קובלת לפני בניה, כי טמאו את מימיה, כי זרים באו לגבולה ודוחקים את רגליה. וצעירי־הדיגים מכבים את פנסיהם, יורקים בצער לתוך אגרופיהם, מהדקים את המשוטים בידיהם, ומחליקים על־פני המים, כבעל גבי חיה גדולה וגמישה. הם נכנסים בחשאי לתוך מי־המלך, במקום שהדגים יותר מצויים.

כך חיו הדיגים מדור לדור, רחוקים מישוב בני־אדם. הם גדלו כאלונים ביער; שערותיהם — פשתן; עיניהם — פלך; וכשהגיעו לגבורות עדיין היו פיותיהם מלאים שנים, שנים כתומות, כגזעי־עץ עתיקים, מגודלי־אזוב.

אל ה„קושטשול“ היו ממעטים ללכת, וכמעט שהיו מונעים עצמם מלהתוודות לפני הכומר. בערב „פסחא“ היו משתתפים יחד, כל אחד היה נותן בעין יפה, והיו מביאים את הכומר ל„קדש“ את הלחם. וביום השני, שני ל„פסחא“, היו הולכים כולם בנעריהם ובזקניהם, כשהם מלובשים בגדי־חג, אל היער, היו מזמינים גם את ה„פאן“־לבלר, ומובילים בתרועה ובהמון חוגג אל הווייכסל גולם־תבן, בעל עינים תותבות גדולות, עשויות שתי ביצים מגוונות. אבותיו של מרדכי היו מאמינים באמונה שלמה, כי הווייכסל תובע את קרבנו, ומדי שנה היו מנדבים חביות־שכר, ו„הקוצקים“ עם הדיגים היו מקריבים בשירה וזמרה קרבן לוואנדה — היו משליכים את הגולם לתוך המים.

ב

אָב וּבֵן

רדכי נולד לאביו ר' אברהם מאשתו השניה.

ר' אברהם היה כבן־חמשים, בעל קומה בינונית, רחב־כתפים, וזקן ארוך, ששיבה זרקה בו, יורד לו עד אבנטו. הוא היה מטפוסם של אותם היהודים, שאינם נוהגים לצור את כספם בארנק, אלא משלשלים אותו לתוך כיסי־מכנסיהם, שירחיב את דעתם בצלצולו ויהיה מצוי בידם בכל שעה, לתת בעין יפה לכל הפושט יד.

ר' אברהם היה איש אמיד, והבריות היו מרננים אחריו ואומרים, כי אלמלא נכנסה בו „רוח שטות" — היה מתעשר. ה„פריצים" שבסביבה היו מפצירים בו לקנות מהם את תבואתם וצמרם, והוא היה מסרב, ויותר מכברת־יער לא קנה מהם מעולם. כשנודע לו, כי שמאי שאפט, מחסידי העירה, יהודי קמצן, שהיה סמוך על שולחנו שבועות רצופים ובזכותו יש לו להלה דריסת־הרגל בחצרות־ה„פריצים" — כשנודע לו, כי שמאי קונה מיד ה„פריצים" את תבואותיהם בדמים מועטים, סטר לו על לחיו, קרא תגר, שיש בזה משום חלול־השם והדירו הנאה מביתו. שמאי, שעוד ניחר עליו הדבור לקמן, הצדיק עליו את דינו ולא הטיח כנגדו. ואף שכבר היה עשיר מאברהם, קבל מרותו ועמד לפניו ככלב מוכה לפני קונו.

פעמים אחדות בשנה היה אברהם נוסע לקוצק, לקבל פני הרבי. וכשהיה מזדמן לידו לשבות בדרך־נסיעתו באחת העירות, היה עורך „שולחן" ומזמין את כל חסידי־העירה. הקוצקים היו מונעים את עצמם מלאמר דברי־תורה על השולחן. הם ידעו את אברהם, כי אף־על־פי שחזר בתשובה, הריהו רגיל עדיין בקלות־ראש, שטוף בליצנות ומשטה גם ברבי בכבודו ובעצמו. אמרו עליו, פעם אחת קרא אליו מעם ה„שולחן" את אחד החסידים, איש תם, שאינו מעורב בדעת עם הבריות, ושאל אותו בלחישה, שנשמעה לכל העומדים מסביב, מפני מה משהה ר' מנדלי בביתו כל־כך דודות וגיסות? משל למה הדבר דומה? לכומר הכפר. על המשל הזה חזר רצופות וצחוק פרץ מפיו כמו מתוך חבית. ושוב פעם, כשנתאלמן ר' מנדלי ונשא את אחת מקרובותיו ולששה חדשים ילדה, אמר אברהם בחבורה של חסידים, כי נתקיים בו, ברבי: „בזמן שישראל עושים רצונו של מקום — מלאכתם נעשית על־ידי אחרים"...

על דברים כאלה היו החסידים קורעים כדג את כל אחד, ברם עם אברהם היו נכנסים לפנים משורת־הדין. היו שומעים את הלצותיו ומחייבים חיוד של שטות. הם היו מתביישים זה בפני זה, כתלמידי־חכמים בשעה שגוי מנבל את פיו לפניהם. יודעים הם, כי דרכו של גוי בכך. החסידים ידעו, כי אברהם אינו נזהר בלשונו, אולם מדת־טובו, פזרנותו, הכריעו את הכף לזכותו.

מאשתו הראשונה לא היו לו בנים. ופעם אחת, כשישב במסבה של בני־תשחורת רואי־חיים, על כוס יין, ודעתו זחה עליו, גלה בעצמו את הסוד, כי בחיי ה„ראשונה" עשה מעשים שאינם מהוגנים ולא זוג אחד, מבני העירות הסמוכות, עמד להתגרש בעטיו.

כשמתה עליו אשתו הראשונה חזר בתשובה. הוא עשה לו כב, הביא אברך, פרוש, מקוצק, והחל ללמוד. לאחר שנה, הוא

היה אז בן־ארבעים, נשא אשה שניה, ריבה עניה, בתו של רב. דבורה׳לי היתה בת־טובים והרב העיד עליה במכתבו, כי הורתה ולידתה בקדושה היו. כשנשאה לאברהם היתה עדיין צעירה מאד, פחותה מבת שש־עשרה. היא היתה רכה, בישנית, וכולה דומה לנטיעה דקה, הנובלת ממגע כלשהו.

בימים הראשונים לנשואיהם היה אברהם חרד עליה מאד. כשהיה מחבק ומגפף אותה היה חושש, שלא תשבר בידיו, ודומה היה לגדול הנוטל תינוק בזרועותיו וזהיר בו, שלא להכאיבו בידיו.

דבורה׳לי היתה אשה כשרה, פיה לא פסק מתפלות ומתחנות, מקריאה בספרי־נשים, והיתה עושה רצון־בעלה. היתה שולחת „פדיונות" אל הרבי ומדקדקת לברך על תשעה נרות בערב שבת עם חשכה. וכשאברהם חבק אותה פעם, בשעה שעמדה בתחנה, לא מחתה בו, נהמה כיונה ובכתה בחשאי, כי בעוונות אלה אינה זוכה לבנים. גם החלה לחוש בגופה מיד לאחרי הנשואים.

אברהם היה זהיר מאד בדבורה׳לי, היה נוסע אתה לדאנציג, לשאול ברופאים, והיה מביא לה דורן בכל פעם, שהיה בא מן הדרך. אחר שלש שנים לנשואיהם ילדה דבורה׳לי את מרדכי. מרדכי היה ילד בישן, בודד לעצמו ומפנה לבו להרהורים. הוא היה מתרועע עם וואציק, בנו של שומר־היער, שהיה בן־גילו. הוא היה שתקן מטבעו וממעט בדבור. כשהיו שואלים ממנו דבר לא היה משיב תוך כדי שאלה, אלא נמלך רגע, כאילו קשה לו לרדת לרעתו של השואל, משיב שלא כהלכה, פניו מסמיקים ומבטי עיניו הגדולות, האפורות, מביעים כל־כך תום ורוך, עד שלב כל אחד היה מתמלא אליו אהבה.

עוד בילדותו התנכר מרדכי. הוא לא היה דומה לכל הנערים בני־גילו. אי־אפשר היה לו לראות בצערם של בעלי־חיים, שבני־הדיגים היו מצערים אותם. ואף־על־פי־כן, כשראה בפעם הראשונה

את השוחט עומד בחצרם ושוחט עופות — לא עשה הדבר עליו רושם ושבעה לילות רצופים ראה בחלומו את השוחט, כשהוא עומד וסכין שותת דם בפיו ועיניו מביעות רוך ופחד. החלומות הציקו אותו כל־כך, עד שנתעורר פעם אחת בבהלה, פהק ארוכות וקם והלך ללול התרנגולים. ואלמלא בא אביו וראה אותו בקלקלתו, לא האמין אף איש, כי ילד זה, בעל העינים הגדולות, החולמות, שלא נגע מעולם אף בזבוב, שחט תרנגולת בסכין פגום.

המאורע בתרנגולת זכר מרדכי את כל ימי־חייו. גם סטירות־הלחי שספג מידי אביו לא נמחו ממוחו. ותמיד היה מתמה על עצמו, כיצד בא מעשה זה לידו?

כשמלאו למרדכי עשר שנים, הכנים אברהם מלמד לביתו, ללמד את בנו גמרא. המלמד היה יהודי בן־חמשים, קרח, שמפאת פניו בצבצו על קרקפתו שערות מיותמות אחדות, ומעל מפרקתו הסתלסלו תלתלים מדובללים כתלתלי־תינוק. לחוד־ראשו היתה חבושה כפה מרובבת כמעורה אל הראש, ובין בימות־החורף ובין בימות־הקיץ היה לובש קפוטה מעוכה וקרועה, שלא נשארו ממנה אלא המרפד ושתי שורות של כפתורים גדולים ועגולים. פניו, שבת־צחוק שמנה לא זזה מעליהם, היו מוקפים זקן מגודל וסבוך, שהגיע עד לעינים, והחסיר מהפנים מעט מפני־לבנה. בטבורו של הזקן היתה גומה כתומה, זכר למיץ־הטאבאק, שהיה מטפטף טפות־טפות מן האף.

שלמה המלמד היה עצלן גדול. את מרדכי היה מלמד מעט. רובו של יום היה שוכב פרקדן על־גבי הספה, כשידו נתונה למראשותיו, מריח טאבאק ומספר ספורי־מעשיות. ומספר היה כמעין הנובע. באותה ההתלהבות, שספר מעשה ברבי, ספר מעשה בנאפוליון השלישי. מובטח היה לו, כי נאפוליון הוא רב־האשפים.

הוא המציא מכונות כאלה, שכשהוא מעמיד אותן לפני חילותיו של האויב, מתחילים הללו להתעטש ולהתעטש, עד שהם נופלים מאליהם.

שלמה היה שמח בחלקו ודעתו נחה עליו תמיד. הוא לא בא מעולם לכלל כעס ולא היתה טינה בלבו על שום איש. יוצאים מן הכלל היו אשתו והגאון מווילנה. הוא לא מצא שום זכות להגאון מווילנה, שיצא לחלוק על הרב, בעל ה„תניא", ומחלוקת זו גרמה, כידוע, שבן־דוד לא בא באותו דור. ושנאה כבושה היתה בלבו לאשתו, שלא דר עמה זה שנים אחדות. הוא היה מונע את עצמו מלדבר בה. בערבי־החגים, כשהכל היו טרודים בצרכי־החג, היתה עצבת תוקפת את שלמה והיה שרוי בצער וברוגז. באותם הימים היה מזיר עצמו מן הטאבאק, שותה „אוקוביט" חי, נוזף ומקלל, ומחזר אחרי בן־אדם להסיח לפניו את צערו. הוא היה מתיחד עם מרדכי בחדר, באמתלה ללמד אותו הלכות־החג, ושם היה גועה בבכיה לפני תלמידו. מרדכי היה כובש את פניו בקרקע, מתבייש להסתכל בפני רבו — ועיניו זולגות דמעות. שלמה היה מסיח דעת באותה שעה, כי נער יושב לפניו, היה שופך לפניו את לבו, כלפני אח ורע, מספר לו כל הדברים שבינו ובין אשתו, מדבר בגנותה וקורא לה „זרש". „אלמלא ארורה זו לא הייתי מצפה לעת זקנתי לשולחן אחרים" — היה קובל בדמעות. מרדכי לא היה יורד אף לתחלת דעתו של רבו. היה רואה לפניו את אשתו, בדמות אשה גבוהה, צנומה, וקרן על מצחה, כושתי בשעתה.

שלמה, לאחר שהיה מסיח את צערו, היה שב לשמחתו ולקורת־רוחו. היה ממעט בשתיה, מריח טאבאק גליצאי, מזמר ושמח, כאילו לא ידע כל דאגה. וכך עד החג הבא.

מרדכי, להיפך, היה מיצר ודואג בכל פעם, שרבו היה גועה בבכיה לפניו. מובטח היה לו, כי אין בעולם אומלל כשלמה, ערירי

הוא ובודד. היה מתחרט חרטה גמורה על כל מה שחטא כנגדו, וקופץ ונשבע לעשות רצון רבו ולאהוב אותו כאביו.

בן שתים־עשרה היה מרדכי שונה פרקו לעצמו. ברם היה מפנה את לבו להזיות ולהרהורי־בטלה. בשעת למודו היה מקיף את שלמה בשאלות הבאי, כגון: מפני מה אין אדם נעשה קרח בזקנו, אלא בראשו? או שהיה מוציא מתוך כיסו צפרדע, מעמיד אותה על־גבי הגמרא ונהנה מקפיצותיה.

שלמה היה מחייך להמצאותיו של תלמידו ולא היה נוגע בו אף באצבע קלה. פעם אחת נכנסה דבורה'לי אל החדר ואמרה דברי־כבושים למרדכי, כי לא נאה לבחור כמותו, הקורא ושונה, לשחק עם ה„שקצות“, בנות־הדיגים, אף לא עם רחל, בתו של החוכר. מרדכי שתק, נעץ מבטיו בעיני אמא, ופניו הסמיקו. שלמה התהלך בחדר, פוסע ורוקק, כאילו נכנס יתוש לתוך פיו. כשיצאה דבורה'לי מן החדר, לא דבר דבר, הושיב את מרדכי אל השולחן, פתח לפניו „ראשית חכמה“, עמד על גבו, כשידיו השעירות סמוכות על השולחן, התנועע בכל גופו וקרא באזניו:

— פושע ישראל! לשחק עם „שקצות“ מי התיר לך? עוכר ישראל!

ואז צבט בפעם הראשונה את לחיו, עד שמרדכי קפץ ממקומו. מרדכי נתבלבל, לא ירד לדעתו של המלמד, לא עמד על כל הענין. הרגיש בשערות־זקנו של שלמה, כשהן זוחלות על מפרקתו, על לחייו, זוחלות כנחשים חלקלקים — וצמרמורת עברה בכל אבריו. הוא התחמק מן הבית, הלך אל נערי־הדיגים וימים רצופים לא בא לביתו.

כך גודל מרדכי. הסתכל בפני כל אחד במבטים שלוים, אהב את הדיגים, את רבו, ולא חת מפני כל. הוא האמין באמונה שלמה בדברי רבו, כי אריסטו מסר להרמב"ם שם גיד אחד שיש באדם,

וכשחותכים את הגיד הזה מתּוך הגוּף לאחר מיתה, המת שב לתחיה. גם האמין בּדברי וואציק, כּי בּתוך היער עומדת ערבה, שלא שמעה מעולם קול מים, וחליל הנעשׂה מעצה כּחו יפה להקים מתים מקבריהם.

דבורה'לי היתה בּוכה וקובלת לפני אַברהם, כּי מרדכי גדל פּרא, מראהו, בּלי עין רעה, כּבן שמונה־עשׂרה, ואינו יודע לפתוח את פּיו בּין הבּריוֹת. היא הפצירה באַברהם, שיוליך את מרדכי לאָביה והוּא יגדל אותו לתורה ולמעשׂים טובים.

אַברהם לא אָהב את חותנו בּיותר ודחה את הנסיעה מחודש לחודש. בּינתּים נזדמן וּבא סוחר־תּבוּאָה עשיר, נתחתּן בּו אַברהם, תּקעו כּף — ומרדכי נעשׂה לחתן. ותנאי התּנה המחותּן, כּי עד הנשׂואים ילמד מרדכי בּבית הסב הרב.

בּן אַרבּע־עשׂרה בּא מרדכי לבית הסב, שהיה אָז כּבן שבעים.

הרב, ר' משה, היה נמוּך־קומה, כּחוּש־בּשׂר, בּעל זקן קצר. שאינו מלבּין לעולם, ועינים עכוּרות. כּשהיה מדבּר עם איש לא היה מסתּכּל בּפניו, אלא מעיין בּצפּרני־אצבּעותיו, כּבשעת „הבדלה".

ר' משה היה נוסע לקוֹצק. בּרם זה לא היה אלא למראית־עין. בּתוך לבּו היה מתנגד אָדוּק, ושׂנאָה כּבוּשה היתה בּלבּו להחסידים, משוּם מעשׂה שהיה. בּימי־שחרוּתו, כּשבּא בּפעם הראשונה לעירה, מוּסמך ל„מורנוּ" מאת ר' ליבּוּש חריף, קרעוּ החסידים את כּתב־הסמיכה בּשבּת. אין חולקים כּבוד בּמחיצתם.

הרב היה יושב ועוסק בּתורה, היה שונא עם־האָרץ, וּמחמיר על עצמו ועל אחרים. הוּא היה זורק מרה בּבני־העירה, לא נשׂא פּנים לאיש, ואימתו היתה מוּטלת על הצבּוּר. בּכל ערב שבּת היה חוזר עם השמש על פּתחי־החנוּיוֹת, בּודק את המדות והמשקלות, ולא בּחנוּת אחת החרים את המשקלות וחייב את בּעליהם לשלם תּשלוּמי־קנס. עם חשכה, לפני הדלקת־הנר, היה פּותח את התּיבה,

מצופת רקועי־פח, שעמדה בבית־הדין, מונה את פקדונות הגרוניה, שהפקידו אצלו ארוסים וארוסות עניים — והולך מתוך שמחה חשאית לבית־הכנסת, לקבל פני שבת.

בימים הראשונים היה מרדכי בבית־הסב נדהם ומבולבל, ובקש תחבולות לנוס בחשאי לבית אבא. הסב לא גרע עין ממנו, דבר אליו דברי כבושים, והיה מונה אותו, כי יהיה ריקה כאביו. וכשמצא אותו פעם ישן בגלוי־ראש, איים עליו, כי יקשור אותו לכל הלילה לכרעי־המטה.

הסב השגיח עליו, שלא יפסיק ממשנתו כל היום. בשש, עם שחר, היה מעיר אותו אל ה„שעור". בצהרים היה שולח אותו לבית־המדרש ובערב היה מלמד אותו שוב.

הסב לא הראה פנים מסבירות למרדכי, ואף כששעורו היה שגור בפיו, היה הסב מוצא בו דופי, עד שהלמוד היה למרדכי לענוי־נפש. ופעם, כשנכשל מרדכי בשעורו, לא כבש הסב את כעסו, זרק את מטפחתו המגוונת על הגמרא הפתוחה, פתח קופסת־טאבאק של כסף, הריח את ריח־הטאבאק הנודף, וסנט במרדכי:

— אי לך, שוטה, כל למודך הוא לבטלה! עם־הארץ חסיד קודם לתלמיד־חכם! בין כך ובין כך תשב עם אבא בקוצק בראש!

מרדכי ישב כבעל גחלים לוחשות, נעץ עיניו בפני הסב, ראה את נחיריו הצנומים כשהם רועדים, ושפתיו הדקות מתכווצות, כשפתי אמא. קשה ביותר היה לו לשמוע בגנותו של אבא, שהסב היה רגיל לסיים בה את דבריו הכבושים. הוא לא ותר שוב והטיח נגד הסב:

— וכי מי כפה את הסב להשיא את בתו לאבא?

— דרך ארץ, עז־פנים! — קרא הרב וקפץ על רגליו.

הוא התהלך לאורך החדר, גרף את חטמו מתוך שריקה, נגב

אותו, העוה את פניו בהעויות שונות, כאילו שקל וטרה בינו לבין עצמו, וכשנחה דעתו, הניח את ידו על גב הנכד ואמר בנחת:

— קשה להיות מלמד, קשה! „לא הקפדן מלמד" — שנו חכמים.

ויצא מן החדר.

בשנה הראשונה ראה מרדכי סימן־ברכה בלמודו, ואמרו עליו בעירה, כי עתיד הוא להיות תלמיד־חכם.

מרדכי היה שרוי בצער ובעצב. אי־אפשר היה לו לדור עם הסב בכפיפה אחת, ונפשו התגעגעה אל היער. הוא הרגיש, כי בחורי־בית־המדרש מתיחסים אליו כאל נער תמים, דוחים אותו בימין ונמנעים מלדבר בפניו במקומות־התורף שב„סדר נשים", שכל בן־בית־רב יודע אותם על־פה. מרדכי החל לחזר בחשאי אחרי אותם המקומות, עיין בהם לתאבון, ותמה על עצמו, כיצד לא הרגיש בהם עד עכשיו, אף כי עבר עליהם עשרות פעמים. הוא עמד על זה, שהדפים במקומות הללו הם מעוכים מרוב משמוש, ויש שגם האותיות זז מטושטשות ואינן נראות לעין.

כשהיה יושב ומעלעל בגמרות, היה מזדעזע פתאום, מסתכל לצדדים ופניו מסמיקים. מובטח היה לו, כי כל הבחורים נועצים בו את עיניהם, יודעים את הרהורי־לבו. ואז היה פותח בענין שעמד בו, מתחיל לסלסל בנעימה, להסיח מלבו את ההרהורים הרעים; עם קול נעימתו ותנועות־גופו צפה לפניו דמות־דיוקנה של ארוסתו. שלא ראה אותה מעולם, ובכל פעם שהיה מהרהר בה, היתה נראית לפניו בדמות רחל, בתו של החוכר.

בשעה שהסב היה בבית־המדרש, היה מרדכי נכנס בחשאי לבית־הדין, מדפדף את הגמרות זו אחר זו, חושש להסב, שלא יכנס וימצא אותו בקלקלתו, ומתבייש בפני עצמו. גם בש"ס של הסב היו הדפים במקומות־התורף מעוכים ומקומטים. וכשהיה מסב

עם הסב אל השולחן, מסתכל בזקנו הקצר, בפניו הכחושים, בעיניו האפורות, הדומות לעיני־חתול, היתה מחשבה מנצנצת במוחו, כי גם הסב מתיחד בבית־הדין, מדפדף בגמרות ורוטט כמותו...

הוא היה מתבייש להסתכל בפני הסב, היה נוזף בעצמו, אי־אפשר היה לו להעלות על הדעת, כי הסב, יהודי כשר וזהיר כמותו, שריח של קלף ושל רצועות־תפלין נודף ממנו, יעשה דבר כזה. אי־אפשר!

כך התהלך מרדכי שקוע במחשבותיו, הרגיש, כי הרהורים רעים תוקפים עליו, ידע, כי „הרהורי עברה קשים מעברה" — לא כבש את יצרו וחטא...

באותו פרק אירע מאורע, מאורע מצוי, ששנה לגמרי את חייו של מרדכי.

הרב חלה ונפל למשכב, שוב אי־אפשר היה לו ללמד את מרדכי. מסר אותו לידו של אחד מאברכי־החסידים. האברך היה ממעט בלמוד, היה מתהלך שעות רצופות בבית־המדרש תפוס־הרהורים, כשהיה מתעיף מרוב הליכה ומחשבה, היה יושב אצל מרדכי, תופסו בידיו, כאילו חושש, שלא ינוס מפניו, פותח ומדבר בחשאי. „בדחילו ורחימו" — ומדריך את מרדכי בדרך החסידות. מרדכי, שהאמונה היתה אחת ממדותיו, לא היה זקוק לנסים ונפלאות — דבק בהאברך. הוא היה מבטל מן התורה, מתאבק בעפר־רגליהם של אברכי־החסידים ושותה בצמא את ספוריהם ומעשיותיהם על גדולתו של ר' מנדלי. המעשיות נחרתו במוחו, הטרידו אותו, נפשו פרפרה מתוך כמיהה אל הרבי — וגמר בדעתו לנסוע לקוצק, שלא מדעת אבותיו. עדיין תקפו עליו הרהורים רעים, הרהורי־עברה חמורים, ברם שוב לא היה חוטא בעיניו, ידע, כי יש לו על מי לסמוך, ר' מנדלי הוא צדיק־הדור. בו בפרק נודע לו, כי ר' איטשה „מקובל", נאמן־ביתו של הרבי מקוצק, שוהה בבית־אבא ביער.

הוא ראה בזה אות מן השמים, מובטח היה לו, כי ר' איטשה יעמוד לימינו ויניח את דעת אבותיו, והחל להכין עצמו לדרך.

הנסיעה לקוצק היתה בעיני מרדכי כיציאה אל היער, כשהיה עלם לימים רצופים. עד הרגע האחרון לא ידע מאין יקח להוצאות־הדרך, לא הרהר בזה, מובטח היה לו, כי כשיצא לדרך יהיה כסף בידו.

בשבת, בשעת תפלת מנחה, כשהרב היה בבית־המדרש, הוציא מרדכי מפתח מכיס־חזיתו של הרב, שהיתה תלויה בין בגדי־החול, פתח את התיבה והוציא מתוכה חמש מאות זהובים. בערב, כשבא מרדכי לבית־הסב, מוכן ומזומן לנסיעה, לצור את חפציו ולצאת לדרך, נכנס אליו השמש:

— הרב קורא לך.

בבית־הדין ישב הרב ור' פישל, מחותנו של מרדכי.

— מרדכי, אתה הוצאת מן התיבה חמש מאות זהובים? — שאל אותו הרב.

פניו של מרדכי הסמיקו, הרהר רגע וענה:

— אנכי — אנכי הוצאתי.

— בשבת? — צרח הזקן, קפץ על רגליו וסטר למרדכי על לחיו — מחלל־שבת אתה, פושע ישראל!

הרב רעד מתוך כעס, עמד חור־פנים, קמוץ־אגרופים, כאילו אחז בידו ברזל קלוי, ופנה להמחותן:

— פישל, חזור בך מתנאי־האירוסים! נכדי הוא גנב ומחלל־שבת! שומע אתה?

— שומע אני, רבי...

למחר היה מרדכי בבית־אבא, ביער.

דבורה'לי בכתה מתוך שמחה, חבקה את בנה ונשקה אותו. מרדכי הסתכל בפני אבא, המתין, שיתן לו שלום. אברהם עמד

מן הצד, כשידיו משולשלות לתוך כיסי־מכנסיו, כגזע של אילן מרובה־ענפים. חייך בחיוך מיוחד, שריח של יער נודף הימנו, ולא נתן שלום לבנו.

— מה יום מיומים, תכשיטי?

— אי־אפשר היה לי לדור עם הסב בכפיפה אחת.

— חדש תחת השמש! והמחותן לא עכב אותך?

— האירוסים בטלים.

אברהם שאף מן הטאבאק מלוא־נחיריו, התעטש שלש פעמים, עד שרעדו זגוגיות־החלונות, כפר את ידיו בזקנו הארוך, ומבטיו נתקלו במבטי דבורה'לי, שעמדה וידיה שטוחות, כאילו קרה אותה אסון. בלבו שמח אברהם, שמרדכי עזב את בית־הסב, גם מן האירוסים לא היתה דעתו נוחה ביותר, אלא שמעשה־הגנבה הרגיז אותו.

— ובכן, גנבת מן הסב? הא, הא, הא! נחת־אבות! תורה היא, וללמוד היית צריך עד בן שש־עשרה?

ימים אחדים היה אברהם שרוי בכעס, לא נתן שלום למרדכי, עד שהחלה דבורה'לי לבכות לפניו, שהוא מחשיך את עולמה, רק בן אחד לה, בן־אונה, נתפייס אברהם, נתן שלום למרדכי וגמר ברעתו לחנכו בעסק־היער.

מרדכי הרגיש, כי זקנה קפצה על אבא, נסתרבל בשר ויוצא לדרך לפעמים רחוקות. ואף שיראת־חטאו גדלה מיום ליום, לא היה כובש את יצרו ונכשל בעברה. הוא חצב באר בחצרו, במקום שהיה מעין נובע. ובכל יום אחר חצות, כשבנות־הדיגים היו באות לשאוב מים, היה יושב על המרפסת, נכנס אתן בדברים ודעתו זחה עליו, כשהריבות היו מנשקות את ידיו, ידי ה„פאן"־לבלר.

ג
יְעָרוֹת

אט־לאט נחשפו היערות בפולין. ה„פריצים" הזקנים, ה„שלאכציצים" ארוכי־השפם, שסמל־משפחתם, כתוב על גבי קלף, היה מתנוסס על כותל־ביתם ורובה בן שתי שפופרות היה תלוי למעלה ממטתם — הלכו ונתמעטו גם הם. ה„שלאכציץ" הזקן היה שומר על יערו כעל כתב־יחוסו, כעל תיבותיו הכבדות, המצופות רקועי־פח, שקיתוני־כסף, מלאים מטבעות פולניות, היו אצורים בהן. ואם נתגלגלה ובאה לידו של אחד מטבע באותיות עבריות, מטבע שטבעו היהודים, בעלי־הווייכסל הראשונים — היו מוניטים יוצאים להלה בכל הסביבה.

בקושי היה „שלאכציץ" זקן מתיר לקצוץ אלון ביערו, לא היה מוכר מעולם יער־אלונים, ידע, כי ביערות־האלונים הקדושים הקימו אבותיו „גונטינות" *. ב„גונטינות", על־יד אש־התמיד, היו מרקדות כהנות כחולות־עין, ערומות למחצה, לפני ראשי־המטות והיו מקריבות קרבנות לקולידה לבנת־הצואר, למארז'אנה הביישנית, שעם בוא האביב היתה נזקקת לאדמה, מתעברת ויולדת. ו„שוויי־אטוביד" הפקח היה עומד כנגד המזבח, מניח את ידיו על כרסו המסורבלת, ומסתכל מתוך דעת נוחה בבנותיו, הכהנות היפות,

* בתי־תפלה לאלילים.

כשהן מקטירות על מחתות־נחושת אלומות־חטה ועשבים ריחניים, ובין המחתות, המעלות ריח־ניחוח, בעתר ענן הקטורת, הן מתמתחות על־גבי עורות־כבשים צחורים, שרות, מרקדות וקוסמות...

האבירים, מזוינים בכידוניהם, שסמל־משפחתם חרות עליהם, לבושים פרוות מרוקמות צלבי זהב וכסף, לא היו נענים לקול קריאתם של פעמוני־ה„קושצולים" הכבדים, ומחנות־מחנות היו נוהרים אל יערות־האלונים הקדושים, אל ה„גונטינות", אל הכהנות היפות.

ו„פריצים" רבים, קתולים אדוקים, שבנו „קושצולים", כלכלו מאות בנדיקטינים ונלחמו כל ימיהם ב„אנטיכריסט", בנו להם בחשאי, בלא יודעים, צריף ביער, מוקף גל עפר וחבוי בצל אלונים גבוהים, ובצריף הושיבו קוסמת עם בנותיה היפות.

ה„שלאכציצים" הזקנים, שסמל־משפחתם, כתוב על־גבי קלף, היה תלוי על כותל־ביתם, ויהודי היה המוציא והמביא בנכסיהם — הלכו ונתמעטו. הדור הצעיר, שגודל בוורשה, ברומי, בפריז, לא ידע ממסורת־אבותיו. ה„שלאכציץ" הצעיר היה שטוף בזמה, כרע ברך וקשר כתרים לבנות־ההפקר, בזבז מאות ואלפים על טפח מגולה של רגל־אשה — והיערות העבותים בפולין היו נאנחים ונאנקים, הולכים ונחשפים ועוברים לידי יהודים. האילנות הקצוצים היו נקשרים לרפסודות וכל ימות־הקיץ היו היהודים עושים סחורה בעצים, ומובילים אותם לאשכנז דרך הווייכסל והז'ולדובקה. לנטוע שוב אילנות — לא היה הדבר כדאי לה„פריצים" הצעירים. קצרה רוחם לחכות עד שיגדלו האילנות ויחליפו היער. היו העיקרים נשרפים, האדמה נחרשת — וזכר לא היה להיערות.

ביום השני, שני ל„פסחא“, לאחר חצות, הלכו הדיגים אל היער. היער היה עתיק־ימים ומרובים היו מיני אילנותיו. האילנות גדלו כתאומים זה בצד זה, מתוך צפיפות בצבצו מן האדמה עיקריהם החרוכים, והיו נראים כאברים מכווצים.

האלונים הענֵפים, שכבשו להם מקום ביער העבות, דחקו את רגליהם של יתר האילנות, מצצו את לשדם, עד שהללו נצטמקו ורע להם, לבלבו והוציאו נצָנים קטנים, לבנים. בתוך היער, שהחמה לא הגיעה שם מעולם, ורגבי־שלג, כטלאי עורות־כבשים נקרחים, נראו פה ושם, התפתלו אגוזות קטנות, שהעלו נצה אדומה, השתרגו והסתבכו באלמונים, וחלקו את היער לשתי רשויות, לרשות־ה„פריצים“ ולרשות־האכרים.

במורד, ביער־האכרים, נדף מן האדמה הגמישה, המעלה אד, ריח של פת רדויה, של סיב־אלונים שרוי. האלמונים, נפתלי־הענפים כרגלי־חיה, טבלו שרשיהם באדמת־הבוץ השמנה וסיבם השחרחור הפך אדמדם.

במעלה, ביער־ה„פריצים“, על אדמת־חול, השירו עצי־הקטף את השלג מעליהם, ינקו בשרשיהם, כמו בגידים, את ליח־האדמה והתרַעננו. מלאים, ספוגים, כעטיני־פרה, עמדו עצי־הקטף וכאילו התחננו לפני החוטבים מוכי־השרב, לפני העוברים והשבים העיפים, כי ישיבו את נפשם בשרף הנוטף.

מרדכי ואביו עמדו ביער, מנו את האילנות הקצוצים וסמנו אותם בקרטון אדום. אברהם הזקן היה לבוש מקטורן־חורף, נעול מגפים ארוכים, נטרד מאילן לאילן כשפני זועפות, לא פסק מלהריח את הטאבאק מתוך קופסת־הכסף, העוה את חטמו הצנום, כפר את חודי־אצבעותיו, המלוכלכות בשיורי־הטאבאק, בזקנו הלבן והארוך, ודבר למקוטעים, כאד המתמר ועולה מתוך יורה רותחת:

— הרי לך אילנות! אין על מי לסמוך! עמדת על־גבי החוטבים ופנית לבך לבטלה! תועה אתה בעולם־הדמיון! נפשך חושקת בתורה כנפש אביך! כרם איני בא בטרוניה עמך. אלא מה? הרי אני בגילך הייתי כבר סוחר ותיק! סוחרים שאלו בעצתי! ואתה מה? — משך אברהם בכתפיו — צרורות קצצו ה„פסובראטים“, לא אילנות!

— אם אלה הם צרורות — הצביע מרדכי, כשהוא עומד במלוא־קומתו, אמיץ, שזוף־שמש, על האילנות הקצוצים ומחייך — הכבד, אבא, ועמוד אתה על־גבי החוטבים ויקצצו אילנות ולא צרורות!

— ולדידך, כלום אלה הם אילנות? — הטיח הזקן, תפסו להבן בשרוולו והצביע על אילן קצוץ — בן־כמה, לדעתך, הקנה הזה? מונה אתה את הטבעות? כלך, הנח לי, לא־יצלח.

— ודאי, אי־אפשר לי בלא מנין! לא נביא אנכי! — ענה מרדכי.

— ואני בגילך הערכתי בסקירה אחת את שנותיו של כל אילן! — רטן הזקן, דחף את בנו וגחן על־גבי האילן, ומפרקתו האדומה נמתחה עד כדי להתפקע — צא ולמד, כיצד מודדים: חמש אצבעות, עשר... נו, הגע בעצמך! אילן בן־ארבעים קצצו. וכי אינם ראויים, שיעלו עשבים בלחייהם?

— אילנות זקנים מאלה לא ראיתי בכאן — התנצל מרדכי.

— ואיזה שד כפה אותך לקצוץ? — הטיח שוב הזקן — ריקה זה מחריב את היער! הלב מתפקע ממש! בחיי אביו, כשהחוטבים טעו וקצצו אילן בן־מאה היו מצניעים אותו! אילן רך היה! והיום?... לא איכפת לו כלל! כלום טרח ויגע על כל הטוב הזה? יושב לו הזולל והסובא בפריז, חותם שטרות,

מוציא ממון לבטלה ומבזבז נכסי־אבא! „אכל ושתה כי מחר נמות“!

מרדכי ידע, כי לא כדאי להשיב לאבא. הוא יכעס, יטיח דברים — וישתתק. אלא טבעם של כל בני־המשפחה היה, שלא לעבור על מדותיהם לשם קמטה בעלמא. ומרדכי, אף שגמר בלבו, שלא להשיב לאבא, חלחלו הדברים מתוך גרונו שלא מדעתו:

— הטחת־דברים זו על שום מה? רצונו לקצוץ — יקצוץ! היער שלו והאילנות שלו!

— ברם אין אני רוצה! — הטיח הזקן אגב שריקת־חוטם.

— אין זה מעכב — חייך מרדכי — אתה אינך בעל־היער, אבא.

— כל זמן שהנשמה בקרבי אני בעל־היער, אני ולא אחר!— נזף אברהם בבנו ודומה היה, כי עוד רגע ויסטור לו על פניו — יש לי שטר כתוב וחתום בידי ה„פריץ“ הזקן, כי אין רשות למי שהוא לפטר אותי כל ימי חיי! ירדת לדעתי, בן־חם?

— טענו בחטים והודה לו בשעורים! — התרגז מרדכי — פטורין מאן דכר שמם? לא אמרתי אלא, כי יערות ברואים ועומדים לקציצה.

נוטר־היער, אכר כבן־חמשים, לבוש מקטורן כחול, משובץ שתי שורות כפתורי־עץ, נראה פתאום, כאילו צץ מן האדמה.

— הרי מארצ׳ין — כעכע אברהם ורמז לנוטר־היער, שיגש אליהם — מה דעתך, מארצ׳ין, יערות מותרים בקציצה?

נוטר־היער חייך. דעתו זחה עליו, שה„פאן“־לבלר שואל בעצתו וחכך את ראשו.

— בא, לחטוב ביער — זהו מנהגו של עולם! כשהיער עבות — הקציצה יפה לאילנות! זה הכלל: מרבה קציצה

מרבה אילנות. משל למה הדבר דומה? לבשר ודם. בזמן שדמיו מרובים ורותחים אין לגופו טוב מהקזה! לא כך? הא, הא, הא, זוהי רפואה בדוקה. ברם לברא את כל היער, זהו, רבותי, עוון חמור! בראת יער — הגלית את הרוחות הרעות והמזיקין לבין הבריות ופגיעתם רעה לאדם.

— באמת? — שאל מרדכי את הנוטר מתוך תהיה.

— וכי כל כך תמוה הדבר? — חייך מארצ׳ין — אח, „פאני מלודי“, אים הם הדובים? לא תעבורנה שנים מועטות וגם צבאים לא יהיו כאן! בראת יער — נודדות החיות ממקומן, מתות; ובכל חיה יש גלגול של רוח רעה...

אברהם לא שמע לדברי הנוטר, ישב על גבי אילן קצוץ, כשהוא כוסס את חודי זקנו הארוך, וגמר בדעתו לשלוח בולבוסים לעיר. הרב כתב לו, כי הרעב גדול בעיר. הגיעו ימים! אברהם נתבע לצדקה! כסבורים הם, שעינו רעה בשלו, שהוא קמצן כשמאי שאפט. טפשים! מי כהרב יודע, כי אבא, ר׳ מרדכי, עליו השלום, כלכל את יהודי־העיר בלחם ובבולבוסים ששה חדשים רצופים. והימים האלה... הימים האלה נארים במארת־אלהים. זו השנה השלישית, שהארץ אינה נותנת את יבולה. האכרים אוכלים סובים, קלחים שלוקים, ונפוחי־כפן הם מתים למשפחותיהם ולכפריהם.

— שמע־נא — פנה אברהם לבנו — מחר, בלי נדר, בבוקר תלך אל הטחנה ותאמר למיקולי, כי יטחן את כורי־השפון המונחים, יודע הוא לאיזו אני מכוון. לא תשכח?

— לא אשכח.

אברהם הוציא את קופסת־הכסף, נקש עליה באצבעו, הריח מתוכה והושיטה למארצ׳ין.

מארצ׳ין נגש על חודי אצבעותיו, שרבב שתי אצבעות

מידו הימנית וכולו היה דומה, כאילו הוא עומד לעבור אמת־מים על קנה.

— א־א, „דם־כלב“! עוקץ! — השתעל הנוטר, וקול־שעולו נשמע כירית־אקדח ופקק את האזנים כחציצת־מים.

— ומה דעתך, מארצ׳ין, — שאל אברהם את הנוטר — שנה זו תהיה שנת־שובע?

— מי יודע? המקום יודע, „פאני“, איזו שעות מתרגשות ובאות לעולם! הבריות רעבו דים! מספרים, כי האכרים מתקוממים בכל מקום. בפבלובקה סרבו לזרוע בולבוסים בשדות ה„חצר“, איימו להרוג את ה„פריץ“. אוי לאזנים שכך שומעות, אכר מרים יד על „פריץ“!

מארצ׳ין, שאבותיו ואבות־אבותיו היו אכרים, עבדים משועבדים, היה שונא את האכרים, רואה את עצמו כ„שלאכציץ“ למחצה ומדבר על האכרים בבוז.

— בימיו של טאבאצקי הזקן לא היה עולה כך — רטן אברהם לתוך זקנו — הוא היה מכה ורודה באכרים והם נשקו את השבט! הרי הפרחח הזה, הבן, חכם־הרזים בעיניו! הוא בנה אסכולה לבני־חם אלה, נו, נו, הרי מתן־שכרו בצדו! חייכם, האב היה חביב ורצוי להאכרים, אף שהיה מכה ורודה בהם, יותר מהבן.

— וכי זו בלבד, „פאני“? — הוסיף הנוטר — האכרים אומרים, כי הקיסר יחלק להם את נכסי־ה„פריצים“ — וקץ לעבדות. הא, הא, הא! חוכה וטלולה!

מן היער נשמעו זמירות. קול הזמרה נתקל באילנות והדו היה כהד־עוגבים, הנשא ממנזר רחוק. לרגע עשו את אזניהם כאפרכסות והקשיבו מהיכן בא הקול.

— הדיגים מזמרים — הצטלב מארצ׳ין — הולכים הם בתהלוכה. גם הזקנה וואצ׳יק שלי עמהם.

הנוטר הסיר את מגבעתו, החוה קידה ופנה ללכת.

— עיקר שכחתי! — נזכר אברהם — שלחת להם שכר?

— הן, שלחתי. חמש חביות.

— שפיר.

— מארצ׳ין — קרא מרדכי אחר הנוטר — יואל נא מארצ׳ין לחכות, גם אנכי הולך!

— הוא לא ילך — קרא אברהם, רמז לנוטר, שלא ימתין ופנה למרדכי — הרי אמרתי לך, מיום שהקימו את „מנשה ושבע בנותיו״ * במבוא־היער לא חדרוך שם כף־רגלי. אף אתה הוקר רגלך משם, שומע אתה?

מרדכי לא ענה דבר, עמד כשפניו זועפות, שבר זרדים בחוד־מגפו והקשיב לאושה מסביב, כאושת שיראים מתקפלים ובתוך היער קמה תנועה, שמשכה אליה, משכה עד כדי עצירת־נשימה.

האב והבן פסעו פסיעות קטנות ושתקו. פתאום הניח אברהם את ידו על כתפו של מרדכי ולחץ אותו אל לבו:

— יודע אתה, בני יחידי? סוף־סוף אני אוהב אותך. הרי אתה כאבא לכל דבר. חוטא כמוני, הא, הא, הא!

מרדכי לא האמין למשמע אזניו, פקח עיניו לרוחה ונעצן בפני אבא. מעולם לא שמע דברים כאלה מפיו.

— מפני מה אתה נועץ עיניך בי, הא? — חייך הזקן רכות ושלב זרועו בזרוע הבן — תמה אתה? אמור לי את האמת, מה דעתך על ר׳ איטשה? צדיק תמים הוא, הא? — נכנס הזקן לתוך דברי עצמו, כאילו רצה להשיא את בנו לדבר אחר — בלחישה אומר לך, כי בעיני הוא גדול מר׳ מנדלי. ר׳ מנדלי מרבה נשים בחצרו. ואילו ר׳ איטשה הריהו קדוש, מלאך ה׳

---

* פסל על פרשת־דרכים.

צבאות! מי יודע, אפשר בזכותו... הרי אנו דרים במחיצה אחת... בלי נדר, לראש־השנה אשלח אותך עם ר' איטשה לקוצק.

אברהם השמיט את זרועו מזרוע הבן, חכך את ידיו, לטף את שערות־זקנו ואחרי פסיעות אחדות החזיר את פניו למרדכי:

— רואה אני, כי לבך הולך אחרי הדיגים, לך אליהם. לך! ובכן, במה אנו עוסקים? הן, שמע נא, ריקה, — איים עליו הזקן באצבעו מתוך חיוך — אל תגע בבנות־הערלים, שומע אתה?

מרדכי כבש את ראשו בקרקע, ופניו הסמיקו כפני ריבה צעירה לדבריו האחרונים של אבא.

הוא עמד, הביט אחרי אבא, כשעקבות־רגליו שוקעים בחול, הוא הולך בקומה זקופה, מניע בידיו כמו בכנפים — וחום עבר בכל יצורי־גוו של מרדכי. הוא ראה, כי אבא מוריד את ראשו בדרך־הלוכו, כופף את גבו הישר ופתאום הוא נעשה כל־כך כבד, זקן, ומחשבה נצנצה במוחו של מרדכי, כי בקרוב, בקרוב ישאר יחידי ביער, האחרון לבית־אבא. הוא נתבייש למחשבה זו, התרעם על עצמו ועצבת כסתה את פניו המארכים והשקיפה מתוך עיניו הגדולות והאפורות. הוא חש כאב בלבו ואהבה עזה לאבא. אבא נתחבב עליו בכעסו, בקטטותיו, בהכאותיו וצער גדול תקף אותו, שעם מות אבא עוברת ובטלה מן העולם כל המשפחה.

ד

אֲגָדַת הַיַּעַר

רדכי הלך לצריפי־הדיגים.

על תל עמדה אלה עתיקה, חררה, מחופה סיב קמוט, שנראה כבמהים מצומקות — האלה היחידה בכל היער. כולה היתה מכוסה שריטות ותקקים — צרופים של שמות זרים, שמות־אהובים ומספרי־שנה. מבין השמות נזדקרו לעין אותיות מרובעות, שחקקו אבותיו ואבות־אבותיו של מרדכי, אסירי־תקוה, כי אחד מבני־בניהם יקרא את האותיות, יבוא מקריאה לידי מחשבה ויזכור את כותביהן. מרדכי עמד. עיניו הגדולות והאפורות של הנער בן שש־עשרה הבריקו ופתאום תקף אותו רגש, כאילו משמשו ידיו בשלשלת־הדורות שמאחוריו וראה את עצמו מוכן ומזומן להמשיך את טוית־החוט. הוא האמין באמונה שלמה, ככל החוטבים, שאם האלה הזאת, היחידה בכל פולין, עוברת ובטלה מארץ זו, הריהי עולה וגדלה בארץ אחרת ולאחר עידן ועידנים היא מתגלה שוב.

על־פני היער התנשאו קולות־זמרה.

מרדכי השתטח על גבי קרקע, הטה אזנו לעיקרי־אילן — רצה לדעת מהיכן באים קולות־הזמרה. ברם הקולות עלו בערבוביה, באו מארבע הרוחות והדם היה כזמזום־נחילים.

הוא הלך לאורך היער, תלש בדרך־הלוכו גרגרי־יער שחורים, כסס אותם והרהורים שונים תעו במוחו, על אביו, על התהלוכה ועל גרגרי־היער המרים, שהאכרים שורים במים, מסננים אותם דרך קש, מערבים בהם כשות ועושים מהם שכר ביתי שחור.

מרדכי יצא מתוך היער והסתכל בארנים עתיקי־הימים, שעוד אשתקד לבלבו והעלו נצה. בראשי אמיריהם נקשרו כתרים של עלים מארכים, כקני־נשרים — סימן, שכבר הגיעו לשנות־העמידה. גאים וזקופי־קומה עמדו וחכו מתוך שתיקה, כנדונים למיתה, לחוטבי־היער.

מרדכי טפס ועלה באורן — לראות את תהלוכת־הדיגים. היער העתיק והעבות השתרע לאורך פרסאות, מן האלונים הרקובים בצבצו ועלו אלונים רכים, השדות הערטילאים הדשיאו דשא, ומצריפי הדיגים יצאו מתוך זחילה על ארבע, אחרי ימות־החורף הארוכים והקשים, יצורים רכים, כאפרוחים שיצאו זה עתה מקליפת־ביצתם, פערו את פיהם, מצמצו בעיניהם ותוהים הסתכלו ביערות הכחלחלים ובשמים התכולים. מרדכי זז את עיניו עד כדי היסח־הדעת, לפת את האורן, זקף את ראשו מעל עטרת־האמיר, תקוף־שמחה התעה את עיניו ממזרח למערב ונהנה מעולמו הנאה של הקדוש־ברוך־הוא.

הדיגים, בנעריהם ובזקניהם, הלכו ברנה מיער־האכרים ליער־ה„פריצים“, ומיער־ה„פריצים“ — ליער־הממשלה. לפניהם הלכו ארבע ריבות, לבושות שמלות אדומות־ברודות ונשאו על כתפיהן גולם־תבן. צעיפי־הבוצית הלבנים, שנשתרבבו מעל ראשי־הריבות נפנפו כדגלים מסביב לגולם.

הדיגים, פניהם ברונזה ועיניהם — פלד, הלכו עם נשיהם ופיהם מלא שירה. נזדעזעו הצפרים, קפצו מעל ענפי־האילנות,

נתלו באויר מול השמש. צפצפו ושרו. תחלתם בלחש וסופם בקול; פתאום נשמע קול־נפץ וזמירות־הצפרים התפזרו על־פני היער, על־פני השדות הערטילאים הרחבים, התמזגו עם זמירות־הדיגים והציפו גלי־שמחה על כל בית וצריף נדח.

אחרי התהלוכה פגרה עגלה טעונה בעלי־מומים — רובם תינוקות, בעלי ראשים גדולים, רגלים יבשות ודקות כקנים, וכרסים טפוחות וקשות, מרוב אכילת בולבוסים בקליפותיהם.

על פרשת־דרכים, לפני פסל „אמא קדישא", שהוקם לפני שנים רבות כתרים בפני הכולירה, קמה התהלוכה. לרגלי „אמא", מקום־מנוחתו של השד, הניחו את הגולם ובני־התשחורת הבעירו מדורה.

הנשים הורידו את התינוקות מעל העגלה, הגישו אותם ל„אמא" ובעלי־המום עטרו אותה בזרי־פרחים של ניר, של גרגרי־יער ירוקים. התינוקות החולנים הושיטו את ידיהם הכחושות ל„אמא קדישא", הסתכלו בעיניה החולמות, הטובות, בשפתיה היפות, העצומות למחצה, ותקופי־גיל וצהובי־פנים הרגישו, כי מחלתם הולכת ורפה והשליכו יהבם על „אמא", כי תמליץ טוב בעדם.

הנשים השרויות בצער פרעו ונפלו על פניהן לפני „אמא", לפני ה„גולם", כשתינוקותיהן בעלי־המום על זרועותיהן, האריכו בתפלה בלחש והעבירו על עיני התינוקות ביצי־קודש מגוונות ונזרי־שחלת.

— די לכן, נשים, די! — קרא אחד הדיגים — עלינה עם בעלי־המומים על העגלות!

— א — התגרד שני מתחת לכובעו — כל זה יועיל כהקזת־דם למת!

— אם יועיל אם לאו — איני יודעת! הכל בידי

שמים! — קפצה אכרה אחת בשנות־העמידה על רגליה ונטלה את תינוקה החולה על זרועותיה — ברם הוה זהיר בלגלוגך, אחא! גם רגליך אפשר להן להצטנם ולהתעקל כקשתות והביתה יובילוך בעגלת־יד!

— נצרי לשוני מרע, „מטרוניתא קדישא" — קמה שניה על רגליה והצטלבה לפני „אמא" — ברם על דברים כאלה רתוי הוא, שפיו יתעקם לאחוריו.

— נו, די לכן, די, נשים! — נשמעו תלונות מכל צד.

דיג זקן שלשל ידיו לתוך כיסי־מכנסיו, רקק ורטן כמו לעצמו:

המרבה בתפלה ל„אמא קדישא"
מובטח שתשלט בו „עינא בישא".

כל העומדים מסביב מלאו פיהם צחוק.

הנשים, בעינים דומעות ובפנים מביעי־צער, הושיבו את בעלי־המומים על העגלה. זקני־הדיגים יצקו מים מתוך בקבוקים, אחד על ידיו של חברו, ישבו מסביב להמדורה, כבדו זה את זה בביצים מגוונות והסיחו את צערם, כי בני־התשחורת יוצאים לתרבות־רעה וקדושת־היום הולכת ופוחתת משנה לשנה.

בני־התשחורת יצקו מים מתוך דליים, אחד על מפרקתו של חברו — וטסו הבחורות על־פני היער, כשהן צורחות ומוחאות כף, כסיעות צפרים אחוזי־פחד, והתחבאו בין האילנות. הבחורים רדפו אחריהן, השיגון, בצחוק וקלות־ראש התפזרו בני־התשחורת זוגות־זוגות על־פני היער, ישבו מתחת לאלונים עתיקים ומתוך חבוקים ונפופים חגגו עם היער העתיק והעבות את היום, שבו נזקקה מארז'אנה לאדמה.

בין הזוגות ישב גם מרדכי עם רחל השחרחורת והחורת,

בתו של החוכר. ביד אחת גפף אותה וביד השניה לטף את שערותיה השחורות והמפוזרות, שכסו את פניה.

מרדכי ישב מוכה־תמהון, לא האמין למראה עיניו ולא ידע כיצד נתגלגל ובא הדבר. כשנטפל להבחורים ברדיפתם אחרי הבחורות הסתפל לצדדים, מובטח היה לו, כי איש מבני־הבית אינו רואה אותו. בתוך היער ראה את עצמו רודף אחרי רחל — ונתמלא בושה. הוא ידע, כי רחל מתיחסת אליו כאל נער, מתגרה בו עד שמסמיקים פניו, ואינה חשה לו — והסיח דעתו הימנה מתוך השלאה, כי שנואה היא עליו. ומי היא ומי אביה? בתו של חוכר עני! אין לו אלא לבקש את אבא — והחוכר מסולק מן החכירה. וכל מה שרחל התרחקה הימנו, הלכה וגדלה בלבו שנאתו המדומה ואף־על־פי־כן היה שולח בכל שבוע שני שקי־סובין להחוכר, מספוא לסוסו, במקום שק אחד המגיע לו.

כשראה מרדכי את עצמו מתיחד עם רחל ביער, הציף נחשול של דם את רקותיו ורצה להתחבא מאחורי אילן. ברם רחל הרגישה בו וחזרה לאחוריה. רגע עמדו שניהם והסתכלו זה בזה. רחל נתביישה, כבשה את עיניה הגדולות, הכהות כאפלולית יערות, זקפתן שוב והסתכלה בפני מרדכי במבטים כל־כך רכים, חמים. ביער שררה אפלולית, דומיה, אין נפש חיה מסביב — ומרדכי הסיח את דעתו וחבק את רחל. הם עמדו תחת אילן. מרדכי עצם את עיניו מתוך שמחה, הרגיש, כי קלוחי־דם יורדים מרקותיו לרגליו, הרגלים מתהדקות לאדמה, כאילו התערו בה, מוחו נעשה בהיר, שקוף, והוא צופה בו ורואה לאורך פרסאות — הדק את רחל אליו ונשק את עיניה, את צוארה. רחל לא סרבה, נתלתה כמתעלפת על כתפו, כשפיה פעור למחצה. מרדכי הרגיש בשערותיה, הנופלות רצועות־רצועות על פניו, בנשימתה,

המלטפפת את אזנו כנוצות־יענה — נטל אותה בזהירות על זרועותיו וישב אתה מתחת לאילן.

אושה חרישית נשמעה ביער.

הארנים הזקופים נראו עם הערב שמש כעמודי נחושת וענבר, המשמשים סומכות לשמים. עצי־האשוח הדקים, מוקפים שיחים כמו ב„קרינולינות", התנועעו בין הארנים כחבורות־נשים. קרעי־עננים, שהיו מפוזרים בכפת־השמים, ירדו לאט־לאט על־פני היער, עטפו את ראשי־האילנות, נדקרו ושתתו דם.

הדיגים גחנו על עיקרי־האילנות, זקפו את ידיהם, את מצחיות־כובעיהם, לפיהם, שרקו והריעו, והד עמום וארוך, כעולה מן האדמה, התנשא על־פני היער. הזקנים הקהילו את בני־התשחורת.

רחל נשתמטה מתוך זרועותיו של מרדכי, ספק מתביישת ספק מתרעמת, עשתה את שערותיה, תלשה בשתי ידיה אזוב, זרקתו על מרדכי ואמרה מתוך כעס מעושה:

— כלך, אדם רע אתה!

מכל הרוחות ענו בני־התשחורת בשריקות, בזמירות, זוגות־זוגות שרכו בין האילנות ודומה היה, כאילו קמו אלילי־היער מקבריהם בכוכי המערות ודרך היער הם הולכים אל הווייכסל לקבל פני וואנדה.

מרדכי הלך עם רחל, רצה להניח את דעתה, לספר לה דבר מבדח — ולא עלה בידו.

הוא תפס את ידה, השמיטה ותפסה שוב, הסתכל ביער העתיק, ההומה, באילנות, הקורצים וקוראים לו — החל לפסוע פסיעות קטנות, פגר אחרי התהלוכה, הקשיב לקולות־הזמרה הגוועים באויר וישב עם רחל תחת אילן.

מסביב להווייכסל התנשאו צפרי־ים ארוכי־מקור, נתלו באויר ככתמים לבנים וקבלו בצריחותיהם פני לילה.

הלילה השתרע על־פני היער, והיער כאילו נתרחב והאילנות כאילו נצטפפו. הדיות התנערו, הציצו מראשי־האילנות בעיניהן הירוקות, השיקו את כנפיהן הכבדות, והיער הדהים בגדלו והטיל אימה.

מרחוק נשתקף הווייכסל כפלד גמיש, מסוכסך, הגיח וקרב ודומה היה, כאילו קוסם־היער העתיק את האילנות, את הנהר, הוציא עטלפים משרווליו הרחבים, כחצים מאשפה, הכין הכל והמתין עד שתגיע חצות־לילה.

הדיגים שפו כאלומות־צללים על חוף־הנהר, נעלמו פתאום וקולות־זמירותיהם הלבביים תעו על־פני השדות הערטילאים, על־פני היער, והאלונים העתיקים, בני־המאה, פתחו בלחש חרישי.

לפני שנים רבות, בנעורי הדורות, בשמוע בני־האדם לשון־היערות, היה היה נסיך בארץ ושמו קראקוס, בן־הזקונים אשר לליאר.

וקראקוס אוה למושב לו ולאשתו, לאנדאנה הצעירה, את אחת המערות על עין־הווייכסל, ומראה המערה כמראה גולגולת. ויצא שם המערה על־פני תבל ויגיע עד לארצות ויַמים רחוקים.

תמימי־דרך וישרי־לב היו אז בני־אדם. ידעו, כי בעל־היערות, אבי־העצים, אשר העלה אזוב מזוקן, מחבק כל עץ, מנשק כל בד ואוהב את היער כאהוב אשה פרי־בטנה. ידעו, כי אבי־העצים שוכן בתוך כל עץ, כל בד וכל עלה, כי צר לו המקום בבית, וימנעו מבנות לו בית. והיה מדי לילה בלילה יקהל את הרוחות, את חיתו־היער ועוף־השמים, יפקידם על היער, ישוט ממערה למערה, על משכנות בני־אדם, וינשק את בנות עיני

התכלת — אז ירדו בני־אלים על היערות ויקננו על כל עץ ועל כל בד.

וירא קראקוס את חרבו, והנה כוסו פניה כתמי־חלודה, ויתעצב אל לבו. ויאסוף את חילו, חיל אנשים שעירים, ויעבור את הווייכסל, ויצא אל הררי־שלג לשבות שבי, ואת לאנדאנה היפה־פיה עזב לבדה בבית. כי לטרוף קדקוד אהב קראקוס גם מלשכב את לאנדאנה היפה־פיה.

לאנדאנה ערגה ונכספה לקראקוס, חכתה ותענן לו, עיניה הכחולות עששו מבכי־מסתרים — וקראקוס לא שב.

ואבי־היער ראה בעניה, וינחם אותה, וימח בנשיקות־פיו את המעות־עיניה.

אז נולדה וואנדה, בת־המים, ירוקת־העינים.

ושנים חלפו ועברו, קראקוס לא שב. וואנדה, יפה כשבע שמשות, גדלה ללא שמחה בלב — כלתה נפשה לאביה.

מהררי־שלג, מעבר לווייכסל, פשטו בילק מחנות־האויב, ותפול אימתה ופחד על האנשים השעירים ויבואו לוואנדה ויאמרו אליה:

— מלכי את עלינו!

ותאסוף וואנדה את צבאותיה על שפת־הנהר, ותעמוד הכן לקראת האויב ותשר את שירת־הווייכסל. ובהעבירה את אצבעותיה על הנבל פרח העשב, הוציאו נצה העצים, ומים ויער יחד רננו.

צבאות האויב עמדו. ויגש הנסיך ריטינגר לוואנדה, ויתקע את חרבו באדמה ויקוד וישתחוה:

— היפה בנסיכות! אניותי לא נעגנו ביום־סער, צבאותי לועגים לרוח, להררי־שלג... שורי, אחרי חרבי השכורה מדם נוהרות מחנות עורבים... היפה בנסיכות...

ותשא וואנדה את עיניה:

— לא לך אתן את דודי, אשכנזי ארור!

הנסיך הוציא את חרבו מן האדמה, הניף בה שלש פעמים לאות לבני־חילו, אולם תואר וואנדה הכה אותם בסנוורים וייראו מהבים אל פניה, אשר קרנו כקרני שמש לוהטת ויעמדו כנטועים על מקומם.

פני הנסיך חפו. ויקפוץ לתוך מימי הווייכסל ויטבע.

— לך אני! — קראה וואנדה.

והיא היתה למלכת־הווייכסל.

ח

„קַן צִפּוֹר"

ר ד כ י עמד לפני החלון ועיניו נעוצות בר' איטשה, שישב לשולחן־אלון, משולחנות־בית־המדרש, ועסק בתורה מתוך שמחה ודבקות.

ר' איטשה היה כבן־שלשים, גבה־קומה, דל־בשר, בעל עינים שחורות, עמוקות, פנים כתומי־שעוה, זקן שחור, מגודל, ופה מלא שנים לבנות ומעוקלות, כאילנות אחרי סער. הוא עסק ב„קבלה" והיה מ„בעלי־מוחין" שבחסידים, שאינם מצויים בדורות האחרונים. הללו נתגלו עם זריחת־שמשה של החסידות. הם היו נודדים מעיר לעיר, מכפר לכפר, כשתיק־טליתם מתחת לבית־שחים, באים לבין הבריות ומקרבים את לבם לחסידות ובאמונתם השלמה ובאהבתם הגדולה הרביצו את החסידות בפולין, בגליציה ובוואהלין. ברם. משפסקה המחלוקת בין החסידים והמתנגדים והחסידות נכנסה לרשות־הרבים, פסקו גם „בעלי־המוחין". רבותיהם של החסידים הראשונים לא היו מנחילים את „כסאותיהם" לבניהם אחריהם. כל „רבי" היה מעמיד תלמידים, פרחי־חסידות, שהיו מתאבקים בעפר־רגליו, נהנים ממנו עצה בעבודת־ה', עוסקים בחסידות ומגיעים עד לכדי „התפשטות הגשמיות". ואחרי פטירתו של ה„רבי" היו החסידים הולכים לקבל פני התלמידים.

ר׳ איטשה היה אחד מבני־העליה — בן־ביתו של הצדיק מקוצק. ואף כי לא היה מעורב עם הבריות, כאילו התרחק מהם, והיה מתיחד לעצמו, בכל־זאת היה חביב ורצוי לכל יודעיו ומכיריו. הוא היה נוח לבריות, מעלים עין ממומיהם הגלויים ולכל אחד היתה בפיו מלה מעודדת, מנחמת. בעיניו השחורות והעמוקות היה סוקר בסקירה אחת את כל אדם, חודר לכל מצפוניו, שהבריות רואים אותם לאחרי שנים, או אינם רואים אותם עולמית. כל מי שהיה מספר עמו, היה מרגיש, כי ר׳ איטשה מציץ לחורים ולסדקים שבנשמתו, כי כל רז וכל סוד גלוי וידוע לפניו, היה מהרהר בתשובה ושופך את לבו לפני ר׳ איטשה, כתינוק המתחטא לפני אמא. וכשהיה נפטר ממנו לא היה לבו נוקפו על ודויו, אלא היה דוחק את השעה להתראות שוב עם ר׳ איטשה.

בקוצק ידעו הכל, כי ר׳ איטשה פורש מן הצבור, מתיחד לעצמו ועוסק בגלוי ה„קץ״. ולא פעם נזרקה מפי ה„רבי״, כי ר׳ איטשה זקוק להתבודדות, יותר מדי הוא יודע את הבריות, ידע מעט גם את האילנות. ונזדמן הדבר, שבאותו פרק בא אברהם ה„לבלר״ לקוצק, הסיח צערו לפני ה„רבי״ על שהוא רחוק ממקום־תורה. אמר לו ה„רבי״:

— הכנס את ר׳ איטשה לביתך, יהיה קול התורה נשמע בחללו ותהיה הברכה מצויה בו.

מתוך חדוה הציע אברהם את הדבר לפני ר׳ איטשה. וכשבא ר׳ איטשה אל היער, הקצה לו אברהם חדר מיוחד, את היפה שבחדרי־ביתו, וספרים, היה חרד עליו כעל אבן טובה ומרגלית — ור׳ איטשה ישב בביתו של אברהם זה ה„זמן״ השני, לא נסע גם לקוצק ועסק בתורה.

מרדכי שמע מפי אבא ומפי חסידים את גדולתו של ר׳ איטשה, ידע כי כחו גדול ב„קבלה״, כי הוא בעל־מוח ומן היום הראשון החל

ר' איטשה לקרבו, היה מדבר אליו כאל גדול, כאל חבר, לא היה מתגנדר בגדולתו — ומרדכי אהב אותו אהבת־נפש.

ר' איטשה אמר לו, כי חדרו פתוח לפניו לרוחה ורשות בידו להכנס אצלו בכל עת, שיעלה הרצון לפניו. ומרדכי נטפל לר' איטשה והחל לגלות לפניו את לבו, את כל מחשבותיו. ור' איטשה לא היה מדבר אליו דברי־כבושים, לא אמר לו מעולם מה לעשות ומה לא לעשות, אלא היה משיא אותו לדברי־חסידות ועובר מענין לענין, עד שמצא מרדכי בדבריו תשובה על ספקותיו והרהוריו הרעים. נפשו של מרדכי נקשרה כל־כך בנפשו של ר' איטשה, עד שלא עבר עליו יום אחד בלא ראית־פניו. יום־יום היה נכנס לחדרו, פורש לחלון ומסתכל בר' איטשה, מסתכל ארוכות ומתמלא בטחון, כי כל מי שהוא במחיצתו של ר' איטשה אין רע שולט בו. ומתוך שתיקה היה יוצא מן החדר ודעתו נוחה עליו.

אחרי התהלוכה פרש מרדכי ממשנתו. כל היום היה תועה ביער ומהרהר ברחל. שעות רצופות היה יושב על־יד השובך ומסתכל ביונים, כשהם מזדווגים זה לזה. ועם הערב־שמש היה חום לוהט תוקף את כל גופו, אי־אפשר היה לו לשבת בבית ובאמתלאות שונות היה נכנס לסירוגים לביתו של נוטר־היער לראות את הלה ישן עם אשתו במטה אחת. וכמו להכעיסו היו שוהים דמדומי־הערב, הלילה היה מפגר לבוא. איש מבני־הבית לא היה הולך לישון ומרדכי, כחיה נצודה, היה מתלבט מחדר לחדר, ושבע־רוגז היה עולה על מטתו ומתכרבל בשמיכה. מוחו היה לוהט כמוכה־דלקת והוא היה מפטפט ומפטפט, מדבר עם רחל עד שכל בני־הבית היו עולים על מטותיהם והשנה חוטפת אותם. ואז היה יוצא יחף דרך החלון, משתמט בחשאי והולך לרחל, מרחק חצי־פרסה מביתם. וכך בכל יום ויום. בימים הראשונים היה שכור־אושר, כולו לעצמו, עד שהיה מתרחק מבני־אדם, ואפילו מר' איטשה.

מרדכי הרגיש, כי בני־הבית עוקבים אחריו, כי אביה של רחל, החוכר, יוצא ונכנס בביתם — וגמר בלבו לגלות הכל לר' איטשה. אלא שנתבייש, על שנמנע מלהכנס אליו עד עכשיו — והשתמט מפניו לגמרי. ברם, כשהחלו לרנן אחריו ואמא רמזה לו, כי אם לא יסלק את ידיו מן הריבה, יסתלק אביה מן החכירה, נטרדה דעתו של מרדכי ומיד הלך לר' איטשה.

כשנכנס לחדרו של ר' איטשה מצא אותו כשהוא יושב ומעיין בספר. עיף ויגע מחום־היום ישב ר' איטשה בלי מקטורן, טליתו הקטנה מופשלת, כותנתו משורבבת ופיה פתוח והוא מגרד בידו את בשרו השעיר, עוצם את עיניו לסירוגים וקורא מתוך התלהבות, כמעט בקול רם:

„תא חזי — — — בוא וראה, בגן־עדן התחתון יש מקום אחד גנוז וטמיר, שאינו ידוע והוא מצוייר בכמה גוונים, ובו גנוזים אלף היכלי־חמד ואין מי שנכנס לתוכו, חוץ ממשיח היושב תמיד בגן־עדן. וכל הגן מוקף מרכבות רבות של צדיקים ומשיח ממונה עליהן ועל כמה חילות ומחנות של נשמות־צדיקים. בראשי־חדשים, במועדים ובשבת משיח נכנס אל המקום ההוא להשתעשע בכל ההיכלות. לפנים מאותם ההיכלות יש מקום אחד טמיר וגנוז, שאינו ידוע כלל ונקרא עדן, ואין מי שיודע בו. ומשיח עומד מן החוץ, הולך סחור־סחור, עד שנגלה לו מקום אחד הנקרא קן־צפור, וזהו המקום, שעליו מכריז אותו צפור בגן־עדן בכל יום. ובמקום ההוא מצויירים דיוקניהן של כל ששים אומות, שעמדו על ישראל לכלותם. משיח נכנס לשם, זוקף את עיניו ורואה את האבות, שנכנסו בחורבן בית־אלהים, עד שהוא רואה את רחל ודמעות על פניה, והקדוש־ברוך־הוא מנחם אותה והיא אינה רוצה לקבל תנחומים, כמה שנאמר: מאנה להנחם על בניה. אז נושא משיח את קולו ובוכה, ומזדעזע כל גן־העדן וכל הצדיקים גועים ובוכים עמו. הוא

גועה ובוכה פעם שניה ומזדעזע הרקיע שעל גבי הגן ואלף וחמש מאות רבוא מחנות של מעלה, עד שמגיע הקול לכסא־הכבוד. אז מרמז הקדוש־ברוך־הוא לאותו צפור, והוא נכנס לקנו ויושב אצל משיח וקורא מה שהוא קורא, עד שהוא נקרא שלש פעמים מלפני כסא הכבוד, ומשיח וכולם עולים למעלה, והקדוש־ברוך־הוא נשבע להם להעביר מלכי־זדון מן הארץ על־ידי משיח, ולנקום נקמות ישראל, וכל הטובות שעתיד הקדוש־ברוך־הוא לעשות לעמו. ושבים קן צפור ומשיח למקומם" — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

מרדכי ראה, כי פניו של ר' איטשה, כתומי־השעוה, ומצחו הגדול, המתולם, קורנים ומבהיקים, כשהוא מזכיר את שמו של משיח — ואימה תקפה אותו. הוא ראה את עצמו כל־כך דל ופעוט, מלא חטא ועוון, רעד בכל גופו, שכח לשם מה בא — וכולו היה קשב.

„— — — אז יראה כוכב גורא באמצע הרקיע, עינו כעין הארגמן וילהט ויבריק ביום לעיני כל העולם, ושלהבת־אש תעלה מצד צפון על־פני הרקיע ויעמדו זה כנגד זה ארבעים יום, וכל באי־עולם יבהלו. לסוף ארבעים יום יעשו הכוכב והשלהבת מלחמה ביניהם — — — לאחר שנים־עשר יום יזדעזעו כל באי־עולם ויחשך השמש בצהרים, כמו שחשך ביום חורבן בית־המקדש, עד שלא יראו שמים וארץ. וקול יצא ברעם ובזיקים, ותחל הארץ וכמה חילות ומחנות ימותו. באותו יום תצא ברומי רבתי שלהבת־אש ותשרוף כמה מגדלים וכמה היכלות, וכמה מגדלים יפלו — — מאותו יום עד שנים־עשר חודש יתכנסו כל המלכים ויגזרו כמה גזרות וכמה שמדות על ישראל, כמו שאמרו: אשרי מי שיהיה שם ואשרי מי שלא יהיה. וכל העולם יהיה בערבוביה גדולה. לסוף שנים־עשר חודש יקום שבט מישראל, זהו מלך המשיח, שיקום

בגן־עדן, וכל הצדיקים יעטרו אותו שם ויחגרו אותו כלי־זיין, ששם הקודש חקוק עליהם. וקול יתפוצץ בענפי אילנותיו של הגן, קורא בכח ואומר: עורו, קדושי עליון, קומו לפני משיח, הגיעה השעה לחבר אשה עם בעלה, ובעלה רוצה לנקום לה נקמת־עולם, ולהקימה ולנערה מעפר. אז יקומו כולם ויחגרו אותו שוב כלי־זיין, אברהם מימינו, יצחק משמאלו, יעקב מלפניו ומשה הרועה הנאמן על כל אלה הצדיקים יהיה הולך ומרקד בגן־עדן. כשהצדיקים בגן־עדן יתקינו את משיח יכנס שוב למקום הנקרא קן־צפור, ויראה שם תבנית חורבן־בית־המקדש וכל הצדיקים שנהרגו בו. אז יקח משם עשרה לבושים, והם עשרה לבושי־קנאה. ויסתר שם ארבעים יום ולא יתגלה כלל. לסוף ארבעים יום יצא קול מלפני כסא־הכבוד ויקרא אותו קן־צפור, שמלך המשיח גנוז בו. אז יעלו למעלה והקדוש־ברוך־הוא רואה את מלך־המשיח לבוש לבושי־נקמה וחגור כלי־זיין ונושק על ראשו. אז יזדעזעו שלש מאות ותשעים רקיעים, והקדוש־ברוך־הוא ירמז לאחד מהם, שהיה גנוז מששת ימי בראשית ומהיכל אחד שבו יוציא כתר, ששם הקודש חקוק עליו. בעטרה זו נתעטר הקדוש־ברוך־הוא כשעברו בני־ישראל את הים, לעשות נקמה בכל רכבי פרעה, ויעטר בה את מלך המשיח וינשקו שוב. ומרכבות־הקודש ומחנות עליונים יקיפו אותו ויתנו לו מתנות רבות וכולם יעטרו אותו. הוא יכנס להיכל אחד ויראה כל אותם מלאכי־מעלה הנקראים אבלי־ציון, הם שבכו על חורבן בית־המקדש והם בוכים תמיד, והם יתנו לו פורפירה אדומה לעשות נקמות. אז יסתירהו הקדוש־ברוך־הוא בקן־צפור ויהיה שם שלשים יום. לאחר שלשים יום יהיה מעוטר בכל אותם התקונים של מעלה ושל מטה, וכמה מחנות־הקודש יקיפו אותו. וכל העולם יראה אור תלוי מרקיע לארץ ויעמוד שבעה ימים, וכל באי־עולם יתמהו. וכל שבעת הימים יתעטר בקן־צפור בדרך, זו קבורת רחל, ויבשר לה

וינחם אותה. ואז תקבל תנחומים ותקום ותנשק לו. אחר־כך יעלה האור מן המקום ההוא וישכון ביריחו עיר התמרים, ויהיה גנוז שנים־עשר חודש. לאחר שנים־עשר חודש יזדקף האור בין השמים והארץ וישכון בארץ הגליל. באותו יום תזדעזע הארץ מסוף העולם ועד סופו והכל יראו, כי משיח בא" — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

מרדכי הסתכל בפני ר' איטשה והאמין באמונה שלמה, כי ברגעים האלה יש לו להלה „עלית נשמה".

דרך החלון הפתוח נראה קצה־יער אחוז־להבות — היו דמדומי־ערב. לפני הרפת עמד נוטר־היער וקרצף את הסוס. בנו, בן ארבע־עשרה, וואציק, תפסו לפילוט באזנו והתגרה בו. הוא זרק אבן. הכלב עקר את רגליו ורץ, עבר את האבן, הרימה בפיו מתוך נביחה ובהליכה מרושלת שב לבעליו.

מרדכי הסתכל בנוטר, בוואציק, נד להם, שאינם יודעים כלום, שהם בני עם הדומה לחמור וכאן, בד' אמותיהם, יושב ר' איטשה, בונה עולמות ומחריבם — ורגש של רחמים תקף אותו.

ר' איטשה סגר את הספר, ראה את מרדכי ואמר לו מתוך חבה:

— תיתי לך שבאת, מרדכי.

מרדכי נעץ עיניו בר' איטשה, ראה אותו קם על רגליו, לובש את גלימתו, חוכך את ידיו ומתהלך מתוך קורת־רוח בחדר — נתמלא מרדכי אומץ והחל לגלות לפניו את לבו. הוא גמגם, פניו הסמיקו. נסתבך בדבריו, פתח שוב, נסתבך יותר ובמלים מועטות ספר לר' איטשה את המאורע ברחל. מרדכי הרגיש, כי בשעת דבורו לא הסתכל ר' איטשה בפניו, שלא יסתתמו דבריו — ודעתו נתקרבה אליו יותר.

ר׳ איטשה שמע את דבריו, עמד בחדר והחל לדבר, כאילו המשיך שיחה שנפסקה:

— ובכן, הגעת אל המדרגה הראשונה... לאו כל אדם זוכה גם לזו... ניחה! ניחה! דע לך, כי ירא־שמים חייב למסור את עצמו, מסירת הגוף והנפש, בידו של הצדיק. כי הצדיק כולל חכמה, בינה, חסד, אהבה... וכי זו בלבד? הצדיק כולל כל עשר הספירות, אין בלבו חלל שמאל, מקום ה„קליפות". כי דע לך, ששני חללים בלבו של אדם, אחד מימין ואחד משמאל. החלל הימני הוא כולו רוחניות והחלל השמאלי מלא דם ושם מקום ה„קליפות", המוציאות את האדם מן העולם.

שקוע־מחשבות התהלך ר׳ איטשה ארוכות וקצרות, לעס את חודי זקנו השחור, המגודל, ועמד שוב:

— ודע לך, כי כל מה שאתה פושט את הגשמיות, מוסר את עצמך בידו של הצדיק, כלומר, אתה מוסר בידי הצדיק את רצונך, את נשמתך, נעשים רצונך ונשמתך שותפים לרצונו ונשמתו של הצדיק, שהם בבחינת „כולו אהבה". ואהבה — זהו לבו של עולם. מדרגות, מדרגות לאהבה. הנמוכה שבהן זוהי אהבת אמנון ותמר. ברם אסור להמית בלב מדרגת־אהבה, אף הנמוכה שבהן. חייב אדם לעבור דרך כל המדרגות. וכשאתה כולל כל המדרגות, הרי אתה בן־חורין ואין יצר־הרע שולט בך. החלל השמאלי שבלבך מתקטן, הדם מצטמק, ה„קליפות" נעלמות ואתה עולה ממדרגה למדרגה, עד שאתה מרגיש בקרבך את רצון עצמך, את נשמתך ובכחך להשיג את גדולתו של הצדיק, כאש עצורה בעצמותיך ואתה רוצה לכבותה בדבור אחד של הצדיק, במבט־עינו...

ר׳ איטשה הפסיק לרגע, התהלך בחדר, לעס את חודי שפמו, קמט את מצחו, כאילו נמלך בדעתו.

— בדידי הוה עובדה — עמד ר׳ איטשה בקצה־החדר —

לפני שתים־עשרה שנה, מיד לאחר נשואי, תקפו אותי הרהורים רעים, שקוע הייתי במ"ט שערי המדרגה הראשונה. בימים ההם הייתי נוסע לפרשיסחה. ור' מנדלי כבר נתגלה אז והיה מפורסם בכל העולם. ובכן, אמרתי לעצמי, אעברה נא לקוצק. וכך הוה: באתי לקוצק. כתבתי פתקה ובקשתי „כח לעבודת־הבורא". הגיע תורי להכנס. נכנס אני והרבי שואל אותי: לאן הייתי נוסע עד עכשיו? לפרשיסחה — אני משיב. ובכן, מה אעשה לך אנכי? — נוזף בי הרבי. אני שותק. והוא נוזף בי מתוך גערה: שוטה, אם הפרשיסחי לא עמד לך, אני — לא כל שכן. שוב לביתך, מסור את עצמך בידו, עוד יש לך תקנה. עובר אתה את המדרגה הראשונה. חייב אדם לראות את עצמו חוטא, כל זמן שהחומר עוטה את נשמתו. כשתרגיש את רצון עצמך ותשיג את גדולתו של הפרשיסחי תבוא אלי.

מרדכי הוסיף לשבת על־יד החלון, כאילו הקשיב עוד, אף שר' איטשה כבר נשתתק.

הוא הציץ אל החוץ. ראה את שמי־היער נאפדי־אש, אדומי־ארגמן, ומחשבה נצנצה במחו, כי אלה הם לבושי־קנאה, שמשיח ילבשם, כשיצא מ„קן־צפור". מתוך דעת נוחה ישב והסתכל בלהבות־השמים, הסתכל עד כדי היסח־הדעת וראה את משיח, יהודי גבה־קומה, צהוב־שער, וזקנו — אש, עטוף בטלית של ארגמן, ברודת־שחורים, מטייל בגן־עדן.

פתאום נזדעזע, כאילו ירד מהר גבוה והרגיש, כי איזה דבר אינו מתקבל על דעתו. הן, משיח צהוב־שער? הרי תמיד צייר לעצמו את משיח בדמותו של בעל זקן שחור... ענני־עצבת כסו את פניו הכהים. מתוך עיניו הגדולות, האפורות, נשקף צער וכל הויתו התלבטה, פרפרה והיתה מוכנת לצעוק מכאב. הוא קפץ על רגליו, רצה לאמר דבר לר' איטשה הטוב והנוח — אולם איש לא היה

בבית. רגע עמד והסתכל במקום הריק, שעמד עליו ר' איטשה מתחלה, כאילו עדיין מלאה הויתו את המקום, ישב שוב, הניח ראשו בין שתי ידיו, ישב יחידי על־יד החלון הפתוח והקשיב לגעית־געגועיהן של הפרות העולה מן הרפתים.

היה ערב. הארנים הבכורים נפתחו ונטפו זפת כתומה. ריח־האלונים נסך לאות, בעבי־היער נפחו רבוא רבבות צמחים את נשמתם בשחור־הלילה — ואויר החדר העיק על מרדכי ואי־אפשר היה לו לשבת בו. האילנות התעטפו, ענפים בענפים השתרגו והווייכסל, כעין הפלד, קרץ מרחוק — ולעיניו של מרדכי הופיעה רחל החורת, בעיניה השחורות כלילה, בפסיעותיה הרכות, הגמישות, וקראה, משכה אליה. רצון עז תקף אותו להקרא בשם יעקב, להיות רועה, לשבת בשדה, לנגן בחלילו ולקרוא את רחל החורת — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

4

לַיְלָה בַּיַּעַר

אשמורת־הלילה, כשכל בני־הבית שכבו על מטותיהם שקועי־שנה, יצא מרדכי דרך־החלון וברגליו היחפות רץ על־פני העשבים הטלולים. כל אושה קלה נדמתה לו כקול צעדיהם של אבא ור׳ איטשה. אחוז־רעד התפרקד על העשב טבול־הטל וחש, כי דמיו רוחצים ברסיסי־הלילה ואיזו רעננות מלפפת אותו, נבלעת בכל אבריו, עד שכל גופו מתהדק ומתמתח.

עם נגיעתו בחלון נראו הפנים החורים, יער־השער והעינים השחורות, הגדולות, בלוסה רחבה, משורבבת, קצרת־שרוולים ושמלה קלה, קצרה. היא לפתה את צוארו בזרועותיה ושניהם הלכו אל היער.

הם הלכו שלובי־זרוע ותקופי־אושר, לא חשו ברגליהם את דקירותיהם של מחטי־אורן, של זרדים, הדקו זרועותיהם זו לזו, עמדו לסירוגים תחת אילן ופטפטו מתוך נשיקות:

— רחל׳ה שלי!

— נער שלי!

היער התנועע לאט. לרגעים נשבה רוח חרישית ונגעה בראשי האילנות, כבמיתרי־כנור מתוחים והיער נזדעזע והדו נשא אל המרחק.

הירח עמד במרום־היער, השתעשע בנטיעות הרכות, בעלים — וצללים שפו בין האילנות הגבוהים, כחיות צולעות, כסיעות צפרים חורים.

מרדכי ורחל ישבו תחת תרזה מלבלבת. פתאום נזדלפו בנצני־לובן, חבקו זה את זה מתוך אושר ומלבותיהם הרכים, מפיותיהם הפעורים ואינם פעורים, זנקה שירת־אלם, שמחה חשאית, לתוך שחור־הלילה.

שפתיו של מרדכי, כפרחי־תרזה ריחניים, יישנו את רחל. היא הרגישה, כי נפשה יוצאת בתהום הלילה, היא נעלמת, וקלה כרוח לפתה את מרדכי והתחטאה לפניו:

— יראה אני כל־כך מפני אביך...

— אל תיראי, רחל'ה...

— הרי אביך הוא עשיר...

— ובכן ?

— ואני בתו של חוכר...

— כלכי מלשון זו, רחל'ה ! רצונך, ואומר מחר לאבא, כי אני אוהב אותך. שפיר ?

— לאו, אל תאמר !

— מפני מה, רחל'ה ?

— כי אנכי ריבה עניה, ואביך...

— מה הוא אבא ? אמרי !...

רחל נשכה את שפתה התחתונה בשניה הלבנות ולפתה את מרדכי בשתי זרועותיה :

— אוהב אתה אותי ?

— רחל'ה שלי !...

— אהבה רבה ?

— חתולתי !

— ואם לא יסכים?
— מי?
— אביך!
— הוא יסכים!
— ואם לאו?
— אם לאו?
— תעזבני?
— אנכי — אותך? לא אעזבך עולמית!
— נער טוב שלי!

והד־נשיקה נשמע באויר.

מרדכי הושיב את רחל על ברכיו.

— אם אבא לא יסכים, רחל'ה, ננוס מכאן. ניחה?

— ניחה.

— שנינו נדור בצריף־יער. אנכי אקצור שחת רעננה, אמלא את כל הצריף ויחד נקפוץ לתוך השחת כמו לתוך נהר. כך!

הם התמתחו על־פני האזוב. מרדכי הניח על ברכיו את ראשה של רחל השחור והזרוע נצני־לובן, תלש כמהה ובראשה הרטיב והרד צנן את לחייה הלוהטות של רחל, את ריסי עיניה הלאות. רחל עצמה את עיניה ושרבבה את שפתה התחתונה:

— אי־אפשי בצריף־יער. נתפס שם...
— והיכן נדור?
— נדור במערה!
— במקום המזיקים?
— ירא אתה?
— אנכי?

מרדכי ספג פתאום סטירת־לחי. הוא החזיר את ראשו, לראות מי הוא הסוטר, ושניו צללו לקול סטירה שניה. הוא קפץ על רגליו.

לפניו עמד אבא, מעורטל־מקטורן, חזיתו לכותנתו וכפתו לראשו והטית דברים. הדברים היו מקוטעים, כאילו נשרו מפיו:

— אתה תשקול למטרופסד, פושע ישראל! אנכי אלמד אותך כיצד עוגבים על בתולות בלילות! לשוליה של סנדלר אעשה אותך, עוכר ישראל! אם אינך עושה רצון אבא — לך לכל הרוחות!

מרדכי עמד מאוגרף־ידים, הרגיש, כי דמו מִזנק לתוך רקותיו, כי לבו מתרוקן, כאילו נעקר ממנו מה, והתאפק בכל כחו, שלא להתנפל על אבא, אף כי ספק היה בידו אם ינצח את אבא.

החוכר, שפגר אחרי אביו של מרדכי, תפס את בתו בצמתה וגרר אותה, לקול צריחותיה, הביתה.

מרדכי הסיח את דעתו, כי אביו עומד לפניו, כי מתחייב הוא בנפשו, ובקפיצה אחת, כחיה טורפת, התנפל על החוכר, הפילו לארץ והחל לחנקו:

— תכה? תכה?

בקושי עלה לו לאברהם להפריד בין מרדכי והחוכר. מרדכי עמד כשפניו שותתים דם, אגרופיו מכווצים, ברכיו רותתות והרגיש, כי עוד רגע ויתנפל על אבא. הוא נשם ככלב עיף:

— אבא, שום דבר לא יועיל, אף הכאות בכלל, אנכי אשא את רחל!

— לא בחיי ולא בימי, מרדכי! — איים עליו אבא באצבעו — עדיין אני אביך ודברי אבא נשמעים, עוכר ישראל! מעל שולחני אגלה אותך, שומע אתה? רצונך שאהיה לבוז ולחרפה? — קרא הזקן ותפסו למרדכי בדש־בגדו — יעלו עשבים בלחייך — ובשמחה החוכר לא אתחתן!

— הנח! — נשמט מרדכי בכח מידיו של אבא — אל תביא אותי לידי עברה! לך הביתה, אבא, כי דמי רותח בקרבי, ואיני אחראי על מעשי, אבא, לך הביתה!

— רצונך להרים יד על אבא ? — הטיח אברהם וקרב למרדכי.

מרדכי הסתכל לצדדים, נתקלו עיניו בשוכה, שבר אותה אגב רצועת־סיב והניפה באויר:

— כל הקרב אלי — הרי זה מתחייב בנפשו !

אברהם הזקן נרתע לאחוריו. הוא נעץ את עיניו במרדכי. כשהלה עמד והשוכה בידו, ומחשבה נצנצה במוחו, כי גם הוא לא היה טוב מבנו, כי „ברא כרעיה דאבוה", כי טבע משפחתם בכך. לא לחנם הם כהנים — ודעתו נחה עליו.

כשנפשו של מרדכי שבה למנוחתה ראה את עצמו יחידי ביער. מתוך לאות צעד בין האילנות, הגיע לסירוגים בראשו, כאילו השיב דבורים מזמזמות — ועמד. הוא שהה תחת אילן והקשיב בכל ישותו; רצה לעמוד על האושה שמסביבו, אם זהו זמזום באזניו או רשרוש־האילנות. האושה הגיעה לאזניו מכל הרוחות, מן האילנות, מכפת־הרקיע ומן הווייכסל. מיער־האפרים נשאו פרכוסים, כמשק־כנפים, כחריקת־שנים. בעבי־היער נשמעה צריחת חרטומן כבכית תינוק. מי־הווייכסל הבהבו לאור הירח מבין האילנות כעיני־זאב. צמרמורת עברה בגופו של מרדכי ואחוז־פחד טִפס ועלה באילן זקן.

הוא הסתכל ביער, שהשתרע ממזרח למערב עד פלוצק. לעיניו הבהבו אורות ירוקים מבין האילנות, לאזניו הגיע משק כנפים אמיצות, והרגיש ביקיצתו של היער הגדול, המטיל אימה. רוח עברה מתוך שריקה, כחינגתו של שד במערה, והיער הזדעזע. השדות הרחבים עטופי־הבר, היער, השמים בענניהם המגובבים — כל זה הדהים בגדלו, השתרע בשחור־הלילה, נתן אלפי ריחות. ומרדכי ראה את עצמו כל־כך עלוב ורפה־אונים כתינוק. הוא שמע קול פסיעות. התהדק לאילן וראה ענקי־אדם הולכים וקרבים אליו מכל צד. ובין

הַלְּבָנות עמדו ריבות, לבושות כתנות לבנות, ארוכות, גדלו את צמות־הכסף שלהן וקָראו לו מתוך קריצת־עיניהן.

מרדכי ידע, כי אין אלה אלא אילנות, כי הפחד הוא פחד־שוא, ואף־על־פי־כן תעה במוחו המעשה בשוחט־הכפר. מעשה בשוחט, שהיה מהלך בדרך וחוזר לביתו. אותו יום ערב־שבת היה, אחד מימות־החורף הקצרים, והשוחט דחק את השעה לבוא לביתו מבעוד יום. הוא הלך לאורך הווייכסל, טעון על־גבו חבילה של ריאות. פתאום יצא זאב מן היער והפסיקו בדרכו. הוציא השוחט את סכינו, נתנו לתוך פיו וקפץ על הזאב. אחוז־פחד רץ הזאב על השלג לאורך הווייכסל, בדרך העולה אל העיר והשוחט רכוב על־גבו.

מרדכי ראה בעיניו את הזאב, כשהוא רץ על־פני השלג, על־גבו רכוב שוחט, גבה־קומה ודל־בשר, בפיו סכין מלוטש, כמלאך־המות, ותמרות־שלג מתנשאות, מתנשאות באויר...

הוא מלא פיו צחוק, לגלג על עצמו, שטפס ועלה באילן וצחוקו של לץ ענה לעומתו מעבי־היער.

על אילן שלפניו עמד אות, בעל מקור שחור ועקול ושתי עינים כשתי שלהבות צוננות. האוח עמד נעוץ־עינים במרדכי. מרדכי הרים את ידו, רצה להשיב את האוח, ברם זה לא זז ממקומו והוסיף להסתכל בפני מרדכי, עד שעברה צמרמורת בבשרו. אחוז־פחד ירד מרדכי מן האילן ורץ לאורך היער. הוא נזכר, כי אבא הגלהו מעל שולחנו, את רחל לקחו ממנו — נסתבך בשתי ידיו בשערות־ראשו וצרח צריחת חיה רעבה.

האושה ביער הלכה וגדלה.

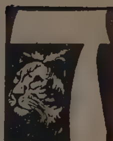
מרדכי רץ ליער־האכרים. הוא טעם טעם מלח בפיו — שניו שתתו דם. קול עלה נדף, זיז־צפור, נדמה לו כקול פסיעותיו של זאב הרודף אחריו. מקובל היה מספר „רזיאל המלאך“, כי המזכיר שמות המלאכים הממונים על זאבים אין זאבים שולטים בו. והוא

הלך ושפתיו לחשו: מתניאל, אפתיאל, שמשיאל, מתניאל, אפתיאל, שמשיאל.

על חוף הווייכסל ראה כלונסאות נעוצות בקרקע כגורן עגולה. הכלונסאות היו קשורות בחבל, ובאנקולים היו תלויים גלדנים. זה היה פח לאווזי־בר. חמשה אווזי־בר התלבטו בין הכלונסאות, פרכסו בכנפיהם, ברגליהם האדומות, ועם כל פרכום ופרכום שקעו האנקולים בחכם. מרדכי תפס אוז אחד, רצה להוציא את האנקול מחכו — ושבר את מקורו. מתוך כעס קלל את הנוטר והלך לצריף־היער. עיף ויגע התמתח על השחת הרעננה. לאזניו הגיעה שוב צריחת החרטומן כבכית תינוק, ומיד חטפתו שנה.

ז

בַּת־טוֹבִים

בורה'לה ישבה על מטתה מעורטלת למחצה, חבושה שבים־לילה מעשה־חורי, ובכתה בחשאי. ממולה, על שידה צרה וכרסנית, דלק נר־סטארין בפמוט של כסף והאיר בקושי את הקיטון המרווח. מתוך בכיה היה עור פניה דק ושקוף ועיניה — רכות. פשפשה ולא מצאה במה נתחייבה לפני המקום. הרי מרדכי הוא מגזע צדיקים. שלשלת־היוחסין שלה מגיעה עד בעל „תוספות־יום־טוב".

בתיבת־הברזל שלה טמון, עם חרוזי־מרגליותיה, ספר עתיק, שנפל לה בירושה מבית־אמא — ספר־היוחסין שלה. היא אינה יודעת אף מלה אחת מן הכתוב בספר. ברם קבלה בידה מאמא, כי על כל צרה שלא תבוא עליה, תפתח את הספר, תעורר את אבותיה הצדיקים מקבריהם, תרבה לפניהם בתחינות ובקשות, עד שישמעו את קולה, יקומו וימליצו טוב בעדה ויעבירו את רוע־הגזרה. אמנם קשה לה, קשה מאד, לשפוך את לבה לפני אבותיה הצדיקים. עם פתיחת־הספר מזדקרים לעיניה כובעי־שער, זקנים מגודלים ואחוזת־פחד היא מתחילה לגמגם; מסתתמות כל תחינותיה. אילו היו בספר שמות אמותיה הצדקניות היו תחינותיה שגורות בפיה, גם היתה שופכת לפניהן את כל לבה. לאו כל דבר ניתן להגלות לגברים!

כשהרתה דבורה'לה את מרדכי הניחה את הספר למראשותיה. הרבתה בתחינות ובקשות לפני אבותיה הצדיקים, כי תלד בן־זכר. ביותר העתירה לר' נציל, כי יבקש רחמים עליה. מובטח היה לה, כי ר' נציל חשוב בפמליה של מעלה יותר מכולם. הרי מסר את נפשו על קדושת־השם! בפולמוס חמלניצקי, בגזרת ת"ח, כשחרבו הקוזקים את העיר, שר' נציל ישב בה על כסא־הרבנות, הקיפו את בית־הכנסת ודרשו מאת היהודים הנמלטים להמיר את דתם, ואם לאו יבעירו עליהם את הבית באש — עלה ר' נציל על הבימה, פתח את ארון־הקודש ושחט את עצמו ראשון במעמד כל הקהל. דבורה'לה הרגישה, כי על ר' נציל יש לה להשען.

את שמו של ר' פייבוש, הרב מוואליה, לא הזכירה מעולם. היתה יראה מפניו. בחייו לא התחתן עם חסיד וכשבנו הצעיר נסע אל ה„יהודי" קרע עליו ונהג דין אבלות. לפני פטירתו השביע את בניו, כי לא יצאו מכלל מתנגדים וירדפו את החסידים כמותו.

חבה יתרה היתה נודעת לה לדודה הזקן, ר' מאיר'ל „דבש". וכי קלה זו בעיניכם? חברו של „קדושת־לוי"! הלה בא לשפס לראות את שלומו! אמנם אבא מקיל ראשו כנגד הדוד. וכנגד מי אינו מקיל ראשו? קורא הוא את הדוד בשם „רבן של נשים". על שום שהיה נוהג לקבל פתקאות בדרובניז, בבזוין ובשפס. אולם מה היא ומה דעתה? כלום אפשר לאשה עלובה וחוטאת להשיג את דרכיהם? אם יהודים „נוסעים" — בודאי יש דברים בגו! והריהי נוסעת בכל שנה, בחשאי ובלא יודעים, לשפס, לה„הילולא" של ר' מאיר'ל, מנדבת ח"י זוזים לנרות ומתיחדת ב„אהלו" של הצדיק. השמש רגיל בה ויודע, כי אין לאיש זר לעמוד בשעה שדבורה'לה מספרת עם דודה. וכשיש לה תרעומות בלב אינה נמנעת מלהטיחן כנגדו. הרי עצמה ובשרה הוא! וכשהיא נפטרת מלפניו היא מבקשת אותו שוב בשם ר' נציל, מונה את יחוסה...

לאביה לא היה לה קרוב־דעת, היא כבדה אותו מיראה. מיום שעמדה על דעתה לא ראתה ממנו פנים שוחקות. תמיד היה עוסק בתורה, בצרכי־צבור, מחלק לעניים את המתנות והפדיונות, שבני־העיר היו נותנים לו — ובבית לא היתה פרוטה לפורטה. אלא שאפשר היה להתגנדר באבא. מילתא זוטרתא, אבא! כל בני־הסביבה ידעו, כי ר׳ משה הוא מקיל גדול ומכריע תמיד לצד היתר. אמרו עליו, פעם ישב כל הלילה ולא מצא היתר לשאלת־הריאה. השוחט עיף ויגע, לא היה בו עוד רוח לנפח את הריאה ור׳ משה ידע, כי אם יורה לאיסור יפסיד הטבח את כל ממונו, נכנס בעובי־הקורה ואמר: אחד האחרונים מתיר, גם אני, משה, מצטרף אתו — ויאכלו ענוים וישבעו!

ברם מחמיר היה על עצמו ו„שאלותיה" של הרבנית היה מורה לאיסור. וכשנתעוררה „שאלה" בבית־הרב היתה הרבנית שולחת אליו על־ידי אחת משכנותיה.

דבורה׳לה זוכרת, שאחיה הבכור, ר׳ בריש, שהיה אחר־כך הרבי מביאלה, עזב את אשתו ארבעה־עשר יום לאחרי הנשואים ונסע לקוצק, לר׳ מנדלי. עבר חודש, שני חדשים, שלשה — ור׳ בריש לא שב. נכנסה הכלה לחמיה ובעינים זולגות דמעות שפכה לפניו את לבה. ר׳ משה שמע לדברי כלתו וכתב מכתב לקוצק. תוכן המכתב אינו ידוע לאיש עד היום. כשקרא ר׳ מנדלי את המכתב, עברה בת־צחוק על שפתיו וגזר על ר׳ בריש לשוב מיד לביתו. „לא מפני כבוד־אב — חזר ושנה — אלא מפני שלום־בית". כשחזר ר׳ בריש לביתו לא קבל אותו אבא ולא נתן לו שלום. נכנסה אצלו אשתו ובכתה לפניו: וכי כך עושים לבן? ברם הרב הדירו, שלא יראה את פניו שלשה ימים וביום הרביעי יבוא אליו חלוץ־נעלים כמנודה. ר׳ משה היה קפדן, רבן של מתנגדים, ולא העביר

על מרותיו. כשנכנס אצלו ר' בריש ביום הרביעי חלוץ־נעלים לא נתן לו שלום ושאל אותו:

— מה ראית לשהות בקוצק?

— למדתי „עין־יעקב" מפיו של הרבי.

— „עין־יעקב"? — חייך ר' משה, כלומר: גם זה למוד! והחל לתהות על קנקנו של בנו בדברי־הלכה.

לאחר שדבר אתו כשעה נתן לו שלום וקרא להרבנית:

— איטה פייגה, שימי לפנינו יי"ש ומיני־תרגימה! בריש לא יבייש את זקנתנו!

כל חוליה בשלשלת־היוחסין של דבורה'לה היה פרק־חיים, אגדה, שעברה מאב לבן, מאם לבת, — אגדת היהודים בפולין.

דבורה'לה נגבה את עיניה ונתעטפה במטפחת־שיראים תורכית. היא שקעה במחשבות לרגע, הסתכלה לצדדי הקיטון, כאילו היתה כאן בפעם הראשונה וראתה את שעונו הזהב של אברהם, כשהוא משתמט מתחת הכר ונופל לתוך המטה הריקה, הסתורה.

אחוזת־פחד הסתכלה שוב לצדדים, לא ראתה איש, כווצה את שפתיה, פקקה את אצבעות־ידיה ועל פניה החורים, המארכים ירדה ענגת־עצב.

היא דנה את עצמה לכף־חובה. מעשיו של מרדכי מטרידים את אבותיה בקבר. בעוון מי היא נתפסת? בנה של דבורה'לה ישא בתו של החוכר... חרפה כזו תוציא אותה מן העולם! אוי לה, שכך עלתה בימיה! הריהו מגודל בין הגוים, מפנה לבו לבטלה, ומה יעשה שלא יחטא? וכי בכדי הכניסה את ר' איטשה לביתה? לאו, היא תעכב על ידו — ואפילו אם תתחייב בנפשה! נוח לה לקברו בחייה מלישא חרפה כזו!...

דבורה'לה הדקה את אצבעות־ידיה הפקוקות, הניעה את ראשה בתנועה מיוחדת, שדומה היה כאילו הפנים מתנועעים ולא הראש ובפוזה כזו ישבה יותר מרגע.

ואולי עשתה שלא כהוגן, שהעירה את אברהם? ודאי! רוח שטות נכנסה בה... מתחלה היה לה לגלות את הדבר לר' איטשה, ידבר הוא לילד דברי־כבושים. את מרותו של ר' איטשה הוא מקבל. עכשיו תהיה אנדרלמוסיה בבית כל הלילה! ומי יודע, אם לא יהרוג את הילד? כ ש ה ו א בא לכלל כעס... רחמנא ליצלן!

דבורה'לה ירדה מעל המטה, הציצה מן החלון, לראות את אברהם חוזר לביתו, לא ראתה איש ובאין הכרה, בלא מחשבה תחלה, הניחה שוב את שעונו הזהב של אברהם מתחת לכר ובעינים זולגות דמעות עלתה שוב על המטה. מן החדר השני הגיע לאזניה

קול פסיעות וקראה:

— בריינה, ישנה את?

— לאו, בעלת־בית, הריני הולכת.

— זו מחייבת אמות — נאנחה דבורה'לה — שוב לא תנות. תנוע מחדר לחדר עד שישוב מרדכי. כלום זוהי לה הפעם הראשונה?

בריינה שרתה בבית אברהם זה יותר מעשרים שנה. כשהגיעה לפרקה נתן לה אברהם נדוניה חמש מאות זוזים ופרה והשיאה לחיט כפרי. כשהרתה בריינה ללדת חלה בעלה ומת. מתוך צער הפילה בריינה. באותו פרק נולד מרדכי. חזרה בריינה לבית־אברהם, היתה צופיה הליכות־הבית על דעת עצמה ועושה כבתוך שלה.

בריינה נכנסה יחפה, כששמלתה התחתונה לעורה. היא הפשילה את סנורה על חזה החשוף ועמדה בפתח:

— בעלת־הבית אינה ישנה עדיין?

— איזו שעה היא?

— כמדומה לי, כבר הגיעה חצות־לילה — ר' איטשה כבה זה עתה את הנר.

— היית בחוץ?

— וכי אפשר לשכב על המטה? הלכתי לראות אם הם שבים.

— נו?

— אין נפש חיה!

— תמהתני, שעדיין לא באו — אמרה דבורה'לה מתוך מבוכה — חוששת אני, שלא יהרוג את הילד! הרי את יודעת, כמה רתחן הוא!

— אל תצטער, בעלת־הבית. כלום יש אב הורג את בנו? — הניחה בריינה את דעתה של דבורה'לה ונגשה אל המטה — ברם

היא עשתה שלא כהוגן! לא היה לה לגלות את הדבר לבעל־הבית ולשלוח אותו בחשכת הלילה אל היער!

— מה משמע: לא היה לי? — החלה דבורה׳לה להתנצל. הרגישה תוך כדי דבורה, כי הדין עם ברײנה ופניה החורים חורו עוד יותר — כלום יודעת את, ברײנה? הרי הפחיד אותי ממש!

— מי, החוכר?

— הן. הוא נכנס כשהוא נושם, ספק חי ספק מת, כאילו אירע, חלילה, מאורע־אסון, נדהמתי ואחוזת־פחד העירותי את אברהם! ולאידך גיסא, הרי הוגדשה הסאה! כבר נלאיתי לדבר! מתחננת אני לפניו מן היום הראשון, שלא ילבין את פני ברבים — והוא כאלם לא יפתח פיו! הגיעי בעצמך, ברײנה, הרי בת־דעת את — תפסתה דבורה׳לה לברײנה בידה והושיבתה על־גבי המטה — וכי לשם זה התעניתי, העירותי מתים מקבריהם והטרדתי את הדוד ר׳ מאיר׳ל ממנוחתו? האמיני לי, ברײנה — קראה דבורה׳לה כמעט בקול והניחה את ידה על לבה — הרי בן־יחיד הוא לי, בן־אוני, ברם אף אם אתחייב בנפשי, לא תהיה בתו של ר׳ משה מחותנת לשמחה החוכר!

בשעת שיחתה של דבורה׳לה נכנס אברהם בחשאי, עמד בפתח והקשיב. לדבריה האחרונים של דבורה׳לה קרא:

— חייך, את תהיי מחותנת לשמחה החוכר!

שתי הנשים נזדעזעו וישבו רגע מתוך שתיקה. דבורה׳לה התעודדה מיד והושיטה ידה לבעלה:

— היכן הוא, מרדכי, היכן?

— מביאנו לחיי העולם הבא חי וקים הוא! — חייך אברהם מרה והחל להתהלך מתוך רוגז על־פני הקיטון — על אפנו ועל חמתנו, הוא אומר, ישא אותה ריבה! אוי לי אם אומר, הרי הבריון הזה הרים יד עלי! הרי לנו נחת־בנים לעת זקנה, הא, הא, הא!

— ברם היכן הוא, היכן? — ירדה דבורה'לה מעל המטה — היכן הילד?

— צאי וראי באמא! — עמד אברהם בתוך החדר, הצביע מן הצד באגודלו כלפי דבורה'לה ופנה לבריינה — חוכה וטלולה! הרי ברגע זה צעקה ככרוכיה, כי תעכב את השדוד ואפילו אם תתחייב בנפשה! כלום אפשר לסמוך על כגון זו? צא ועסוק עם נשים! — ופנה שוב לדבורה'לה — לשם מה שלחת אותי אל היער? לצבוט את לחיו של ה„תכשיט" ולאמר לו: יפה דרשת? מה את רועדת? חוששת את לילד? חי הוא! הילד הכה את החוכר, הכה ופצוע. פלסטים מזוין ולא כילד! וכמעט שהתנפל גם עלי! בכי, בכי! בכי על מזלך הרע, על גדולים שגדלת? זכות אבותיך הצדיקים סייעתך!

דבורה'לה לא ענתה דבר, ישבה על־גבי המטה וניגבה את עיניה במטפחת התורכית.

— שמא תגלי לי את סוד בכיתה? — שאל אברהם מתוך רוגז את בריינה.

— ששון ושמחה כאלה ישיגו כל אויבינו — גרפה בריינה את חטמה לתוך סינורה והחלה למצמץ בעיניה.

— נו, נו, קפץ עלי רוגז! — לא פסק אברהם מלהסיט את כפתו, אגב חיוך מעושה, ממפרקתו לקרקפתו — עלי היו כולם! שפיר, שפיר!...

— הרי אב אתה! — קפצה דבורה'לה ממקומה — איך עמד בך לבך להשאיר את הילד לבדו ביער? מעשה זה נאה למי שלבו לב... אף גוי לא היה עושה דבר כזה! הרי הילד יאבד עצמו לדעת!

— מה אתן באות בטרוניה עמי? — קרא אברהם — עברתי עברה, שיש בה מיתת בית־דין? אפשר, חייב הייתי להרכיב את

ה„תכשיט" על גבי ולהביאו הביתה, הא? לא בחייו ולא בימיו! בן־סורר זה, שמצא את הדרך ליער עם הריבה, אינו דין, שימצא את הדרך לביתו!

— ברם, אלמלי שמעת לי? — טפחה דבורה׳לה בחודי־אצבעותיה על לבה — הרי מן הרגע הראשון אמרתי וחזרתי ואמרתי: סלק את החוכר מן החכירה! מה לי ולצרה הזאת? ואם לאו — שלח את מרדכי לקוצק!

— אין לי כל דין ודברים עם החוכר — נכנס אברהם לתוך דבריה — הוא אדם נוח לבריות! ואם אסלק אותו מן החכירה, הרי אני יורד לחייו, מקפח את פרנסתו! אם בננו הוא... הוא... עוכר ישראל...?

— ירבו כמותו בישראל! — העירה בריינה דרך־אגב.

— אבא, עליו השלום, לא סלק חוכר מעולם — הוסיף אברהם — וגם אנכי לא אסלק! מבטיחך אני, כי עוד הלילה יוביל שמחה את בתו לפלוצק. הנחתי את דעתך?

דבורה׳לה לא ענתה דבר והחלה להתלבש בחפזון.

— בואי, בריינה, נלך! רק בן יחיד לי!

— תרגע נא בעלת־הבית — לפתה אותה בריינה, נשקה את ידיה — לאן נלך? הרי חצות־לילה!

— מה את מתחננת לפניה — פנה אברהם לבריינה — הניחי לה ללכת! תטיח ראשה בכר עם בנה יחידה!

דבורה׳לה כווצה את שפתיה הדקות, עטפה ראשה במטפחת התורכית, כשידיה רעדו מתוך רוגז־עצבים, לבשה סנור, נזהרה, שלא להסתכל בפני בעלה ופנתה לבריינה:

— הולכת את? ואם לאו — אלך לבדי!

— ודאי! כלום אתן את בעלת־הבית ללכת לבדה?

כשעמדו הנשים בפתח ספק אברהם את כפיו בכל כחו:

— מה זאת ? גם דעתי נשמעת עדיין ! מרדכי הוא בני כבנך ! ברם...

בקפיצה אחת עמד כנגדן וחסם לפניהן את הדרך :

— את לא תלכי, שומעת את, דבורה׳לה ? נשבע אני בשמי, שלא תלכי... מה את בוכיה ? המזיקים לא ישלטו בו ! מה את גונחת ? הולך אני, הולך אני להביא את בן־טפּוחיך. הנחתי את דעתך ?

כשיצא אברהם הובילה בריינה את דבורה׳לה אל המטה :

— בעל־הבית כועס, נוזף, טבעו בכך, ברם תאמין לי, דבורה׳לה, לבו כואב כלבה.

דבורה׳לה תמכה ראשה בבריינה וגעתה בבכיה כתינוקת.

ח

מַלְקוֹת

רדכי התלבט בשנתו. רצה להתעורר, לרוץ לרחל. ידע, כי היא מחכה לו. אולם אבריו נשתתקו מקור. כאילו קפאו ונתהדקו למשכבו. מתוך צער צרח בקול והתעורר.

היו דמדומי־בוקר. מסביב היה הכל עטוף אפורים. רק בקצה־המזרח הכסיפו השמים וראשי־האילנות הודלקו זה אחר זה.

מרדכי רעד מקור. התכרבל בתוך השחת. מובטח היה לו, כי השנה לא תחטפנו שוב. הוא ישכב רגע מתוך עצימת־עינים — והרגיש, כי עפעפיו מתדבקים והכל מסביבו נמוג בערפל.

שור! שור! הגג נפתח... הנה כסא־הכבוד... מי יושב עליו?... שפת־תכלת יורדת ועוטפת אותו... משק כנפי־אש... שרפים קוראים זה אל זה ואומרים: קדוש, קדוש, קדוש!... מקולם מזדעזעים האילנות, נעקרים ונהפכים על פניהם, נאחזים באש ועתר־עשן עוטף אותי, מחניק... מה זאת? יד? כמה גדולה היא!... ביד רצפת־אש... מעיקה עלי כהר־שרפה... הוי, שפתי!... קול קורא: „אש ממרקת עוון... אש ממרקת עוון..."

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

מה זה מכחיל שם? ... תכלת־יער?... מי הולך? זקנו בוער באש... את מי הוא מוליד? את מי?... את רחל? הרי אבית

משך אותה בצמתה לביתו?... הן, העבודה, זוהי רחל... היא מראה לי פנים שוחקות... ומי הולך כאן? הרי זה ר' איטשה!...

— אותך אני מבקש, מרדכי... בוא אתי, משיח מחכה לנו... הוא נעשה לך שושבין ומוליך את כלתך... הדא הוא דכתיב: „הגיעה השעה לחבר אשת־נעורים עם דודה"...

— רבי, היכן הוא משיח?

— שם הריהו עומד... זקנו — אש וקרנים בראשו...

— ואנכי הייתי מתאר לעצמי את משיח כבעל זקן שחור...

— צדקת, בני, צדקת... משיח בן־דוד הוא בעל זקן שחור... ברם זהו משיח בן־יוסף...

מרדכי הלך אחרי ר' איטשה, הרגיש, כי איזה דבר מתלבה בקרבו, צורב, חודר עד הדם ומתוך שמחה רעד בכל גופו... פתאום נזכר, כי משיח בן־יוסף יהרג, תקף אותו רגש של רחמים וגעה בבכיה.

— מפני מה אתה בוכה? לעולם יהא אדם שמח... והרי אתה הולך לקראת כלה!...

— חוטא ופושע אני, רבי... איך אבוא ואעמוד לפני משיח?...

— של נעליך...

מרדכי תהה, הסתכל ברגליו היחפות, כאילו לא ירד לדעתו של ר' איטשה, לסוף נצנץ במוחו:

— הרי יחף אני...

— אם מובטח לך, בוא אתי!

מרדכי געה שוב בבכיה:

— אתמול הכיתי אדם מישראל... את אביה של רחל... הרימותי יד על אבא... מלא־עוון אני...

— אל תירא, מרדכי... ה ו א מקור־הרחמים... בוא, ארוסתך

מחכה לך... הרי נאמר: „הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא והשיב לב אבות על בנים"...

— ומה יהיה סופו של משיח בן־יוסף?

– הוא יהרג...

כאב צרב את לבו של מרדכי, הוא פרש את כפיו ואנחות טרופות התפרצו מפיו:

— רבי!... רבי!...

— דמעות ממרקות עוון... דמעות ממרקות עוון...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

מבולבל התעורר מרדכי משנתו וישב על־גבי השחת. מסביב היה הכל עוד עטוף אפורים. מובטח היה לו, כי לא ישן, הוא עצם את עיניו לרגע וברי היה לו, כי חלם חלום ורצון עז תקף אותו לשוב ולזכור דברי־החלום. מרדכי הרגיש, כי המלה האחרונה של החלום היא על לשונו ממש, אין לו אלא לתפסה — וכל מסכת־החלום תשתטח לפניו. הוא ישב וחזר במוחו אחרי מלים וכמו להרעימו לא תפס את המלה האחרונה.

מתוך צער ירק והסתכל לצדדים. מסביב היו ניכרים עקבות הגשם, שירד בלילה. הוא חזר אחרי מים לרחיצה, לא מצא ובצעדים מהירים הלך, כשהוא יחף, לבית־החוכר.

בהליכתו נזכר מרדכי, שהוכה בידי אבא במעמדה של רחל — ועצבת לפפה אותו. מחשבה נצנצה במוחו, כי אינו הולך מדעתו, אלא מי־שהוא רתם אותו בעגלה, יושב מאחוריו ומחמר, והוא, מרדכי, דוהר כבן־סוס, מקפץ על קורות, מדלג על פחתים — צרב אותו כאב ועל כל פסיעה ופסיעה, שקרב לבית־החוכר הלך וגדל הכאב.

בשפולי־ההר, על־יד הבאר, עמד מרדכי. הוא התבונן לרגליו היחפות, המכוסות חבורות־חבורות, נתבייש להתראות בפני רחל.

ברם לא היתה לו דרך אחרת. רחץ ושפשף את רגליו במי־הבאר ובלבו התפלל, כי יכוון את השעה, שהחוכר כבר נסע לעיר למכור את החלב.

מן הרפתים עלתה געית־הפרות — הן ערגו אל השדה.

בחשאי שף מרדכי בין האילנות. בלב פועם מתוך שמחה ראה מרחוק, כי העגלה איננה ושלא מדעתו הרגיש פתאום, כי העצבת תוקפת עליו. הוא נגש אל הבית ומצא את הדלת נעולה והתריסים מוגפים. ברי היה לו, כי בני־הבית אינם ישנים ונקש בחלון. איש לא ענה. הוא החל לנקש בדלת, עשה אזניו כאפרכסות, לרגע נדמה לו, כי הוא שומע קול פסיעות. עוד מעט ויפתחו לו. אולם איש לא נראה. מרדכי נקש ונקש, התחנן לפני רחל, כי תשמיעהו את קולה, תראהו את פניה החורים, את צמותיה השחורות, את עיניה — ואין קול ואין קשב. הוא הסיע את התריסים ומצא את החלון פתוח, כמו שהיה בלילה. החדר היה ריק ועל־יד החלון עמדה מטה פרועה.

נדהם צנח מרדכי על אסקופת־הבית, נגב את זעת־מצחו, הניח את ראשו בין שתי ידיו, הסתכל לצדדים, כמחפש דבר־מה ומאום לא מצא. פתאום ראה, כי במקום שעמדה העגלה הקרקע יבש — ועיניו אורו. הוא הציץ לצד מזרח. היתה השעה החמישית לפנות־בוקר. מובטח היה לו משום מה, כי הגשם פסק בארבע. ובכן, אם יאכף את ה„לבן" וירדוף דרך היער ישיג את רחל.

מרדכי הסיח את דעתו מכל אשר מסביבו, ישב על האסקופה, כשראשו מונח בשתי ידיו וראה את עצמו פוסע פסיעות קטנות אל האורוה, מוציא את ה„לבן", כשהוא מאוכף ונשא עליו לאורך היער. הסוס דוהר בכל כחו, מקפץ על פחתים, על גדרות, בוקע ביער, משעט פרסותיו על הכביש ומרחוק נראית העגלה הרתומה לסום אחד. החוכר רואה את מרדכי, דופק בסוסו ומרדכי מתמתח

על ה„לבן“, מלטף את צווארו, את בלוריתו. ה„לבן“ מותח את ידיו ואת רגליו. חורת באויר ציורי־סהר ורחל בוכיה ופושטת את ידיה למרדכי. עוד דהרה אחת ו...

נשמעה צליפת מגלב. מרדכי נזדעזע, הסתכל לצדדים וראה את וואציק, כשהוא מוציא את הבקר מן הרפתים.

מרדכי קם על רגליו, רצה לגשת לוואציק ומבטו נתקל באבא, כשהוא עומד, כובעו שמוט לצד ראשו ועיניו נעוצות בו. מבטי שניהם נתקלו זה בזה. מרדכי נדהם, כאילו הכו אותו על לבו, התנועע מרגל אחת על השניה וצנח שוב על האסקופה. ואף כי מובטח היה לו, כי אביו לא יגש אליו, לא ידבר אליו דבר, בכל זאת רעד בכל גופו, חשש שמא לא ימשול ברוחו וצפיה בלתי־ברורה מלאה את כל הויתו.

וואציק הצליף במגלבו, חסם את הדרך פעם לפני פרה, פעם לפני בן־בקר, שפרשו מן העדר, קלל, נזף ונהג את עדרו לאפר. מתוך היער נשמעו צליפות המגלב כשהן הולכות וגוועות, עד שנעלמו לגמרי. בחלל עמדה עדיין געית־הפרות ואויר־הבוקר היה ספוג ריח רענן של בהמה גסה.

אברהם הזקן עמד והציץ בעקבי־העדר. הוא הסיט את כובעו על ראשו, כאילו נמלך בדעתו, הניע בידו, כבש את ראשו בקרקע ובפסיעות קטנות הלך אל היער.

מרדכי חש מחנק־דמעות בבית־בליעתו. את הכל היה נותן ובלבד שאבא ידבר אליו, יגער בו בנזיפה, יכהו. הוא ישב כמו על גחלים לוחשות. כל הויתו נמשכה לאבא, להשתטח לפניו על־גבי קרקע, לפייסו. הוא ראה את אבא, כשהוא שף בין האילנות, קומתו כפופה, ידיו מבודרות, דומה, כי עוד מעט ויפול — נתכווץ לבו של מרדכי וקפץ ממקומו. הוא פסע פסיעות אחדות, חש כושל ברגליו ושב, כשהוא דווי ורעב, לחלונו של חדר רחל. קפיצה אחת —

והוא בתוך החדר. הרעב משך אותו אל המטבח. הוא פתח את המזנון, הוציא קדרת־חרס מלאה קום, פת קיבר ובולבוסים. מרוב תאבון שהה רגע על הקערה. אחוז בולמוס־אכילה, כחיה טורפת, פרס את הלחם, בלע את הפרוסות תוך כדי לעיסה ולפת אותן בקום. הוא נזכר, אמנם, כי עדיין לא התפלל, ברם שטוף היה באכילה עד כדי היסח־הדעת. לקנוח־סעודה שתה מלוא־נטלה מים. דעתו נחה עליו, הדם וטפף, כאילו הלך על מרכוף. עצלות נעימה השתפכה בכל אבריו, תקפה עליו והוא התמתח במלוא־קומתו. רצה לגפף מתוך געגועים את הכותל, לטפס עליו, ומטתה של רחל, בוילונותיה הלבנים מימין ומשמאל עמדה מוצעת. השתרע מרדכי עליה, התהדק, התכווץ ומתוך אנחות טרופות, חשאיות, קרא: רחל, רחל...

מן החלון הגיע קול לאזניו. מרדכי קפץ וישב על המטה, ראה את בריינה עומדת לפני החלון ושכב שוב.

— צאו וראו! — תמכה בריינה את ידיה במתניה והניעה בראשה — פשפש חתן דנן ומצא לו משכב במטתה של רחל! מפני מה אתה נועץ עיניך בי? וכי גם אותי אינך מכיר שוב?

מרדכי התמתח וחייך:

— מאוחרת השעה, בריינה?

— מאוחרת, מאוחרת, ברקאי בפינטשב!

מרדכי התמתח שוב:

— מי שלח אותך? אבא?

— מה משמע: שלח? כסבור אתה, ששוטה ואינה מרגישה אנכי? ליל־„תשעה־באב" היה לנו הלילה!

—אמא בכתה?

— לאו, היא ששה ושמחה! שאלת־חכם! אמא בכתה, התיפחה ובחצות־הלילה שלחה את בעל־הבית לבקשך!

— ואבא הלך ?

— אוי ואבוי, כמה בנים לאבא ? בן־טפוחים אחד. והרי כל הלילה לא נתן שנה לעיניו והיה מחזר אחריך !

מרדכי הרגיש, כי לבו מתכווץ בקרבו, גיע מלוח צובט בגרון — נגב את עיניו הלחות וירד מעל המטה.

בריינה עשתה את המטפחת שלש־הקצוות, אשר לראשה, תמכה את ידיה הצרומות מקלוף בולבוסין על ארן־החלון ודברה מתוך אנחה טרופה :

— מהפכה היתה בין־לילה ! קטטה בין אב ובן, החוכר, עני המהפך בחררה, עומד להסתלק מן החכירה, והאמן לי, ביותר כואב לבי על רחל... בת־ישראל כשרה וצנועה כמותה, אין דומה לה בבנות־קצינים !...

— שפלי לסופו של דבר ! — **ענה מרדכי** והחל להתהלך בחדר מתוך רוגז.

— כלומר ?

— כלומר... האמיני לי, בריינה, הם יעלו חרס בידם ! אנכי אשא את רחל, אף אם אתחייב בנפשי !

— ע, הרי מדבר אתה הבלים — חייכה בריינה — אל תתחכם הרבה ! מנהגו של עולם הוא, שכל אחד עומד במעמדו. גבול־עולם הוא, שגבלו ראשונים. צריך היית לראות את הנולד, שאבא לא יסכים בשום אופן אל השדוך — ולא להשלות בת־ישראל עניה... מה כתוב בספרים הקדושים ? הרי בקי אתה בהם יותר ממני ! בת־ישראל נמשלה ליונה, מה יונה זו פושטת צוארה לשחיטה, אף בת־ישראל כך...

— אף את באה בטרוניות ? — נזף בה מרדכי — הניחי לי ולכי הביתה ! הסאה גדושה כבר בלעדיך !

— ניחה, ניחה — גרפה בריינה את חטמה בסינורה — אראת בי, מה שאני רוצה לראות בך. כן יהי רצון! הרי אני הינקתיך, רביתיך וגדלתיך לבחור כארזים, בלי עין רעה, ואתה חייב בכבודי! ואם תעשה דבר שלא כהוגן לא אירא מפניך ואגער בך בנזיפה! האמן לי, אין איש בינינו, כששמעתי, שהכית את החוכר, דוה לבי!... ברם, מה שהיה — היה, בוראי כך נגזר עלי מן השמים...

בריינה גרפה שוב את חטמה בסינורה, נגבה את עיניה ונאנחה קשה:

— מרדכי'לה, בקשה לי אליך... ברם, אל תשב את פני...

— מה בקשתך?

— אם שרוי אתה בכעס...

— לא מינה ולא מקצתה! אמרי, מה בקשתך?

— בבקשה ממך... עשה למעני... פיים את אבא והוא יבטל את רצונו מפני רצונך ולא יפטר את החוכר. בבקשה ממך! מבטיחני אתה?

— מבטיחך אני, בריינה, החוכר ישאר על כנו! אנכי ארבנו, ניחה? עתה עזביני לרגע!

— ברם, רצוני, מרדכי'לה, שתלך אתי הביתה.

— חוששת את, שלא אמצא את הדרך?

— ובכן, אל תסיח דעת. בוא מיד! — התחננה לפניו בריינה, עקרה את רגליה ללכת וחזרה מיד מתוך קורת־רוח — עיקר שכחתי, מרדכי!

היא הוציאה מתוך סינורה המקופל זוג סנדלי־עור, שדופניהם עשויים גומי:

— הרי לך, נעול! אמא תצטער, כשתראה אותך יחף.

חום השתפך בכל אבריו של מרדכי, נתבייש בפני מסירותה של בריינה ובעינים מלאות דמעות הביט אחריה מתוך תודת־אלם.

בשפולי־המזרח, מסביב להשמש העולה, חצו את השמים רצועות־אור מגוונות, ברודות־צדף — ושפעת־אורה לפפה את מרדכי, עד שראה את עצמו בהיר ושקוף.

גבה־רוח הלך לאורך היער, הרהר, כי בריינה עולה עליו במדותיה וחש ריקניות בלב. מובטח היה לו — ספק עלבון, שהופכה במעמדה של רחל, ספק בושה, שהרים יד באבא — כי לא ישוב הביתה עולמית, יסתר במערה אחת, ישב ויעסוק בתורה... ורחל? רחל תביא לו אוכל! וכשתגיע שעתו להתגלות בעולם, יקרא לרחל, יצייר לפניה היכלות־בדולח של מלכים ושרים ואותו היכל, שימצא חן בעיניה, יגזור עליו, כר' אדם בעל־שם, שיעקר ממקומו ויעתק — כמות שהוא, עם עבדיו ומשרתיו, אל היער...

הוא הלך לאט, שקוע במחשבותיו ועל כל פסיעה ופסיעה, שנכנס לעבי־היער, הלכה וגדלה הריקניות בלבו והעיקה עליו כמשא.

פתאום ראה לפניו את שמחה החוכר, כשהוא יושב יחידי בעגלה ונוסע לקראתו. במוחו של מרדכי נצנץ כל אותו המאורע של אתמול, שהתנפל על החוכר, הכה באגרופיו על פניו, ראה מתוך אפלה, כי זקנו הצהוב של הלה רועד, עיניו מביעות פחד, פיו שותת דם — ובמה טוב־טוב הוא מקיז?...

צמרמורת עברה בגופו של מרדכי. הוא ירא להיות נתקל במבטי־הפחד של החוכר, עמד רגע בשתוק־אברים, הסתכל בזקנו הצהוב של זה — ופתאום עלה במוחו חלום־הבוקר עם כל פרטיו. הוא שאף רוח ועיניו אורו. האומנם? מרדכי לא שהה, בראש כבוש בקרקע, כשור־האיצטדין, נגש אל העגלה ועצר בסוס. החוכר קפץ על רגליו, הסתכל לצדדים, כאילו רצה לנוס ועמד בקצה־העגלה. הוא פקח שתי עינים מלאות פחד, כמי שעולה לגרדום, צרח צריחה משונה, לא בקול בן־אדם, והחל להצליף במגלבו על מרדכי. מרדכי עמד כבוש־ראש וספג את המלקות. כשראה החוכר, שמרדכי אינו

זז ממקומו, בערה בו חמתו. פג פחדו, חש פתאום את עלבונו ובכל צליפה וצליפה התנקם במרדכי נקמת־עלבונו ונקמת דמעות בתו. וכל מה שהכה את מרדכי, הלכו הותרה בקרבו פקעת העלבונות והחרפות, שנסתבכה שם בימי־חיין, הותרה גם ידו, הכתה על ימין ועל שמאל, כאילו נקעה מזרועה — ודעתו נחה עליו.

מרדכי לא זז ממקומו. מרוב המכות לא חש כמעט בצריבת המגלב. הוא השתטח על־גבי קרקע, כלוקה בערב יום־הכפורים והרהר בלבו, כי החוכר ימחל לו. הוא ילך עם ר' איטשה לפיים את אבא ויקבל עליו כל „תקון תשובה“, שיצא מפי ר' איזשה.

החוכר הפסיק להצליף במגלבו. אפשר נתבייש בפני מרדכי שלא עמד כנגדו, אפשר כי המכות שככו את חמתו, מחו את העלבונות, ששבע בימי חייו. הוא עמד על העגלה, הביט במבטי רוד ופחד והעינים הללו, עם הצער היהודי הנשקף מתוכן, היו כעדי־הזמה לכל המאורע. בעל עינים כאלה אינו מוכשר כלל להרים יד על חברו. החוכר רטן איזו דברים מפיו, הסתכל בפני מרדכי ונס בעגלתו. מרדכי זקף את עיניו האפורות, הביט אחרי החוכר ומובטח היה לו, כי דבריו האחרונים של שמחה היו: „מחל לי!“...

ט

אַנְטִיקְרִישְׁטוּ

ר ד כ י ראה את החוכר ואת עגלתו נעלמים בתוך תמרות־אבק. רעש האופנים הולך וגווע, מתמזג עם אושת־היער ומסביב שולטת דומיה, עד שצללו אזניו.

— מחול לך, מחול לך... — לחש הַכּל בקרבו.

הוא קם על רגליו, הסתכל בשמי־התכלת העמוקים, ראה את הפסים המגוונים מסביב לשמש גוועים ונעלמים, נשארות רק נקודות־צדף חורות — ודעתו נחה עליו.

מתוך דעת נוחה הלך הביתה, מובטח היה לו, כי הכל יהיה מחול לו ופתאום ראה את עצמו תינוק בבית־אבא. בכל יום שבת היה אבא מכניסהו לתוך חדר ספרי־התורה ומספר לו על אבי־הסב ר' אברהם, על הסבה שרה'לה, על הסב ר' מרדכי, שהוא נקרא בשמו. יהודי נא היה הסב ר' מרדכי! פעם אחת עשה שכנו, „הראביה" קושינסקי, משתה גדול ושלח אליו לשאול ממנו את גלימת־האטלס וכובע־הזנבות. רצונו להתחפש ולבדח את דעת אורחיו. לסב ישלם טובה תחת טובה. ר' מרדכי הבטיח למלא את בקשתו ושלח לו גלימה ואבנט של כהן בנדיקטיני. ושוב לא הקדימו איש בשלום חברו.

מרדכי אהב את הסב וכל פעם שהרהר בו זחה דעתו עליו. הוא לא ראה מעולם את הסב, אולם לפי ספוריו של אבא תאר

אותו לעצמו גבה־קומה, בעל זקן מגודל, ששערות־שיבה זרקו בו, לבוש חזית־קטיפה, מכופתרת עד הצואר, תחת שפולי צוארון־הכותונת הלבן.

כשגדל מרדכי, החל ללמוד חומש בפירוש רש"י והיה מתקשה על מלה לועזית במעמדו של אבא, היה אברהם מניח את ידו על גבו ומחייך מתוך קורת־רוח:

— והסבה, נבדל לחיים, ידעה את כל המלים הללו, הא, הא, הא!

שרה׳לה נולדה וגודלה בפולין הגדולה והיתה ידועה למשכלת וליפת־תואר. עם ה„פריצים" היתה מדברת צרפתית ובימי־השבת לא פסקו מעל שולחנה פת־כיסנין וקהוה, עובר לאכילת־הדגים.

כל בני־משפחתה של שרה׳לה היו מתגנדרים ביחוסה והיו מספרים וחוזרים ומספרים מעשה־פלא ב„שוליה של סנדלר", שעלת לגדולה ונעשה לקיסר. וכדי שלא יזכירו לו פסול־משפחתו הלך וכבש ארצות ומדינות, עד שנעשה כמעט למושל בכפה. ויותר שכבש ארצות גדלה בקרבו התשוקה לעלות במעלות היחוס, גרש את אשתו הראשונה ונשא בת־נסיכים. מאז סר צלו מעליו ובכל אשר פנה הרשיע.

פעם אחת, ביום קור — מקובלים בני־המשפחה — בא ר׳ מאיר׳ל „דבש" לבית־הסב ביער, בעסקי צדקה. זה היה בחודש טבת, בשנת תקע"ג. ר׳ מאיר׳ל נענה לבקשתו של ר׳ מרדכי ונשאר ללון בביתו. שניהם התיחדו בחדר, ישבו על־יד התנור הבוער, עשנו מקטרותיהם וספרו בהויות־העולם. ר׳ מאיר׳ל גלה להסב, כי כבר הגיעו ימות־המשיח וגזרות רעות מתרגשות ובאות על כלל ישראל. ה„שוליה של בסנדלר" כבר כבש את רוב העולם, הריהו מעבר למוסקבה וירדוף את ה„יון" עד ים־הקרח. ברם סוף מפלתו לבוא — הקוזניצי נאבק עם שרו מזמן תפלת־מוסף של יום

הכפורים ואלמלא הברדיטשובי ז"ל, שבשנת־פטירתו יחד יחודים בתפלתו לנצחונו של ה„שוליה". היה הקוזניצי יכול לו. רמז לזה מצא ר' מאיר'ל ב„מדרש תלפיות". באות ז'. וכך כתוב במדרש: „אמרו שיש ברומי אבן של שיש דמות נערה יפת־תואר והיא אינה עשויה בידי אדם אלא הקדוש־ברוך־הוא בראה כן בגבורתו. ובאים רשעי אומות העולם בני בליעל ומחממין אותה ושוכבים אצלה והקדוש־ברוך־הוא משמר טפתן בתוך האבן ובורא בה בריה ויוצר בה ולד והיא מתבקעת ויוצא ממנה דמות־אדם ושמו ארמילוס השטן זה שהאומות קורין אותו אנטיקרשטו. ארכו שתים־עשרה אמה ורחבו שתים־עשרה אמה ובין שתי עיניו זרת והן עמוקות, אדומות, ושער־ראשו כצבע הזהב, פעמי רגליו ירוקים ושתי קדקדים יש לו. יבוא אצל הרשעים ויאמר להם: משיח אני, אני אלהיכם. מיד מאמינים בו וממליכים אותו עליהם ומתחברים בו כל בני עשו ובאים אצלו והולך וכובש כל המדינות ואומר לבני־עשו: הביאו לי תורתי שנתתי לכם. ומביאים לו תפלותם, ואומר להם: אמת היא שנתתי לכם, ואומר להם: האמינו בי כי אני משיחכם. מיד מאמינים בו. באותה שעה משגר לנחמיה בן חושיאל ולכל ישראל ואומר להם: הביאו לי תורתכם והעידו בי שאני אלוה. באותה שעה יקום נחמיה בן חושיאל ושלשים אלף גבורים מגבורי בני אפרים ויקחו ספר־תורה וקוראים לפניו: אנכי ה' אלהיך, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. ויאמר להם: אין בתורתכם זו כלום אלא בואו והעידו לי שאני אלוה כדרך שעשו כל האומות. מיד יעמוד כנגדו נחמיה ויאמר לעבדיו: תפשוהו וכפתוהו. מיד יקום נחמיה בן חושיאל שהוא משיח בן־יוסף ושלשים אלף שעמו ויעשו עמו מלחמה ויהרגו ממנו מאתים אלף. מיד יחרה אפו של ארמילוס הרשע ויכבוש כל חילי אומות העולם לעמק החרוז וילחם עם ישראל ויהרגו ממנו תלי־תלים וינגפו מישראל מעט ויהרג משיח

ה׳. ובאים מלאכי־השרת ונוטלים אותו ומטמינים אותו עם אבות־העולם. מיד ימס לבו של ישראל, ויתש כחם וארמילוס הרשע לא ידע שמת משיח, שאם יודע לא היה משאיר מישראל שריד ופליט. באותה שעה כל אומות העולם טורדים את ישראל ממדינותיהם ואינם מניחים לדור עמהם במדינותיהם ותהי צרה לישראל שלא היתה כמותה מימות העולם״ — — —

תוך כדי דבריו של ר׳ מאיר׳ל עמדה עגלת־חורף לפני חלון הבית. אנשים אחדים נקשו בדלת.

ר׳ מאיר׳ל קפץ על רגליו:

— מרדכי, מוליכים אותו!

— את מי?

— אותו רשע!

בידים רועדות פתח ר׳ מרדכי את הדלת. לתוך הבית נכנסו אנשים אחדים, פניהם מסמיקים מקור ושערות זקניהם קפואות־כפור, לבנות. הם הטו את ר׳ מרדכי אל הצד, התלחשו עמו ומיד צוה ר׳ מרדכי את שרה׳לה לפתוח את הטרקלין ולהציע את המטה. הוא רעד בכל גופו, חכה בכליון־עינים לרגע, שיכניסו את ארמילוס הרשע, בעל שני קדקדים, שתים־עשרה אמה קומתו ושתים־עשרה אמה רחבו. והנה נכנסו האנשים, כשהם נושאים אדם גוץ, עטוף כולו אדרות, אומרים שהוא שר גדול, צרפתי, בדרך אחזתו הצנה...

למראה פני האדם הגוץ נחה עליו דעתו של מרדכי, מובטח היה לו, כי לא לאדם זה כוון הצדיק ופקפק אם הוא גם שר. הריהו גוסס ממש! הוא הסתכל לצדדים, בקש את ר׳מאיר׳ל, ברם הצדיק כבר נעלם.

שרה׳לה התיחדה עם החולה, הניחה לרגליו בקבוקי מים רותחים, כסתה אותו בכסתות של מוך ולא זזה ממטתו כל הלילה. היא שמעה את דבריו המטורפים של החולה, כשהוא שולח חילות, מפקד

צבאות, מאגרף את ידיו, צוחק, בוכה, קובל, שהכל עזבו את הקיסר, כי עתה אין לו דרך אחרת, אלא לחזור על הפתחים — ופחד תקף את שרה׳לה ולבה התכווץ בקרבה. מתוך המון־רחמים על החולה, הסירה מעל צוארה קמיע, שהיה כתוב עליו: „אני לוי יצחק בן סוסיא גוזרני על המחלה שתסור מעל החולה“, רצתה לתלותו בצוארו של החולה. אלא שלבה היה מהסס ותלתה אותו למעלה ממטתו. כשתלתה את הקמיע נפתחה הדלת והחדר נתמלא אור. בעל „קדושת לוי“ נכנס בחשאי, כשהוא עטוף טלית מצויצת עד עקבות רגליו ומעוטר עטרה של כסף, עמד למראשותיו של החולה ועיניו הדומעות שפעו אור.

החולה פקח את עיניו, כשכל גופו שותת זעה והסתכל לצדדים. הכל נמס. היכן הוא? מי יושבת על־יד מטתו? הרי אתמול חלה! כלום הוא בידי האויב? לאו, אנשים טובים הכניסוהו לביתם ללינת־לילה. זה זמן רב לא ישן במטה... מה חם!...

— מה שלומו, „מוסיו“? — שאלה אותו שרה׳לה.

— הוטב, „מאדאם“, תודה רבה, לעולם לא אשכח... — גמגם השר, הסתכל בכסת־המוך הכבדה, שהזיע תחתיה וחייך — תחת כסת כזו לא היה הקור שולט בי אף במוסקבה. הצנה אחזה אותי. הקור גדול כל־כך אצלכם... הן, „מאדאם“, כלום שמעה דבר על נאפוליון? הנצח את הרוסים? אני חולה זה ימים...

— בוודאי שמעתי — ענתה שרה׳לה — אומרים, כי הוא כבר מעבר למוסקבה.

— מי?

— נאפוליון!

חיוך מר רחף על שפתי הגנראל ובקש להכנים אליו את אנשיו. הללו עטפו אותו באדרות וכשישב במרכבה, שעמדה על עגלת־חורף, לחץ את ידה של שרה׳לה, הודה לה ונתן לה במתנה את

קופסת־הטאַבאַק שלו. עשויה זהב ועל גבה חרותה תמונתו וחתימת־ידו.

זה היה נאפוליון בכבודו ובעצמו.

וכל פעם, שאַבּא היה מספר למרדכי את המעשה הזה, היה מסיים בדברים האלה:

— קופסת־הטאַבאַק שוה כמה אלפים! רוכסים נתנו בה עין לקנותה. אולם צוואתה של הסבה לא תסולא בזהב — היא צותה שלא למכור את הקופסה עולמית.

מרדכי אָהב את איש־הפלא, שמח בנצחונותיו, הצטער על מפלתו וצר היה לו, שלא נולד יהודי. הוא היה מתוכּח עם אַבּא ומוכיח, כי לא היה שוליה של סנדלר, כי הדברים על אַרמילוס אינם מכוונים אליו, כּי לא נולד ברומי. אולם בלבו האמין, לא גלה זה לשום איש, כּי שגגה אחת יצאָה מלפני השליט הזה — לא היה לו לגרש את אשתו הראשונה.

מרדכי נזכּר, כּי בימי ילדותו היה חוצה את היער לשתי מחנות. האלונים היו מחנה חילותיו של נאפוליון והאַלמונים הנמוכים, העקולים — חילותיו של האויב. הוא, נאפוליון, מלך על האלונים וּוואציק, האויב — על האַלמונים. מזוין בחרב־עץ שלופה בידו ובפגיון על שכמו היה מסתער על וואציק, חש, כּי האלונים רצים אחריו, יורים באגוזיהם כּמו בכדורים, ועושים שמות באַלמונים...

דעתּו של מרדכי זחה עליו, שסבתו דברה עם הקיסר, שעל כּותל־ביתם תּלויה תמונתו ואפשר, כּי בדרך הזה, שהוא, מרדכי, הולך עכשיו, נסע גם נאפוליון.

החום גדל. משני צדי היער הבהיקו רסיסי־הלילה, סנוורו את העינים ונצתו לאור החמה בצבעי־קשת. עיקרים מעורטלים, כּשדרות של חיות־בּראשית, הפסיקו את דרך־החול והסתבּכו בין האילנות.

מרדכי עמד. בּדרך שרכה עגלת־אכּר טעונת־עצים. האכּר,

יחף, רחף ביד אחת את העגלה וביד השניה הצליף במגלבו, דפק את הסוסים העיפים, אחוזי־השנה, כאילו חשש, שאם יעמדו לפוש, שוב לא יעקרו את רגליהם מן החול.

מרדכי ראה את האכר ועגלתו, כשהם נעלמים במרחק. החום והדומיה גדלו, מצמץ את עיניו והוסיף ללכת.

בפנקס־היער, ששנותיו היו למעלה ממאה, היה כתוב לזכרון יום־לידתו ויום־מותו של כל אחד מבני־המשפחה. מרדכי היה אוהב לדפדף בפנקס, לעיין בכתב־ידו של כל אחד, בת־צחוק היתה עוברת על שפתיו, כי רוב בני־המשפחה לא היו מומחים בכתיבה, היו מאייתים את פרשיות־השבוע בשגיאות — ומתוך הפנקס היו עולים באזניו דברי־דורות.

מרדכי ידע, כי משפחת אמא עולה ביחוסה על של אבא, כי בני־המשפחה נדים לאמא, שנשאה ל„נחות דרגא" ושרויה בין הדיוטות. וכשאבא אומר לפעמים, כי יש בו, במרדכי, ממדותיו של הסב, הרי אמא, אף שהיא שותקת, מעוה את פניה, כלומר: מה טוב חלקי ומה נעים גורלי!...

מרדכי לא אהב ביותר את בני משפחתה של אמא, התרחק מהם וכמו להכעים היה מתגנדר ביחוסו של אבא והיה מחפש בפנקס מקומות להתגדר בהם. ואמנם היה לו במה להתגדר!

בפנקס היה כתוב, כי בעל „קדושת לוי", בדרך נסיעתו לר' מאיר'ל לשפס, סר לביתם להתפלל „מנחה". עקבות עשר אצבעותיו נראים עדיין בדופני „ארון־הקודש". כשעמד בתפלה לפת מתוך התלהבות את „ארון־הקודש", שעוד לא נתיבש עליו הצבע. מאותו יום חרדו בני־הבית על עקבות־האצבעות כעל אבן טובה ולא העבירו עליהם צבע. כשהיה מרדכי חולה, היתה אמו מעמידה אותו לפני ארון־הקודש, מניחה את ידיו על עקבות־אצבעותיו של בעל „קדושת־

לוי", גועה בבכיה, מזכירה לו את יחוסה, את הדוד ר' מאיר'ל, את תפלתו, שהתפלל בבית הזה — ורפואה היתה תמיד קרובה לבוא.

מרדכי הלך מתוך היסח־הדעת, שקוע במחשבותיו, הסתכל בצלו, האמין באמונה שלמה, כי הברדיטשובי הולך מעיר לעיר, חוטב עצים בשביל אלמנות עניות, „מתקן" נשמות — ודעתו זחה עליו. להם, להגוים, אין קדוש כבעל „קדושת־לוי".

הוא שמע, אמנם, מפי האכרים, כי גם אחד מקדושיהם, פאוול, חוזר על הדרכים ותרמילו על שכמו. וכשעגלת־אכר טעונה טובעת בבוץ הוא מתגלה פתאום, עוזב עם האכר, מזפת את האופנים, מעניק לאכר חבילת־„טיטון" — ונעלם.

מרדכי לא יכל לצמצם את מחשבותיו, אלא הרגיש שלא מדעת, כי אין שום דמיון. ובאמת, וכי אפשר לדמות את פאוול לבעל „קדושת־לוי"? — ולבו נתמלא רחמים על הגוים.

מרדכי נהג כבוד בשוחט הזקן של הכפר, שראה את בעל „קדושת־לוי" בילדותו ונצטער מאד, שהוא נולד וחי בדור יתום כזה.

מרדכי לא הרהר אחרי מדותיו של הקדוש־ברוך־הוא, חש צער כבוש בלב, פתאום תקפה אותו עצבת עד כדי דמעות ועד שלא הספיק לעמוד על טיבה שמע רטט נשמתו:

— „לא המתים יהללו יה"!...

מעבי־היער נשמעה אושה קלה. מרדכי מצמץ בעיניו והקשיב. האושה נעשתה לשירה חשאית, מעציבה... קול־השירה הלך וגדל, התנשא מכל אילן, מכל בד, מכל עשב, בלע לתוכו את שועת־לבו של מרדכי — ומרדכי עצם את עיניו, ראה אלפי צמחים, אלפי בריות, נוהרים אליו, מתפתלים סביבו כחוטים, כריחות נודפים ופתאום הרגיש, כי כל אבריו, כל עצמותיו, אומרים שירה...

ובמרחק, על דרך־החול הרחבה, הלכו שלובי־זרוע בעל „קדושת־

לוי". עטוף טלית מעוטרת כסף, והקיסר, חבוש כובע משולש. מרדכי הרכין את ראשו ולחש:

— ברוך, שחלק מכבודו לבשר ודם!

פתאום נזדעזע. כאילו נפל מעל הר, פקח את עיניו. לא ראה איש — ונתבייש.

השמש להטה. מרדכי שלשל את כובעו על עיניו, נזכר ברחל. חש כאב בלבו וכואב ומיצר מהר הביתה.

ט

פִּיּוּסִים

כשראה מרדכי מרחוק את בית־אביו תקפה אותו שמחה, כמי ששב מדרך רחוקה לביתו. הוא החל לפסוע פסיעות קטנות, יגע למצוא אמתלה, לבוא בה לפני אבותיו, יגע ולא מצא, עמד וחש שוב ריקניות בלב. הוא התבייש לבוא הביתה והתרעם על עצמו, שאינו מושל ברוחו. הוא גמר בדעתו לחזור אל היער, לעיין שוב בדבר מתוך דעת צלולה ובו ברגע חש שתי עינים נעוצות בו ופנים שוחקות כנגדו.

בריינה עמדה לפני חלון־המטבח ושפשפה קדרה בפקעת של קש.

מרדכי בא במבוכה וכוון את צעדיו אל הבית. מרוב שמחה הפסיקה בריינה משפשופה, חזרה אחרי מקום להעמיד את הקדרה, עשתה, דרך־אגב, את המטפחת לראשה ועקבות אצבעותיה המפוחמות נראו על מצחה ועל צדעיה. היא נכנסה מתוך עוצר־נשימה אצל בעלת־הבית, כשהיא אוחזת את הקדרה בשתי ידיה:

— בעלת־הבית, הריהו הולך! מרדכי'לה הולך!

דבורה'לה עמדה בתפלה, לא רצתה להפסיק ורמזה לבריינה:

— א — א — נו?

כשראתה, שבריינה אינה יורדת לדעתה, קראה מתוך רוגז:

— גם להתפלל אינם נותנים! — ומיד נחה דעתה — היכן הוא?

— הריהו הולך! — הצביעה בריינה כלפי החלון.

— בריינה, למען השם, אל תאמרי לו דבר — התחננה דבורה'לה, פסעה פסיעות אחדות לקראת השפחה, עמדה והחלה לפקק מתוך מבוכה את חוליות־אצבעותיה — הרי יודעת את את קשי־ערפו! למה להשחית דברים?

— וכי מה אני, שאוכיח אותו? — חייכה בריינה מתוך עלבון מעושה — הרי אמו חיה וקימה, עד מאה ועשרים שנה!

מרדכי נכנס בחשאי, עמד בפתח, תהה והסתכל לצדדים, כאילו רצה לעמוד על רושם כניסתו. הוא ראה את אמא, כשהיא חובקת את ידיה, מכווצת את שפתיה, מנענעת בראשה, כאילו היא מבכה אותו, חייך ונגש אל השולחן:

— בוקר־שלום, אמא!

דבורה'לה לא ענתה, בכתה בחשאי מתוך רטט־כתפים. בריינה, שעמדה כל אותה שעה בקרן־זוית, הרגישה פתאום בקדרה שבידיה, העמידה אותה על־גבי קרקע ונגבה בסינורה את עיניה.

מרדכי ראה את עצמו כתינוק שסרח, רצה לפייס את אמא, נתבייש וקפל מתוך צער את דפי „קרבן־מנחה“:

— איני יודע, בכיה זו על שום מה?

— נו, ודאי, שוש תשיש האם! כלום אינך משביע אותה נחת? — לא התאפקה בריינה, נגבה את חטמה ופחמה את כל פניה.

מרדכי הרגיש ברמיזותיה של אמא כלפי בריינה, ששתיקתה יפה מדבורה, ראה את פניה המפוחמים של בריינה, הסיח את דעתו ומלא פיו צחוק:

— מה לך, בריינה? פניך פני גורף־ארובות!

ברײנה נתבײשה, נעצה עיניה בחטמה, להוכח אם אין מרדכי משטה בה, ראתה את ידיה המפוחמות, הראתה אותן לבעלת־הבית, כמתנצלת, חטפה את הקדרה ומתוך חיוך צנוע יצאה בחפזון מן החדר.

— ועדיין יש כח לצחוק — אמרה דבורה'לה כמו לעצמה, נגבה את עיניה ונגשה לבנה — שמע נא, מרדכי, אבא אמר, שתכנס אצלו, רצונו לדבר עמך.

— היכן הוא, אבא ? — שאל מרדכי ועקר את רגליו.

— המתן מעט — אמרה דבורה'לה, הסתכלה לצדדים, אם אין שומע וסגרה את הדלת המוליכה אל המטבח — שמע נא, בקשה לי אליך...

— מה בקשתך ?

דבורה'לה תפסתו לבנה בידו :

— מרדכי'לה, הרי יחיד אתה לי, בבקשה ממך, אל תשימני לחרפה, רחם על אמך החלשה...

היא לא כלתה את דבריה, שרבבה את שפתה, נשקתו למרדכי על מצחו וגעתה בבכיה טרופה.

מרדכי חש דמעות בעיניו, הושיב את אמא, נשק את ידיה, הבטיחה למלא את כל משאלותיה ובלבד שתרגע.

— שמע נא — נגבה דבורה'לה את עיניה — אמנם הבטחתי לאבא, שלא לגלות לך, ברם אי־אפשר לי, לבי דוי — ועיניה זלגו שוב דמעות — מנוי וגמור אצלנו, כי תסע עם ר' איטשה לקוצק... מחר, אם ירצה השם, תצאו לדרך...

— אנכי אעשה הכל למענכם — נמגם מרדכי — רק...

— כלומר ?

מרדכי בא במבוכה והסב את עיניו, שלא להסתכל בפני אמא :

— רצוני, שלא תסלקו את החוכר !

— כיצד? זו מנין לך? איש לא העלה על דעתו לסלק את החוכר!

— אם כן, הריני נכנס מיד אצל אבא!

דבורה׳לה לוותה אותו עד הדלת, דעתה נחה עליה, כי השיחה שחששה לה כל־כך, עברה בשלום ומובטח היה לה, כי עוד תזכה לרוות נחת ממרדכי. בעוונות הרבים, הישיבה בין גוים, רחוק מישוב, מטמטמת את הלב — ולב חומר של צעיר, לא כל שכן! דמי־נעורים רותחים! לבה נתמלא תקוה, כי גם השיחה בין מרדכי לאברהם תעבור בשלום, ידעה, כי שניהם אינם מעבירים על מדותיהם והתחננה לפני בנה:

— ראה, מרדכי׳לה, בקשתיך, אל תכעיס את אבא! אם יאמר לך דברים כבושים — אל תטיח כלפיו. הרי אבא הוא! והרי יודע אתה את טיבו, הוא גוער, נוזף — ולמעשה, אינו נותן שנה לעיניו! ובכן... הן, כבר התפללת? לך וסעד את לבך, הרי רעב אתה!

— עוד מעט ואעמוד להתפלל.

מתוך דעת נוחה פתח מרדכי בדחיפה את הדלת, חש, כי היא מוזדקרת כנגדו, לאזניו הגיע קול צריחה, העוה את פניו, כאילו רמס חתלתול וביציאתו אמר לאמא:

— דומני, שהרגתי נפש!

מאחורי הדלת עמדה בריינה, מבוישת, פניה כבושים בקרקע, כאילו נתפסה על מעשה־גנבה, וידה על מצחה.

— חבלתי בך, בריינה? קונם, אם ברצון — התנצל מרדכי. חטף אלונטית מעל גבי הקיר, שרה אותה במים ונתנה להשפחה — הרי לך, הדקי בה את המצח ויפוג הכאב!

— לא אמות, כי אחיה — גדלה מבוכתה של בריינה מן הטפול שמטפלים בה, ופנתה לדבורה׳לה — תיתי לי, בעלת־הבית! יודעת

אני, כי לא נאה לעמוד מאחורי הדלת ולשמוע, ברם טבעי בכך! השד כופה אותי!

מרדכי חייך ונכנס לחדר, ששמש אכסניה לספרי־התורה. על האסקופה נער את האבק מעל נעליו, עשה את מגבעתו ומתוך כובד־ראש פתח את הדלת. כשהיה נכנס אל החדר הזה היה תוקף אותו רגש מיוחד, כאילו נכנס לבית־כנסת עתיק ועזוב.

בחדר, שבכל דור ודור היו מתכנסים בו בני־המשפחה בימות־החנוכה, מחשבים את חשבונותיהם, מתקוטטים זה עם זה ומתחתנים ביניהם — שררה אפלולית וקרירות.

מרדכי הסתכל לצדדים, לא ראה כלום ועמד בפתח. אברהם עמד בקרן־זוית וקפל את טליתו. כשראה את מרדכי קרא אותו אליו, כאילו לא נפל דבר ביניהם:

— מרדכי, גש נא הנה!

מרדכי נזדעזע, ראה את אביו ונגש אליו, כשעיניו כבושות בקרקע.

— כבר התפללת?

— לאו.

— אם כן, מהר ועמוד להתפלל! הא לך התפלין שלי. הן, יודע אתה? מחר בבוקר, בלי נדר, תסע עם ר' איטשה לקוצק... ניחה? ולא תהיה זקוק לגנוב כסף מאת הסב! בנו יחידו של אברהם רתוי לו ללכת בדרכי אבא, לפזר ביד רחבה. ידעו הבריות, כי מעשה אביו בידו.

מרדכי תהה והסתכל בפני אבא מתוך תמהון. זו הפעם השנית, שהוא שומע דברים כאלה מפי אבא. אברהם הניח את ידו על שכם בנו:

— שמע נא, מרדכי, מה שהיה — היה, אל תזכור ראשונות! אחת אשאל מאתך, אל תשימני לחרפה! מבטיח אתה לי?

אברהם לא המתין לתשובתו של מרדכי, הזדקף במלוא־קומתו. חצה את זקנו וכל תנועה העידה על בעליה, כי הוא עשיר בן עשיר וכולה אמרה כבוד. הוא התיר את כפתורי־הקפוטה, שלשל ידו לכיס־מכנסיו וצלצל במטבעות:

— הנע בעצמך, הרי אין איש בינינו, וכי חבר אני לשמחה החוכר? אמנם, אביו היה פושט עגלים בבית אבי־אבא ושמחה בעצמו — בשכר זוז אחד יוליך לי ענל עד פלוצק ויכשכש לו בזנבו! אלא מה? הריבה מוצאת חן בעיניך? ואיזו ריבה לא תמצא חן בעיניך? זהו, רחמנא ליצלן, מום־משפחה! גם אנכי לא הייתי טוב ממך והרי הכנסתי את ר׳ איטשה לביתי, שיהיה לך למורה־דרך!

תוך כדי דבריו נכנס ר׳ איטשה בחשאי אל החדר, לקח ספר מעל־גבי האצטבה והחל לעיין בו. עיניו של אברהם הבריקו ורצון עז תקף אותו פתאום, כמו בימים הטובים הראשונים, בימי שחרותו, להתלוצץ. הוא עמד והאפיל בגבו על ר׳ איטשה, שמרדכי לא ירגיש בו ופתח בקול רם:

— ולדידך, כלום ר׳ איטשה אינו נכשל בהרהורים רעים? תאמר, ר׳ מנדלי? — איני יודע. הריהו שרוי עם אשה, גם אינו מדקדק בחרם דרבנו גרשם... מה אתה נועץ עיניך בי? אינך מאמין לדברי? סמוך עלי! והשכל מחייב, מכיוון שיש לו פת בסלו אינו מהרהר באותו דבר וההרהורים הרעים אינם שולטים בו... ברם ר׳ איטשה, הריהו פרוש מאשתו זה עידן ועידנים וחזקה על „בעל הדבר", שהוא עושה את שלו... הרי יודע אתה? בן כמה אתה? הרי אתה כבן שש־עשרה שנה! ולישא אשה אתה רוצה. דומני, מתמול שלשום. הא, הא!

מרדכי לא האמין למשמע אזניו, פניו הסמיקו ולא ענה דבר.

— תיתי לך, שעוד יש בך מדת הבושה. הבושה היא מדת ישראל! — טפח לו אברהם מתוך אהבת־אב על שכמו, עקר את

רגליו וכמעט שקרא בקול — ובכן, מה היה ברצוני להסיק? הו, לדעתי נסיון קשה הוא לאדם להלחם תמיד, „בשכבך ובקומך", מלחמת־היצר! אנכי לא הייתי עומד בנסיון!

— אבא, — נזדעזע מרדכי, כאילו קרה אסון — אבא, הס, הרי ר' איטשה עומד לפני ארון־הספרים, ראה!

— וכי מה זה אמרתי? — הרים אברהם את קולו — היכן הוא ר' איטשה? א־א — הניע בידו כלפי ר' איטשה מתוך הפתעה מעושה, כאילו ראהו ברגע זה והוסיף בטון רך — בוקר־שלום, ר' איטשה! שאלה לי אליו. יסלח לי, שאני מטריח אותו.

פניו של מרדכי חורו, עיניו תעו, ידיו ורגליו רתתו ונוח היה לו באותה שעה להבלע באדמה מלראות בהלבנת פניו של ר' איטשה.

אולם ר' איטשח לא בא במבוכה, נגש אל אברהם, כאילו הדבר לא נגע אליו, כאילו לא בא אלא להשיב דבר־הלכה, או לעוץ עצה. ואף־על־פי שידע, כי אברהם מלגלג עליו, לא חש לזה ועד שהספיק הלה לאמור לו דבר פתח הוא:

— הן, ר' אברהם, הוא כוון אל האמת! אמנם כן, יש לי הרהורים רעים!

— יסלח לי, ר' איטשה — בא אברהם במבוכה — לא כך אמרתי! לא אמרתי אלא, אם אדם שרוי בלא אשה, סברה היא, כי הרהורים רעים שולטים בו.

— אמנם כן, ר' אברהם — ענה ר' איטשה בנחת — כל מה שההרהורים הרעים תוקפים על האדם, כל מה שגדולה אימתו, שלא ירד ממדרגתו, במדה זו גדולה התעוררותו והוא מסוגל יותר להפשיט את הגשמיות מעל כל הרהור רע, מעל כל מחשבה זרה ולהשיג את האלהות...

— אם כן, כל הנסיון למה — חייך אברהם — אם אפשר שלא

לבוא אליו כלל? הרי מקרא מלא הוא: „על כן יעזב איש את אביו ואת אמו..."

— כיצד אסביר לו הדבר? — קמט ר' איטשה את מצחו. כשידו אוחזת בזקנו — ראה מימיו פעוטות מתנועעים בנדנדה? כדי להתרומם למעלה, למעלה, הם כובשים, לסירוגים, את רגליהם בקרקע, ומי שאינו כובש את רגליו בקרקע לא יתרומם לעולם. אף בני־אדם כך. מי שאין לו מחשבות זרות, סימן לו, שכבר נשתקע במ"ט שערי גשמיות, שכבר נטמטמו חושיו, עד שאינו חולה ואינו מרגיש ואין לו מה לתקן. ידע לו, כי בכל מחשבה זרה יש ניצוץ של קדושה, חלק אלוה ממעל, שירד לשפל המדרגה ומבקש תקון. לעולם אל יירא אדם מפני מחשבה זרה, יקבלנה בסבר פנים יפות, יפשיטנה ערומה ויזרוק את לבושה, כי רק הלבוש יש בו משום עברה. וכשיערטל את המחשבה הזרה, יתדבק בניצוץ הקדושה שבה ותקונו יהיה כפול. ראשית, יעלה את הניצוץ, יחזירו לשרשו ויתקן אותו. ועם תקונו של הניצוץ יתעלה גם הוא ויעשה שותף להקדוש־ברוך־הוא במעשה־בראשית. יורד הוא לעומקם של הדברים?

ר' איטשה נשתתק לרגע. עיניו השחורות בערו, פיו היה פעור והעלה קצף מבעבע בזויותיו ושניו העקולות והלחות הביעו הבעת־פרא. הוא שפשף בידו הלבנה את מצחו והוסיף:

— נחזור לענין הנדנדה. כל מה שאתה מתנועע, כלומר, כל מה שהמחשבה הזרה תוקפת עליך, במדה זו אתה מתעלה, כשאתה מתגבר עליה.

— במטותה, ר' איטשה — חייך אברהם — לדידו, מצוה לעבור עברה, הא, הא, הא! וכשמצאתי אתמול את בני יקירי מתיחד עם בתו של החוכר, הייתי צריך לצבוט את לחיו — „שמח בחור בילדותך". הא?...

מראהו של ר' איטשה נשתנה פתאום. עיניו כבו, עננת־

לאות כסתה את פניו ושפתיו המכווצות הביעו צער, כאילו התחרט על עיקר השיחה.

—אל יגלה פנים בדברי שלא כהלכה! — התרעם ר' איטשה, נמלך מיד והחל רכות, כמעט תחנונים — אין כונתי, חלילה, כי חייב אדם להשקיע עצמו בגשמיות, למסור עצמו אל התאוה — חס לי לאמר דבר כזה! לא אמרתי אלא, שבכל תאוה, בכל „קליפה". יש ניצוץ של קדושה והניצוצות עורגים לשרשם, כתינוק אל אמו, צורחים צריחת־אלם, וקולם הולך מסוף העולם ועד סופו. ומי ששומע את קול־צריחתם, מוציא את הניצוץ מתוך ה„קליפה", מתוך התאוה ומעלה אותה למדרגה הראשונה, גם הוא מתעלה.

מרדכי רעד בכל גופו, התפלל בלבו, כי אבא לא ילבין את פני ר' איטשה, נעץ בו את עיניו הגדולות, האפורות, שהביעו כל־כך אהבה ומסירות, כאילו הפיס את דעתו: אל יצטער, רבי, אנכי יורד לסוף דעתו...

— אם כן, הריהו סותר את דברי עצמו — חייך אברהם — כלום יש „קליפה" רעה מאשה? והוא...

— בודאי כך נגזר מן השמים, ר' אברהם — נכנס ר' איטשה לתוך דבריו וחייך גם הוא.

ברייגה הכניסה ראשה בפתח.

— בעל־הבית, כבר הגיע זמן פת של שחרית! השולחן ערוך!

— נלך, ר' איטשה, נסעד את הלב! — חכך אברהם את ידיו ופנה למרדכי — מפני מה אתה שוהה? עמוד להתפלל, הרי השעה מאוחרת.

כשמרדכי נשאר יחידי בחדר, עמד על־יד החלון, הניח תפלין, חש בעלבונו של ר' איטשה ותהה, לשם מה פתח אביו באותה שיחה. במוחו עלו דבריו האחרונים של ר' איטשה: בודאי, כך נגזר מן השמים — רצה לרדת לסוף דעתו של ר' איטשה ושקע בהרהורים.

מן החוץ באה ביעף ומתוך זמזום דבורה אחת. היא נתקלה בזגוגית החלון הסגור, חגה בכנפים פרושות על הזגוגית וחתרה בפיה להכנס אל הבית.

מרדכי שלשל את ידיו מאחוריו, התהלך על־פני החדר, ידע, כי הוא מתפלל בלא כונה, נסה פעמים אחדות לצמצם את מחשבותיו ולא עלתה בידו. לאזניו הגיע קול התלבטותה של הדבורה בזגוגית החלון ומחשבה נצנצה במחו: מי יודע? אפשר, גם הוא עומד לפני כותל וכדבורה זו הוא רוצה לבקוע לו דרך בראשו והדבר לא יעלה בידו לעולם. מתוך צער, שאינו יכול להסיר מלבו את המחשבות הזרות, טפח באגרופיו על הכותל, נקף את ידיו עד זוב דם — ודעתו נחה עליו.

מתוך שלוה פנימית התהלך על־פני החדר, הציץ לכל קרן־זוית, הסתכל בכל דבר, כאילו נפטר מהם. הוא התבונן לפרוכת של צמר, שאם אבי־אביו טותה בידיה, צבעה ורקמה בחוטים כתומים. הוא עמד לפני הפרוכת, המרוקמת עלי־כסף, שהביאה הסבה שרה'לה מירושלים וקרא מעל אמרת־הפרוכת את שמה, שרקמה בידיה בחוטי־כסף. בחשאי פתח את ארונות־הקודש זה אחר זה, ידע מי מבני־המשפחה כתב כל ספר וספר, עמד תקוף־שמחה לפני הספרים, שהיו מקושטים בקטיפה וכסף, ככלה באירוסיה — ונשק אותם מנשיקות פיו.

מרדכי הסתכל בספרים עד כדי היסח־הדעת. בילדותו היו הספרים המקושטים דומים עליו כשרי־צבא, השומרים את ביתם משודדי־יער. השרים היו מעוטרים עטרות־כסף מוקפות פעמונים, על חזותיהם — שלטי־כסף עם ארונות־זהב קטנים, ש„עשרת־הדברות" האירו מתוכם, ועל השכם חנית של כסף — „יד" זקופת־אצבע.

בת־צחוק עברה על שפתיו של מרדכי. הוא הוציא מתוך תיק

של כסף שופר כפוף, מכוסה חריצים, שהובא מצפת, הסתכל בתיבות החרותות: „אשרי העם יודעי־תרועה" — והדק את השופר לשפתיו. תרועה נשמעה בחלל החדר. מרדכי נזדעזע, החזיר בחפזון את השופר למקומו, שמע קול פסיעות והסתכל לצדדים.

לאט־לאט, התחילו יוצאים מארון הקודש, מזויות־החדר, מאפלולית הקירות, דודים, סבים, סבות ודודות — ודעתו של מרדכי נחה עליו. הוא הסתכל באריות של כסף ושל זהב, משורבבי־הלשונות ומקופלי־הזנבות, שנראים היו כעומדים לזנק מעל הפרוכת והטילו אימה — ומחשבה נצנצה במחו, כי לא לחנם היו אבותיו ואבות־אבותיו כהנים. הוא החל לספר עמם, כאילו לא מתו מעולם, אלא הם חבויים בבית־הכנסת העתיק וטוים מדור לדור את חוטי המסורת של המשפחה ועתה יצאו ממחבואיהם לברך את נכדם בצאתו לדרך ולהבטיחו, כי לא יסירו חסדם ממנו. ומכל זוית, מכל חפץ, מכל כרכוב, מן האדמה השמנה, נמתחו קורים, נטוו מסביב למרדכי כתחרא — ובכל מקום שהיה משכו אותו הקורים לביתו...

חלק שני

א

בַּדֶּרֶךְ לְקוֹצְק

דבורה'לה עמדה למרגלותיו של מרדכי, הסתכלה בפניו הרעננים מתוך שנה, בידו השמאלית המקופלת למראשותיו, כהרגלו של אבא — ועצבת תקפה אותה, שהוא דומה בכל דבר לאבא, כאילו לא היה בנה כלל. על הכר היתה מוטלת כפת־המשי, שצנחה מעל ראשו בשנתו. דבורה'לה נסתה לחבוש את הכפה לראשו, חששה שמא תעירהו, עמדה כשהיא אוחזת את הכפה בידה ומחשבה הבהבה במחה, כי גם שערותיו דומות לשל אבא. חלקות הן, שחורות ונופלות רצועות־רצועות לתוך העינים. שלה הן דקות, מתולתלות. היא עמדה והסתכלה בפניו של מרדכי, בלחייו הדהות, הפורחות, בבת־הצחוק השורה בין זויות־פיו — ומרגע לרגע לפף אותה חום. לבה, לב־אם, התמונג ובעצמה לא ידעה אם בוכה היא מתוך שמחה, שגדלה בן כזה, או מתוך צער, שבנה יחידה עוזב אותה. וכי קלה היא נסיעה כזו? דרך של חמש יממות בעגלה! ובדרך... אל תפתח פה לשטן... — נפשה סלדה בסופו של הרעיון, ולחשה על ראשו של מרדכי לחש בפני „עין רעה".

ברײנה נכנסה בחשאי ובידה עוגה רדויה מן התנור. ריח נעים מלא את חלל החדר עד כדי עוצר־נשימה.

— המאפה עלה יפה, בלי עין רעה — הגישה ברײנה מתוך

שמחה את העוגה לדבורה׳לה אגב נקישה באצבעותיה על שולי־העוגה החומים, שנאפו יפה־יפה — תראה כמה קלה היא.

— אמנם קלה — בחנה דבורה׳לה את העוגה בחודי־אצבעותיה — ומה, בריינה, נעשה בירך־הבשר ?

— את הבשר כבשתי עוד אתמול והריהו מונח כבר ככרכרה !

— אם כן, הרי אשת־חיל את !

— וזה נודע לה רק היום ? — השיבה בריינה מתוך חיוך צנוע.

— שמעי נא, בריינה — הצביעה דבורה׳לה על מזודת־עור, שהיתה מוטלת לכרעי־המטה — צררתי לו לבנים לשתים־עשרה שבתות. ובאמת, נער בנכר, מי יכבס לו ? מה דעתך, יספיקו לו ?

— די והותר.

— יודעת אני, בריינה, כי אין לי לחטוא בשפתי — הניחה דבורה׳לה את ידה על לבה — הרי מרדכי נוסע אל ה„רבי“. ברם, האמיני לי, לבי עלי דוי, כבר מרגישה אני את חסרונו בבית !

— ודאי מאמינה אני, בעלת־הבית. אני הולכת כסהרורית — היא, אם, לא כל שכן. ברם, אין להצטער, עוד נזכה, אם ירצה השם, לשבוע ממנו נחת. עיניה תחזינה !

— ולואי, רבונו של עולם ! — נגבה דבורה׳לה את עיניה, לקחה את חזיתו של מרדכי והראתה לבריינת — תפרתי לו כאן חמשה דינרים. יהיו לו לעת־מצוא. הרי בנכר לא תהיה הפרוטה מצויה בכיסו וגם לבקש מאמא לא תהיה בידו. מה דעתך, הא ? אנכי לא אומר לו דבר. כשימצא בעצמו את הדינרים יהיה נוח לו יותר. ידע עד היכן רחמי־אם מגיעים. את החזיה הריהו לובש בכל יום. מה דעתך, הא ?

— כלום יודעת אני ? — משכה בריינה בכתפיה — מוטב שידע, כמה... נו, מה אני מפנה את לבי לבטלה ? אלך ואשים עין על המאפה !

— אני אשים עין על המאפה — נאנחה דבורה'לה — ואת, בריינה, צררי את המזודה ופתחי את התרים, הגיע זמן קימה למרדכי!

בריינה פתחה את התרים, נחשול של אור הציף את החדר, הציף לרגע את עיניה של בריינה והעיר את מרדכי.

מרדכי נפרד מאמו כמעט בלי ברכת־פרידה. היא עמדה על המרפסת חבוקת־ידים ובכתה, בפיה היו כל־כך הרבה דברים לאמר למרדכי וכשנגש אליה, אחז את ידה, נשקה ואמר: היי שלום, אמא — געתה בבכיה, חבקה את בנה, נסתתמו דבריה ולא הוציאה אותו מזרועותיה.

— הקץ לדבר! — התרגז אברהם והוציא את מרדכי מתוך זרועותיה של דבורה׳לה — הרי אינו הולך לעבודת־המלך! ומה תעשי לכשישא אשה? אי לכן, נשים!

הוא שלב את זרועו בזרועו של מרדכי, הטה אותו אל הצד והושיט לו את ידו:

— לך לשלום, מרדכי, המקום יצליח דרכך ואם תהיה זקוק לכסף תלוה ממחותננו, מר׳ יוס׳ל, הוא לא ישיב את פניך. והעיקר — כתוב מכתבים!

האב והבן הסתכלו רגע זה בפני זה, כשידיהם משולבות וכל אחד הרגיש, כי עדיין דברים בפי חברו. שניהם כבשו עיניהם בקרקע, כאילו ראה כל אחד ללב חברו ומצטערים, שלא הביעו את אשר בלבם, נפרדו מתוך שתיקה.

מבוהל ודחוף נפטר מרדכי מברייגה, מן הדיגים האחדים, דחק את השעה לעלות על הכרכרה והנה נתלבט פילוט בין רגליו, כאילו בא גם הוא להפרד ממנו. מרדכי תפסו בסנטרו, לטף אותו, הרגיש כמה קשה עליו הפרידה ואלמלי שמע אף רמז קל מאבא, או מאמא, שלא יסע, היה חוזר בו ולא היה נוסע.

מרדכי עלה על הכרכרה אחרי ר׳ איטשה ומארצ׳ין דפק לאט את הסוסים. מרדכי שמע קולות מאחוריו, ראה את הדיגים, כשהם מסירים את כובעיהם, את פילוט, כשהוא רץ לפני העגלה מתוך גביחה, אחד הדיגים עוצר בו ותופסו באזניו — ופתאום הרגיש.

כי בריינה הולכת על־ידו, כשהיא אוחזת בידה האחת בכרכרה ובידה השניה היא מרמזת למארצ׳ין, שלא ידפוק כל־כך את הסוסים, מוסרת לו את סימני השקים, באיזה מהם מונח הבשר ובאיזה העוגות, מזהירה אותו על השקים, שלא ישליכם, אלא יחזירם ביד מארצ׳ין, ישתדל לכתוב לעתים תכופות, אל יצער את אמא. מעטות כמותה בישראל! היא תפרה לו חמשה דינרים בחזיתו וכשיפשוט את הלבנים בערב־שבת יזהר, למען השם, להניחם בתרמיל. על לבנים כאלה יהיו הרבה קופצים, הרי הם ארג נקי! וכשהגיעה הכרכרה לגדר־האבנים הוציאה בריינה מחיקה ארנק־בד ומתוך בושה נעצה אותה לתוך ידו של מרדכי:

— הרי לך, מרדכי׳לה. אפשר... בנכר... תקנה אגוזים. בבקשה ממך, אל תשיב את פני. בסך־הכל עשרה זוזים... מה אתה נועץ עיניך בי? חייך, שתקח ממני! נו, סמה אותם מן העין, תחזירם לי, אם ירצה השם, ברבית... סע לשלום, המקום יצליח דרכך... — ופנתה לר׳ איטשה — ימחל לי, ר׳ איטשה, אפשר לא נהגתי בו כבוד, יסע לשלום וישגיח, למען השם, על מרדכי...

— ניחה, ניחה, שלום, בריינה! — הניח ר׳ איטשה את דעתה.

בריינה משכה את ידה מן הכרכרה, רצתה לאחוז בה שוב. עברה הכרכרה והיא עמדה, כשידיה פשוטות וקראה:

— סעו לשלום!

— אשה כשרה — אמר ר׳ איטשה כמו לעצמו.

מרדכי הסב את ראשו לר׳ איטשה, חש מחנק־דמעות בגרונו ושתק. הוא הסתכל בסוסים, כשהם מכשכשים בזנבותיהם, עולים במעלה־ההר, מניעים בראשיהם והכרכרה מכרכרת ברעש על הדרך

המרוצפת, המוליכה אל היער, מכרכרת כאילו מחשבת להנתק מעל הקפיצים.

השמש עמד ברום־שמים, חמם ובשר יום־שרב. האויר היה צח ותכול, התכלת סנוורה את העינים והרקידה אילנות ושיחים. נצי־אש נתזו לסירוגים באויר. אלה היו זהרי הווייכסל, שהשתובב, שקשק, קרץ ושחק ברבבות־עיניו, הודלק באשי תכלת וירוק, עצר את הנשימה והתנועע כבסף מהותך, ברוך־קשת.

מארצ׳ין הטה לדרך־חול, שחצה את היער, הסיר את כובעו לפני הפסל, הצטלב ושרק:

— נו, זוללים!

הסוסים התנערו, משכו את הכרכרה ודהרו על־פני החול. שעלים וזרדים היו מפוזרים עליו, צנפו לסירוגים והצליפו בזנבותיהם הארוכים על ירכיהם המלאות והמבהיקות.

מרדכי ידע, כי יעברו על ביתה של רחל ואף כי מובטח היה לו, שרחל אינה בבית, חש, כי נשימתו נעצרת ורגליו רותתות. וכל מה שקרבה הכרכרה אל הבית הלכה וגדלה סערת־רוחו. הוא גמר בדעתו, שלא להסתכל לאותה רוח, לעצום את העינים וכמו להכעיסו ננעצה עינו השמאלית בבית.

מסביב לבית שלטה דומיה. תריסי החלונות היו מוגפים, רק התרנגלות, שישבו על אם־הדרך, געגעו בחול הרותח ונסו בבהלה מפני הכרכרה וחריצי־החלב, שהיו מונחים על מדף, תחת החלון, צרורים בתרמיליהם, כבושים באבנים כבדות ומתיבשים בחום השמש — רק אלה העידו, כי הבית אינו עזוב מיושביו.

צל־אדם שף מסביב לרפת ונעלם עד שלא הספיק מרדכי לתת עיניו בו. מרדכי נזדעזע, זקף את שתי עיניו, ראה את החוכר מאחורי הרפת, כמתחבא ממנו וחש, כאילו ירק לו הלה בפניו. הוא כווץ את שפתיו ומחשבה נצנצה במחו: מי יודע? אפשר, כבר

שבה רחל והיא סגורה בחדרה, גועה בבכיה, ממתינה לו... הרי נשבע, הבטיח לה... כאן, בחלון הזה... כמדומה, עינים מציצות מן החלון... רחל? נחשול של דם מציף את ראשו. כמדומה, קול קורא... הא? אין לו אלא לפשוט את ידו ורחל היא שלו. אין לו אלא לפתוח את פיו ומארצ'ין יעצור את הסוסים. מי בולם את פיו? מי תופס את ידיו? רחל! רחל! צורח הוא בקולי־קולות — ואין שומע, כאילו כבדו אזני כולם...

מרדכי חש, כי לבו שותת דם ואלמלא הבושה מפני ר' איטשה היה גועה בבכיה. אולם דכדוך־נפשו לא ארך. היקום מסביב אמר שירה, שירת־לחש, דבא חיים ומרדכי הריהו צעיר, רענן ודי לו בצליפה אחת של אלומת קורי־שמש, שיסיח את דעתו. הוא מצמץ בעיניו, בקש מחסה מקורי־השמש וראה את רחל יוצאת לקראתו, כששערותיה השחורות רוחצות בפרחי־לובן. היא שובלת בידה את שמלתה התחתונה, הקצרה, נועצת בו עינים גדולות, ספק קצרות־ראי, עמוקות — ושוב אי־אפשר היה לו לשבת בכרכרה, קפץ מעליה, הרגיש את ריח־שערותיה, ריח־בשרה — — —

— בוש והכלם! עיני כלו מיחל לך... בני־הבית היו סונטים בי, כי שוב לא תבוא... ואנכי הייתי בוכה כל־כך... רואה אתה את עיני הדומעות? כלך, איש רע אתה!

מרדכי נזדעזע והסתכל לצדדים. מארצ'ין עצר את הסוסים. מן האפר בא מתוך ריצה וואציק, כשהוא יחף וגלוי־ראש. הוא הצליף במגלב באויר, ובורק, הכלב הסומא באחת מעיניו, רץ לפניו.

וואציק עמד ותהה. לנשק את ידו של ה„פאן" הצעיר—התבייש. הרי בן־גילו הוא, גודל ושחק אתו. לאמר לו דבר — לא מצא מלים בפיו, עמד וחייך חיוך של שטות.

— מה אתה עומד כבול־עץ, בהמה? — נזף בו אביו — אינו בא לבין הבריות, גדל בעיר־פרא, אינו יודע לפתוח את פיו! מה

אתה עומד? את הפרה יחלובו ולא אותך! נשק את ידו של ה„פאן“ ושוב אל העדר. ראה, כמה הרחיקה הארומה!

מרדכי לא נתן לנשק את ידו, נתן לוואציק „דמי־פרידה“. נחן אליו מעל הכרכרה, טפח לו על כתפו ושלא במתכוון נשקו זה את זה ופני שניהם הסמיקו מבושה.

מארצ׳ין דפק בסוסים, הצליף במגלב את הפרה הארומה, שיצאה מתחומה ועמדה על הדרך ובורק הסומא החזירה מתוך גביתה אל האפר.

הדרך היו פניי, נמתח לאורך היערות ונבלע באפלוליתם. הסוסים נכנסו לתוך היער, צנפו להנאתם, כאילו שתו צוננים, הצליפו בזנבותיהם על ירכיהם ודהרו, כשהם מתיזים בפרסותיהם צרורות של עפר תחוח ואזוב. האויר היה קריר. משני צדי־הדרך השתרע יער עתיק, עבות. האילנות היו ענפים ודליותיהם, הנוטות לשני צדי־הדרך, כמעט שנגעו זו בזו, האפילו על אור־השמש וקמרו את הדרך. פה ושם הציצה השמש חרש, פרצה לה דרך ובעבי־היער התנשאו תמרות־כסף של יתושים, התנועעו והתרוממו מעל לצמרות־העצים.

מסביב שלטה דומיה וקרירות. קול שעטות הסוסים נצטלל, העפר הלח נתז מתחת הפרסות ורשרש כבצק שנילוש יפה־יפה. לפרקים נשמעה צריחת־צפור. ומן היער, מזיז־היער, התנשא זמזום חרישי, שהסיח את הדעת, הפיל תרדמה וזמזם באזנים כקונכיות.

תקפה הדומיה על מארצ׳ין, הוציא את המושכות מידו והתנועע על הדוכן. במעלה־ההר החלו הסוסים ללכת לאט. מארצ׳ין הרגיש אגב נמנום בהליכתם המרושלת של הסוסים, הצליף מתוך הרגל במגלב על ראשיהם, רטן: נו, זוללים! — והתנועע שוב.

על תל, מאחורי אילן יבש, תחת צלב של פח שחוק, התפלל בכריעה והשתחויה קבצן זקן, פרוע ראש־שיבה. מעל הצלב, על דליה מעורטלת, עמד עורב שחור, פרוש־כנפים וזקוף־מקור, וצרח בקול, כאילו התכוון להעיר בבשורה רעה את כחות־הטומאה שביער העתיק ולערבב את צקון־לחשו של הזקן.

מכל העברים ענו עורבים בצריחותיהם, במשק־כנפיהם, ירדו בסיעה, בדמות־טריגון, על אם־הדרך — ונראו מרחוק כנף גדול, שחור.

מצריחותיהם של העורבים התעורר מארצ'ין, דפק את הסוסים, השיב במגלב את העורבים ומרוגז ירק:

— נשמות ארורות!

שוב שלטה דומיה. הדרך עלה הרים, ירד בקעות ועלה שוב הרים. מרדכי נסה לפנות את לבו להרהורים, להרהר על רחל, על אבותיו, על קוצק, ברם אי־אפשר היה לו לצמצם את מחשבותיו וכדי להפיג את השעמום סמן לו, כילד, מעלה־הר בשפולי־האופק וצפה לראות בכמה רגעים תגיע הכרכרה לשם. וכל מה שקרבה הכרכרה הלך וקטן מעלה־ההר, עד שהיה למישור. מרדכי נצטער, כאילו אבד אבדה, נעץ שוב עיניו במעלה־הר בשפולי־האופק ומובטח היה לו, כי זה לא יעלם מעיניו. לא היו רגעים מועטים והשעמים תקף עליו שוב. הוא התלבט על מושבו ופתאום נזדעזע.

צפור קפץ מעל אילן, פרח באויר הכרכרה כאבן, התעורר מרדכי ממחשבותיו, נזדעזע, הטה את ראשו, שלא תפגע בו האבן.

— אין זה אלא צפור! — הניח ר' איטשה את דעתו.

הכרכרה יצאה מתוך היער ומרחבי־זוהר נראו לעין. משני צדי הדרך נמתחו שדות־קמה, כיריעות־בד מגוונות. מארצ'ין התמתח, הוציא קופסת־סיב, שאף טאבאק במלוא־נחיריו והתעטש.

— ברוך המקום, החטים והשעורים נעשו יפות! —— פנה

מארצ׳ין למרדכי והצביע על השדות — ברם, „פאני“, אי־אפשר לראות את הנולד! וכי מה היה אשתקד? שני שבועות לפני הקציר נשתדף הכל. המקום ירחם, הבריות כבר סבלו רעב דים...

רצועות־קמה נמתחו לכל מלוא־העין, בתרו את השדות, נתקפלו וכפפו את ראשיהם הצהובים. השבלים המלבלבות היו מעוטרות פרחים. רוח חרישית, חמה, נשבה לאט — התנועעו השבלים, הציפו את שדות־החול כנחשולי־ים והביאו אתם ריח של גריסים, של פת חמה. הריחות היו תלויים בחלל־השדות כערפלי־אבק וצננו את חום־הגרון. הכוסמת לבלבה והעלתה נצה לבנה כפתותי־שלג. מעל לשבלים נתלה צפור, סלסל שירתו, קולו התמזג באושת הקמה והפיל תרדמה.

פה ושם נזדקף אכר כתפני בתוך האפר, נשען על חרמשו המבהיק, נגב בשולי כתונת־הבד את פניו המזיעים, הפשיל את מגבעת־הקש הרחבה, ונעץ עיניו בנוסעים. האכר הקדים בשלומם, הביט אחריהם, כאילו שלח על־ידם ברכת־שלום אל הכרך הרחוק, ראה אותם נעלמים בתמרת־אבק, שקוע במחשבותיו הניע שוב את זרועותיו וקשקש בתרמש.

מארצ׳ין הטה את הסוסים. הדרך נטה אל הצד, התרחב והתגבב חול וכל מה שהפליג מן הישוב הלכו ופחתו שדות־הקמה, רק עשבי־שרטונים הזדקרו לעינים. השרטונים נצטפפו, על גבם בצבצו קנה וסוף ולכל מלוא־העין נמתחו אפרי־משקה, שהשחירו מרוב מים והבהיקו כזגוגיות תחת קרני־השמש.

פתאום היתה מסביב דומיה עמוקה, כאילו מת כל היקום, כאילו התמזמז כל צליל באויר הלח. עצבת היתה פרושה על השדות הרחבים. המעלים אד, הציצה מאחורי האילן העקול, הבודד. שרומה היה כאילו טבע בבצה ונשתתקו אבריו.

מאחורי שרטון־סוף התנשא ברווז־בר. נתלה לרגע בחלל, כאילו סייר באויר ובמשק־כנפים התנשא על־פני האפר.

במעלה־ההר עמדו לצדי־הדרך צריפים אחדים מכוסי־תבן. כלב אמוץ התנפל על הכרכרה, חרץ לשונו בנביחות אחדות ונשתתק. פעוטות חורים, פרועי־ראש וחכלילי־עינים, שישבו על דרך־החול, מסביב לבריה משונה, בעלת ראש גדול כאבטיח, קפצו על רגליהם, עזבו את הבריה לנפשה ונתפזרו לכל הרוחות, כחיות קטנות אחוזות־פחד.

מארצ׳ין עצר את הסוסים וקרא לבעל־המום:

— מה אתה יושב כתרנגולת דוגרת? תן לעבור!

— כלום אינך רואה, בן־אדם, כי קללת־אלהים רובצת עלי? — ענתה הבריה המשונה בקול עמום, כעולה מארץ — והרי אני יושב בחול הרותח, מחמם את רגלי ורפים יסורי...

הבריה המשונה, בעלת הראש הגדול והשערות הסבוכות, ישבה מחציה ולמטה שקועה בחול, כצומחת מן האדמה, קשורה אליה בטבורה, סופגת לתוכה את אדי־הבצות שמסביב ודומה היה, כי כל מהותה קראה: שור, אני מארת הבצות!

ר׳ איטשה ירד מעל הכרכרה, הניח את ידו על ראשו של בעל־המום ושאל אותו:

— מאימתי אתה חולה?

הפעוטות, שנסו מתחילה, נגשו לאט־לאט, נתמלאו אומץ והיו לפה לבעל־המום:

— הוא נולד כך!

— קרייסקה הזקנה, הדרה בבצות, אררה אותו!

— היא מכשפה!

— אחותו צורחת כעורב!

הבריה המשונה פתחה את פיה, על פניה העגולים, כפני־ירח.

השתפך חיוך, כאילו זחה דעתה עליה, שהכל מתענינים בה ופתאום תפסה לאחד הפעוטות ברגלו, שרבבה לשון ומלאה פיה צחוק.

ר' איטשה רמז למרדכי, שניהם הרימו את החולה, סלקו אותו אל הצד, עד שעברה הכרכרה והושיבו אותו שוב בחול. ר' איטשה נתן לו מעת־נחושת, לטף את ראשו, ברכו ברפואה מן השמים ויחד עם מרדכי עלה על הכרכרה.

מארצ'ין הניח להסוסים לרוץ כרצונם, החזיר פניו כלפי הנוסעים, הצביע על צריף, שעמד על שרטון קטן בתוך הבצות ונראה מרחוק כסוכה נופלת:

— שם ביתה!

— של מי? — שאל ר' איטשה.

— של קרייסקה, המכשפה! היא דרה עם השד, „פאני"! ה„פאן" מטיל ספק? זה סנד גלוי לבריות! אכרים ראו אותה בלוית השד. הם הכירו אותו מיד — הלא היה צנום ככלב־כופרי וכשכש בזנבו כקוף.

— ואל ה„קושצול" היא באה? — שאל מרדכי.

— „פאני", גם מכפר שיש בו „קושצול" היא מוקירה רגליה. ביום כמעט שאינה יוצאת מפתח־ביתה. ברם בלילה, „פאני", שבע תועבות בביתה. בושה לספר! הרי אררה את כל הסביבה. אין בית בין הבצות, אשר אין שם תינוק מוכה־קליק.

— ומפני מה אין האכרים מגרשים אותה מכאן? — שאל מרדכי שוב.

— בא...

מארצ'ין לא שמע עוד, החזיר את פניו, ירק והחל לדפוק את הסוסים.

ארנבות, שישבו על־יד הדרך, על תלי־עשב והקשיבו, קפלו את אזניהם הזקופות ואחוזי־פחד נסו לאורך־השדות.

מרדכי הסתכל באפרים המעלים אד, בצריף, שעמד בודד בתוך השדה, כאילו הפסיק את דומית השדות, כבש את ראשו מתוך עצב וחש, כי השנה חוטפת אותו.

עם דמדומי־בוקר הגיעו לפראגה וסרו לפונדק. בקרפף הפונדק עמדו צפופות עגלות, כרכרות ומרכבות. על העגלות שכבו אכרים פרקדנים ונחרו מתוך שנה. לאורך הכתלים, על־יד אבוסים, רבצו סוסים על קש וכרסיהם התנפחו כמפוחים. מהם כרסמו את האבוסים, פשטו את רגליהם וצנפו. בתוך הקרפף, על שלשלת ארוכה, שהעלתה חלודה, היתה תלויה עששית ונר־חלב עבה הבהב בה והאיר בקושי את הקרפף. בביאה, בקרן־זוית, עמדה באר עתיקה, שעלו עשבים בלחייה והקרה את מימיה עד שפתה. החול השחור הציץ מתוך האפלולית ונראה מרחוק כעין סמויה.

מארצ׳ין התיר את הסוסים, השקה אותם, נתן להם מספוא ונכנס אחר ר׳ איטשה ומרדכי לביתו של הפונדקי. הפונדקי דר בחדר מרובע, גדול. בחדר עמדו שתי מטות סמוכות זו לזו בצורת דלי"ת ועליהן ישנו הפונדקי ואשתו. על מטה אחת שכב זקן, מגודל זקן לבן, על השניה — זקנה, חבושה לראשה שבים־לילה לבן, שהגיע עד עיניה. למראשותיה רבץ חתול שחור. מן המטה התנשאה נהימה משונה, ספק נחרת־הזקנה, ספק רטון־החתול.

על הרצפה שכבו אכרים, לבושי־בגדים ונחרו מתוך שנה. כירת־לבנים גדולה תפסה כשליש־הבית. על הכירה, מסביב לסיר־ברזל, הבהבה אש. על הכתלים היו תלוים דקרים, קלשונים, קרדומות, מגרות ועשרות מגלבים שונים. בקרן־זוית, על־יד אצטבה מלאה כלי־נחושת ממורטים, היתה תלויה בחוט לבן „כזית־מצה" עגולה. סיעות זבובים צבאו על הכתלים, על הרצפה ועל המטות וכסו אותם כמו בסדינים שחורים.

אויר־החדר היה מחניק, ספוג עשן וריח של „מאכורקה" הצריד את הגרון.

הפונדקי קם מיד, הסתכל בנוסעים, הראה להם מקום בתיבת־

העץ הגדולה לצרורותיהם והצביע באגודלו על סיר־הברזל, שהיה שפות על הכירה:

— רצונכם בכוס חמים?

ר' איטשה לא ענה ושאל אותו:

— רחוק מכאן בית־מדרש?

— לא רחוק. ימתין רגע — החל הפונדקי להתלבש — גם אני הולך.

ברחוב שלטה עדיין דומיה. מעבר לגשר התנשא מן המרחק קול רעש — ווארשה התעוררה. מאחת הסמטות בא חלבן בעגלתו, הטעונה כדי־חלב. לא היו רגעים מועטים והחצרות פלטו לתוך הרחוב נשים, ריבות, כמעט כולן לבושות שמלות תחתונות אדומות־ברודות, מותרות־נעל ופרועות־ראש — סימן, שירדו זה עתה מעל המטה. הן צבאו על החלבן כסיעה של דבורים, זו בפכה וזו באלפסה, טפסו על האופנים, על העגלה, פשטו את ידיהן, צעקו, רגשו:

— חלב! גבינה! חמאה!

החלבן גער בנשים בנזיפה, קלל אותן, טפח על ידיהן — ברם הן לא חשו לו.

בן־אדם גם רץ מבית־המדרש, כשתיק־טליתו מתחת לבית־שחיו. בהליכתו קנה מעל תרים אניץ בצלים וצעד בקורת־רוח לביתו — הרהר, כנראה, בשולחן הערוך בביתו, בידי־אשתו, בולבוסים וחמיד, בבצלים, שיפרר לתוך הזבדה ויאכל אכילה גסה לתאבון.

על־יד בית־המדרש עמד איש לבוש מכנסי־בד, כתונת מקומחת, דומה כולו כרדוי מן התנור — ולפניו שני סלים מלאים כעכים.

היוצאים מבית־המדרש עמדו לרגע בפרוזדור, על־יד קמטר

פתוח. שם עמד השמש, כשהוא אוחז בקבוק יין־שרוף בידו, הפקק נעוץ בפיו — ומכר כוסות יין־שרוף לזה בכסף ולזה בהקפה. השותים חטפו את הכעכים כ„מים שלנו“, סנחו את היין־השרוף ומהרו לבתיהם.

בבית־המדרש היתה צפיפות. המתפללים התהלכו הנה והנה עטופי־טליתות ומעוטרי־תפילין. מהם עמדו זקופי־ראש ופרושי־כפים, מהם שלשלו את טליתותיהם על פניהם, הטיחו ידיהם בכתלים השחוקים והמבהיקים — וכולם שפכו את לבם לפני אביהם שבשמים, כל אחד לפי דרכו. לאורך הכתלים, לשולחנות־אלון רחבים, ישבו לפני גמרות אברכים, בחורים ונערים, ישבו בכובד־ראש ולמדו בהתמדה, מתוך נעימה מסולסלת, ספוגת־געגועים.

קולותיהם של המתפללים, שרצו להסיח דעת לרגע מדאגת־הפרנסה, לנער את נשמתם מן החולין שבחיים; אנחותיהם, ספיקת־כפיהם; נעימתם החשאית, ספוגת־הגעגועים, של הלומדים — כל זה התנשא בחלל בית־המדרש כשועה אחת, הגיע עד התנור ונפסק. שם ישבה חבורת־קבצנים, עשנו פאפירוסות עשויות בידיהם, התקוטטו, קללו זה את זה מתוך בטלה ודנו את כל אדם לכף־חובה.

ר' איטשה לא האריך בתפלה, כדרכו, הכניס ידיו לתוך שרוולי־גלימתו ושקוע במחשבותיו החל להתהלך על־פני בית־המדרש. כשהגיע להתנור — עמד. ריח רע נדף בפניו עד כדי בחילה. הוא הציץ לאחורי־התנור. על מזרן מעוך שכב זקן ונאנח. העומדים מסביב ספרו לר' איטשה, כי החולה הוא זר, אורח, בא מליטה, שוכב זה יותר משבוע, עושה צרכיו תחתיו ואין מי שיהפוך את משכבו.

— מה משמע: אין מי? — תמה ר' איטשה — ואתם? הרי ישראל בני רחמנים אתם! וכי כך עושים לחולה?

— פתח ודרש! — נזרקה מפיו של אחד הקבצנים.

— חזקה עליו, שהוא מגיד — סייע לו השני.

— אפשר לו להיות גם נאה מקיים, דודי — לחש לו קבצן סומא — מתי תבוא שוב מצוה כזו לידו?

נער יחף, שעמד בתוך החבורה, קפל סמרטוט בידו ומוכן ומזומן היה לידותו בר' איטשה. חזר ר' איטשה לאחוריו וקרא את מרדכי:

— שמע נא, יש צורך בסיר ובערבה — ומיד ונבעיר אש בתנור ונחמם מים. בפרוטות אחדות יספק השמש הכל.

הקבצנים הסתכלו זה בפני זה, הרגישו, כי הזר איננו מגיד, וכל אחד קפץ ללכת ולהביא סיר וערבה.

הם החלו להתחרות זה את זה, התקוטטו, הורידו את המחיר, עד שאחד מהם, צעיר, עקב את כולם והתרצה להביא הכל בחנם.

כשנתחממו המים, ערטל ר' איטשה את החולה, הושיבו בתוך הערבה והחל לרחוץ אותו.

בבית־המדרש קמה פתאום דומיה. הכל קפצו על רגליהם, הקיפו את התנור והסתכלו בר' איטשה, כשהוא רוחץ את החולה. כמעט כולם סתמו את נחיריהם, מפני הריח הרע, עמדו ותמהו על קורת־רוחו של הזר, מטפל הוא בחולה, נושם לתוכו את הריח הרע ואף צל של גועל אינו ניכר בפניו.

ר' איטשה התערטל בפני העומדים, כאילו לא היה איש מסביב, פשט את כותנתו, את תחתוניו, הלבישם את החולה, ברכו ברפואה מן השמים, נער את כיסי־בגדיו, הוציא מתוכם את כל כספו, נתנו להחולה והחל להתלבש.

עיניו הכבויות של החולה ננעצו בר' איטשה, הודלקו לרגע ושפתיו לחשו...

העומדים מסביב היו מוכי־תמהון ואחד־אחד נגשו למרדכי:

— אביך הוא ?

כולם הסתכלו בפניו הכהים של ר׳ איטשה, בזקנו השחור, בשניו העקולות, ראו את בת־הצחוק החשאית המרחפת על שפתיו, את עיניו הגדולות, השחורות, השופעות רחמים — ורטט עבר בגוו של כל אחד, כאילו עתה הכיר את ר׳ איטשה, אף שלא ראה אותו מימיו.

ר׳ איטשה התלבש, חזר אחרי מרדכי, דחק את השעה לצאת מבית־המדרש, לפרוש מן הצבור הגדול — ובאותו רגע נכנס לבית־המדרש יהודי גוץ, ראה את ר׳ איטשה, החל לבקוע לו דרך במרפקיו וקרא :

— הרי זה ר׳ איטשה !

הקהל, שלא ידע גם עכשיו מי הוא ר׳ איטשה, בא לכלל הערצה. הם נגשו לר׳ איטשה, הקיפוהו מכל צד, נתנו לו שלום, בקשו ממנו מחילה ונגעו בבגדיו. ר׳ איטשה בא במבוכה, התחנן להם במבטי־עיניו, שיניחו לו, אולם לאט־לאט נחה עליו דעתו.

מרדכי נעץ עיניו בר׳ איטשה, ראה אותו עומד בין הקהל, פניו קורנים, עיניו השחורות שופעות אהבה, מחזיר שלום, מברך — והקהל הסיחו דעתם מן החולין שבחיים ופניהם הקודרים הלכו וצהבו.

פתאום נגש ר׳ איטשה למרדכי והניח את ידו על שכמו :

— נלך, מרדכי, עלינו לנסוע — ומיד ! הפרסום הולך וגדל. נלך !

לאחר הצהרים שלח מרדכי את מארצ׳ין הביתה והוא ור׳ איטשה נסעו בעגלת־כילה, ההולכת לקוצק. מרדכי ישב תפוסר הרהורים, כמעט שלא זקף את עיניו. כל מחשבותיו היו על ר׳ איטשה. הוא לא הרגיש גם בחניותיה המרובות של העגלה, שעמדה תכופות ובכל פעם עלו עליה פנים חדשות — מאותם העוברים והשבים, ההולכים על דרכי־פולין, כשתיק הטלית והתפילין מתחת לבית־שחים, מעגנים את נשיהם, עוזבים את בניהם, הולכים ברגל מסוף פולין ועד סופה, הולכים לקבל את פני „רבם".

הסוסים דהרו, העלו לפניהם תמרות־אבק, העגלה חרקה, הדלי, שהיה תלוי בין האופנים מאחורי־העגלה, התלבט בקשקוש. אחד החסידים פתח בזמר. הנוסעים ענו אחריו, שרו, שתו „לחיים" ורוח של נסיעה אל הרבי היתה שרויה ביניהם.

מרדכי ישב מן הצד ומובטח היה לו, כי גם דבר קל כזה, לרחוץ חולה, לא היה עושה מימיו. כל העומדים מסביב סתמו את נחיריהם, הוא בעצמו לא יכל לשאוף רוח — ור׳ איטשה לא הראה אף צל של גועל, שאף לתוכו את הריח הרע והורה למעשה, כי חייב אדם להגיע למדרגת „בטול היש". מרדכי גמר בדעתו ללכת בדרכיו של ר׳ איטשה. הוא לא ישוב אל היער, ישאר בקוצק ויתקין עצמו לעבודת־הבורא. ורחל? הוא עצם את עיניו ומחשבה נצנצה במחו, כי אפשר לה להעגלה להשתבר; או, מי יודע? אפשר לו להחלות, להחלות במחלה מסוכנת, בטיפוס, למשל, או בדלקת־הריאה. נו, אז לא היה נוסע אל הרבי. אז היו הופכים את העגלה ושבים אל היער. ואבא היה מסביר לאמא, כי מרדכי חולה, חולה מסוכן והכל בשביל רחל... להביאה לכאן — לא נאה הדבר... והוא שוכב אחוז־חמה, אבוד־עשתונות... ופתאום מת...

מרדכי התעורר כמו מתוך שנה, התרעם על עצמו, שהוא מפנת

את לבו למחשבות־הבל כאלה. שפשף את עיניו והסתכל לצדדים.

בעגלה ישבו חסידים אחדים לפני חבילות מותרות, לפתו את פתם בבצלים ושמעו לספורו של חסיד זקן:

— — — עם חשכה נכנסה אצלו הרבנית, הוציאה מן הקמטר ספר איוב, פתחה אותו והניחתו לפני הרבי. מיד קם הרבי על רגליו. הלך לטבול במקוה ואחר קבלת־שבת צוה לחיים לזמר. חיים הזקן, נאמן־ביתו, שאל אותו:

— רבי, הרי מתו מוטל לפניו?

— חיים — ענה אותו הרבי — אין עצבות בשבת, זמר!

מרדכי הסתכל בפני החסידים, המענים בדרך כחם זה שבועות. נזונים בבצלים, עוזבים את נשיהם ובניהם ואהבתם להרבי היא כל־כך גדולה, עד שהם מקבלים עליהם כל יסורי־הדרך והולכים אליו ברגל. והוא, מרדכי? הוא נוסע מתוך הרחבה, צידתו מספיקה לעשרה אנשים, הפרוטה מצויה בכיסו — והרהורים רעים תוקפים עליו.

מדוכדך־נפש התמתח מרדכי על אלומת־תבן, ראה את עצמו חוטא, גמר בלבו להיטיב את מעשיו, לבקש מאת הרבי להורות אותו מדרכיו...

ממרחבי־השדות באה רוח מתוך שריקה, עמדה על אם־הדרך, התחוללה כבורג, גרפה לתוך עוגתה עלים, קש, צרורות והעלתה אבק עד לשמים. פתאום היתה חשכה — עבי־ענן נתלו מעל לראשים, כאילו עמדו ליפול על הארץ. הסוסים התעטשו, כשכשו בזנבותיהם, זקפו את אזניהם, כיראים מפני סכנה והריצו את העגלה. העננים הודלקו. רעם התגלגל, התפוצץ, כאילו קרע את השמים לשנים וטפות־גשם, גדולות כדסיסי־ברד, החלו לרדת. הנוסעים התלוצצו, לא חשו לגשם, מובטח היה להם, כי יחדל מיד, כגשמי־קיץ. הגשם ירד בזעף, קלוחים־קלוחים. העגלה עמדה. הנוסעים ירדו וישבו

תחת־העגלה. מרדכי כסה את ר' איטשה בשק עבה, התיר את הדלי מבין האופנים, ישב עליו והסתכל בגשמי־הזעף.

הסוסים שתתו מים, התכווצו זה לזה, כבשו את ראשיהם ופיותיהם האלמים, הבהמיים הביעו עלבון קהה, שעורר רחמים בלב.

השמש יצא מבין העבים — הגשם חדל. השדות, האילנות, העשבים התחדשו אחר הגשם והאויר הזדכך.

בלילה התעורר מרדכי. כל הנוסעים ישנו, כשחבילותיהם למראשותיהם. געגועים עזים תקפו פתאום את מרדכי, רצה להפוך את העגלה, נתמלא חמה על העגלון, שהוא מתנהל לאטו מתוך שויון־נפש. העגלון, איש־שיבה, כפוף־קומה, ישב על הדוכן ישיבה משונה, עינו הימנית נעוצה ביושבים בעגלה והשמאלית — בסוסים. מרדכי ראה את צלו רץ אחרי העגלה, מפזז כמוקיון — התכרבל, חש, כי איזה דבר גדל בלבו, צף ועולה עד הגרון וקרום התרקם על עיניו. חמתו שככה, אולם הגעגועים לא הרפו ממנו וכל אשר לו היה נותן בעד רגע של יחוד עם רחל... מובטח היה לו, כי שוב לא יראה את פניה, היא תנשא לנפח, או לחוכר... — חוט־מחשבותיו נתק, הוא כווץ את שפתיו, שכב נאלם וכל הויתו געתה בבכיה.

מרדכי נתקל בעינו הימנית של העגלון ונזדעזע. מפני מה אינו ישן? נע ונד כל ימיו על הכבישים, יושב על הדוכן ומצליף מבטיו כשד.

— ישן הוא, סב?

הזקן לא זע, כאילו לא היו הדברים מכוונים אליו וענה:

— לא, למה נפקה מינה?

— כמדומה היה לי, שהוא מנמנם.

העגלון החזיר את שתי עיניו כלפי מרדכי:

— א, בני, עברו הימים הראשונים הטובים! אין שנה לעת־זקנה! מתפללים אנו על אריכת־ימים, אולם, האמן לי, צעיר, נוח לו לאדם... מלהיות כחרס הנשבר. ברם אין להרהר אחרי מדותיו של הקדוש־ברוך־הוא, כמו שנאמר: „אל תשליכני לעת זקנה“... לשעבר, בחיי הזקנה שלי, נבדל לחיים, הייתי נותן את הסוסים להתנהל לאטם—ואני הייתי תומך את ראשי וישן שנת־עראי. ברם, מיום שמתה, אני אומר לך, הריני בטל מן העולם. אי־אפשר לי לעבור על סף־ביתי. רוח־תזזית מנשבת בבית, כאילו שעירים מרקדים

שם! שממון בכל פנה! לא גין ולא נכד — אין עם מי לדבר דבר! אין מי שיבשל כף־תבשיל! שעה של קורת־רוח יש לי בלילה על חרוכן. נותן אני את הסוסים ללכת כרצונם ואני יושב ומהרהר בזקנה שלי, מספר עמה...

קולו של הזקן נצטרד והוא החזיר את פניו כלפי הסוסים.

לדבריו של העגלון עברה צמרמורת בגופו של מרדכי. הוא חזר במחו אחרי דברי־תנחומים, רצה לנחם את העגלון, כמדתו של ר' איטשה, ברם לא העלה כלום. הזקן נתחבב עליו. הוא הוציא מתוך המזודה בקבוק יין־שרוף ו„כבד" את הזקן.

עם שחר עמדה העגלה בכפר, על־יד מסבאה. הנוסעים התנערו, נפתעו, שכבר עברו את שרליץ, שהם קרובים ללוקוב ומתוך דעת נוחה נכנסו לבית־המרזח.

על־פני הבית התהלכו חסידים אחדים, עטופי־טליתות — והתפללו בקול. על הרצפה, על ספסלים ארוכים, מתחת לשולחנות, שכבו אברכים, באים בימים ונערים, חבילותיהם וידיהם למראשותיהם — וישנו. לשולחן ארוך היו מסובים אכרים אחדים על כוסות־שכר וספרו זה עם זה. לסירוגים עמדו מן המתפללים לפני האכרים, הפשילו טליתותיהם, לא הפסיקו מתפלתם והקשיבו לספורי־האכרים. בקרן־זוית, לשולחן קטן, ישב חיט כפרי, חכלילי־עינים, משקפים בני זכוכית אחת מורכבים לחוד חטמו, אמת־מדה של פסות־ניר מכולבות על צוארו, ישב מכווץ, רגליו היחפות מקופלות תחתיו — ותפר מקטורן להמוזג.

המוזג, גבר אמיץ, בעל פנים ארומים וזקן אדום, מגודל, ישב לפני התרים על כסא־אגמון, אחז בזרועותיו תינוק מסורבל בשר לבוש כתונת קצרה, ופטם אותו בפרורי־גלוסקה שרויים בתה מתוק. התינוק זקף רגל קטנה, עבה, ונעץ עיניו בחתלתול, שהשתעשע בציצה ארוכה, שנשתרבבה מטליתו הקטנה של המוזג. המוזג שאב

מלוא־כף שרויה, נשב בשפתיו, טעם בלשונו הארוכה, פתח את פי התינוק בעל־כרחו והלעיטו כאוז. התינוק נשם בכבדות, בלע וגעה בבכיה.

— אין לי תקנה, אלא אבוד עצמי לדעת — קבלה המוזגת, אשה גוצה, שחרחורת, כרסה בין שניה, כשהיא דחופה בין האורחים, מתנועעת תחת סבל כרסה — מה אירע שוב? אין על מי לסמוך אף כמלוא־נימה!

המוזג לא ענה דבר. הוא נקש את הכף בכוס, התינוק נעץ את עיניו ונשתתק.

מרדכי ור' איטשה עמדו להתפלל. הישנים הקיצו לאט־לאט, קמו מן הרצפה, ירדו מעל הספסלים, יצאו מתחת השולחנות ובבית־המרזח קמה מהומת־שוק.

החסידים נעשו כתות־כתות, לעריהם ולמקומותיהם. מקום בראש תפסו הוורשאים. חזותם הוכיחה עליהם. קפוטות־השיראים, שהגיעו עד עקבות־הרגלים והלמו את כל אחד לפי מדתו; הפוזמקים הלבנים, כאילו יצאו זה עתה מבית־הכביסה; כובעי המשי והקטיפה. רחבי־השולים, שנשתרבבו עד האזנים; ה„שטריימלים“ בעלי הזנבות, שהתלבטו כפעמונים — כל זה הכריז: הבו גודל, וורשאים אנו! כולם כאחד דברו, פשקו שפתיהם בהברה וורשאית, התלהבו, התפעלו מכל דבר־הבל, והיו מצחקים את המוזגת ואת הריבה הנוצרית, שעמדה בקיטון פתוח על־גבי ערבת־לבנים. להוורשאים לא היו כמעט שום חבילות, נסעו אל הרבי כמטיילים ברחובה של עיר, מקלם בידם, שלמו להמוזג בכסף מלא — והיו אורחים רצויים.

מסביב להוורשאים התגודדו בני־העירות — יהודי שקועי־מחשבה, לבושים קפוטות־שיראים כבדות, שכשמעמידים אותן על גבי קרקע הן עומדות זקופות כאילו היו עשויות פח; נעולים מגפים.

עשויים חטיבה אחת מעור עבה, שלא עובד כל צרכו; חבושים כובעי ארג וקטיפה, צמודי־כפתור וצוארוני־כתנותיהם הרחבים, המשתרבבים ומופשלים על הכתפים, משולבים בפתילים מתחת לצוארם, או פתוחים ומבודרים. הם הצמידו בחבילות־צרה, ישבו על־גבי צרורותיהם, שמרו אותם שמירה מעולה, היו זהירים בוורשאים, כאילו חששו, שלא ירמו אותם. הם מעטו להוציא בבית־המרזח, תמהו ונדו להוורשאים, המבזבזים את ממונם.

„מנינים" צצו בכל קרן־זוית, חדשים לרגעים. המתפללים התעטפו בטליתות, התעטרו בתפילין, לא האריכו בתפלתם ובקבוק־יין־שרוף עבר מפה לפה.

פרוש מן הצבור עמד אברך אחד, עטוף בטליתו, הכה באגרופו על לבו, התנועע, הטיח ראשו בכותל וצריחה איומה התפרצה לסירוגים מגרונו.

החסידים, קצתם לגלגו עליו וקצתם, בעלי פנים גלויים, חולמים, שקעו במחשבות מתוך קורת־רוח — רך בשנים ומופלג בחסידות!

וורשאי אחד, חבוש כובע־קטיפה המשורבב על אזנו, נגש אל האברך ולחש לו בקול, שנשמע בכל בית־המרזח:

— מפני מה אתה מלקה את עצמך? כלום ראית את לילית בחלום?

האברך לא ענה דבר, כאילו לא אליו פנה הדובר והוסיף להתנועע.

— אם לא תמלא את גרוננו יין־שרוף — תפסו הוורשאי בטליתו — נעכב בידך מלהתפלל!

האברך הזדקף, נעץ עיניו בפני הוורשאי, התחנן בהן, שיניח לו, שם אצבעותיו על פיו — כלומר, אסור לו להפסיק.

מרדכי חלץ באותה שעה את תפיליו, שלשל את שרוולו, בשרו נעשה חרודים לענוי־נפשו של האברך. נתמלא חמה על הוורשאי,

תּפסו בצוארונו ודחפו בכח, עד שהלה נפל וגרר אחריו, תוך כדי נפילה, עוד שני חסידים.

במסבּאה קמה מהומה. הווארשאים הקיפו את מרדכי, הרימו עליו את מקלותיהם, איימו למתחו על השולחן ולדונו ב„משכּנתּא". מרדכי עמד שלו־רוח, הזדיין בקובעת של שכר, שלקח מעל התּרים והמתּין לסופו של דבר.

בן־אדם גבה־קומה, יחף, קרוע־בּגדים, מגודל־פּרע, קם מעם אחד השולחנות, הבקיע לו דרך במהפּקיו ופיו לא פסק מחרופים וגדופים:

— גרגרנים! זוללים וסובאים! תּלמידיו של ירבעם בּן־נבט! חוטאים ומחטיאים! חץ בעיניכם אם אחד מתפּלל בכונה! פּני מי אתּם הולכים לקבּל? פּניו של אותו פושע? הריהו מגרש אתכם מאת פּניו! יושב וחוקר במופלא ממנו! השכינה נסתּלקה משם זה כבר, אין שם אלא מח, מח יבש. שומעים אתּם?

כולם הסיחו דעתּם ממרדכי, הקיפו את ישראל היחף, או, כמו שהיה מכונה, את „בּעל המוסר מקוצק". הוא היה היחידי, שהרבּי היה מכניס אותו למחיצתו בכל ערב יום כּפּורים ומצוה אותו לאמר לפניו דברי־כבושים. רוחם של פּרחי־החסידות לא היתה נוחה הימנו ואלמלא החסידים המובהקים, שעמדו לו, לא היתה לו דריסת־הרגל בקוצק. כששמעו הוורשאים אותו מחרף ומגדף כלפי הרבּי, הרימו עליו את אגרופיהם, את מקלותיהם וצוחו ככרוכיות:

— דום, עז־פּנים! דע בּמי אתּה מדבּר!

— העלוהו ל„משכּנתּא"! — נענה אחד מן החבורה — מה אתּם מפקפּקים?

— העתּיקו ספסל!

— מתחווהו!

— כך!

בו ברגע, כשמתחו הוורשאים את ישראל היחף על־גבי הספסל, נגלה פתאום ר' איטשה בין החבורה. הוא עמד באמצע, לא דבר דבר, פניו הרהים הביעו לאות, מתוך עיניו נשקף כל־כך צער, עד שבאו העומדים מסביב במבוכה ואחד־אחד נרתעו לאחוריהם.

הוורשאים הניחו לישראל היחף. הלה ירד מעל הספסל, הרים את מכנסיו העשויים שקים ותוך כדי דבור התנפל במלוא־קומתו לרגליו של ר' איטשה, לפת אותן, נשקו וקרא:

— רבנו, הורנו מדרכיך! הרי גלוי וידוע לפניך, כי תועים אנו כצאן בלי רועה, כי מופלגי־החסידות מלקטים תחת שולחנות זרים, אינם יכולים לעלות וליראות בקוצק... אין השכינה שורה שם! נסתלקה ממנו רוח־הקודש ושעירים ירקדו שם... רבנו, הורנו מדרכיך!

— אוי לאזנים שכך שומעות! — קראו אחדים מבני־החבורה.

— הריהו מתחייב בנפשו — נענה אחר.

אחד מזקני החסידים נדחק בין החבורה, כשידיו מאוגרפות, מוכן ומזומן להתנפל על ישראל היחף, לרמסו ברגלים — ופתאום עמד לפני ר' איטשה, לא יכל לעקור את רגליו, כאילו נשתתקו אבריו.

פניו של ר' איטשה הלבינו עוד יותר, הקים את ישראל ואמר לו בלחש:

— אל תתן את פיך לחטוא, ישראל. ר' מנדלי הוא צדיק־הדור. לך לקוצק ובקש ממנו תקון־תשובה.

החסידים עמדו על חודי אצבעותיהם, נדחקו לר' איטשה ועשו אזניהם כאפרכסות.

ר׳ איטשה תפסו לישראל היחף בידו, הכניסו לקיטון וסגר את הדלת אחריהם.

החסידים רגשו, עמדו סיעות־סיעות, המו ורעשו. לא היו רגעים מועטים והם נחלקו לשתי כתות. הללו אמרו, כי ישראל אסור לבוא בקהל־החסידים בקוצק והללו הוכיחו, הואיל ור׳ איטשה שולח אותו לקוצק לחזור בתשובה — פותחים לו.

מרדכי עמד מן הצד, הסתכל בפניהם של החסידים הרוגשים, שכח, כי בשלו כל המהומה הזאת ופשפש במדותיו, אם היה מוכשר להוכיח את הרבים, כישראל היחף. פתאום הרגיש במבטי־זר, המוצלפים עליו מקרן־זוית. הוא הסתכל בפני הזר ומובטח היה לו, כי הפנים ידועים לו. בעל־כרחו לא הסיח את דעתו ממבטי־הזר, דומה היה עליו, כאילו מי־שהוא יושב במחו ומרפרף ופתאום נזכר מעשה־גנבתו בבית־הסב, כשגנב ממנו כסף לנסוע לקוצק — ואורו עיניו. הזר היה אותו האברך, שלמד אותו בימי־מחלתו של הסב. מרדכי רצה להתחמק ממנו ונדחק בין ההמון. האברך עצר בו:

— מרדכי, כלום אינך מכיר אותי?

— א, שמואל! — ענה מרדכי מתוך הפתעה מעושה — זה כבר יצאת מפלוצק?

— זה לי שלשה שבועות בדרך — נעץ שמואל את אגודליו באבנטו והתנועע מרגל אחת על חברתה — ובכן, אנו מתראים שוב! „אינש באינש פגע". כלום נוסע אתה לבדך?

— לא, בלויתו של ר׳ איטשה.

מרדכי הרגיש בבת־צחוקו של שמואל, שעברה על שפתיו לשמע שם ר׳ איטשה.

— מה דעתך לישראל? — שאל שמואל, כדי לצאת ידי

חובת־דבור — שמעתי מפי חסידים אחדים, כי בקוצק אין הכל כשורה...

— כלומר? — נעץ מרדכי בו את עיניו.

— כלומר, — האריך שמואל בדבריו, כאילו נתכוון להעלות בזה את ערכם — אומרים, כי הרבי אינו מקבל פני איש, אינו נותן שלום, יושב סגור בחדרו מעת שקרה האסון...

— איזה אסון? — פקח מרדכי את עיניו רוחות.

— לא שמעת כלום? — תמה שמואל והסתכל לצדדים — נוסע אתה עם ר' איטשה ואינך יודע דבר!

הוא שלב זרועו בזרועו ע"ש מרדכי, הוציא אותו מן המסבאה וטייל אתו ארוכות וקצרות על־פני החצר.

— ובכן, לא שמעת כלום מהמאורע, שאירע בקוצק?

— לא.

שמואל הנמיך את קולו, נחן למרדכי, כאילו רצה ללחוש לו על אזנו ועמד אתו:

— אומרים, כי הרבי הכריז ברבים: לית דין ולית דיין!... החסידים, כמובן, נשתוממו לשמוע דברים באלה מפיו... המקורבים חוששים, שהרבי לא ידחה את כל הקהל בשתי ידים ולכן אינם מכניסים שום איש למחיצתו. אומרים, כי בחצר מהומה ומבוכה. הרבי רוצה לצאת אל הקהל, מכה באגרופיו על הדלת הסגורה, מקלל... מבין אתה, עד היכן הדברים מגיעים? ר' מנדלי הריהו המאור הגדול, צדיק־הדור וכשמחו החריף והצלול השיג את האמת, והיא מפרכסת לצאת, באים הללו וחובשים אותו בחצר ודוחים את הקץ... חסידים רבים כבר פרשו הימנו, אינם „נוסעים" אליו... אומרים, כי רוב הקהל „יסע" לר' איטשה...

מרדכי נתבלבל, לא האמין למשמע אזניו. ראה את קוצק עזובה ושוממה, בחצר עלו עשבים, והרבי יושב בדד בחורבה ומקלל

את כל העולם. רגש של רחמים תקף אותו. הוא גמר בדעתו ללכת מיד לר׳ איטשה, להתחנן לו, לנשק את ידיו, שלא יסיר את הקהל מאחרי הרבי. מובטח היה לו, כי ר׳ איטשה לא יעשה עולה כזו.

— מפקפק אתה? — נכנס שמואל לתוך מחשבותיו — סמוך עלי! ובלאו הכי, הרי נהיה בקרוב בקוצק. כבר סעדת? אנכי לא טעמתי עדיין אף טעימה כלשהי.

— נכנס למסבאה — הניח מרדכי את ידו על כתפיו של שמואל — נסעוד יחד.

במסבאה לא שקטה עדיין המהומה. חסידים רצו מבוהלים ודחופים מסיעה לסיעה, התקוטטו ושתו „לחיים". כל כתה — חרב־פיפיות בגרונה לקפח את מתנגדיה. הוורשאים כבדו בשכר, ביין־שרוף וב„טיטון" מובחר. בני ערי־השדה עמדו על דעתם, לא ותרו במשהו, נמנעו מלהזכיר את שמו של ר׳ מנדלי ונמנו וגמרו, כי אם לא ישב ר׳ איטשה על כסא הרבי, לא תהיה להם דריסת־הרגל בקוצק.

מרדכי הזמין פת־שחרית. הוא הסב עם שמואל בקרן־זווית ושניהם אכלו לתאבון. שמואל לא פסק מלדבר. מרדכי הרגיש, כי רבו לשעבר לא נטל את ידיו לסעודה ולועג בבת־צחוק לכל דבר, כלומר: עט, הבלים!

— רואה אתה לפעמים את פני סבי? — שאל אותו מרדכי.

— אך — עמדה לשמואל פרוסה בבית־בליעתו — זהו אדם כשר! כל מה שהוא מזקין „התנגדותו" מתוספת. בוא ושמע. ביום הראשון של פסח העמיד בחלונו קערה מלאה חמיטות — להתיר שרויה לעניים. נו, נעשה רעש בעיר! החסידים חרקו שן, ברם איש לא העיז לדבר דבר בגלוי. סוף־סוף הריהו ר׳ אברהמ׳ל! הכל נוהגים בו כבוד! ולאידך גיסה, מה יש להם להעניים לאכול בפסח, אם לא שרויה? בשנים כתקונן היו אוכלים

בולבוסים בחמיצה, והשתא מי זוכה לבולבוסים? הופקע עליהם השער והם כלו מן השוק.

— יודע אתה, סבי היה „נוסע" לקוצק — נענה מרדכי.

— ודאי יודע אני, ברם חסיד לא היה מימיו — חייך שמואל לתוך שפמו הצהוב, פתח לסירוגים את פיו לשאול שאלה והחל לגמגם — באמת, כלומר, כסבור אתה, שהוא יקבל פתקות בקוצק?

— מי? — פתח מרדכי את עיניו רווחות.

— כלומר, ר' איטשה...

— מי יודע? — משך מרדכי בכתפיו — ומה דעתך?

— אין אני יודע כלום — חייך שמואל, כאילו סוד צפון בלבו — סתם שאלה שאלתי... וכסבור אתה, שדוד'ל בן ר' מנדלי יעבור על זה בשתיקה? ושאר הבנים? חזקה עליהם, שכל אחד יקפוץ בראש, לשבת על כסא אביו ו„לערוך שולחן". ארבעת בניו של הסטריקובי „עורכים שולחן" ורבים משכימים לפתחו של כל אחד... עוד מעט — ואין עיר אשר אין שם רבי...

מרדכי בא לכלל כעס, הוא חש את הלגלוג המבצבץ מתוך חיוכו של שמואל, רצה להפסיק את שיחתם ושלא מדעתו נזרקה מפיו:

— אם רבי מקבל פתקות, הרי זה מן השמים.

— ודאי, ודאי, הכל מן השמים — נעץ שמואל את עינו השמאלית בשפמו ונראה היה כמתייך — יודע אתה, כי על קברי של הצדיק מפרשיסחה עמד זמיר מיד לאחר סתימת הגולל והחל לזמר. לא אכל, לא שתה ולא הפסיק מזמרתו. ולא זז משם עד שיצאה נשמתו בזמרה. וכי גם זהו מן השמים?...

— ברי! — כמעט שקרא מרדכי בקול.

הוא ראה, כי פניו של שמואל מסמיקים. שפתו העליונה מתרוממת, רוטטת וכולו דומה כאילו נמלך בדעתו, אם לגלות סודו למרדכי. שמואל תפסו למרדכי בכתפו, גחן על אזנו וחייך:

— אל תגלה את הסוד — לא היו דברים מעולם! ר' הירש איש פלינסק, עשיר, משכיל, אחד מאותם ש„הציצו". הלומדים תנ"ך עם „באורו" של הדסוי ושולחים את בניהם לאסכולות, גלה לי רז, כי ממחרת יום קבורתו של הפרשיסחי הניח בידיו צפור מת על קברו. נו, מה תאמר לזה? צא ואמור זה בפני חסיד — והוא ירד לחייך! מאמינים הם באמונה שלמה, כי הצפור לא היה אלא רמז, כי לא היה צפור ממש, אלא גבריאל ירד בדמות צפור על קברו של הצדיק. מבין אתה, עד היכן הדברים מגיעים? הצפור הוא רמז לגבריאל, כשם ששולמית בשיר־השירים היא רמז לכנסת־ישראל...

שמואל נתפס, כי הגדיש את הסאה, הסתכל לצדדים, אם איש לא שמע את דבריו, רצה להקהות את עוקצם — ובו ברגע נגש ר' איטשה, נעץ עיניו בפני שניהם, כאילו עמד מן הצד ושמע את דבריהם ופנה למרדכי:

— אנו נוסעים!

— אולי יש בעגלה מקום גם בשבילי? — התחנן שמואל מתוך הכנעה לפני מרדכי — ולוא גם על הדוכן, אין בכך כלום — ובלבד שאגיע לקוצק.

מרדכי שנא אותו בלבו, רצה לאמר לו, כי אין מקום בבילה, פקפק רגע והניע בראשו:

— שפיר, אפנה לך מקום.

— אולי יש בידך זוזים אחדים להלוות לי? עלי לפרוע להמוזג — אמר שמואל בדרך אגב.

— כמה?

— די בחמשה.

מרדכי נתן לו מטבע של כסף, בן חמשה זוזים, ראה אותו. כשהוא נבלע בין ההמון ושקע בהרהורים. הוא לא ירד לסוף דעתו של שמואל. מפני מה ספר לו את המעשה בצפור? ואם אפיקורוס אחד הניח צפור מת על קברו של הצדיק, כלום הפחית בזה את גדולתו של הצדיק? ולשם מה הזכיר את שיר־השירים? כלום מאמין הוא, כי שיר־השירים הוא כפשוטו, פסוק כצורתו? והרי זה לא כבר ושמואל הורה אותו את דרך החסידות! בכמה דבקות היה מוסר לו כל מלה קלה, שיצאה מפי ר' מנדלי! ואם מאז ועד עתה יצא לתרבות רעה, מפני מה הוא נוסע לקוצק?

מרדכי יצא מן המסבאה ודעתו לא נחה עליו. הוא חש כאילו בורג חבוי הותר במחו, שאלות וקושיות, אחת חמורה מחברתה. נתגבבו זו על זו, דבקו במחו כזבובים טרדנים ושפתיו לחשו: „ארבעה נכנסו לפרדם"...

עם חשכה יצאה העגלה טפופת־נוסעים מן הכפר. דעתם של הנוסעים היתה נוחה עליהם, שכחו את התגרות והקטטות, שרו בחבורה וקוו להגיע עם שחר, ברצות ה׳ את דרכם, לקוצק.

מרדכי נסה פעמים אחדות לפתוח בשיחה עם שמואל, הרגיש, כי אין הלה נוח להשיב, פרש הימנו וישב מן הצד מתוך הרהור, כי שמואל חושש, שדבריו לא יגיעו לאזני אחרים.

שמואל ישב בין החסידים ופיו לא פסק מדברי תורה. הכל שתו בצמא את דבריו ונהגו בו כבוד. מרדכי תמה, לא ירד לסוף דעתו של שמואל וחש, כי עצבת תוקפת אותו. הוא הסתכל בשדות הרחבים, העטופים הומיה, בגושי־היער, שנראו מרחוק כעבי־ענן. החמה שותתת דם שקעה בלהבות, הדליקה לרגע את ראשי האילנות והעצבת תקפה על מרדכי. ר׳ איטשה ישב עצום־עינים ורמז לעצמו. הלהבות התחילו עוממות. האויר נעשה אפלולי, אפור, קולות המזמרים — חשאיים, לבביים, ומרדכי מדוכדך־נפש חש, כי איזה רגש מאפיר בלבו, נעלם עם שקיעת־החמה — כבש את ראשו בקרקע העגלה, שלשל את ידיו לתוך שרוולי־בגדו, כווץ את שפתיו והתנועע.

העגלון הטה את הסוסים, הכנים את העגלה ליערות־לוקובה — ופתאום היתה חשכה. הסוסים פסעו פסיעות קטנות, התנהלו לאטם בחולות ומרחוק נראו לעין כעין דמויות בני־אדם היוצאים מתוך היער ועומדים על אם־הדרך.

ישראל היתום, שישב על הדוכן ולא פתח את פיו כל אותה שעה, פתח ראשון וקרא:

— הגיע זמן קריאת־שמע של ערבית!

העגלה עמדה. הנוסעים ירדו, התקינו עצמם לתפלה, שפשפו

את ידיהם בעשבים הטלולים, חגרו את מתניהם, מי במטפחת ומי באבנט — ונכנסו לתוך היער.

אחד מזקני־החסידים עמד ופניו כלפי מזרח, תמך את שתי ידיו באילן עבות והתנועע.

— „והוא רחום יכפר עון"...

הקהל ענה אחריו. הקולות הלכו וגדלו, התנשאו מאילן לאילן. נתקלו בארנים הגבוהים, כמו בנימי־כנור מתוחים והדם שהה בחללם של יערות־לוקובה, כאילו נסתבכו בענפי האילנות העבותים.

אכר צץ כמו מן האדמה, הסיר את כובעו והצטלב מתוך פחד. ברם הבחין מיד, כי לפניו יהודים מתפללים, עמד רגע ומתוך דעת נוחה, שבקרבתו עומדים בני־אדם ומתפללים למקום, נעלם באפלולית היער.

לאחר שגמרו את תפלתם עלו הנוסעים שוב על העגלה והסוסים הוסיפו להתנהל לאטם. החבילה נתפרדה. הללו התפרקדו על חבילותיהם, הסתכלו בכפת־השמים הזרועה כוכבים, שהיתה תלויה על היער העבות ודומה היה, כי העגלה לא תצא לעולם מתוך החשכה. הללו התנמנמו והללו הצטפפו לכנופיה אחת, ישבו מופי־סגורים בפני פסי־האור, שזלפה הלבנה, חשו את כל חדלונם, את פחד־הלילה וספרו זה לזה ספורי־מעשיות.

ישראל היחף ישב על הדוכן, שר בקול חרישי, ספוג־געגועים, כזמזומו של זבוב מעונה, הכה בחשאי כף אל כף, סלסל את הצלילים מתוך כל־כך צער ודכדוך־נפש, עד שנשתתקו כל הנוסעים. מרדכי חש, כי איזה קלות מקלח ממפרקתו, כאילו עבר סלון של צוננים בכל גופו — ונזדעזע.

ישראל היחף מרט את שערותיו הארוכות, הסבוכות, נהם מבין שפתיו המכווצות, כמתוך יסורים קשים, שלב את אצבעותיו, זקפן, כלולב, למזרח, למערב, לצפון, לדרום ובכה בקול משונה:

— הויה — באבא, אלהינו — באמא, הויה — תפארת, אוי, אחד — במלכות...

קול־הבכיה צלצל באזנים, הבליט את הדומיה, הגדיל את הפחד, העמיק את החשכה ורעד אחז את כל הנוסעים.

מרדכי ראה את עצמו יושב על־יד ר׳ איטשה. פתאום ראה, כי השמים נתבהרו, הכוכבים גדלו, הוסיפו ברק, נערמו זה בצד זה, כזרועים ביד, ירדו למטה והומה היה, כי עוד מעט ויפלו על ראשי־הנוסעים.

ר׳ איטשה תפסו למרדכי בידו, הסתכל בכפת־השמים, שתק רגע ושאל אותו בחשאי:

— שומע אתה?

מוכה־סנורים פקח מרדכי את שתי עיניו, הסתכל בכפת־השמים. שמע אלפי צלילים, דקים מן הדקים, מתנשאים לקראתו. הצלילים באו מן היער, מתוך החשכה, מן הכוכבים. הוא הרגיש בידו של ר׳ איטשה, בקולו המלטף את אזנו כנוצה רכה:

— — — נגינה אמתית מביאה לידי נבואה... נגינה כוללת כל „קשרי דהימנותא“ ועל־ידי נגינה מתיחד הצדיק עם קודשא־בריך־הוא ושכינתיה ב„יחודא שלים“ — — —

מרדכי לא שמע שוב את דבריו של ר׳ איטשה, ראה את הכוכבים מרצדים, עומדים בשורה, מצטרפים לאותיות והרי „הויה“ של אש מימין, „אלהינו“ — משמאל... „אבא“ מצטמצם וקורס — נכסף אל „אמא“ ו„אמא“ גועה בבכיה — חבושה היא ואסורה. ומיד נעשה רעש בפמליה של מעלה, הכוכבים נרתעים לאחוריהם, מפנים מקום, ושירה בוקעת ועולה לשמים. רבוא רבבות כוכבים אומרים שירה, היער אומר שירה והשירה עוטה את „אמא“ כשלמת־אור, מנתקת את אסוריה ומובילה אותה במחולות ל„אבא“. „אבא“

יוצא לקראת „אמא", מחבקה ומתדבק עמה. דומיה שולטת ובתוך הדומיה באים רבוא רבבות יצורים, אשר בשמים ממעל, בעמקי־היערות בארץ, במים מתחת, מתנערים, אומרים שירה, שירת־אלם — ומזדווגים...

עם שחר הקיץ מרדכי. רמעות נתלו ועמדו בעיניו, על לחייו חש עדיין את נשיקותיה של רחל ומרוגז תהה רגע: מפני מה מפרידים ביניהם? הוא הזדעזע, הרגיש, כי זה עתה הקיץ, והסתכל לצדדים. העגלה עמדה. זקן קטע בקבו ותרמילו בא מן הדרך:

— בוקר שלום! הכניסו יהודי לתוך העגלה, לבוא אל העיר.

הנוסעים פנו מקום והושיבו את הזקן ביניהם. אחד מהם שאל אותו:

— איש קוצק?

— כמעט — חייך הזקן — כלומר, נולדתי בפראגה, ברם גר אני בקוצק זה ארבעים שנה ומעלה...

— בן־כמה אתה, סב? — משך אותו אחד האברכים בשרוולו.

— תורה היא וללמוד אתה צריך? — נעלב הזקן ותוך כדי דבור נחה דעתו — באמת אומר, איני יודע בעצמי. כשעבדתי בצבא, בפולמוס של בֶּרֶק מאחורי פראגה, הייתי בן שש־עשרה. מאז הרי... הז. זה היה בשנת תק"ז, נו. צא וחשב — חייך הזקן בשתי שניו, שנראו כקלשונים.

— ובכן, הריהו כבן שמונים שנה — נענה אחד מן הנוסעים.

— לא דק, רחימי — חייך הזקן — למעלה מזה.

— ודאי, ודאי — נענה שמואל — יהודי זה כבר עבר שמונים.

— האברך כוון אל האמת — נענע הזקן בראשו — ביום טוב ראשון של עצרת מלאו לי שמונים שנה ואחת.

הסוסים עלו על הכביש, הסיעו את העגלה, רצו אתה, כשהאופנים מתנשאים ברעש. העגלה חרקה, סבבה על שקותיה היבשות בשריקה, שהקהתה את השנים.

מרדכי הסתכל בפני הזקן, שהיה בין הלוחמים על־יד פראגה — וחש, כי יש איזו קורבה בינו ובין הזקן. הוא נצטפף אליו ומרוב

הפתעה לא ידע מה לשאול אותו ראשונה. לא פעם שמע מאבא, כי המחותן שלהם, שמואל איש זביטקובה, פדה אז מאת הקוזאקים כל יהודי מת ברובל כסף וכל יהודי חי — בזהוב.

— וכי באמת עבד בפולמוס של ברק יוסילוביטש? — זקף פתאום חסיד אחד, ששכב על־גבי חבילתו, ראשו ורובו, ישב ושפשף את עיניו — של אותו ברק, הקבור בעבורה של קוצק?

— הן, הן, — הוציא הזקן קופסת־טאבאק, עשויה קרן, שאף מתוכה מלוא־נחיריו, העוה את פניו, התעטש לתוך זקנו ומסר את הקופסה לשאר בני־הלויה — בפולמוס שלו, של ברק, עבדתי.

— וגדול היה הטבח, הא? — הפשיל חסיד אחד את כובע־הקטיפה על קרקפתו — הרי מספרים נוראות... אומרים, כי מן הלגיון היהודי לא נשאר שריד...

— אמת ונכון! — הצביע הזקן על קבו — שם נקטעה רגלי!

— כך? אי, אי! — השתוממו אחדים מבני־החבורה ולא גרעו עין מהקב, כאילו עלה עתה ערכו.

— הוי, כבר עברו שנים רבות, רבות...

— והוא, כלומר: ברק — שאל שוב החסיד, שכובעו מופשל לו על קרקפתו — כלום באמת היה אסטרטגי גדול? אם כן, הרי היה בעל־מח! וכי קלים בעיניכם תכסיסי־מלחמה? הרי זו חכמה ואינה מלאכה!

— הוא היה פושע־ישראל — נזרקה מפיו של אחד — מחלל שבת בפרהסיה!

— אינך כדאי לישא את שמו על שפתיך! — בא הזקן לכלל כעס — ומי אתה, צדיק גמור? קשוט עצמך!

— הוא יצא להלחם גם ביום הכפורים — נענה אחר.

— תיתי לו! — הרים הזקן מתוך כעס את קבו, כאילו רצה

להכות בו על קדקדו של החסיד—ר' מאיר'ל „דבש" התיר. אם אינך יודע — שים מחסום לפיך!

— אל נא תהי מריבה בינינו — החל שמואל להפיס את דעתו של הזקן.

— וכי מי זה רב? — הרים הזקן את קולו — בשרי נעשה חדודים, כשאחד מדבר ואינו יודע מה הוא סח.

מרדכי הוציא בקבוק יין־שרוף מתוק והושיט להזקן. הלה הגיח לתוכו רוב הבקבוק, נתחמם ודעתו זחה עליו.

— באיזו לשון דבר ברק אתכם, ביהודית? — שאל מרדכי.

— לשאלה מה זו עושה? ודאי, יהודית — חייך הזקן — עודני זוכר אותו, כאילו עמד עתה לעיני. כשהיה רכוב על הסוסה הצחורה היה מראהו כפני קיסר! וכמה מגודל היה שפמו! לא פולני אחד קנא בו. עד כתפו הגיע.

— גם באים בימים היו בגדוד? — שאל מרדכי.

— באים בימים? — עצם הזקן עין אחת, הרהר רגע, כאילו לא ירד לסוף דעתו של השואל — מעטים היו באים בימים. רוב החיילים היו צעירים. ברם הגדוד שלנו לא היה מן הנחשלים. גם האולאנים נסוגו אחור, לא עמדו בפני מטר־אשו של האויב ואנחנו, היהודים, חונים היינו יותר מארבעה שבועות על־יד בית־הקברות הישן, מאחורי השיחים, מקטירים „קטורת" ל„פוניה" וחוסמים בפניו את הדרך. ואלמלי בא לעזרתנו אף גדוד אחד — הנמיך הזקן את קולו כמגלה רז — לא היתה וורשה נכבשת מידינו. גם ביום־הכפורים לא עזבנו את השיחים. ר' מאיר'ל התיר. זכורני, כאילו היום היה הדבר. לאחר „כל נדרי" יצאו הכוכבים. הלילה היה ליל בהיר, הכוכבים היו זרועים בכפת־השמים, צפופים כאבעבועות־רוח. איש מאתנו לא נתן שנה לעיניו. יושבים היינו חבורות־חבורות מסביב

למדורות, מספרים, אומרים דברים שבקדושה, ומוכנים ומזומנים להסתערותו של האויב. גם ברק היה עמנו. הלך ממדורה למדורה, הראה פנים מסבירות לכל אחד, לזה — מלה משדלת, לזה — מלה מבדחת ולכל מקום שנגש הביא אתו חיים ושמחה. אם לא תדעו לכם, הרי היה טוב ומיטיב! בקצרה, היכן עמדתי? הן. מובטח היה להשונא, כי ביום־הכפורים לא נצא לקרב ועם שחר החל להסתער על שיחינו. מה אספר לכם, בני? האויר בער באש. מטר־אש נתך ארצה... אולם גם אנחנו לא ישבנו בטל. כשהאויב היה מגיח מן היער, דומה היה עלינו, כאילו היער הולך ובא לקראתנו ופחד היה תוקף אותנו. ברם, כשהיו קרובים לשיחינו היו נופלים לפני תותחינו כעמיר מאחרי הקוצר. וכך — עד שחרית. ברק רץ משיח לשית, אותו בוקר נפלו תחתיו שלשה סוסים ובכל פעם שקרא „פאל!" הרעימו התותחים, עד שרעדו תופי־האזנים. האויב הלך וקרב. דליקה נפלה בבתי־העץ של היהודים והיתה לנו האש מפנים ומאחור. אולם אנחנו עמדנו כאיש אחד חברים וגם כשנכנס האויב לתוך שיחינו לא נסנו מן המערכה, נלחמנו על כל שעל־אדמה ודם נגר כמים. מבינים אתם, עד היכן הגיעו הדברים? עשרה „יונים" כנגד כל אחד מאתנו. כארבה עלו עלינו מתוך היער. אז צוה ברק להסוג אחור. מכל הגדוד נשארו עשרות אחדות, אולם אף אחד מאתנו לא נפל בשבי. ואני בנוסי פגע כדור ברגלי.

— אומרים, כי שמואל איש זביטקובה... — פתח אחד.

— וכי לא ידעתי את שמואל איש זביטקובה? הא, הא, הא! הרי זה לא היה בשר ודם, אלא מלאך מן השמים! — נכנס הזקן לתוך דברי החסיד — כשהקוזאקים נכנסו לפראגה עשו ביהודים טבח והרג, רחמנא ליצלן! ואלמלא שמואל איש זביטקובה, מי יודע, אם היה משתייר מיהודי פראגה אף שריד ופליט? הוא, כלומר: ר' שמואל, שלח שלוחים בכל העיר והודיע, כי עתיד הוא לשלם

לכל קוזאק רובל כסף בעד יהודי מת וזהוב — בעד יהודי חי. מובן, שמרובים היו החיים מן המתים...

הזקן נשתתק, מתוך הרגל משמש בקבו, נאנח וכבש ראשו בקרקע.

— ולהיכן נמלט ברק? — שאל שמואל — כלום נשאר בפולין?

— מה ראה לשטות זו? — חייך הזקן — עוד באותו יום ברח. אלמלי שהה את היום בפראגה היה נידון בתליה! הרי הכל היה בחשבון, גדולים וטובים עמדו בעובי־הקורה.

— הרי שב אחר־כך — נכנס אחד מזקני החסידים לתוך דברי הזקן.

— לא בחפזון, רחימי — רמז לו הזקן, שישתוק — אל ידחק את הקץ! מה עלה במחשבה לפני? הן. מתחילה לא נשמע דבר על־אדותיו, אולם אחר־כך נודע, כי נעשה לשלישו של נאפוליון. הוא כובש ארץ אחר ארץ וגם הנוצרים האמינו באמונה שלמה, כי ברק שלנו ישוב ויכבוש את ווארשה מידי הרוסים. — ומענין ברק לענין רגלי. כדאי לכם לשמוע כמה גדולים מעשי אלהינו! — שכבתי בבית־החולים עד שלהי־חורף. רגלי הסתאבה, הסתאבה — ולא העלתה ארוכה. בקצרה, מה לי להאריך? לא היתה תקנה, אלא לקטע את הרגל עד הקרסול. מדעתכם תבינו, כי עולמי חשך בעדי — נעשיתי לבעל־מום, בידי אין פרוטה לפורטה וחג־הפסח ממשמש ובא. לא היתה לי דרך אחרת, אלא לחזור על הפתחים. ברם הרי אבינו שבשמים הוא מלא רחמים — והוא מקדים רפואה למכה. בו ביום, שהייתי מוכן לעזוב את בית־החולים, נכנס איש זר, שאל לשמי, מסר לידי ארנק ובו שתי מאות זוז, ועד שהעיפותי עין בו — ואיננו. אחר־כך נודע לי, כי אחד מעשירי־ישראל נתן לכל שריד, משרידי הפולמוס של ברק, שתי מאות זוז. ובימים ההם.

ליהוי ידוע לכם, הרי היה זה הון רב. ואמנם לא היו ימים מועטים והחלו לדבר בי נכבדות מקוצק, בבתו הצעירה של שלמה הבלן. בקצרה, מה לי להאריך? נשאתי אשה. לאחר הנשואים נטפל לי חותני — יהודי פקח היה — ופתח ואמר: שמחה, אם אתה לוא שמעני, צא והעשה לגלב. אם מלאכה זו מפרנסת זרים — אותך, לא־כל־שכן! מעט תספורת, מעט הקזה — והזן ומפרנס יתן לך מזונותיך בריוח. בימים ההם, ליהוי ידוע לכם, היה כל בעל בעמיו מסתפר ומקיז דם בבית־המרחץ אחת לחודש. כל העונג הזה היה עולה לו בשלש פרוטות. הא, הא, הא! בקצרה. השאתי עצמי לענין אחר. הן, היכן עמדתי? נעשיתי לגלב. הימים הראשונים עברו עלי לטרדות ולהרפתקאות, דאגת־פרנסה, זרע שאינו קיים, לא עליכם. בקצרה, אינו דומה מעשה לדבור—פעם אחת נקראתי לבוא לכפר רחוק, מאחורי לוקוב. חוכר אחד נפל למשכב ולא רצה להקיז אלא על ידי. ובימים ההם היתה זו נסיעה קשה. קוצק, ליהוי ידוע לכם, היתה בתחומה של אוסטריה ולוקוב — בתחומה של רוסיה. הדרך היתה אז בחזקת־סכנה. ברם לא הייתי חושש. גלוי וידוע היה לנ״ע, כי בי, בחגר, לא יגע איש לרעה. בקצרה, באתי. הקזתי ורפואתו של החוכר היתה קרובה לבוא. וכשיצאתי מן הכפר — והנה ברק לקראתי! מראהו לא נשתנה אף במשהו. אותו השפם, אותה הצלקת על המצח, רק כובע אחר היה חבוש לראשו — כובע של עור־דוב. מיד ירדתי מעל העגלה, עמדתי, נשען על קבי, ברגל ישרה, כמו בימים הראשונים, הטובים, יד למצחיה ופתחתי ואמרתי: כך וכך, „פאני פולקובניקו!" — כל פרשת־גדולתו... מה אומר לכם? לא תאמינו! הוא חבק ונשק אותי, דמעות עמדו בעיניו, שאל לשלומי, נזכר אותם הימים, כששכבנו בשיחים ולא הניחני עד ששתיתי עמו. ומבטיחכם אני, אלמלי אמר, כי הוא צריך לי, הייתי עוזב את אשתי ובני והייתי מהלך אחריו. כשנפטרתי

הימנו אמרתי לו: — „פאני פולקובניקו", האולאנים האוסטרים מסתוללים בנו. קוה וחזק! — ענה לי — עוד מעט ופולין תהיה שוב בידינו. מי העלה על דעתו, כי כך יעלה לו בסופו? בקצרה, גופה של עובדה איני יודע עד היום. דומני, כי האויב הערים למשכהו לתוך היער וכאשר הוא וחייליו נכנסו לשוק, הורידו מאחריהם את הקורה והמלחמה היתה להם מפנים ומאחור. לנוס — אי־אפשר היה וברק החל לחצות לו דרך בחרבו השלופה. יהודים, חנונים, שהיו באותו מעמד בשוק, ספרו לי, כי התיז ראשים, כמחתך בכרוב. ואלמלא נפל הסוס תחתיו, היה נמלט. וכי קלה זו בעיניכם? אף כשעמד על רגליו נלחם על נפשו, לא הוציא את החרב מידו, עד שארב לו חיל אולאני מאחוריו והכה בברזל על קדקדו. וכששכב ברק מתבוסס בדמו, נקמו בו האולאנים, הכלבים, וגזרו את גופו לגזרים. מיד באו קלגסים פולנים, גרשו את האוסטרים מקוצק וקברו את ברק בכבוד גדול בעבורה של העיר. והרי אנו קרבים אל הקבר!

זקני־החסידים, הנוסעים לקוצק לא בפעם הראשונה, לא העיפו עין ורק על שפתם רחפה בת־צחוק של לעג, לעג להחגר. המזכיר ב„דחילו ורחימו" את שמו של אותו „פושע־ישראל". הצעירים, פעורי־פה, פקחו את עיניהם.

על־יד הדרך, במבוא־העיר, התרומם תל, מכוסה עשבים. מתוך התל נזדקר ועלה תפוח עקול. מסביב שלטה דומיה. נשמע רק זמזומו של הווירפש, הלוחך ומדיח את שפתי האפרים, משקשק ומפטפט, כמספר את גבורותיו של ברק...

מן המשעול באה עגלה טעונה חסידים. הם עברו את עגלת־הכילה, הגיעו אל התל ועמדו. ישראל היחף ירד מעל הדרוכן תוך כדי הליכת העגלה. חסידים אחרים, בצ־רורותיהם על שכמם, הלכו אחריו ומרדכי הסתכל לצדדים, נתבלבל וצוה את העגלון לעמוד.

החסידים הקיפו את קברו של ברק, המו, רגשו, הטילו מים וכולם כאחד התנועעו, כמו בשעת קדוש־לבנה:

— שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו, כי חרם הוא!

מרדכי הזדעזע, תפסו לר׳ איטשה, שישב חור־פנים ועצום־עינים, בשרוולו:

— רבי, יגזור עליהם לסור משם, העבודה, שאפצע את מחו של אחד מהם!

— אוי לעינים, שכך רואות — נאנח ר׳ איטשה.

הזקן ירד מעל העגלה, הרים אבן וידה בראשו של ישראל היחף. מיד נעשה רעש בחבורה והחבילה נתפרדה.

— נבלה כזאת — אפילו גוֹילים לא היו עושים אותה! — נגש הזקן אל התל וצעק בקול צרוד — יהודים, קל וחומר לחסידים ההולכים לקבל פני רבם, יעשו מעשה כזה של חלול כבוד־המת? יפרע המקום מכם, אל תזכו להכנס אל העיר...

— מה לו, להחגר, בינינו? — נענה אחד — חבריה, נקח ממנו את קבו ונשאירו על קברו של ר׳ ברלה הצדיק, עליו השלום, ישב כאן ויגבח.

הזקן הרים את קבו, כאילו שמר על הקבר, שלא יגזל, עמד כאיש־חיל וקרא:

— נסו־נא! נסו! פושעי־ישראל! כסבורים אתם, שהותרה הרצועה? אני אמית את כל אחד ואחד!

אברך אחד נגש בלאט אל התל, רצה לתקוף את קבו של הזקן. ירד ר׳ איטשה מעל העגלה, מהר אל האברך, תפסו בידו, הסתכל בפניו וכל גופו רעד מתוך התרגשות:

— מה אתה עושה? בוש והכלם... דרך החסידות היא לאהוב את החוטא... לאהוב... כי אפילו פושע ישראל הרי נשמתו היא חלק אלוה ממעל... כסבור הוא, ישראל, כי קנא קנאת ה׳ צבאות

ואני אומר לך — קרא ר׳ איטשה כמעט בקול — כי עשה נבלה גדולה. לא די לו שחטא, אלא עוד החטיא את אחרים, עשה מעשה ירבעם בן־נבט...

ישראל היחף עמד בין החסידים, התיר ואסר את החבלים על בשרו, שהשאירו אחריהם פצעי־דם. לא שמע לדבריו של ר׳ איטשה. קלל קללות נמרצות ושפתיו לחשו:

— שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו, כי חרם הוא. שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו, כי חרם הוא.

שמואל צץ פתאום ועמד על־יד מרדכי. הוא חייך בחיוך משונה, כאילו דעתו נוחה מכל המאורע ואמר בחשאי, כדרך־אגב:

— מה דעתך לישראל היחף? שמעת את הקללות היוצאות מפיו? והבריות אומרים, כי הוא איש־אלהים, עובד את קונו מאהבה. ור׳ איטשה הריהו בודאי צדיק גמור. והשאלה היא: עם מי מהם הדין? איני מתכוון כלום, מחשבה נצנצה במחי — חייך שמואל ולא גרע עין ממרדכי.

מרדכי לא ענה, נפשו היתה סולדת בחיוכו של שמואל, שנא אותו בלבו, שטה מעליו וחש, כי דברי שמואל אינם נותנים לו מנוחה — ובאמת, עם מי משניהם הדין? הרי אחד סותר את הנהגתו של חברו.

החסידים יראו מפני קללותיו של ישראל היחף, באו במבוכה לדבריו הנוחים של ר׳ איטשה, עלו שוב על העגלה, נתביישו להסתכל זה בפני זה — והעגלה זזה ממקומה, לבוא אל העיר.

מרדכי לא נסע עמהם. לר׳ איטשה אמר, כי יבוא אל העיר ברגל. וכואב, עלוב, כאילו נתחללו לעיניו קדשי־חייו, עמד תפוס־הרהורים מאחורי אילן והסתכל בפני הזקן.

הזקן עמד רגע, כשקבו בידו, שפתיו לחשו אחרי החסידים, כאילו שלח קללה אחריהם ולאט־לאט צנח על־יד הקבר.

חרש נגש אליו מרדכי, ראה, כי הזקן יושב על־יד הקבר ובוכה. נתכווץ לבו בקרבו, עמד כפוף־קומה ונגב את עיניו.

הזקן זקף את עיניו, ראה את מרדכי, לא דבר דבר, הסתכל בפניו, חש, כי עדיין לא לקתה מדת הצדק — ודעתו נחה עליו.

כבר עבר שליש־היום. החמה להטה, הצליפה אלומות־אור. השתובבה עם נער וזקן — והבריות שאפו רוח. כל אחד שכח את צערו, את דאגתו והזקן חדש. כמו בקסם, את נעוריו.

מרדכי העמיד את הזקן על רגליו והסב עם הנכד הלכו שניהם בדרך־החול, כשני חברים — ונכנסו לקוצק.

כ.

ר׳ מֶנְדֶלִי מִפּוֹצְק

מחר ישב מרדכי בבית־מדרשו של הרבי, ישב כל זמן שחרית ותהה, מפני מה אין עומדים להתפלל. היתה שעת־צהרים. בבית־המדרש הריק טיילו ארוכות וקצרות חסידים אחדים, לבושי־קרעים, פרועי־ראש, טיילו אחד־אחד, כאילו היו זרים זה לזה, העוו את פניהם בהעויות משונות והיו שקועים בעיונים. מרדכי עצר באחד מהם ושאל אותו:

— אימתי עומדים להתפלל?

הלה הטה את אזנו מתוך הרגל, כאילו רצה לרדת לסוף דעתו של השואל, הקפיד על הפסק מחשבותיו וגער בנזיפה:

— אין מתפללים בקוצק!

מרדכי משך בכתפיו מתוך תמהון, הביט רגע אחרי החסיד ונגש לאחד החלונות הפתוח אל החצר. המון חסידים נצטפף בחצר. מהם ישבו על מרישים, על אבנים, מהם הסבו על העשב, שוחחו להנאתם על חבילות מותרות ואכלו כאחד. חסיד זקן התהלך בין ההמון, כשהוא נושא סל גדול מלא גלוסקות וקורא: „כל דכפין ייתי ויאכל“! החסידים חטפו את הגלוסקות כמים שלנו. הזקן היה ידוע בשם משה׳לי חסיד ומנהגו היה לחזור בכל בוקר על פתחי הנחתומים, לאסוף מלוא־סל גלוסקות ולחלקן בין האורחים.

מן הצד, כלפי בית־הרבי, ישבו כפריים לבושי־פרוות, נשים

באות בימים ובנותיהן, אמות ותינוקות חולים בצדן ובעלי־מומים. הללו באו מקצות־פולין, כל אחד עם צערו, עם נגעי־לבבו, הלכו ברגל כמה פרסאות והשליכו את יהבם על הרבי, כי מפיו יושעו. ואף כי ידעו, שר׳ מנדלי אינו נזקק לפתקות זה כמה שנים, בכל זאת באו אליו מקצות־פולין, ישבו ימים רצופים לפני חלון־ביתו ומובטח היה להם, כי גם מבטו של הרבי מרפא. מדוכדכי־נפש, קודרי־פנים, ישבו כולם יחד, ראשיהם כבושים בקרקע, כחולים בפרוזדור ביתו של הרופא, אחד שמע לשפך־שיחו של חברו, השתתף בצערו מתוך אנחה והשיא לו עצות.

פתאום הגיע קול־נביחה לאזניו של מרדכי. צמרמורת עברה בגופו. מבין החולים קמה ריבה צעירה, עמדה על ידיה ועל רגליה, זקפה את ראשה ונבחה ככלב. העומדים מסביב נרתעו לאחוריהם, עמדו אובדי־עצות, כלפני אסון, פניהם הקהים, הקודרים, פנו לצדדים והעירו רחמים בלב. נסיגתם של אלו הרחיבה את דעתה החולנית של הריבה והיא התירה את חולצתה, זקפה את ראשה ביותר וגעתה בנביחה ככלב, המריח ריח של דליקה, עומד על רגליו, מקפל את זנבו, מילל, כיללת־רוח הבאה מן המרחק ומבשר רע לבריות.

החסידים קפצו על רגליהם והקיפו את החולה.

— הרי זה „דבוק". רחמנא ליצלן. ערו עליה מי־נטילה של שחרית! — יעץ חסיד אחד.

— יהודים, אל תגעו בילדתי! — התחננה לפניהם אשה באה בימים ודמעתה על לחיה, גפפה את בתה ושדלתה בדברים אגב נשיקה — לאה'שי, חוסי על אמך החולה, אל תלביני את פני ברבים. נו, הרגעי, ילדתי!

תוך כדי דבורה הוציא חסיד אחד מבית־המדרש עביט מי־נטילה ושפך על החולה. היא צרחה בקול, נרהמה ושותתת מים היתה מוטלת בלי רוח־חיים, רק רגליה מפרכסות.

מבין החולים קמה ריבה צעירה, עמדה על ידיה ועל רגליה, זקפה את ראשה ונבחה ככלב.

האם החלה לעורר את בתה, מרטה את שערותיה, צבטה את חטמה, לא יכלה להשיב רוחה אליה, קפצה על רגליה, ספקה כף והתיפחה, כבוכה על המת:

— מה עשיתם בבתי? השיבו לי את ילדתי!

היא רצה לחלון־ביתו של הרבי, החלה לדפוק עליו בשתי ידיה, עד שצללו זגוגיותיו, בכתה והתחננה:

— רבי׳שי, רבי קדושי, רחם־נא על אם עלובה! אחת היא לאמה! לבדה נשארה מעשרה בנים! רבי...

דומיה שלמה שלטה בחצר, עד שנשמעו פרכוסי־רגליה של החולה. הכל זקפו את אזניהם, עמדו פעורי־פה ומובטח היה להם, כי הרבי יצוה להכנים את החולה אצלו.

הרבי, איש־שיבה, גוץ, עבדקן, עד שבקושי נראו פניו מתוך זקנו המגודל, נגש אל החלון, אגרף את ידיו וקרא:

— חמורים, סורו, סורו ממני! אין אני רופא! אמרתי להיות רופא בני־אדם ואתם עשיתוני לרופא־בהמות! ומה לכם עוד?

הכל הסיחו את דעתם מן החולה. דבריו של הרבי הטילו עליהם אימה. רוח החולה שבה אליה והיא עמדה שוב על ידיה ועל רגליה וכמו להכעים געתה בנביחה בפניו של הרבי, עד שעברה צמרמורת בגופו של כל אחד.

מרדכי הסתכל בפניהם המעוותים של החסידים, המעוררים רחמים, כתינוקות צנומי־הגו, שלא זזו מאמותיהם העלובות, בבעלי־המומים, שעיניהם הדוויות דלקו, הצליפו מבטי־בטול על החסידים, כאילו היו סונטים בהם: היא נובחת על הרבי, היא נובחת על הרבי...

מרדכי עמד, כשעיניו עצומות למחצה ומובטח היה לו, כי מי שהוא יתגלה מיד. הוא ראה דמות־דיוקן, פנים מאירות, עוברת

בין ההמון, טסה כרות, נוגעת בכל אחד ומנתקת את הפקעת הסבוכה.

בתוך החצר עמדה אשה צעירה. היא פשטה את חולצת־קטיפתה הישנה, ערומה למחצה נפלה על הקרקע, פערה פה מעלה קצף ופקעות־צחוק התפרצו מגרונה, כצחוקו של זקן. פקעות־הצחוק נרחפו זו אחר זו, אחת מחציפה מהשניה, התפתלו, התגוללו ודומה היה, כי בין ההמון עומדים זקנים מגודלי־זקן, מניחים ידיהם על כרסם וממלאים פיהם צחוק. קול־הצחוק התנשא בחלל, התאבך, התלכד והתמזג עם קול־הנביחה מתוך הד מחציף, כאילו נתכנסו מחנות־שדים לפני חלון־ביתו של הקוצקי, לבלבל את מחשבותיו.

מתוך ההמון יצא ר' איטשה, נגש אל הריבה החולה, הניח ידו על ראשה ושאל אותה:

— מה שמך?

— לאה! — ענתה הריבה מתוך נביחה.

— מה לך, לאה? — שאל ר' איטשה רכות.

— דבר־מה נעוץ כאן — הצביעה הריבה כנגד הלב וגעתה בבכיה.

— נו, אל תבכי, בתי — החל ר' איטשה להרגיעה, תפסה בידה — עמדי על רגליך, כך. המקום ישלח לך רפואה שלמה מן השמים.

הריבה חייכה, מיד מלאה פיה צחוק משונה, חבקה את ר' איטשה בשתי זרועותיה וקראה בפניו:

— אהובי! דודי!

ר' איטשה לא נשתמט מידיה של החולה, עמד חבוק בזרועותיה, הסתכל בפניה בעינים מביעות צער, כאב המסתכל בפני בתו החולה ושדלתה בדברים:

— נו, הרגעי, לאה! דודך אני! אהובך אני!

— משוגעה! — משכה האם את בתה — אוי לאותה בושה!

החולה הסתכלה לצדדים, כאילו ראתה עכשיו את ההמון מסביבה, עמדה על קלקלתה ונבוכה, כשעיניה כבושות בקרקע, התרפקה על אמה הזקנה.

— היא חדלה לנבוח! — נענה אחד מתוך ההמון.

— „הוא", ימח שמו, אינו שולט בין צדיקים.

— היכן הוא ר' איטשה?

— הריהו כאן!

— היכן?

— ר' איטשה הוא צדיק הדור! — קרא ישראל היחף.

— שורו, ר' מנדלי עומד עדיין ומציץ מן החלון!—הצביע אחד מתוך ההמון.

כל אותה שעה עמד ר' מנדלי על מקומו, נעץ עיניו בר' איטשה ופניו הזקנים, המקומטים, האירו.

ר' איטשה הוביל את הריבה לאחד המרישים, הושיבה עליו, הרגיעה — והנה נתקלו מבטיו במבטי הרבי, נתבייש והלך לו לאורך המרישים.

הוא נכנס לבית־המדרש, התהלך לארכו, הלוך ושוב, מתוך ריצה קלה, לעס את חודי זקנו השחור, עמד פתאום, הוריד ספר מעל מדף, תמך רגלו בספסל, רטן, דפדף, החזיר את הספר למקומו ושוב התהלך על־פני בית־המדרש.

מדרכי בא לקראתו. ר' איטשה הסתכל בפניו כבפני זר, כאילו לא ראה אותו. מרדכי בא במבוכה, רצה להתחמק, אולם ר' איטשה חבק אותו:

— נו, מרדכי, כבר סעדת?

מרדכי הניע בראשו: הן, אף כי מאמש לא טעם עדיין כלום.

— אם כן, בוא ונכנס אצל הרבי — שלב ר' איטשה את זרועו בזרועו של מרדכי ויצא אתו מבית־המדרש.

על פניהם עבר בחפזון שמשו של הרבי, איש זקן, בעל פאות מגודלות, עבות. פאותיו הארוכות התעופפו ברוח ככנפי־חסידה. ר׳ איטשה עצר בו:

— בוקר־שלום, ר׳ פייבוש!

— א, — קרא השמש מתוך שמחה, רצה לתת שלום, נזכר במשהו טאבאק, שבין אצבעו ואגודלו, שאף את הטאבאק לתוך נחיריו, העוה את פניו ונגב את ידיו בקפוטת־השיראים — שלום עליכם, ר׳ איטשה!

— עליכם שלום! מה שלום הרבי?

— חלש הוא, ר׳ איטשה, חלש! — נאנח השמש — מאתמול לא בא עדיין אוכל לפיו.

— כלום אפשר להכנס אצלו?

— כלומר, להכנס... אפשר... — גמגם השמש — ברם, כשיכנס עכשיו שוב לא יאכל הרבי כל עיקר. ימחל נא, ר׳ איטשה, יכנס לפי שעה אצל ר׳ דוד׳ל ומיד כשיגמור הרבי את סעודתו אקרא לו. ניחה?

— ניחה, ניחה, שפיר! — חכך ר׳ איטשה את ידיו ונכנס עם מרדכי אצל ר׳ דוד׳ל, בנו בכורו של הרבי.

ר׳ דוד׳ל, איש כבן־ארבעים, בעל הדרת־פנים, לחיים חכלילות ומלאות ופאות מסולסלות וגמישות כקפיצים, העמיד את כוס־התה מידו, קם ממקומו והלך לקראת הפנים החדשות, כשהוא לבוש גלימת־שנה של משי ברוד ונעול סנדלי־פרס רכים. הוא נתן שלום לר׳ איטשה ושאל במרדכי:

— ומי הוא בחור זה? פנים ישנות...

— זהו בנו של ר׳ אברהם ה„לבלר".

— אמנם, קלסתר־פניו דומה לשל אביו — נעץ ר׳ דוד׳ל לתוך ידו של מרדכי כף חמימה ורכה, לא מהר להוציאה, הובילו אל השולחן והעתיק כסא — שב! דומה, שבן־יחיד אתה, הא? ומה שלום אבא?

מרדכי בא במבוכה ועד שהספיק להשיב כבר ישב ר׳ דוד׳ל וספר עם ר׳ איטשה.

ר׳ דוד׳ל היה ידוע חולי. היה חש ברגליו, חולה במחלת־אבנים ושרוי בפחד, שלא תאחז אותו אסתמה. שנה־שנה היה נוסע לחוץ־לארץ, למקומות־הרחצה. אחרי כל נסיעה היתה חולשתו תוקפת עליו, היה שב ומיחוש חדש, שלא נשמע עדיין בין הבריות, בגופו והוא זהיר בו כבאבן טובה. כשהיה מדבר על תחלואיו היתה דעתו מתישבת עליו וקורת־רוח מיוחדת היתה לו, לראות אחרים חררים עליו, דואגים לשלומו. ומעשה היה ונפלה קטטה בחצר. עמד ואיים, שילך לרופא לעשות נתוח בגופו. תחלואיו של ר׳ דוד׳ל היו ענין לכל באי־החצר לענות בו. דעתה של אשתו היתה תמיד על מאכלים ומיני־מטעמים, שיהיו מוכנים לפני בעלה לסעוד בהם את לבו החלש. התינוקות היו הולכים בחדרים על חודי אצבעותיהם, מדברים בלחש, נזהרים מלהשמיע קול, כאילו היו בבית־חולים ולא הסיחו את דעתם אף לרגע מחולשתו של אבא.

ר׳ דוד׳ל היה ממעט בלמוד. מטפל כל יום בחדר־מרקחתו, שעל מדפיו עמדו צפופים מאות בקבוקים, צלוחיות, סמי־רפואה; משחק באשקוקה ושתים־שלש פעמים בשבוע, כשה„גאזיטה צודז׳ינה" היתה באה לקוצק, היה שלמה׳לי הרופא מביא אותה לר׳ דוד׳ל וקורא לפניו מהנעשה והנשמע בעולם. ר׳ דוד׳ל ידע מכל לזות־שפתים המתרקמת בחצר, השתדל להרחיק את כל אחד מאבא וזרע מרה בכל באי־החצר.

ר׳ דוד׳ל פנה לאשתו, שישבה חורת־פנים אצל החלון הפתוח, שקועה בתוך כסא רפוד־פלוסים וגמעה תה:

— שרה׳לה, יודעת את מי הוא הבחור הזה? הרי זה בנה של דבורה׳לה, בנה יחידה!

שרה׳לה, לבושה שיראים שחורים וחבושה מטפחת שחורה, המגיעה עד חצי מצחה, טפפה אגב ישיבה מתוך הפתעה, כאילו רצתה להתקרב למרדכי ולא זזה ממקומה אצל החלון:

— בן־פורת, בלא עין רעה! יודע אתה, דוד׳ל, הריהו בן־גילה של רבקה׳לה!

רבקה׳לה, שישבה אצל השולחן מתוך כפיפת־גב, רקמה משי שחור בחוטי זהב וכסף, שהיו תלויים אניצים־אניצים על צוארה, פקחה שתי עינים מאירות, מפיקות צניעות, מאותן העינים המיוהדות לבנות צדיקים, הצליפה מבט אלכסוני על מרדכי, כבשה שוב את ראשה במלאכת־כפיה וקמוט־צוארה הבהיק מבין אניצי־החוטים ושערותיה השחורות.

— אם בן־גילה של רבקה׳לה הוא — חייך ר׳ דוד׳ל מתוך הרחבת־הדעת — צווי להביא תקרובת לפני האורחים!

שרה׳לה העמידה את כוס־התה השקופה, ככוס יין, על תבה שחורה, בעלת שמונה קצוות ופנתה לרבקה׳לה:

— רבקה׳לה, הביאי יין ומיני־תרגימה.

רבקה׳לה היתה זקופה וגמישה כנטיעה רכה. מרדכי הביט אחריה, ראה אותה נעלמת בחדר השני. מבטו נתקל באמרת שמלתה התחתונה, שבצבצה והבהיקה מתוך שחור־המשי של השמלה העליונה וחש פתאום נעימות בכל גופו, כנשיבת רוח קרירה ביום שרב.

אצל החלון השני ישבה אשה צעירה, חבושה מגבעת, נעולה נעלי־יד לבנות, ארוכות. שפתיה נעו מתוך רוגז־עצבים, כאילו דברה בינה לבין עצמה. מרדכי הרגיש, כי לא השגיחה בכניסתם, ישבה וקראה בספר והעותה את פניה בהעויות משונות, כאילו היתה לבדה בחדר. הוא הצליף מבט על פניה החורים, המארכים — ומחשבה נצנצה במחו, כי כך היה קלסתר־פניה של שרה׳לה בנעוריה. ברי היה לו, כי זוהי בתו הבכירה של דוד׳ל, כי בעלה הוא ר׳ דניאל אייבשיץ, שכל־כך הרבה שמע עליו.

אשה חבושה שבים הכניסה טס של כסף ועליו מיני־תרגימה, בקבוק־יין עשוי מעשה מקלעת וכרוך גדילי־כסף, העמידה הכל על השולחן ויצאה בחשאי על חודי אצבעותיה.

רבקה׳לה נכנסה שוב לתוך החדר, העמידה על השולחן כוסות אחדות, עמדה רגע, תהתה — וישבה על־יד אמא, על החלון. היא הפשילה את הווילונות השקופים, שנשתלשלו קפולים־קפולים על הרצפה, הציצה לתוך הפרדס העבות, תלשה עלה, כססה אותו, לחשה לאמא וחייכה חיוך צנוע.

ר׳ דוד׳ל מזג את הכוסות, שתה „לחיים" והצביע על מיני־התרגימה:

— קנחו את היין!

אחרי הכוס הראשונה נמתח דוק לח על עיניו של ר׳ דוד׳ל. הוא קנח את היין בפרוסת פת־כיסנין, העתיק את כסאו לר׳ איטשה והחל לספר עמו בלחש.

מרדכי הסתכל לצדדים, התבונן לרהיטים הכבדים, המרופטים מיושן, כאילו עברו בירושה מדור לדור; לרצפה הרפודה שטיחי־פרס, שכל פסיעה ופסיעה גוועת ברכרוכם ואף תקתוקו של השעון הגדול, המחוטב, נשמע מתוך הד עמום, כאילו גם השעון עטוף שטיח. מבעד הווילונות השקופים הציצו בדי־עץ, עלים, שהיו נראים כמעשה־מקשה. העלים התנועעו לאטם, הביאו מן המרחק אושת קלה, חשאית, שהפילה תרדמה. כלי־הכסף העתיקים, הדהים, שעמדו על התכות בקרני־הזויות ובתוך הארגזים המזוגגים, הדרגשים הרפודים, האשה הנעולה נעלי־יד של משי לבן, היושבת כנטועה וממלמלת בשפתיה — כל זה היה תקוף דומיה, אלם, כאילו נִחת מפני הדורות הרבים, המציצים מבין הרהיטים העתיקים, המרופטים.

שרה׳לה שקעה בכסא, העמידה את רגליה על שרפרף רפוד ושאלה את מרדכי מתוך הַכָּרה עצמית:

— היכן אתה מתאכסן?

מרדכי לא עמד מיד על שאלתה, קם מתוך מבוכה מעם השולחן, ישב על כסא פנוי, שעמד אצל שרה׳לה, הסתכל רגע בפניה, חש; כי הוא עושה מעשה־שטות, פניו הסמיקו, שוב לא קם וענה בלחש:

— בביתו של ר׳ יוס׳ל.

— לגמרי שכחתי — הניעה שרה׳לה בידיה, כאילו נזכרה פתאום באיזה דבר — הרי ר׳ יוס׳ל הוא בן־משפחתך! פישל בנו נשוי לאחות־אָביך, לא כך?

— הן — הניע מרדכי בראשו.

— ר׳ יוס׳ל הוא עשיר מופלג! —מצמצה שרה׳לה בעיניה והניעה בראשה כדי להוסיף ערך לדבריה — ידו פתוחה. אין לרנן אחריו, נותן לכל דבר בעין יפה — ואף־על־פי־כן עשה מעשה, שאין רוח הבריות נוחה הימנו! הרי אין איש בינינו, לא היה לי להקניט

את בניו ולישא בתולה לעת זקנתו! הריהו זקן, בן־ששים. והיא? מסופקתני, אם שנותיה למעלה מעשרים וארבע.

— גם אביה לא הסכים אל הזווג, ברם לא היתה דרך אחרת לפניו. בית־החרושת לסוכר דלדל אותו, הורידו מנכסיו ואלמלא שלשים אלף הזוזים, שנתן לו ר' יוס'ל, היה בית־החרושת נמכר זה כבר במכירה פומבית.

— אם כן שאני, הרי קנה אותה בדמים — האריכה שרה'לה בדברים, כאילו עכשיו נתברר לה הכל.

— אומרים, היא מלומדת — נענתה רבקה'לה.

— ואם היא מלומדת, הותרה לה הרצועה ללכת פרועת־ראש ולטייל עם גויים? — הטיחה שרה'לה כנגדה.

— אף אם היו נותנים לי מלוא־בית כסף וזהב, לא הייתי נישאת לזקן! — מלאה רבקה'לה פיה צחוק ופניה הסמיקו.

— צאנה וראינה במדברת! — לטפה שרה'לה את ראש בתה והשיאה את מרדכי לדבר אחר — ומה שלום אמא? הריהי חלשת כל־כך!

מרדכי לא ידע מה להשיב, שפתיו נעו מתוך הודיה, הסתכל ברבקה'לה, שתלשה עלה אחר עלה וכססה אותם — וכשהיה מוכן להשיב דבר, שוב לא שמעו לו.

שרה'לה ספרה עם בתה:

— אני ואמו גודלנו יחד, חברות היינו מילדותנו...

רבקה'לה זקפה את עיניה, נעצה אותן במרדכי, כאילו הרעות, שהיתה בין אמותיהם, קרבה אותה אליו. מרדכי הסיח את דעתו, שמע את ר' דוד'ל מדבר על אביו, הרבי, מתוך כל־כך חולין, עשה את אזניו כאפרכסות — ובו ברגע נכנס השמש:

— ר' איטשה, אפשר לו להכנס.

ר' איטשה קם ממקומו ורמז למרדכי, שילך אחריו.

— הוא על שום מה? — עצר ר' דוד'ל בר' איטשה — ישאר כאן!

— נו. — פנה ר' איטשה למרדכי ומשך בכתפיו — כרצונך.

מרדכי בא במבוכה, הסתכל בר' דוד'ל, בר' איטשה, תהה, נמלך בדעתו ובחיוך משונה על שפתיו, כאילו היה ר' דוד'ל בעל־חובו, כמעט שהתחנן לו:

— אלך עם ר' איטשה!

— אם רצונך בכך — פנה ר' דוד'ל להכנס לחדר אחר ועמד על האסקופה — אל תנהג מנהג־אורח בביתנו, שומע אתה?

— בוא היום לסעוד עמנו סעודת־הערב! — הזמינה אותו שרה'לה.

מרדכי נפטר מהם, דעתו היתה נוחה עליו ותהה, מפני מה מתענינים בו כל־כך בני־הבית. הוא פנה לצאת, חש פתאום, כי בני־הבית נעשים קרובים לו, אלא שמחו לא תפס עדיין, מאין להם אותו היחס של שויון־נפש, של חולין, להרבי, הדר עמהם בכפיפה אחת.

השמש הובילם חדר לפנים מחדר, הכניסם לתוך חדר מלא ספרים, רמז להם לחכות והוא נגש על חודי־אצבעותיו לפתח חדרו של הרבי, עמד, הקשיב, כאילו זוהי לו הפעם הראשונה להכנס אצל הרבי. הוא נכנס אצלו לשאלו, אם יקבל את פני האורחים.

מרדכי תמה לראות עד כמה גדולה אימתו של הרבי על השמש, אף שהוא משמש אותו זה שלשים שנה ותהה ביותר, מפני מה מדבר ר' דוד'ל על הרבי מתוך קלות־ראש כבעל זקן שוטה, שאינו מן הישוב.

זה שלש־עשרה שנה מאז חדל ר' מנדלי להזקק לחסידיו, התבודד בחדרו, קבל פני אורחים לעתים רחוקות ומלבד מקורביו לא הכניסו איש למחיצתו. בימים הראשונים מנעו חסידים רבים את עצמם מנסוע לקוצק ורק החסידים הותיקים, „בעלי המוחין". לא פרשו הימנו. די היה להם, שר' מנדלי שוכן בתוכם ופרועי־ראש, לבושי־קרעים, שמרו על הגחלת הלוחשת של החסידות בפולין.

בני החצר חששו, שהרבי ידחה בתורתו גם את שאר החסידים, שמרו עליו ולא נתנו להכנס אצלו. החסידים, שעיבו את קוצק, היו נעים ונדים, לקטו מתחת שולחנות זרים, אולם נפשם בקרבם ערגה לדבר־אמת והם שבו אחד־אחד. וכשלא יכלו שוב לכבוש את כוסף־נפשם ליהנות מזיוו של הרבי, עמדו וגרשו את השמשים, שברו את הדלת ורצו להתיר את הרבי החבוש — ברם כבר החמיצו את השעה. הרבי גרש אותם מאת פניו, לא נתנם לעמוד בארבע אמותיו וקללם קללות נמרצות.

ר' מנדלי ראה, כי החסידות הולכת ופגה, הולכת ומתרוקנת מתכנה. ה„כסא" עובר בירושה. החסידים אינם יורדים לסוף כונתה של החסידות — עמדו ונפנו ל„מצוות המעשיות". תורתו של הבעש"ט היתה לתורה שבכתב, למצות אנשים מלומדה.

ר' מנדלי היה שרוי בצער, שבע שנים התבודד, עסק בקבלה, בחקירה — וכשחש בנפשו, כי אפשר לו להעלות את תורתו של הבעש"ט, למלא את החסידות הפולנית תוכן, פשפש ומצא, כי החסידים אינם יורדים לסוף דעתו, שמחים הם בחלקם, אינם זקוקים לתוכן ורק על יחידים, יוצאים מן הכלל, אפשר לקרוא: „לא על הלחם לבדו יחיה האדם".

עצבת תקפה את ר' מנדלי, לא אכל, לא שתה וטען כלפי מעלה:

— אבא שבשמים, ואם אקהיל את היחידים, השרידים הנכספים ועורגים אליך ואלך אתם אל היערות, כלום תנות דעתך? ומה יעשו החוטאים, השקועים במ"ט שערי גשמיות, שאין בכחם להכירך, מה יעשו הם, אבא שבשמים?

מאז שמו בני־החצר משמר על הרבי, לא נתנו להכנס אצלו וזה שלש־עשרה שנה, שהוא מתבודד בחדרו, אין רוחו נוחה מבני־הבית וכולו מכונס לתוך עצמו. וכשתוקפת עליו העצבת (וזהו לעתים קרובות) הוא מנפץ את הזגוגיות, פותח את החלון בידים שותתות דם ומגודל־פרע, כחיה בסוגר, הוא מגרש את כל אחד מאת פניו ומקלל את הבריות. וכמעט שאי־אפשר להאמין, כי האיש, שהיה כולו רחמים, שהיה מקרב את החוטא בשתי ידים, יתבודד בחדרו, ישנא את הבריות ולא יאצל להם אלא קללה.

— ימחל נא, ר' איטשה! — פתח השמש את דלת חדרו של הרבי ורמז לר' איטשה להכנס.

הרבי הלך לקראתם. מרדכי רעד בכל גופו, חש, כי ידיו ורגליו משתתקות. הרבי, נמוך־קומה, מגודל־פרע, כאילו לא היה מן הישוב, בעל עינים מזרות אימה, מקומרות ריסים ארוכים, נכנס אל החדר לבוש־פוזמקים. בידו השמאלית אחז קופסת־טאבאק של כסף, נטולת־צמיד, נעץ עיניו בר' איטשה, אחר־כך במרדכי, הריח מתוך הקופסה ורטן לעצמו, כמעט מתוך רוגז:

— מי הוא הבחור הזה?

— בנו של אברהם ה„לבלר“ — ענה ר׳ איטשה.

הרבי קמט את מצחו המתולם, רצה להזכר, לא עלה הדבר על דעתו, הניע בידו והוסיף מתוך רוגז:

— ידוע, השם ידוע לי, ברם איני זוכר!... א, — נזכר פתאום ונתן שלום למרדכי — יודע אני. חזקה, שתמים־דרך אתה. ידעתי את הסב שלך... אפשר נקרא אתה בשמו?

הרבי העתיק שני כסאות והוא ישב על המטה.

החדר היה גדול ואור. מסביב להכתלים, על מדפים, עשויים קרשים מהוקצעים, מחשוף־הלבן, עמדו ספרים. המטה, השולחן, הכסאות — הכל היה עשוי קרשים מהוקצעים, בלי כל צבע. על השולחן עמדו קופסות־טאבאק אחדות, קסת־נחושת, שנעשתה בסיס לנר ונוצות־אוז אחדות.

— פייביל משה, היכן הם סנדלי? — קרא הרבי אל השמש, שעמד בפתח — ופנה לר׳ איטשה — ואתה נעשית בעל־מופת? מגרש אתה „דבוקים“, הא?

ר׳ איטשה בא במבוכה, כבש עיניו בקרקע ולא ענה דבר.

השמש הביא את הסנדלים, רצה להנעיל את הרבי, דחה אותו הרבי בידו, גחן, חש טרוף בראשו ויותר מרגע ישב בכפיפת־קומה.

לאט־לאט זקף הרבי את קומתו ועיף, אין־אונים, הניע בראשו כלפי ר׳ איטשה, כאילו רצה להתנצל לפניו על חולשתו:

— הרי חבשו אותי! הכל, הכל נכנסים בעובי־הקורה, עדיין הם חוששים, שתורתי תוציא את הקוצקים לתרבות רעה. חמורים! הם השיאו את הבריות, כי האדם הוא בעל־ב ח י ר ה. אף אם היתה הבחירה בידו, כבר מסר אותה ל י ד י נ ו! ולזה גרמנו אנחנו, הרבות, שבאנו להציל את העולם מידי הגאונים. א נ ח נ ו בטלנו

את הבחירה ורוח לא היתה בנו להגיש את חסידינו אל הדלת ואל המזוזה ולרצוע את אזנם. ואף אם היו נרצעים, היו מקבלים את היסורים באהבה. למדרגה כזו ירד האדם!

בשעת דבורו בצבצו ועלו על מצחו טפות־זעה, מסביב לצדעיו הובלטו גידים לבנבנים, נפוחים, כנחשחשים אחרי הגשם. הריסים האפילו על העינים, פניו הפכו כתומים — מיד קפץ אליו ר' איטשה, תמך את ראשו בידיו והתחנן לו:

— רבי, רצונו במים? מרבה הוא לשבת בית! נצא אל החצר!

הרבי זקף את ריסי־עיניו, נעץ בר' איטשה שתי עינים לחות וענה בקול רפה:

— אם הם חבשו אותי, אם שלש־עשרה שנה לא היו זקוקים לי, אין רצוני לצאת אליהם!

— רבי, מבטיחו אני, כי הקהל נכסף לדבריו, חסידים שוהים שבועות רצופים בקוצק ואם אחד זוכה לראות את פני., הריהו רואה את עולמו בחייו! יהודים פשוטים באים מקצות פולין. איש לא פרש הימנו, רבי. יביט ויראה — הצביע כנגד החלון — החצר מלאה מפה לפה!

הרבי עמד על רגליו ור' איטשה הוביל אותו אל החלון.

זוגות־זוגות טיילו החסידים על־פני החצר. קפוטות־השיראים הבהיקו לעין־השמש, הפוזמקים הארוכים, הלבנים, נזדקרו לעין, הבהיקו מלובן. הפאות המסולסלות גלשו על הכתפים. וכששהתה העין הבחינה, כי קפוטות רבות שיראיהן מעוכים ומדובללים ויש שהם קרועים לגמרי ואין שיור אלא המרפד. על העשב, בצל, ישבו חסידים, שחקו בקלפים, לשם „היסח הדעת", שתו יין־שרוף שאינו מזוג, שרו שירה חשאית, לבבית, שכל אחד, מדעתו ושלא מדעתו, עשה אזנו כאפרכסת והקשיב.

הרבי עמד, כשהוא נשען בשתי ידיו בחלון. פתאום ראה אור גדול, כאילו ניטל דוק מעיניו והפעם, ראשונה לאחר כמה שנים, הסתכל בחסידיו וקללה לא עברה על שפתיו. הוא ראה את החסידים, כשהם מוטלים על־גבי קרקע, כחללים, רק טליתם הקטנה לכותנתם — וישנים; ראה את ישראל היחף, כשהוא רץ על־פני החצר, תפוס־הרהורים, מסיט את הכפה על ראשו הפרוע, סופק את כפיו, כאילו היה שרוי בצער — נתחוור להרבי איזה דבר ושקע במחשבות. ברק השיראים של הקפוטות, הלובן המבהיק של הפוזמקים, סנוורו את עיניו הרכות. השפיל את ריסיהן, הסיח דעתו מן האנשים העומדים מאחוריו, הקשיב לשירתם של החסידים — ופתאום ראה את עצמו בפרשיסחה.

תפוס־הרהורים רץ על־פני בית־המדרש; הפיל עמודי־תפלה תוך כדי ריצה, קפץ על ספסלים, התנשא בכת־היולי ועשה דרך לעצמו. הקהל נרתע לאחוריו, פנה לו מקום, כסבור היה, שהוא שקוע בעבודת־הבורא ובאמת לא היה אלא אחוז־קנאה. הוא קנא ברבי, בר' בונם. עוד אז — והוא צעיר לימים — מובטח היה לו, כי גדול הוא בתורה מהרבי, כי כחו יפה לירד לעומקו של דבר — ואף־על־פי־כן היה רגש טמיר בלבו, כי עדיין אינו ראוי לאצטלה של רבי, כי אצטלה זו אינה נקנית בתורה בלבד, אלא גם בקריאת־פתקות — וכשהוא נוטל פתקה בידו, אין הוא רואה כלום. ושרוי בצער היה, לבו היה נוקפו, כי חסידים לא יעלו אליו, כי לעולם לא יגיע למדרגתו של ר' בונם. וכשהיה מתיחד לעצמו היה מרגיש, כי דבר־אלהים טמון בחובו, כי עתיד הוא לעשות מהפכה בעולם, לעלות על הבעש"ט. אין לו אלא למצוא את ה„כלי" ומובטח היה לו, כי היום, מחר, ימצא אותו — ואז ילך שמו מסוף העולם ועד סופו. ברם כשהיה בא לבין החסידים, שיחלו למוצא־שפתיו, היו דבריו מסתתמים ולא היה פותח את פיו. וכשהיה

פותח ודורש במקרא כתוב, היה, לכאורה, בדבריו הכל, חריפות, בקיאות, נגלה, נסתר, אלא שהעיקר, זה שלא ניתן להסתבר, תנועת־זקן, זקיפת־עינים, מאור־מצח, — זה שמלהיב את הקהל, היה חסר לגמרי. וכשר' בונם היה פותח ודורש באותו מקרא, לא היה מאריך בו כל־כך. שנים־שלשה דברי־תורה, משל למה הדבר דומה — והמקרא לבש צורה אחת, נופחה בו נשמה! החסידים היו נהנים מדבריו, מוסרים אותם בקבלה לבניהם — ושמו של הרבי הלך וגדל מדור לדור.

וגדול היה צערו של ר' מנדלי, הוא הפסיק ממשנתו, לא אכל, לא שתה, התיחד לעצמו, דרש ב„נסתר" — והעלה חרס בידו! רק אברכים אחדים, בעלי־מח, נטפלו לו. ואפשר, שלעולם לא היה זוכה לאצטלה של רבי, אלמלא נזרקה מפי ר' בונם שנים אחדות לפני מותו, כשכבר נכפפה קומתו ועיניו קמו מזוקן, כי מנדלי עולה עליו וכבר זרחה שמשו. המלים המועטות האלה הן שעמדו לו, כי רוב החסידים, שלא היו ממעריציו, בנו לו בית בקוצק ועוד בחייו של ר' בונם היו חסידיו של התלמיד מרובים מחסידיו של הרב.

ברם ר' מנדלי לא הודיע חבה יתרה לחסידיו, ידע, כי עלולים הם לפרוש הימנו, כשם שפרשו מר' בונם והחל לגרשם מאת פניו. הקהל — היה אומר — דומה לתינוק, הראה לו צעצוע — והוא יעזוב את אביו ואת אמו ויהיה נטפל לזרים.

וכל מה שהלכו ורבו חסידיו, המתחממים כנגד אורו, הלכת ותקפה עליו העצבת והוא הוסיף לקרב אליו אברכים חריפי־מח, שיבדילו כמחיצת־ברזל בינו לבין הקהל. הוא הרבה להתבודד, לא קבל פני אורחים והטיח כלפי מעלה: רבונו של עולם, אם יצר לב האדם רע מנעוריו והבחירה, שנתת בו, נטלנו אנחנו, הרבות, ממנו, מה יעשה אדם, שלא יחטא, אם על כל פסיעה ופסיעה הוא חוקר במופלא ושואל מה למעלה, מה למטה?

עכשיו, כשעמד לפני החלון וראה את ישראל היחף רץ על־פני החצר והקהל מפנה לו דרך, מביט אחריו מתוך יראת־הכבוד, נצנצה מחשבה במחו: מי יודע? אפשר גם במחו של ישראל מנקרים אותם הספקות, שנקרו בשעתם במחו? אפשר גם ישראל רוצה להיות מורה־דרך לרבים, לקהל רב, כשם שהוא רצה בשחרותו? גם ישראל מובטח לו, כי דבר חדש בפיו... ור׳ איטשה? — חלפה מחשבה אחרת במחו — ר׳ איטשה אינו זקוק שוב להסכמתו, כבר קבלו אותו לרבי עליהם, אפשר היום, מחר, תכלה רגל מן החצר, הוא יציץ לתוך חצר ריקה ובאחת העירות הסמוכות יישב ר׳ איטשה, „יערוך" שולחן וידרוש לפני אותם החמורים! הוא ידרוש כמין חומר! גם בעל־מופת יהיה! הרי זה עתה גרש „דבוק"! פרקו נאה, מבט־עיניו — כולו ענותנות...

ר׳ מנדלי נזדעזע, הרגיש, כי דבר־מה נגזל ממנו ומצא תנחומים לנפשו, כי האברכים, חריפי־המח, לא יפרשו הימנו. הנה יצא אליהם, יגלה להם את „חדושו", הטמון בחובו זה שנים... הם לא ילכו אחרי ר׳ איטשה... ואפשר — חייך ר׳ מנדלי — אפשר יעשה מעשה־עקיפין, יראה את כחו כלפי מעלה? וכשיהי רצון מלפניו, יעטר את ישראל בעטרה של רבי וכל אלה, הלבושים קפוטות של שיראים, יהיו כפופים לו, יאמינו באמונה שלמה, כי כך הכריזו למעלה...

הרבי חזר לאחוריו, נזדעזע, כאילו לא הרגיש כל אותה שעה בעומדים על ידו, דעתו נחה מיד ואמר לר׳ איטשה:

— בוא ונצא!... מה דעתך? הם ישמעו לי?

ר׳ איטשה לא שאל את בני־הבית, שלב זרועו בזרועו של הרבי, פתח את הדלת ושניהם יצאו מן החדר.

מרדכי הלך אחריהם.

כשיצא הרבי לתוך החצר מיד ראה את עצמו מוקף שלשלת

של ידים משולבות. בין המקיפים אותו הכיר רבים מאותם האברכים, שהורה להם דרך בחסידות, ראה, כי הקהל מאחוריו הולך ורב, החסידים מתכנסים ובאים מקצות החצר, עומדים על בהונות רגליהם, זוקפים את ראשיהם, נדחקים אחד בכתפו של חברו, כדי לראותו ראיה חטופה — התרגש ושכח לשם מה יצא.

הוא עמד נשען על כתפו של ר' איטשה ופתאום נזדקף במלוא־קומתו ונחשול של עלומים הציף אותו. מחו נעשה שקוף, כאילו המחשבות הכבדות, שנצטברו במחו במשך של שלש־עשרה שנה ודבקו בו כחלודה, נתמזמזו — והכל נראה לו כל־כך בהיר ובולט. הוא השפיל את ריסי־עיניו, בעינים עצומות צפה לאורך פרסאות, חש, כי בידו, כביד קוסם, להעביר ממקום למקום, בעקימת־פה גרידה, בני־אדם, בתים ואילנות; כי הקרקע נשמט מתחת לרגליו והוא מתרומם למעלה, למעלה. הנה הוא מתנשא על ראשי ההמון וכל מה שהוא מגביה עוף, כל מה שהוא מתעמק במחשבותיו, הולכים ורבים מעריציו, מנשקים הם את עפר רגליו, רוחצים הליכותיו בדמעות־עיניהם; אולם אוסרים את רגליו בכבלי־ברזל מחלידים, אינם מניחים לו, וכשהוא ממריא בגבהי־מרומים עד כדי סחרחורת, הם נרתעים לאחוריהם ובקריאתם הרגילה „נעשה ונשמע" הם מורידים אותו על הארץ.

הוא חש, כי האמרה הגדולה, שנשא בחובו, שרצה לזכות בה את העולם, אלא שחזר בו ונענש מן השמים ונסתלקה הימנו, — כי אותה אמרה מתגלגלת במרחק פרסאות, מותרת כפקעת. הנה אוחזים אותו „חבלי־היצירה" ומובטח לו, כי אמרה גדולה, צרופה, תצא מפיו להקהל, שהיה מגרש אותו מאת פניו.

הוא עמד, כשפניו קורנים ולבו סמוך, כי הגיעה השעה, כי עד עתה לא היה רבי בישראל, כי עכשיו הגיעה שעת „התגלותו". הוא ראה לפניו את אורה הגנוז של אמרה מלובנת, הבוערת בקרבו,

הבריה טפסה על הכותל, ככלב מגודל־פרע, כשד, הבקיעה לה דרך אל הרבי,
פסעה על ראשים, על כתפים...

צפה ועולה לגרונו. הנה הוא מכעכע, חש, כי „הכלי" והאמרה באים כאחד וזוהר האמרה לבדו יש בו כדי לצרף את החסידים המקיפים אותו.

וכשהבריק מחו ברקים, התיז גצים, ראה פתאום, כי מעל הקהל, שעמד צפוף, לא נע ולא זע ונראה מרחוק כיער עבות, עתיק־ימים, שאילנותיו נקלעו זה בזה ונעשו כעין כותל — גזדקרה ועלתה בריה משונה. הבריה טפסה על הכותל, ככלב מגודל־פרע, כשד. הבקיעה לה דרך אל הרבי, פסעה על ראשים, על כתפים — פקח הרבי את עיניו לרוחה, נזדעזע, כאילו נפל בחלומו מהר גבוה, נזכר לשם מה יצא, ראה את ישראל היחף, כשהוא נדחק אליו וחש שגב את הקרקע מתחת רגליו.

ישראל היחף ישב על כתפיהם של שנים מן החסידים, כאילו צץ ועלה מתוך ים־הראשים, נעץ את עיניו השחוהות, הבוערות, ברבי, פער פיו, כמוכן ומזומן לבלעו חיים ובקול־פחדים נזרקו הדברים מפיו:

— רבי מבית־קוצק, חזור בך!

רעש נעשה בפמליה של החסידים. הקהל רגש ונעש כים. ידים הורמו, כובעי־שער עפו באויר, אבנטים נשתלשלו על ישראל היחף, להורידו על הארץ, אולם הכתפים היו אמונה וישראל היחף גחן אל הרבי, לא השגיח ברעש ופתח בקול רם:

— חסידיך, בני־ווארשה הזוללים והסובאים, חוטאים באשת־איש; עושים מעשה־סדום...

— הורידוהו! — קרא אחד מתוך הקהל.

— אל תתנו אותו לדבר, חצוף שכמותו!

— סתמו את פיו באבנט!

— אברכים, כך נאה לו, שלשלו את כובע־השער על פניו —

קרא מתוך שמחה חסיד אחד, שנתן את כובע־שערו ועמד חבוש כפה לראשו.

הרבי הרים יד, המתין עד שקמה דומיה, דומיה שלמה, שנפילת־סיכה נשמעת בה והתחנן להחסידים:

— הניחו לו, אל תגעו בו, ידבר!

סערת־הרוחות לא נחה אלא למראית־עין. החסידים רגשו, עקרו את רגליהם לסירוגים והיו מוכנים ומזומנים לקרוע את ישראל היחף כדג. רבים יראו ממנו. להרבי אינו נושא פנים, להחסידים — לא כל שכן. ישראל היחף זקף את צווארו הארוך, פתח את פיו, כאילו לא נפל דבר וקרא בקול רם:

— רבי מבית־קוצק, הגיעה השעה, שתחזור בתשובה, חסידיך חריפי־המח מוכרים את תפליהם, מלגלגים ואומרים, כי השתא ירד שער־העורות בקוצק! יהודים כשרים, כהירש איש טומאשוב, כברוך איש פארציבה, כחיים איש גראפיצה, ממך ראו וכן עשו, גמרו ביניהם, שלא להניח תפלין שלשה ימים רצופים ולראות אם ישתנו סדרי בראשית! חתנו של דוד'ל בנך, דניאל אייבשיץ, מוציא את האברכים לתרבות רעה ובידך למחות — ואינך מוחה! מעיז הוא לאמר ברבים, כי אשתו היא בבחינת „זעיר אנפין", הרי יורד אתה לסוף דעתי! רבי מבית קוצק, חזור לאחוריך, שם עומד צדיק־הדור, ר' איטשה, שאל ממנו תקון־תשובה!

ר' איטשה נזדעזע, בשרו נעשה חדודים לשמוע עלבונו של הרבי, נשתטח לפניו מלוא־קומתו, להראות לכל, כי ר' מנדלי הוא צדיק־הדור, דחה אותו הרבי מלפניו, השליך לארץ כל הבא לידו ופתח בקללה. הקללות הטילו אימה על החסידים, מובטח היה להם, כי מי שפגעה בו קללת־הרבי — אין לו תקנה, נרתעו לאחוריהם אחד־אחד ולא היו רגעים מועטים והרבי עמד כמעט יחידי בתוך החצר ר' איטשה עמד על ידו, כשראשו כבוש בקרקע, כאילו

היה הקולר תלוי בצוארו. הרבי אגרף את ידיו, רקע ברגליו, נזף וקלל:

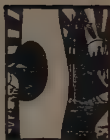
— חמורים, מה לכם ולי? תשלט אש בכם! למה אתם מתגוללים עלי? לא רבי אנכי! קחו לכם את איטשה ולכו לעזאזל!

תוך כדי דבורו של הרבי יצא ר' דוד'ל, כשהוא חטוף־שנה, נעול סנדלי־לבד רכים ותפסו לאבא בידו:

— אבא, הכנס לתוך הבית! העמידה בחוץ, בחום היום מזיקה לך!

ג.

הֵצִיץ וְנִפְגַּע

רגש עד כדי דמעות, פרש מרדכי מקהל־החסידים, רצה להתיחד עם עצמו. לבו היה מיצר בצערו של ר' מנדלי. הוא מנע את עצמו מלהפגש עם ר' איטשה, פסע על המרישים, שהיו מונחים מן הצד וערפל של מחשבות כבדות עטף אותו. פתאום נקרא בשם, הכיר את קולו של שמואל ועל כרחו חזר לאחוריו.

— נו, מה דעתך לר' איטשה? — חייך שמואל — הרי פגיעתו רעה משל ישראל היתף!

מרדכי נעץ בו שתי עינים תוהות ולא ענה דבר.

— חייך — התלהב שמואל — כי ידו של ר' איטשה באמצע! אלמלא הוא לא היה „בעל־המוסר" מעיז להלבין פני הרבי ברבים! ואותו עניו, כלומר: ר' איטשה, מחל על כבודו והשתטח לרגליו של ר' מנדלי! ברם הרבי דחה אותו בשתי ידים, יודע הוא את כל מזמותיו! ובאמת — תפסו שמואל למרדכי בדש בגדו — מתהלך לו אברך ותולה עיניו למרום. ואם תלמיד־חכם הוא, מה בכך? גם אנכי איני קוטל קנים. וכי זה כל האדם? ואני אומר לך בפה מלא, כי ר' איטשה מתנשא להיות לרבי! וכל הדרכים כשרים לו! כל דבור ודבור שלו נמסר איש מפי איש. דים, שיפהק — והם יראו בפהוקו אות ומופת! וכי קלה זו בעיניך?

עוד לא שהה יום בקוצק — וכל בנות־העירה מתכנסות לבוא אליו. מה דעתּך לזה? ר' מנדלי לא היה מקבּל פּני נשים!

— שמע נא — נכנס מרדכי לתוך דבריו — רעב אני כאחוז־בולמוס. לפונדק — אין רצוני ללכת. אולי יודע אתּה מקום לסעוד את הלב?

— לשאלה מה זו עושה? אנהגך, אביאך! — משך שמואל את מרדכי בשרוול־בּגדו והוליכו אחריו.

הם הגיעו אל השוק. החנונים ישבו תפוסי־הרהורים בפתחי חנויותיהם, כּסּו את חודי־זקנם, שפמם והציצו לתוך השוק הריק, שבּטבּורו עמד בּית־יראה עתּיק, בּעל שני מגדלים. המגדלים דחקו בצלביהם את רגלי השמים. השוק היה מוקף בתּים קטנים, מסוידים — ודומה היה, כּי בּית־היראה העתּיק, החסון, המקטין בּשיא־חסנו את הבּתּים הקטנים, נשתּרבּב לכאן בּטעות.

כּנופיה של פּעוטות עברה בּחפּזון, זקפו ראשיהם כּלפּי הצלבים ומובטח היה להם, כּי בּית־היראה מוסיף וטובע בּארץ.

על־יד בּית־הועד עמדו יהודים אחדים, מקלותיהם מתּחת לבּתּי־שחים וספרו כּאחד.

סוחר־תּבואה נגש אליהם, כּשקש נעוץ בּפיו, הוציא מכּיסו מטפּחת מגוונת, התּירה, וכל אחד מן החבורה לקח מתּוכה זרעונים אחדים, עיין בּהם ושם אותם.

בּשוק שלטה דומיה. תּרנגולות טיילו מתּוך הליכה מרושלת, חטטו בּכרעיהן, נקרו בּמקורן. תּרנגול פּרחח קרא בּעזות־מצח קריאה גדולה, זקף את כּרבּלתּו הקטנה, האדומה, ורדף אחרי תּרנגולת בּאה בּימים. הסוחרים הסיחו את דעתּם, הבּיטו אחרי התּרנגול, שרדף את התּרנגולת ונעלם עמה מאחורי בּית־היראה.

— הרי הבּית לפנינו! — עצר שמואל בּמרדכי.

הם נכנסו לתוך פּרוזדור אפלולי. ריח של יין, דבש ומי־דבש

נדף באפס. הכתלים הכהים, אף האויר, היו דביקים. בבית־היין עמד המוזג, כשכנפי בגדו מופשלות לתוך אבנטו ושפה יין מחבית לתוך דלי. על הכתלים היתה תלויה דמות־דיוקן מטושטשת של נאפוליון קיסר ותמונה של שני צידים וכלב כופרי בצדם. הרצפה היתה משופשפת יפה־יפה, עד שהבהיקה מלובן. מן החדר השני נראה, דרך הפתח הפתוח, יהודי זקן, חבוש כפה לראשו, יושב ומשחק עם רוזן באשקוקה. לשולחן עגול היו מסובים שני פולנים על כוס יין.

שמואל ומרדכי הסבו לשולחן אחר מן הצד. כשעברו רגעים מועטים ואיש לא נגש אליהם דפק מרדכי על השולחן:

— יש לו במה לסעוד את הלב, דוד?

— במה הוא רוצה? — לא הפסיק המוזג משפית־היין והחל למנות את המאכלים בנעימה — יש לי ברוז צלוי, אטמה של אוז...

— יתן חצי ברוז! — נכנס מרדכי לתוך דבריו, לא נתנו לסיים את רשימת־המאכלים — גם קיתון יין חמיץ.

המוזג סתם את צנור החבית, נעץ בדרך הלוכו את עיניו במרדכי ויצא את החדר.

לא היו רגעים מועטים ולתוך החדר נכנסה ריבה, בעלת עינים מחייכות מתחת לתלתל מזדקר, ערכה את השולחן, העמידה עליו ברוז מעלה אד, שנצטמק ויפה לו וגרה את התאבון.

הם שתו את היין, פרסו את הגלוסקות, טבלו את הפרוסות בתוך הרוטב ואכלו לתאבון, כמו לאחר צום. שמואל שבע מיד, נחה עליו דעתו, הסתכל לצדדים ופתח בלחש:

— זה זמן רב אני מבקש שעת־כושר לדבר אתך ועדיין לא היה סיפק בידי. הרגשתי בך, שאתה מתרחק ממני, תמה אתה לראותני בכך...

שמואל נתקרב למרדכי, הסתכל שוב לצדדים, קמט את מצחו, כנמלך בדעתו, לדבר אם לאו.

— ובכן, שמע לי — כעכע שמואל ולא ידע במה לפתוח — אף אם לא תסכים על ידי, בבקשה ממך, אל תכנס לתוך דברי! אין כונתי, חלילה, להוציאך לתרבות רעה! רצוני לספר לך כיצד באתי אנכי, מורד ורבך לשעבר, לכלל דעה, שכל זה הוא שטות והבל! כבר אתה מעוה את פניך? כתר זעיר! הרי גם ר' מאיר הלך אחרי אחר רבו תחום שבת ולמד ממנו תורה, כשהלה היה רכוב על חמורו! מה אתה נועץ עיניך בי?

— אם אתה מדמה את עצמך לאלישע בן אבויה?

— אם כן, לא עלה המשל יפה! — כבש שמואל את ראשו בין כתפיו וחייך בחיוך משונה — ברם, הרי יורד אתה לסוף דעתי? ואני אומר לך — נזדקף פתאום והוסיף מתוך כובד־ראש — אם אלפי חסידים מעגנים את נשיהם, עוזבים אותן ואת הטפלים התלויים בהן בלי פרוטה לפורטה ונוסעים אל הרבי, כדי ליהנות מן העולם הזה... הרי רז זה גלוי לך... רובם אינם יודעים טיבו של רבי מהו! אינם יודעים אלא, כי הנוסע אל הרבי מעביר מעליו עול פרנסה ועול דרך־ארץ, שולחן ערוך לפניו, לא יחסר גם המזג — ולמה לו לשבת בבית ולשאת ריחים על צוארו? ולואי היו עוסקים בתורה! הרי הם מפנים את לבם לבטלה, לעיונים! נסה נא לקרוא בתנ"ך ב„שטיבל" — אם לא יראו אותך כמין ואפיקורוס. ואם עני אתה — סופך לספוג סטירות־לחי. כבר אירעו מאורעות כאלה! והדין עמהם, עם בני ה„חצר", שהם גוזרים על הקריאה בתנ"ך. קורא אתה בנביאים — שוב אינך מודה בחסידות ואינך מאמין בקדושתו של הרבי!... כומר פולני, להבדיל, כשהוא מוצא ביבליאה בבית אכר — הוא מחרים אותה. ונמוק אחר

לכומר ולבני ה„חצר“. גם הכומר חושש, שמתוך קריאת הביבליאה יבוא האכר לכפור בו...

שמואל הריק את כוסו והוסיף:

— הרי לגבי החסידים קדושת ה„זוהר“ חמורה מקדושת התורה! וכלום הם מוצאים בו את ידיהם ואת רגליהם? סגולה היא בידם לאמר „זוהר“! ויהודי תמים, המאמין באחדות הבורא, אסור לו לעיין ב„זוהר“! לפי ה„זוהר“ עולה, כי ישראל מאמינים בשלוש. ויהודי כשר, האומר בכל יום „אני מאמין“, כיצד אפשר לו להעלות על דעתו, כי „ה' אלהינו, ה' אחד“ באחדות משולשת הכתוב מדבר? אם מיחסים להמקום „אבא“, „אמא“ — מה בינינו לבין הנוצרים? ב„זוהר“ מה הוא אומר? — מצמץ שמואל בעין אחת והחל לצבוט את זקנו המדובלל — „תפארת גופא להויה ואדניתא גופא לשכינה... והכל אחד... כשלהבא דאחיזא בגומרא“ — אמור מעתה, כלום אין זו עבודת־אלילים? הרי הבורא־יתברך־שמו, לגבם, הוא גוף ויש לו דמות הגוף ומשיגים אותו משיגי הגוף, כבשר ודם, להבדיל...

נפשו של מרדכי היתה סולדת בחיוכו של שמואל, שהיה מרחף על חצי פניו מצד שמאל, לא וותר לו על הלעז, שהוציא על ה„זוהר“ ונצטער מאד, שאינו יודע מה להשיב לאפיקורוס שכמותו. מחשבה טרופה נצנצה במחו, מובטח היה לו, כי שמואל אינו אלא טועה. כי אין הנדון מן הדברים המסורים למח; לאו, שמואל הוא מתחכם הרבה: הוא חש, כי כל אברי־גופו נובעים, שופעים, משועים. ברם אין בכחו לצרף את השברים לרעיון אחד, להסביר גם לאחרים. שבמחשבה תחלה, להוציא מלב המגשימים, נפשט מעל האלהות לבוש אחר לבוש, עד שנשאר „אין סוף“; ובעלי־מוחין הרחיקו ללכת והגיעו עד „אין“ — ובלבד, שהאדם לא יבוא, חלילה, לכלל טעות של משהו גשמיות — ומה ענין עבודת־אלילים לכאן?

מרדכי תפסו לשמואל בידו, הפסיקו. נתפס מיד, כי רעיונו הגביה עוף, נעלם — ובמקום שתיקה העוה מתוך עקשנות את פניו. כאילו תקפו עליו יסורים ומפיו נזרקו דברים, שלא עלו כלל על דעתו.

— הרי זה כתוב בתורה ושנוי ומשולש בדברי־הנביאים ובמשנת־החכמים! וכשדרשו רבותינו, שהקדוש־ברוך־הוא הראה למשה קשר של תפלין, כלום יעלה מי על דעתו, שהקדוש־ברוך־הוא מניח תפלין?

— ע— נכנס שמואל לתוך דבריו — אין הנדון דומה לראיה! כבר אמר אבן־עזרא, שכל המקומות בתנ"ך המיחסים למקום משיגי־גוף, אינם אלא לשבר את האוזן. והרמב"ם מוסיף ואומר, כי קשר של תפלין מכוון בדרך־מליצה למדותיו של מקום; והקדוש־ברוך־הוא רמז למשה, כי כל מדותיו ודרכיו אפשר לו, לאדם, להשיג, אולם עצם האלהות הוא למעלה מהשגה אנושית... והרי תודה, כי יש בזה רעיון יפה — פשק שמואל את ידיו — רעיון עמוק!... ואם תמצי לאמר, אין זו אלא אגדה ואין למדים מדברי אגדה. ברם החסידים רואים את כל דבר־הבאי שב„זוהר" כסתרי־תורה! עוד ר' יעקב עמדין בשעתו אמר, כי מקומות רבים ב„זוהר" תוספות־חוץ הם. הוא יצא במלחמה גלויה כנגד ר' יונתן אייבשיץ.

— כנגד אבי־אבותיו של ר' דניאל?

— הן. הוא עשה אותו למכשף, לעובד־אלילים, לתלמידו של שבתי צבי. וכל מחלוקת, שהיא לשם שמים — סופה להתקיים. ושוב אין זה מוטל בספק, כי ר' שמעון בן יוחאי לא חבר את ה„זוהר". הדבר ברור...

הדברים האחרונים הדהימו את מרדכי. הוא נעץ עיניו בשמואל, ותמה על עצמו, שאינו סוטר לו על לחיו. הוא התאמץ להסיח דעת מן הנדון, דומה היה עליו, כי אם ידע מי חבר את

הזוהר, הריהו כופר בעיקר. פתאום נזכר בר' איטשה ונכנס לתוך דברי שמואל:

— אשתקד, בימות־החורף, קבל ר' איטשה ספר אחד. שם הספר היה, כמדומני, „תולדות אדם בליעל". מיד כשהגיע הספר לידו נתבלבל, הפסיק ממשנתו ולא אמר לי אלא, כי הספר הוא יקר־המציאות, מחברו הוא ר' יעקב עמדין ומדובר בו על המקובל ר' יונתן. הוא בקש ממני לסגור את דלת חדרו אחריו ושלא להכניס אצלו איש, עד אם כלה לקרוא את הספר. לפני הקריאה כוון לבו לשמים ובעינים זולגות דמעות הוא בקש רחמים על עצמו, שדבר אחד מדברי־הספר לא יכנס לתוך לבו, אם המחבר מדבר בגנותו של ר' יונתן. יממה ישב על־גבי הספר וכשיצא היתה דעתו נוחה עליו. נתן שבח והודיה למקום, שאף דבר אחד לא נכנס לתוך לבו ואמר, כי הספר מגונה הוא ואסור לקרוא בו.

— גם אני קראתי באותו ספר — חייך שמואל — אפשר הגדיש ר' יעקב עמדין את הסאה במקצת, ברם בעיקר הדין עמו. כל הבל ורעות־רוח הוא לגבם רזי־תורה! הנה ספר אתי — הוציא שמואל מחיקו קונטרס ישן, בלתי־מכורך — מחברו הוא רבו של ר' יונתן, חיון, מתלמידיו של שבתי צבי, רועה־זונות — ונבול־פה נעשה ל„רזא דיחידא"! צא וקרא עד היכן הדברים מגיעים. הרי זו זמה ממש!

מרדכי קרא:

„...דע שכל הכלים החיצוניים דומים לאברים דגופא. ועתה בעונותינו בגלות יושבים קוב"ה ושכינתיה כישנים. והנה אם איש ואשתו ישנים וירצו ליחדם וישים יד על יד, פה על פה ואבר על אבר, לא יעשו זווג טוב, יען הם ישנים והישן אין בו תאוה ואין בו שמחת־לב לעורר התאוה. אבל אם יעורר אותו וימשוך אליו הנשמה, אז יתעורר הוא לזווג מעצמו וישמחו יחד ומעצמם יעשו..."

הוא ראה בשמואל שלוחו של השטן, הרוקד כנגדו, מתגרה בו, מונה אותו בדברים מופלאים, סרב להודות, כי מבטו נשתנה על כמה דברים וענה כמתוך רוגז:

— אין אדם רואה אלא מהרהורי־לבו! חוטא אתה, שמואל, אינך טהר־לב...

— וכי יודע אתה, לפחות, שדבריך הם דברי־הבאי? — הפסיקו שמואל.

— אפשר — ענה מרדכי מתוך תמימות — ברם אתה יודע את האמת ומכוון למרוד בה. הנה אני יושב ומספר עמך זה כשעה, שומע את דבריך המחוכמים ואיני יודע מה אתה סח, עם מי אני מספר... מה לי חכמה, אם היא כלי־שרת לה„סטרא אחרא"!

לדברים האחרונים בא שמואל במבוכה. הוא מנע את עצמו מלהיות נתקל במבטו של מרדכי, העמיד פנים כאילו אין הדברים מכוונים אליו והוסיף מתוך גמגום:

— נו, כלום לא היה הדין עם ר' יעקב עמדין? וכל זה, סמוך עלי, הוא בעטיו של ה„זוהר". כשאמרתי לך, כי מחבר ה„זוהר" אינו ר' שמעון בן יוחאי, נזעמו פניך וכולך היית דומה כמוכן ומזומן לקום מעם השולחן ולהפטר הימני בלי ברכת־שלום. גם אנכי הייתי תמים כמותך! וכי קלה זו בעיניך? זוכר אתה, שנינו היינו יושבים ועוסקים בספר „מגלה טמירין", הריהו נמצא בכל בית־חסידים וכל חסיד וחסיד מובטח לו, שזהו ספר עתיק, קדוש, ומחברו אינו אלא אחד התנאים. ומה, אם הספר נכתב לפני עשרים שנה? ולא אחד התנאים, אלא יהודי גליצאי חבר אותו? מה דעתך לזה? כסבור אתה, מתלוצץ אנכי? קונם! המחותן שלכם, ר' יוס'ל, יודע את מחבר ה„מגלה טמירין" פנים אל פנים. הוא גר בטארנופול, איש אמיד, משכיל. וכי יש לך דבר מגוחך מזה? רואה אתה עם טובע מיום ליום ביון־הבערות, הולך ומתנוון, כלום

אפשר לך לעמוד על דמו? הרי כל היהדות היא לגבם ה„כסא" והכל מהפכים בחררה זו, כל אחד רוצה ליטול את השם „רבי". אלמלי ידעת את מעשיו של דוד'ל? הריהו אחד מבני החבורה, שהיו מחליפים נשותיהם זו בזו. אומרים, שבתו הבכירה, אשתו של דניאל, היא שתוקית? ודניאל? כסבור אתה, שישראל היחף דבר שקרים? לא ממנה ולא מקצתה! שאל כל חסיד ויגדר, כי אשתו של דניאל — מטורפת למחצה. אני יודע אותה — היא בבחינת „זעיר אנפין". ואלה יהיו מדריכינו, יתעו את הבריות בתוהו לא־דרך?

שמואל קפץ על רגליו, ישב שוב והוסיף מתוך טפיחת־כפים:

— אין לנו תקנה, אלא לצאת מן הבצה, ללכת לברלין, או לברסלוי. גם שם קיימים בתי־אולפנה, שמלמדים בהם לא רק תורה, אלא גם חכמה. וכשנשוב הנה, נשים פנינו אל הדור הבא. הדור ההולך שוב אין לו תקנה, אין לו צורך בתוך, די לו ביי"ש! נתקן את הדור הבא, ברם מתחילה עלינו לתקן את עצמנו. כאן נמצאים אברכים משכילים אחרים, מתכנסים אנו תכופות. קוראים בחבורה, מספרים... רצונך — הצטרף לחבורתנו. ראה זה צחוק! בקוצק, בד' אמותיו של הרבי, הוא המקום היותר בטוח, איש לא יעלה על דעתו לחשוד בך. בוא וראה, סימן לא יפה לדורנו, שבני־הישיבה אינם גולים למקומות־תורה. לשעבר היו בני־פולין גולים לישיבות ספרד, צרפת ואין צריך לאמר אשכנז. עיר ועיר — וגאוניה וישיבותיה. יש, שנדמה לי, כי אם אבוא למגנצה, או לווירמייזה, אראה פנים ישנות, אכיר את הרחובות, את בתי־המדרשות, כבעיר מולדתי, אף שמעולם לא הייתי בהן. כל אבן מסיר, בית־קברות — הרי הם פרקי־חיים...

מרדכי ראה בשמואל פנים חדשות ותהה, כיצד אפשר לו,

לאדם, לאהוב ולהעריץ את המתים ולשנוא תכלית־שנאה את החיים?

שמואל נשתתק. הצליף לסירוגים מבטים על מרדכי, מובטח היה לו, כי נצחו ופתאום נתעורר, כנזכר דבר־מה:

— הז, בקשה לי אליך.

— מה בקשתך?

— הרי המחותן שלכם, ר' יוס'ל, הוא מזקני־המשכילים שבדור, עוד נמנה בין תומכי „בכורי־העתים", אפשר יתן לי על־ידך מכתב־מליצה לברלין. או... אלמלי יכולת לתת לי מהלכים בבי׳תו...

— שפיר — ענה מרדכי מתוך קורת־רוח, שאפשר לו להיות בעזרו של שמואל — עוד היום אדבר אתו בך.

לפני החלון הפתוח עמדה בתו של המוזג וספרה עם שתי חברותיה. אחת מהן הצביעה כלפי מרדכי:

— נער יפה! כדאי להכנס עמו בשיחה!

— כנראה, אינו מבני עניים — הוסיפה בתו של המוזג.

מרדכי חייך ושלא מדעתו נקש במזלג בפנכה. בתו של המוזג נגשה אליו.

— כמה עלי לשלם? — שאל מרדכי.

— הוא הַזמין חצי־ברוז, קיתון יין, מה עוד? — הציצה הריבה לתוך עינו, עד שבא במבוכה.

— גלוסקות.

— חמשה זוזים — העותה הריבה את פניה בהעויה קוקטית.

יהודי נושא בידו כלכלה מלאה אפונים נגש אל החלון. אחת הריבות, שעמדו בחצר, קנתה אפונים בפרוטה וקראה:

— תמרה, חטפי!

עד שבתו של המוזג חזרה לאחוריה נפלו אפונים אחדים על פניו של מרדכי. הריבות מלאו פיהן צחוק והתחבאו.

מן הקיטון יצא פולני בא בימים, חג ונע וחסם את הדרך לפני בתו של המוזג:

— „פאניה רחל'ה". לא אזוז מכאן עד שאנשקך!

— את עיני ה„פאן" אנקר!

— עוד את ממאנת? — למש הפולני הזקן את עיניו וחבק אותה — כבוד גדול את מתכבדת, אם אני, „ווילמון'ני" קראפינסקי, רוצה לנשק בת מוזג!

מרדכי נכנס לתוך דבריו:

— שתוי אין לו תקנה אלא שינה!

— „כאלאטשארז'" שכמותך, כיצד אתה מעיז בפני? הוי, סטאד!

מן הקיטון יצא פולני צעיר, שתוי למחצה.

— ירה בו, סטאד, ירה ביהודי מוכה־השחין הזה, הוא העליב את אביך, פגע בכבודו של הסמל הפולני העתיק, סמל משפחת הקרא־פינסקי. ירה בו, סטאד, ככלב! ואני אתן לך כסף לנום למדינת־הים. ירה בו.

המוזג התחנן לפני הפולני הצעיר, שיוציא את אביו מן החדר, נשקו על ידו והתרעם על מרדכי.

מרדכי נזדעזע, דחף את המוזג, עד שהלה הטיח את גבו בכותל, רצה, שהפולני הצעיר יפתח בתגרה וקרא ושנה:

— בנוהג שבעולם: אביך שתוי — כלאהו בבית!

— ברם, „פאניה", „פאניה" — התחנן הבן השכור למחצה לפני העומדים מסביב, שלב את זרועו בזרועו של אבא והלך אתו.

— ירה בו, ירה בו — הוריד הזקן את רירו והתלבט בזרועו של הבן — אלמלא אסתר'קה הזונה, לא היה נשאר מישראל שריד ופליט... אז לא היה אברהמ'יק מוזג והיהודים לא היו מעליבים את סמל הקראפינסקים! אלמלא אסתר'קה הזונה...

מצטער ונעלב יצא מרדכי מבית־היין, אי־אפשר היה לו להשלים עם הרעיון, כי החלש חייב לתת את גוו למכים, לקבל את היסורים באהבה ולתת עוד שבח והודיה. הוא הטיח במחשבתו כלפי מעלה, ראה בזה עוות־דין ואם כך הם דיני־שמים — אין לו חלק בהם. הוא הלך תפוס־הרהורים, הרגיש, כי שמואל פרש רשת לרגליו והרשת מסתבכת ומתהדקת סביבו והתרעם על עצמו, שהלה קפחו בדברים והוא לא נסה אף לעמוד בפניו. הוא נצטער, ראה, כי כל אחד ממיודעיו יודע את אשר לפניו, חש את הקרקע מתחת רגליו, בטוח בכחותיו וכל אשר יעשה יצליח. רק הוא תוהה ומפקפק, מסכים לדבריו של כל אחד, אין לו האומץ להאמין בעצמו, להיות שמח בחלקו ;והריהו בתלוי ועומד. ואף כי הצטער על זה ולבו היה נוקפו לפעמים, בכל זאת לא קנא בהם, הרגיש, כי עד כמה ששמואל וכיוצא בו יצליחו, אין זה אלא כשרון של אחד התגרנים והסרסורים המתפרנסים מידו של אבא.

ד.

הָאַחֲרוֹן

'יוס'ל הפסיק מכתיבתו וסקר את הגליון, שהיה כתוב עברית באותיות זעירות, עגולות, המצטרפות לשורות מקומרות. הוא קרא שורה אחר שורה, הוסיף לאות אחת כתר, לשניה — תג ומובטח היה לו, כי תרגומו אינו נופל מן המקור. הוא היה עוסק בתרגומו של „פויסט“, עוסק בו זה שנים ועדיין לא הגיע לסופו של החלק הראשון. לפניו היה מונח ספר „פויסט“ בהוצאת וויימאר, כרוך בכריכת־עור רכה. דפי הספר היו עבים, שעירים, טבועים כתרים ואותיות ומרובבים רבבי־טאבאק. הוא הניח לפניו ניר חלק, כתב עליו בדיו אדומה את המספר 307 ופתח וקרא במקור. כשהגיע לאותו פסוק, שהשטן פוסק לנשים:

Fuer euch sind zwei Dinge
Von koestlichen Glanz
Das leuchtende Gold
Und ein glaenzender . . .

נמר בדעתו, שלא לתרגם פסוק זה ותמך יתרותיו בהוצאות האחרות, שהשמיטוהו גם מתוך המקור. הוא קרא ושנה את השורות הללו, חייך, הניח על־גבי הספר את קופסת־הטאבאק שלו וישקע בכורסה:

נוח היה לו, שלא לישא לעת זקנה. ואם נשא — היה לו לישא ריבה פשוטה. זו היתה מוצאת קורת־רוח בעשרו. פיליציה אינה

יכולה למצוא קורת־רוח. היא הקריבה עצמה לשם אבותיה. אלמלא ירד אביה מנכסיו והגיע עד לִכדי פשיטת־הרגל, לא היה משיאה לו עולמית. הוא קנה אותה בפרעון חובותיו של אביה. זר הוא לה. הוא מרגיש בזה, אף כי היא עושה רצונו. ערב־ערב היא מזמינה אותו לטרקלין; גם הערב תזמינהו; רצונה, שיהיה מעורב בדעת עם אורחיה... ברם, מה לו, ליהודי זקן, תשוש־כח, בין אצילים, אף אם הם ליבראלים ובין בני־התשחורת, אף אם יהודים הם? חזקה, כי כל אחד מהם, הרואה אותה בחברתו, נד לה ומהרהר בלבו, כי אשה נאה וצעירה כזו, הנשואה לשיילוק זקן שכמותו, ניחה להתפתות ולבגוד בבעלה... לפיכך אינו מצטרף לחבורתם, מתיחד בחדרו, מרבה בקריאה עד כדי סחרחורת — ויעשו הם מה שלבם חפץ! מתבייש הוא בפני פיליציה, מתבייש אף להוציא אנחה מלבו. כשהוא רואה אותה, מיד תוקף אותו, שלא מדעתו, רצון עז להראות צעיר מכפי שנותיו... זה חדשים, שאינו דר עמה... ועשרו? הרי הורתה ולידתה היו בעושר... כמה גדולים דברי גיטה... וכבר קדמוהו חכמינו ואמרו: „רוצה אשה בקב ותפלות מעשרה קבין ופרישות"...

הוא הסיט את משקפיו על מצחו, הציץ מן החלון הרחב, הפתוח וראה את ה„וויפרז'", תפוס־מנוחה, מצופה־זהב, מתקפל קפולים־קפולים תחת קרני השמש השוקעת.

הוא שקע בהרהורים, פער את פיו הצפוד והסתכל בשמש השוקעת, השוקעת ויורדת אל הנהר, משתקפת בו ומצפה את שפולי־הרקיע זהב ונחושת. עינו האחת נתעצמה מאליה והשניה לא זעה, הסתכל בה בערוב היום, הגווע ומושך אחריו את ראשו הכבוש בקרקע. ורצון אחד מלא את נפשו — לשבת כך ואיש לא יפריע אותו. וכששקעה החמה והשאירה אחריה על־פני השמים פסי־ענ חרוכים, מפוזרים, שאף הזקן רוח. לאזניו הגיע קול כרכרה, שעמדה

על־יד הבית, הניע בידו כלפי הקול, כאילו התחנן למי שהוא, שלא יפריע את מנוחתו והחל לסדר את הגליונות הכתובים בתוך תיבת־השולחן. מתוך בטלה טלטל והעתיק כל מה שהיה מונח בתיבה. הוציא חבילת־מכתבים, כרוכת־סרט — והתיר אותה. הוא הסתכל באדריסות המטושטשות ותכנו של כל מכתב היה שגור על פיו. המכתבים המקופלים, צרי־הגליונות, החתומים בחומר־חותם, הגיעו מז׳ולקוב — עירה נדחת בגליציה, שמשכילי־הדור היו נוהרים אליה מכל קצות גליציה ופולין, לקבל את פני רבם, ר׳ נחמן קרוכמל. הוא ידע אותו פנים אל פנים — איש דל־בשר, תש־כח, ממעט בדבור, מדבר בנחת וכחו בפיו להסביר ענין חמור שבחמורים בשתים־שלש מלים; בעל עינים קטנות, מפיקות תום, ולבוש קפוטה של שיראים בין בימות־החמה ובין בימות־הגשמים. נחמן הפציר בו, שיתרגם את „פויסט". מדי דברו בו, זכר את אבן־עזרא. אלא ברי לו, שהאחרון היה זריז, קל בתנועותיו, מדבר בנשימה אחת, מבריק ברקי־מחשבה, בלי צרוף ובלי קשר, נחפז תמיד, אין סיפק בידו לשבת ולעיין בדבר, כותב בנדודיו, כשמקלו בידו, כאילו אין זה אלא דרך־אגב, לשם צחוק בעולם.

הגליונות הרחבים, הכתובים אותיות דקות, דומות לכתב־ידו של נער, הגיעו מפדובה, מאת שד"ל. עד היום לא עמד על אפיו של היהודי האיטלקי הזה. הוא רגיל לראותו בחלומו, בימים האחרונים לפעמים תכופות והם מספרים זה עם זה כל הלילה. עדיין אינו יורד לסוף דעתו, אולם אז, כשיצא האיטלקי כנגד הרמב"ם ואבן־עזרא, היה לו לאויב, חדל לשלוח לו חמשת אלפים הזוזים, שהיה ממציא לידו בכל שנה, לקנות כתבי־יד עתיקים — והפריד את החבילה. עכשיו הוא מצטער על זה, מרגיש, כי הדין היה, במדה ידועה, עם האיטלקי ומוכן לשלוח לו את החלק הראשון של „פויסט". שיטתו של הרמב"ם ב„השארת הנפש" היא אריסטו־

קרטית ביותר, אינה אלא ליחידי־סגולה, לבעלי־מוחין. ושלשת־עשר העיקרים, שחבר, על שום מה? העיקר השלישי הוא פורח באויר, זר לרוח ישראל, מחו של העם אינו סובל אלהים, שהוא יש ואין. אי־אפשר לו להתפלל לאלהים כאלה ובוחר לו אלהים חדשים. על זה עמדו גם המטאפיסיקים ויצרו להם לוגוס, אחרים המציאו בן־אלהים, ספירות, צדיק־הדור — כל מיני סרסורים בין אדם למקום. ושיטתו של לוצטו ב„השארת הנפש", שהיא שוה לכל נפש, אף לפושעי ישראל... כלום יש בה מן האמת הצרופה? מי יודע? בכל אופן היא מניחה את הדעת ומפיגה את השעמום. הדין עם לוצטו, שאינו סומך על שום דיאלקטיקה, מפקפק בהוכחותיו הגיאומטריות של שפינוזה... ואמנם, מהי אמת זו של בני־אדם? והוא גופו יוכיח! אלמלא היה מופלג בזקנה והיה מעיז פנים — היו גם לו אמתיות אחדות. מכאן, שאין לסמוך על השכל. כך היא דרכה של היהדות — לא המדרש עיקר, אלא המעשה. ופאוול, שסרס את הדברים ודרש לפני הרומאים, כי לא המעשה עיקר, אלא האמונה — הוציא עצמו לא רק מכלל ישראל, אלא גם מכלל היהודים־הנוצרים ודן את הנצרות למיתת־נפל.

הרעיון האחרון הרחיב את דעתו של הזקן, עד שקם על רגליו והחל לפסוע פסיעות חשאיות על־פני החדר. ויותר שהפך ברעיון, יותר נתקבל על דעתו. רוח־העצב הרפה ממנו לרגע. הוא ראה את עצמו צעיר מכפי שנותיו, הרי חדש דבר וגמר בדעתו לכתוב זה לשד"ל. נטירה אינה מדה יפה...

לאות תקפה אותו מיד והוא ישב שוב.

לפניו היה מונח מכתב מאת נייגר — שדרש לבטל מצות מילה וקצץ בנטיעות היהדות ובשרשיה, עד שכמעט נעקרה ונהפכה על פניה. מה סוף דעתו של הגרמני המגוהץ, לבוש־הפראק, הזה? הוא נכנס בעובי־הקורה ומוכיח, שעלינו להיות מעורבים בדעת

עם אומות־העולם, ללכת בחוקותיהן, להדיח מעלינו את החלאה והזוהמה, צועק בכרוכיה, שאי־אפשר לעמוד בדלית אמותינו — ויחד עם זה הוא מאמין, כי לנו, המזוהמים, יש „תעודה", לצרף את הבריות ולתקן את העולם! הא, הא, הא! ראה זה פלא! עמים בזוזים ושסויים נוטלים פתאום „תעודה" לעצמם, נעשים לגואלים ומתנחמים תנחומים של הבל... פולני אחד יוצא ונכנס בביתו וגם הוא טוען, כי להעם הפולני יש „תעודה", כי הוא נתפס בעוון העמים ועתיד הוא להביא גאולה, גאולה סוציאלית, לעולם. גם להם יש מעין נייגר — בן־אדם בשם טוביאנסקי. רחוק הוא מנייגר שלנו, הראציונאליסטון. הלא הוא „קדוש" ממש, רופא חולים, כבעל־שם, להבדיל. ואפשר, יש בו מגלגולו של ישו. רצונו לגאול את הפולנים בנסים ונפלאות ונפשו חשקה במליוניו של רוטשילד, סבור, כנראה, כי מלכות זו היא מלכות הארץ, הא, הא, הא! ומה להם, להפולנים, ולו? הם הפצירו בו וגם אשתו הציקה אותו, כי יהיה הגזבר ובידו יהיו הכספים, שיכנסו מכל הסביבה. הוא היה מוכן ומזומן לתת להם אלפים אחרים משלו — ובלבד שיפרקו ממנו עול זה. אם פולנים נמורים עומדים מנגד — יהודים לא־כל־שכן. הנה יאשונסקי, האציל הזקן, הרואה אותו כחבירו, אף־על־פי שהוא לווה ממנו ומספר עמו בפילוסופיה של היגל — לא נתן אף פרוטה, הוא עומד על דעתו, כי המרידה היא רעות־רוח, כי ידם של הפולנים תהיה על התחתונה, כי כך ראוי להיות, כי כל מה שהוא מחויב־המציאות הוא מחויב־השכל. מח מטומטם של גוי! אם כן, הרי המרידה בשנות השלשים היתה מחויבת־השכל, משום שהיתה מחויבת־המציאות — וגם היא לא הצליחה! ועל אמתיות רופסות כאלה בונים עולמות ומחריבים אותם! זה לא כבר אמר אליו אחד הצעירים, אם רומה פרקה מעליה עולה של אוסטריה והאפיפיור ירד מגדולתו — הגיעה גם שעתה של ירושלים להבנות... ודברים

אלה לא יצאו מפי מקובל. צעיר פקח, מלומד, בר־אורין, מוסמך מהאוניברסיטה בהיידלברג — ומדבר דברי־הבאי כאלה... מי תכן את רוחם של בני־התשחורת? הדור הצעיר הרחיק ללכת. ואולי הזקין הוא ואין דעתו מיושבת עליו? הן, מה עלה במחשבה לפניו? אוי, אוי, גדולה שכחה — שפשף את מצחו — הרי היה מוכן לכתוב את הדבר ללוצטו. אמנם הזקין, תקפה עליו השכחה לעת זקנה... גם הוא היה צעיר לימים, נוסע לפרקים ללבוב ומשם עם שלמה לז'ולקוב, לקבל פני קרוכמל. ימינו כצל עובר! והרי נחמן שוכן־עפר ושלמה חונה בפראג ומורה הוראה בישראל. דעתו של שלמה נתישבה עליו. חזקה, שהוא תוהה על הראשונות; מצטער, שלא הקדים לבוא לכלל דעה, כי לא כדאי להתגרות עם הבריות, אם אפשר לשבת בשלוה. הוא היה מפחד תמיד, חרד לנפשו, רך־לב, — אלמלא כך לא היה יושב בלבוב עשרים שנה, מתפרנס מכרכשית, לוא גם שמנות, ומקבל מרותם של טבחים! ועכשיו. כשלבש „חלוקא דרבנן", פרש מחבריו. הרבנות קברה אותו. שוב אינו יכול, אינו יכול... ואף־על־פי־כן רצונו להזדמן אתו שוב פעם ולספר עמו. כמדומה לו, בני־גיל הם. הא? הן, בני־גיל... בעונה אחת החלו להתאבק בעפר רגליו של קרוכמל, בימות החמה היו מוטלים בקמה וקוראים את זולטר... כחלום יעוף... גלגל החוזר בעולם... ומי יודע, אפשר לאחר שנים ישב מרדכי כמותו, תפוס אותן המחשבות... חלום הולך וחלום בא... מרדכי הוא מהיר לשמוע. כמה הוא שוהה כאן? שלשה חדשים. והדיהו קורא גרמנית וידיו רב לו ב„מורה נבוכים". ברם, מפני מה שלח אברהם את בנו יחידו לכאן? אם רצה, שבנו יסתופף בחצרות הרבי — מפני מה צוה אותו להתאכסן בביתי? מרדכי לא יצא בשלום מן הפרדס. הן, — קם הזקן, נגש לקמטר שחור, מקושט מעשה־חוטב. הוציא מתוכו ספר „אהבת ציון", שיצא זה לא כבר והניח על

שולחנו — יקרא בו. — הוא ישב שוב בכורסה, עצם את עיניו והוסיף לשבת, כשהוא עטוף אפלולית־החדר. מעל הקמטרים השחורים, שעמדו לאורך הכתלים, מעל הכרכובים המחוטבים, זחלו צללים, התמתחו על־גבי הרצפה, טפסו על הכתלים, כאחים ורעים — ולאות תקפה פתאום את ר׳ יוס׳ל וגופו הכפוף נמשך למטה, כבכורה הנכפפת ונמשכת לארץ.

— א, יוס׳ל, מה שלומך?

— נחמן?

— כלום אינך מכיר אותי?

— כמדומני, הרי מת ונפטרת מן העולם?

— שכחת תלמודך: „שאין אדם קונה השארת־הנפש, אלא אם כן התחכם במה שאחר הטבע“.

— ודברי הרמב"ם אמת?

— משה אמת ותורתו אמת.

— אם כן, שמואל דוד לוצטו...

— מה שלומו של האיטלקי?

— הוא חי וקיים.

— הרמב"ם רוצה להתודע אליו. בכל יום ויום, כשהכרוז יוצא ומכריז את שמות הפנים החדשות, הוא עושה אזניו כאפרכסת, שמא ישמע את שמו של שמואל דוד.

— כבוד גדול יתכבד. משער אני: מימינו — הרמב"ם, משמאלו — אבן־עזרא, מאחוריו — שפינוזה... אחריהם הקטנים שבחבורה. הם יעשו אותו גל של עצמות, הא, הא, הא!

— א, מה זאת? — נזדעזע ר׳ יוס׳ל, ראה את פיליציה עומדת לפניו והחל לשפשף את עיניו — השינה חטפה אותי...

— מפני מה אתה יושב בחושך?

— בחושך ? — חטף את הפעמון מעל השולחן והחל לצלצל — הז, אני יושב בחושך !

גוז נכנס בחשאי והחוה קידה.

— איגנץ, הדלק את הנר !

הגוז הדליק עששית של שמן ופנה להדליק גם את הנרות בנברשת.

— אין צורך, רשאי אתה ללכת.

פיליציה לטפה את ראשו הלבן והתחטאה לפניו :

— מפני מה אתה מתבודד ? הכנס אל הטרקלין. אורחים באו אלינו.

— מי הם ?

— המצויים אצלנו.

— כהנא ?

— כהנא, קומארובסקי...

— האציל ? — נכנס לתוך דבריה — מה לו בקוצק ? חרי גליצאי הוא !

— הרי יודע אתה.

— רצונו לגרש את הרוסים, ואם לאו לא תתקרר דעתו, הא ?

— כלום עברה היא זו ?

— זוהי שטות !

— לא כל הדעות שוות.

— אתמול דברתי עם רודניצקי, שני בניו נהרגו במרידה הראשונה. גם הוא סובר כמותי. האכר, הוא אומר, לא ילך.

— כהנא אומר — חייכה פיליציה — אף אם המרידה לא תצלח, ראויה היא להעשות. חוט של יופי טראגי יהיה מתוח עליה.

— א. כ־ה־נ־א—הגה ר' יוס'ל מתוך לעג את השם באותיותיו— זה שאני. הריהו טועז, כי עכשיו, כשפרקה רומה מעליה את עול

האפיפיור, יקראו העמים דרור לירושלים וישיבו אותה להיהודים. תיתי לו, שאינו גוזר על היהודים להזדיין ולכבוש את ירושלים בזרוע מידי התורכים.

— הרי אתה מלגלג לכל דבר...

— איברא — תפס את פיליציה בידה — עם משונה אנחנו. או שאנו עומדים מרחוק, או שאנו נכנסים בעובי־הקורה ומתחייבים בנפשנו!

— הרבה נעורים עושים... וכי טוב היית בימי בחורותיך? — חייכה פיליציה.

פתאום ראה את עצמו חלכה, זקן, רצוץ־נפש, התעודד למראית־עין, לטף את פיליציה כבת והתחנן לה:

— סלחי לי, פיליציה, איני שלם בגופי, הכנסי אצל האורחים ואני אלך ואשכב במטה.

— מה לך?

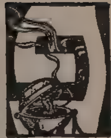
— לא כלום, עיף אנכי — ונשקה על לחיה — ליל־מנוחה!

— ליל־מנוחה!

הוא ישב חבוק־ידים, כבוש־ראש, נעץ את עיניו הלאות בחלל החדר, כלפי הפתח, שפיליציה יצאה בו, כאילו השאירה אחריה משהו מהויתה, משך בכתפיו, כרוצה לנער מעליו הכל והתעמק שוב ב„פויסט".

ה.

הָ„אִימְפְּרוֹבִיזַצְיָה הַגְּדוֹלָה"

[י]ליציה נכנסה לקיטון, עמדה רגע קמוטת־מצח, קמוצת־שפתים, כריבה המוכנת לעשות מעשה־קנתור, להקניט את אבותיה. היא התרעמה על עצמה, שנכנסה אצל בעלה, לטפה אותו, דברה אליו רכות, כגבורה של רומאן, שסרחה על בעלה, חוששת, שלא יחשוד בה — והריהי מתחטאת לפניו ומתרפקת עליו. היא הדליקה את הנר והחלה לקרא את מכתבו של קומארובסקי, שנעץ לתוך ידה אגב כניסתו. רטט עבר בכל גופה. קומארובסקי, שלא יצא עדיין מכלל צעיר, שפמו הצהוב, עיניו הכחולות והתמימות כעיני־ילד, דבריו המקוטעים, שאינם מצטרפים לענין — כל זה עשה עליה רושם עם הפגישה הראשונה. היא לא היתה יורדת לסוף דעתו, לא היתה תופסת את חוט־הצרוף שבדבריו — וזה גרם לה קורת־רוח מיוחדת. נפשה היתה מוצאת מנוחה אחרי הבהירות, ההגיון והחשבון, ששלטו בביתה. אחרי בקורו הראשון של קומארוברקי אמר שטראל לאשתו: קומארובסקי הצעיר למה הוא דומה? לסוס אביר יפה, מיד שהוא מרגיש ברוכבו — שוב אינו יכול לעמוד על מקומו. הדמיון הזה נתקבל על לבה; היתה תמהה, כיצד אפשר לו לאדם להיות שרוי תמיד בהתלהבות, היתה מהרהרת בו ימים רצופים, כסתבכת יותר וכאדם שאין לו מושג כלשהו מהחמה, מכל מקום הריהו מתחמם

לאורה, כך היתה פיליציה שרויה בשמחת־אושר בשעה שקומארובסקי היה בביתה.

פיליציה קפלה את המכתב, הצליפה מבט על הראי, דעתה נתקררה למראה הפנים הדהים, השלוים, שנשקפו כנגדה וחייכה לזכר דבריו של קומארובסקי המתחנן לה, כי תחכה לו, כי אינו כדאי לה, כי היהודים הם בני הגזע הנפלא בעולם. היא פתחה שוב את המכתב:

„— — — — מאמין אנכי, כי בוא תבוא העת, לא תאחר; בוא תבוא למעננו. — — — כל באי־עולם יצאו מעבדות לחרות. עם ישראל הוא אחד משלשת העמים, העתידים להביא גאולה לעולם. חיים אנו בשעה הרת־פלאות. מאמין אנכי, כי עוד מעט. עוד מעט — — — אפול לרגליך, אנשק את עקבותיך, אשאף קרבי את אבק־העולם, למען תצאי את צרופה וטהורה ונפשי תדרוך עוז לאמר לך: בואי! באור־עיניך נבריח את הרוחות הרעות, המעופפות מחנות־מחנות בחלל־העולם. אור פני השליח השביעי, מלאך ה' המתהלך בינינו, עליך יזרח, מלאכי! אש־עיניך תתלקח והיתה ללהבה, תעביר זדון מן הארץ ותשים את האדמה לשמים!“

„ואם לא תלכי אחרי — ארבץ לרגליך ככלב נאמן, לבל קרוב אליך איש ולבל יפול עליך גרגיר־אבק, „מאטר דולורוזה“ שלי!“

„עוד אתמול הייתי נכון לחרף נפשי למות ולהגן בעד רומה מליפול בידי האנטיכריסט. ברובה על שכם ובקריאה הגדולה — Petrus Apostolus, Princeps Apostolorum. הלכתי אחרי האוסטרים לדכא את האיטלקים שוכחי־אלוה. וסוף דבר? אנכי, קתולי נאמן, כריתי בחרבי וברובי קבר להנצרות! ואדם אין לירוק בפני ולקרוא אחרי אנטיכריסט! יפה אמר כהנא — חיים אנו בשעה הרת־פלאות. רומה העתיקה יצאה מעבדות לחרות! השמעת? ל־ח־ר־ו־ת!“

„וכאשר אבוא בימים ולא אעצור כח לרבוץ לרגליך, ארבלל את לבי ועל מיתריו השותתים דם אנגן לפניך וכל העומדים מסביב יהיו משוגעים למשמע־אזניהם — וזקן יספר לנינו ולנכדו מעשה בקומארובסקי האציל האומלל ובפיליציה עלובת־הנפש — — — — הה, לוא ידעת את קומארובסקי! הוא, אשר יחוס אבותיו הוא למעלה מיחוס הפיאסטים, רק הוא יודע חין־ערך יחוס־אבות בן־ארבעים דור! אחרי שבלך, פיליציה, אחרי צמותיך השחורות, נמשכים ארבעים דור! ארבעים דו—ר! כופף אני בפניכם את ראשי, ראש דוי וכבד־עוון! צר לי בלעדיך, כה צר, מלאכי — — — — מחכה אני בכל יום לקול הקריאה אשר יצא מפולין — — — ועד אז אני מכה ראשי בקיר, נושא בשרי בשני ומחכה — — — "

המכתבים האלה טרפו את מחשבותיה והעבירו אותה על דעתה. האמרה, כי מאחריה יחוס־אבות בן־ארבעים דור, למעלה מיחוסו של הראשון למלכי פולין — לא הוסחה מדעתה. זה קומארובסקי וזה טיבו! היא היתה מוכנת ומזומנת להענות לקריאתו של הפולני וללכת אחריו. לבה לא היה נוקפה. לא ראתה חטא בדבר. לאבותיה לא חשה. הם מכרו אותה, השיאוה לסב, לא, אף לא לסב, סב הריהו אהוב וחביב, הם השיאוה לדוד פקח וקפדן — והיא תחוס עליהם? יש, שהיתה נזכרת בבעלה, המכובד עליה מאד, לבה היה נוקפה והיא היתה מתרפקת עליו, מתרפקת מתוך יסורי־נפש. ברם זה לא היה אלא לעתים רחוקות.

לבה לא בטח בקומארובסקי, מעולם לא דברה אתו על זה וכשהיתה פותחת בשיחה היה הוא משיאה לענין אחר. והנה עתה יסע לו ואותה יעזוב למפח־נפש. מפני מה אינו מדבר? היא לא תעמוד ביסורי־נפשה, לא תתן אותו לנסוע. ברגש אינסטינקטיבי הצליפה מבט על טבעתה, שנשתרבב הימנה נשר של כסף, הסתכלה לצדדים, כאילו חששה, שמא עמד אחר על מחשבותיה. דעתה לא

היתה נוחה להשאר יחידה בבית הגדול והשקט. כהנא? קראס־נופולסקי? מי עוד?

היא משכה בכתפיה הסגלגלות ועל פניה הדהים התמתח שויון־נפש. לא פעם אחת ראתה, כי במעמדו של קומארובסקי נתכרכמו פניהם של הצעירים היהודים, כאילו כבוד גדול הם מתכבדים, אם אציל מדבר אליהם. התרפסות זו הרגיזה אותה והשניאה עליה את קראסנופולסקי. מרדכי, מפרחי חסידות, המתאכסן בביתה, עולה עליהם. הוא מביט ישר בפני כל איש, מסתמק ומודה על האמת. ברם אינו רגיל בנמוסי הזמן, אינו מעורב עם הבריות. ומפני מה הוא מסתכל בה כל־כך?

היא נזכרה, כי בטרקלין מחכים לה, הסתכלה שוב בראי, נעצה את המכתב בחיקה ובסבר פנים שוחקות נכנסה אל הטרקלין.

— סלחו לי, „פאנוביה", שעזבתי אתכם...

— כלום יצאה? — נענה כהנא, לא המתין לתשובה והוסיף לספר עם קומארובסקי.

פיליציה לא ענתה מיד, עמדה על־יד הפסנתר, פרטה צלילים אחדים וחייכה:

— ישמע נא, „פאני" כהנא, כלום אין הוא מבקש את עצמו. לפרקים?

— כלומר?

— כלומר — נכנס קראסנופולסקי לתוך הדברים — אדם המתלבט על הארץ ונשמתו ממריאה לשחקים, יש שהוא נכשל ונופל...

— יפה, יפה אמר!

מתוך קורת־רוח הסיט קראסנופולסקי את משקפיו על חטמו הקצר ורמז שיר, משירי־הרחוב, שהביא אתו מפריז לימי־הפגרה:

— Mo'ssieur, c'est m'n'amant.

— — — — — — —

— בבקשה, אל ישיר את השיר הזה — הפצירה בו פיליציה וצנחה על שרפרף.

— א, סליחה, מאדאם — החוה לפניה קידה, מעשה־טרזן.

מרדכי ישב אל השולחן, כשפניו מסמיקים. לא השתתף בשיחה, אלא לפרקים. הכל היה חדש בעיניו. פתאום ראה, כי באותה ההתלהבות, שהוא היה רגיל לדבר על הצדיק מקוצק, מדבר הגוי על איזה טוביאנסקי, ועל שנים־עשר העיקרים שלו, שזה עתה הקריא אותם קומארובסקי. מרדכי רצה, אמנם, להשיב, כי טוביאנסקי לא חדש כלום, כי שנים־עשר העיקרים אינם אלא מאמר ממאמרות ה„קבלה" — אולם לבו ידע, כי בנוסח שיצאו מפיו של קומארובסקי יש בהם משום חדוש והרגיש, כי לא היה נלאה לשבת כל הלילה ולשמוע לדברי הגוי הצעיר.

החרב של אש, שה„זוהר" מדבר עליה, נתגלגלה כאן בחרב של ברזל, נעוצה ביד אמיצת־שרירים.

הוא ראה לפניו את טוביאנסקי: גוי זקן, מגודל שער, תרמיל על שכמו ומקל מחופה עוקצים בידו — כמו שהיה רגיל לצייר לעצמו את פאוול השליח.

ברי היה לו, כי האציל אינו היחידי, בתפוצות פולין ישנם אלפים כקומארובסקי, שאינם שבעי־רצון כמרדכי וחבריו — ועצבת תקפה אותו. הוא לא הקשיב שוב לדברי המספרים, נעץ עיניו בכותל, שדמות־דיוקנה של פיליציה, פתוחי־נחושת, היתה תלויה עליו — ורגש של תודה מלא את כל הויתו, שהוא עמה במחיצה אחת. הוא העריץ אותה, מעולם לא הרהר בה כמו שמהרהר בן שבע־עשרה באשה נאה. מובטח היה לו, כי אינה דומה לכל הנשים. היא — פיליציה. הוא לא העלה על דעתו, כי אפשר ליחס לה יחס

„גשמי" ולאט־לאט החל להאמין, כי בשעה שהוא מתעמק בעניין „יחוד" ורואה לפניו את דמות־דיוקנה של השכינה בצורת אשה, אין זו אשה סתם, אלא צלם־דמות הגעגועים, שהוא רואה בעיני פיליציה.

הוא הסתכל בדמות־הדיוקן שעל הכותל, חש, כי לבו דופק, מתלבט כצפור בכלוב, ועל גבו התנשאו קטעי־מלים, ללא צרוף, ללא תוכן, ועמדו לפניו כהר. אי־אפשר היה לו לצרף את פקעות־המלים, שנצנפו על גבו, מרוב צער רצה ליקוב את ההר במצחו ולבו הצעיר שתת דם.

קומארובסקי וחבריו אינם מוצאים ספוק באמונה העתיקה והרי הם מבקשים אמונה חדשה, ברם שתי האמונות כאחת אינן אלא מחשבה יתומה, שהוליד הצער היהודי — הוליד ולא „תקן". אם אין אנו יכולים לעלות עוד, אם אנו, היהודים, הגענו למרום־המדרגה, מפני מה אין אנו כלים מאלינו, עד שלא ישאר ממנו שריד? עכשיו הדרך כבושה לכל אחד, כל הרוצה בא וחוזר על פתחינו, חותך אבר מן החי, מניח אחריו מורסה ובכח החרב הוא מביא גאולה לעולם!... מה הם שנים־עשר העיקרים? הרי אינם אלא ניצוץ לגבי השלהבת הבוערת בתוכנו! החרב... אלמלי עצרנו כח לאחוז את החרב וידנו לא תרעד ולבנו לא יפרפס — אוה־ה, אה־ה!

עם הפגישה הראשונה נתחבב כהנא על מרדכי. בפעם הראשונה ראה מרדכי לפניו יהודי משכיל המודה בחסידות. כהנא הקיש את החסידים לאיסיים, ראה בהם התקוממותו של הרוח העברי כנגד האותיות המתות שבתורה. לא הצורה, לא הכלי, עיקר, אלא הרוח שיצר את הכלי. זוהי תורת החסידות. כהנא היהודי פעל על האציל, שהיה כרוך אחרי תורתו של טוביאנסקי ועמד מנגד לתנועת־השחרור בפולין — שיחזור בו ויקפוץ לתוך התנועה.

מקראסנופולסקי לא היתה רוחו של מרדכי נוחה. לא האמין,

כי הטרזן הזה, המתגדר בדבורו הפולני, שאין בו משום הטעמה יהודית — הוא מבני־בניו של ר' ליבוש חריף.

קראסנופולסקי השתעמם בקוצק. לא היה לו עם מי לצאת במחולות, דחק את השעה, שעת הפגרה, ויום־יום הביא חבצלות לפיליציה.

במשך שלשת החדשים נשתנה מרדכי והיה לאחר. טובה כפולה היתה להמחותן עליו. שלמד אותו בכל יום, ספר עמו ונתן לו ספרים לקריאה. מרדכי הוקיר את רגליו מחצרו של הרבי, לא ראה את ר' איטשה אלא לפרקים והרגיש, כי עד עכשיו היה חי בעולם קטן ומצומצם.

הגוז פתח דלת מן הצד והחוה קידה:

— השולחן ערוך לפת־ערבית!

— „פאנוביה" — קמה פיליציה — נלך לסעוד!

— חוכך אני אם הוא שארלאטאן — עמד כהנא על רגליו — ברם, פולני העומד מנגד לחרותה של פולין...

— רצונו להביא גאולה לכל העולם — נכנס קומארובסקי לתוך דבריו.

— מה לי כל העולם? — תפסו כהנא לקומארובסקי בידו — אף הבוגדים שבנו בוחרים להם לשון־ערומים זו! וכי קלה זו בעיניו? הרי מיצקביץ היה חולק עליו, על טוביאנסקי, בזה. ואם חי הוא מפיו של טוביאנסקי, אגלה לו, כי תורתו אינה שלו, והמיחסים אותה אליו מקפחים הם את שכרו של פולני ותיק והוגה־דעות כהיינה־וורונסקי! להוציא אותם הכתובים בתורתו של טוביאנסקי, שאינם אלא לקוטים מתוך הקבלה היהודית. ובמה יזכה את ארחו בהליכות־עולם, את רצונו להעלות בחרמו גם את האפיפיור וגם את רוטשילד, כלומר: את ממונו של רוטשילד?

— הרי זו היתה תנועת־עולם ! — נכנס קומארובסקי לתוך דבריו.

— מה ראה הוא לפטומי־מלים אלה ? — מלא כהנא פיו צחוק — שני פרופיסורים, פייר מישל בעל־המסתורין וצרפתית מוכת־היסטריה מן הרובע הלטיני — וכי זוהי תנועת־עולם ?

— ובין היהודים ?

— תורתו של טוביאנסקי אי־אפשר היה לה להתקבל על לב היהודים. אף דרשותיו של מיצקביץ לא הועילו. וכל כך למה ? משום שכל חסיד וחסיד, כל אחד מאותם היהודים כפופי־הגב ומגודלי־הפאות, הריהו גופו טוביאנסקי. והם אינם מחזיקים טובת לעצמם, משום שזהו מובלע ועומד בדמם ! היהודים המועטים, שנהו אחרי טוביאנסקי — נער יכתבם. גושא־כליו, גרשון ראם, הריהו ריק ופוחז והיהודים הפולנים הקרויים „רבות", היו כולם לשעבר ראשי־דוכן וחיילים בצבאות ניקוליי !

— נלך לסעוד ! — נכנסה פיליציה ראשונה לחדר־האוכלים.

— תראה נא, כמה התלהבות לכהנא — רמז קראסנופולסקי לפיליציה וחקה את תנועות־ידיו של כהנא.

— וחלופה בו, שאינו מדבר לעולם מתוך כובד־ראש — הצביעה פיליציה לכל אחד את מקומו.

— חוששני, שמא אעשה סרח — מלא קראסנופולסקי פיו צחוק.

כהנא העביר מתוך רגש אינסטינקטיבי את אצבעו על קרקפתו, ששערותיה היו קלושות עד כדי מנין, חייך ופנה לפיליציה :

— תדע לה, החיים אינם פזרנים. אם הסב הוא ר' ליבוש חריף, הנקרא בפי היהודים בפולין „מח הברזל". רתוי הנכד, שלא יהיה מוח בקדקדו, שלא לפגום את ההארמוניה... אסור לבזבז לסב ולנכד, גם הקומארובסקים יש להם חלק, לא כך ?

— אמת, אמת — טפחו קומארובסקי לכהנא על שכמו ומזג כוס יין — יפה אמר, חד וחלק! עם ישראל הוא עם־פלאות! הדין עם טוביאנסקי, האומר: בשמי־הצרפתים עלה כוכב אחד, נאפוליון, שנצנץ לרגע והבריח את רוחות־החושך, שמצצו את לבותיהם של בני־אדם וטמטמו את מוחותיהם. וכמה כוכבים כאלה בשמי־היהודים! שותה אני לחיי הגזע הנפלא, גזע־היהודים!

כוסות־היין צללו והמסובים פתחו בסעודה.

מרדכי הבחין, כי בשעה שפיליציה גחנה על העששית להעלות את הפתילה, נפלה פסת־ניר מחיקה. מחשבה נצנצה במוחו לגחון, להרים את פסת־הניר ולהחזירה לפיליציה, ברם מתוך רגש אינ־סטינקטיבי העמיד את רגלו עליה, הסתכל לצדדים, אם אין המסובים מרגישים בו ופניו הסמיקו. הוא לא הקשיב לדברי המסובים, חש, כי פסת־הניר מחממת, צורבת, פניו לוהטים ומובטח היה לו, כי כל המסובים ראו בקלקלתו והריהו בעיניהם כבור וגס. כך נוהג אכר במסבאה. כשנופלת מטבע מכיסו של אחר, הוא מעמיד עליה את רגלו. זהו מעשה בור! לבו נקפו; חייב הוא להרים את פסת־הניר ולהחזירה לפיליציה. ואפשר יש כאן סוד, שאסור לגלותו ברבים? רעיון זה הניח את דעתו, לא הזיז רגלו וישב עד גמר־הסעודה. וכשנכנסו כל המסובים לחדר הסמוך, חטף ונתן את פסת־הניר לתוך כיסו והלך אחריהם מתוך הסום־הלב.

פיליציה נגנה:

Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie !

מרדכי לא ידע את השיר, קרא אחרי פיליציה מלה במלה, נזכר את ביתו, את רחל, את ר' אימשה, ראה את אצבעותיה הארוכות והלבנות של פיליציה, כשהן מרצדות על־גבי מנענעי־הפסנתר וראה את עצמו כל־כך קרוב אליה, כל־כך קרוב...

הצלילים הלכו ועממו, עמדו באויר, התמזגו עם אפלולית־החדר הקלה ומרדכי עשה את אזניו כאפרכסות: כלום נמשכת עדיין הנגינה?

נשמע קולו הערב של האציל, כשהוא מעולף מסתורין:

Mąż straszny — — — ma trzy oblicza — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —
Z matki obcej i krew jego — dawne bohatery,
A imię jego — czterdzieści cztery !

הדברים היו ידועים למרדכי, לא זכר באיזה ספר קרא אותם. כלום קרא אותם? כלום אין אלה דברי־המדרש, המדברים על האנטיכריסט, שעתיד להולד ברומי ושלשה כוכבים על ראשו?... כיצד נתגלגלו הדברים ובאו לאזנו של הגוי?

— סליחה, „פאני“ קראסנופולסקי, מה מדקלם האציל?

— הרי זוהי ה„איםפרוביזאציה הגדולה“.

— כלומר?

קראסנופולסקי לא ענה. שלטה דומיה. המלים התדרדרו, נרחפו זו אחר זו, נערמו ערמה על־גבי ערמה וכל אחד מן החבורה ראה את עצמו כל־כך פעוט, חדל, והתכווץ לתוך פנתו. המלים, כלשונות־אש, נחרתו במחו של מרדכי וסתרו את כל מבותיו, שנגלדו ונקרמו קורי־עכביש. שלא מדעתו ראה לפניו את ר' מנדלי, כשהוא כלוא בחדרו, אסור בשלשלות, מתלבט, צועק בכל כחו, מטיח כלפי מעלה — ואלפי עינים לועגות לו; צחוק הוא להן לראות אנוש אנוש מתרוצץ בחדרו ונלחם ברוח.

— א. כהנא — פנה מרדכי לעבר האציל ולא ראה שם איש.

כהנא ישב בתוך החדר, דבר מהירות, רתת, כאילו היה נחפז, דוחק את השעה וחושש, שמא יכנס אחד מן החבורה לתוך דבריו.

המלים התפרצו לתוך גרונו ומבוהל קפץ על רגליו והוסיף, כשהוא מסתייע בתנועות־ידיו:

„— — — לא היה לו אלא לעצום את העינים והוא חש, כי זרועותיו הולכות ונדלות כּכנפים, מגיעות עד לשמים ועל כּל מגע אצבעותיו יוצאים כוכבים. ברצותו — הוא מכבם, ברצותו — הוא מדליקם, מטיחם זה בזה, מעביר אצבעותיו עליהם כּעל מנענעי־אש. הוא חש, כּי בידו ליצור יש מאין, לבנות עולמות ולהחריבם; כּי אינו שליט בכחו, כּי מה שהוא יוצר לא היה לפניו בעולם, היה נמנע המציאות, זהו מעשי־ידיו, משום שמעולם אין צל מהלך אחריו“.

„ואף־על־פּי־כן לא היה שמח בחלקו; גלוי וידוע היה לפניו, כּי אף אם יברא עולם בששת ימים — איש לא יאמין לו, משום שאין לו צל, שיבטיח לבריות, כּי אבני המרצפת ברחובות, אבני הדרכים, אבני השדה והמדבר, אפשר להן ליהפך במאמרי־פיו לכּכּרות־לחם!“

המלים אחוזות־להבות נרחפו מתוך גרונו של כּהנא, נפלו על מחו המסובל כּטיפי־אש, התפוצצו ותאים אין מספר נפתחו זה אחר זה, הכּו אותו בסנוורים — עמד רגע פעור־פה, לא ידע מה הוא סח ובקש מוצא. אלפי אורות נצנצו לעיניו, התעו אותו ומאחוריהם, כּמו בעד צעיף דק, בצבצה פה ושם תכלת עמוקה ונראתה אניה. באניה ישבו יהודים — התועים ללא אמונה והנדונים לירש גיהנם. בּדברים רכּים, בּמאכל ומשתה, נסו הכּמרים לפדותם מרדת שחת, למשוך להם חסד אלהים. החטאים, קשי־העורף, שסרבו להאמין, כּי הוא מת בעוון הדורות, נטבעו והכּשרים, אשר דבר ה׳ נפל עליהם כּרביבים על חלקה חרבה, דבקו בו באהבה רבּה, עד שנעשה להם נס — ולבותיהם ורגליהם היו שותתים דם. מרוב אהבה להקדושים, שיהיו מזומנים לחיי העולם הבא ולא יפּלו בידו של

האנטיכריסט, הושלכו זה אחר זה לתוך הים. מרוב אהבה... מרוב אהבה...

כל בני־החבורה נעצו עיניהם בכהנא, שהוסיף לעמוד, כשפיו פעור, עיניו שקועות בחוריהן כמדוכדך־נפש. עברו רגעים אחדים. הוא בא במבוכה, תהה, כיצד תקפה עליו אפיזורה אחת מגירוש ספרד, לא ראה בה ענין לדבריו שעמד בהם, רצה לשבת — ופתאום נתקלו עיניו בצלו של מרדכי על הקיר. ומיד הותרה הפקעת הסבוכה. הוא שאף רוח, נזכר במקום שפסק, נסתמך בשתי ידיו בדופן הכסא והוסיף בנחת:

„— — — ומדוכדך־נפש תעה ברחובות, ראה אותם הומים מאדם ונצטער צער גדול, שאיש אינו מרגיש בו.

נטפל לו בן־אדם, שהיה דומה אליו במראהו. הוא חזר לאחוריו, הסתכל רגע בפני הזר — ונזדעזע. הזר התמתח, הגביה ועלה על הכותל.

— מה לך?

הזר התכווץ, התנמך, הניע בראשו, בידיו, ברגליו, היה דומה באותה שעה ככלב הנזוף לפני בעליו — וחייך מתוך הכנעה:

— כלום אינך מכיר אותי?

— לא!

— הרי צלך אני!

— מי אתה?

הצל הזדקף, ארך וירד מעל הכותל. הוא שף סביבו, כאילו רצה להדחק בין רגליו וחייך מתוך הכנעה יתרה:

— רואה אני אותך תועה ברחובות, מצטער שאיש אינו יודע אותך, גר אתה במרתף ואשתך ובניך גוועים ברעב... האין זאת? מפני מה אתה רועד?... כלום באמת אינך מכיר אותי?

קולו של כהנא עמם, חור; הוא חש, כי יצא מחוץ לשורה.

לא לזה נתכוון, לא לזה... מתחלה, כשנסתבך, היה לו לשבת... דברים כאלה אין אדם יונק מתוך אצבעו... כל אחד יכול לספר כך... וכל מה שהוסיף לדבר נראה לו, שהמלים מושחלות כמתוך זפת, כי עליו להפסיק מדבריו, אולם היה כל־כך חלש, חדל־אונים עד שלא עצר כח גם להפסיק — והוסיף:

„— — — רצונך, מסור עצמך לידי לרגע והמרתף שלך יהפך מיד לארמון, היפות בנשים תשמחנה לענג את נפשך, הכל יפנו לך דרך, ואחד ילחש לחברו: הנה הוא הולך. נו, מפני מה אתה שותק?

הוא עמד מופה־סנוורים וכשהגיע בראשו: הן, מיד הרכינו לפניו ראשיהם המוני־הרחובות וקראו: יחי הגאון! יחי...!

וכשעיפה נפשו לרוב טובה, כשהיו האנשים מסביב עליו למשא, תקפו עליו געגועים ליחוד, להתבודדות. הוא רצה לשחק שוב בכוכבים, להטיחם זה בזה, לכבותם למאות, להדליקם שוב, לחוש. כי בכחו ליצור יש מאין — בדק ומצא, כי כנפיו קצוצות, אינן מתרוממות, כי רב הוא המחיר, שנתן בלחם ובאשה — וצער גדול תקף אותו.

מתוך צער התבודד לעצמו ולא ראה פני איש. ברם הצל לא זז ממנו. ולכל מקום שנתיחד, להתעמק במחשבותיו — נזדקר הצל כנגדו ועכב בידו. בדמעות התחנן לפניו:

— מה לך ולי? זר אתה לי, את לשונך איני שומע, הנח לי!

— אי־לך, בן־אדם — התמתח הצל על־גבי הכותל — לוא התבוננת רגע וידעת, כי לשוא הן צעקותיך ודמעותיך. בידך היה להפוך את האבנים ללחם, האם הפכת אותן? לא. הלא ערוג ערגה נפשך אלי, ידעה לך, כי האנשים, אשר הם עתה עליך למשא, אינם יודעים אותך — ומה לך כי נזעקת? גם אם אשים אותך בבית־הבור, גם אם המת אמיתך, לא יהיה פוצה פה ומצפצף ואיש

לא יאמין בר! הלא התמכרת לי, החלפנו בינינו, ואני בלמתי את כחך ליצור יש מאין — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

מאחורי החלון נשמעו קולות בני־אדם, שעטות פרסות סוסים — ומרדכי עמד על פטירתם של האורחים. הוא הוציא מכיסו את פסת־הניר הקמוטה, ראה, כי מכתב בידו, ידע, כי אסור לקרוא בו, כי אין זה מן הנמוס ובלע מתוך רטט מלה אחר מלה. הוא לא תפס את הכתוב במכתב, קרא מלים בודדות, בטויים, חש, כי דבר־מה מבריק במחו ורעד בכל גופו, כאילו באו לגזול מידו את היקר לו בעולם. הוא קפל שוב את המכתב, עמד רגע, כשראשו כבוש בין ידיו, כאילו קרה אותו אסון — ולאט־לאט שבה נפשו למנוחתה. הוא עקר את רגליו לצאת. נתקל בפיליציה.

— זו אבדתה — הגיש לה מרדכי את המכתב המקופל.

— מה? — פתחה את המכתב ופניה חורו — הוא קרא אותו?

— הן.

רגע הסתכלו זה בפני זה ויחד כבשו עיניהם בקרקע.

— הרי לא יגלה סוד. האין זאת?

— רצונה בכך?

— הן.

— שפיר.

היא הגישה לשפתיו את ידה הזעירה והרכה:

— ליל־מנוחה!

הוא נשק את ידה, בפעם הראשונה בחייו חש, כי שפתיו בוערות. הוא נכנס לחדרו ולבוש בגדיו התנפל על מטתו.

ז.

שָׂכָר וְעוֹנֶשׁ

מ ז רב שכב מרדכי על מטתו, ראשו כבוש בכר וכולו נבוך ונדהם. וכאדם שבאה עליו שואת־פתאום והיא מדהימה אותו עד כדי קהות־הרגש ושויון־הנפש — מצב־רוח מעין זה תקף את מרדכי ודכדך את נפשו.

הוא הרגיש, כי עול גדול נעשה לעיניו, לא הוברר לו למי נעשה העול, התמרמר על עצמו, על קשה־העורף היושב בתוכו ולוחש לו בלי־הרף, כי חובתו לגלות הכל לר' יוס'ל. ובכל פעם שהתגבר על עצמו, כבש את רצונו ומובטח היה לו, כי יעמוד בדבורו. באותה שעה ראה לפניו את פיליציה, כשהיא שוכבת בזרועותיו של קומאַ־רובסקי, שכח את הכל, לא משל ברוחו, מוכן היה לפרוץ את כל הגדרים — וכל תוכו שוע בקרבו.

וכששככה חמתו תקפה אותו לאות, שכב אין־אונים, חש חלל ריק סביב הלב, כאילו מי שהוא עקר משם את דירתו ולא השאיר אחריו אלא רוח — ונזכר, כי מצב־רוח כזה תקף אותו אז, כשהתנפלו עליו אבא והחוכר, גזלו ממנו את רחל ואותו השאירו יחידי באישון־לילה ביער.

הוא התכווץ, פרכס וכרסם בשניו את תיק־הכר.

וקשה־העורף שבמעמקי־נשמתו התגרה בו, כי לא טוב הוא מקומארובסקי, כי באמת אינו מקנא לשטראל, אין זו אלא אמתלה.

הונאה עצמית — לא לחנם מפרנסים את האדם מדור לדור ברגש־היושר ושלא מדעתו הריהו מחפה בו על עצמו, אף בשעה שהוא עושה מעשה־עול.

הוא רעד כולו, חש את הדם בעורקיו, כשהוא דולק, צורב. מאוויים מסוגפים פרפרו בקרבו, התרוצצו ונבחו ככלבים שוטים.

הוא ראה את עצמו אמיץ־כח לשבר ולמגר את כל מי שיעמוד כנגדו בדרכו. הוא לא יקבל מרות, לא ישים צוארו בעול, אין הדבר תלוי אלא ברצונו, אין לו אלא לפשוט יד — וכל תאותו בידו.

האש העצורה בתוכו צפה ועלתה, הגיעה אל הגרון, התפרצה לתוך המח והמאוויים נמסו, השתפכו מתוך כובד בכל אברי־הגוף ואין־אונים היה מוטל על מטתו.

מרדכי לא עצר כח לשכב עוד, קפץ מעל המטה, פתח את החלון והוציא מתוכו את ראשו הקודח. צנת־חשון טחובה לפפה אותה. היו דמדומי־שחר. פה ושם בצבצו קרעי־אור מתוך החשכה וכשהשהה את מבטו הבחין, כי החשכה מתקפלת, מפנה מקום לרצועות־אור אפורות, נעלמת ובשפולי־הרקיע האחוזים להבות יוצאת מקליפתה תכלת עמוקה. רגבי־אור נראים פה ושם, מתפזרים מתוך רטט, עוטפים את היקום וכל מי שזוכה באור עומד תפוס־הרהורים, סופג לתוכו את התכלת, משתפך ורואה את עצמו שותף לחדוש מעשה־בראשית.

נשמע קול פסיעות. בקפיצה אחת יצא מרדכי דרך החלון, זקף את אזניו, אגרף את ידיו והסתכל לצדדים. היתה דומיה. תרנגול קרא וזעזע את הדומיה. אחריו ענה שני, שלישי, כאילו נדברו יחד.

טל־העשבים חדר לתוך רגליו היחפות וקפוא־קור קפץ שוב דרך החלון לתוך החדר. הוא היה חטוף־שנה, התכרבל בשמיכתו. החום לפף אותו עד כדי חניקה, נתערטל וכל גופו בער באש.

— ומי זה חייב להכנים את ראשו? ישתו בעציצם! הוא מה טיבו? היא חוטאת? הרי יש שכר ועונש!

בת־צחוק עברה על שפתיו.

עוד אתמול ספר עמו ר׳ יוס׳ל בענין בחירה ושכר ועונש והוכיח לו, כי שכר ועונש הוא בעולם הזה. העובר עברה נפרעים ממנו בחייו. וכל־כך ברי לו הדבר והוא תמה על הרמב״ם האומר, כי אלה הם „ענינים אשר אין בטבע האנושי שישיגם בשום פנים...“

ומי יודע? אפשר, כי בשעה זו, כשהוא, מרדכי, שוכב נדוד־שנה, סלוד־נפש להעול הנעשה, חוקר במופלא, בשכר ועונש — באותה שעה מתעלס קומארובסקי אתה באהבים?

היכן ענשו שלזה?

קומארובסקי יפטר הימנה בבוקר רצוץ־כח ונדוד־שנה? חוליותיו תהיינה פוקקות ועצמותיו מפורקות?

אפשר.

ומפני מה הוא, מרדכי, נענש? הרי יסוריו גדולים משל הפולני!

בעוון הרהורים רעים?

— ובעוונותיו של מי נענש לייזר החייט, שתפר לו קפוטה ליום־טוב?

לייזר קבל והתאונן, כי אין היום מספיק לו למלאכתו, אנוס הוא לעבוד גם בלילות, כל אחד מן הלקוחות רוצה, כי בגדו יהיה מוכן לחג. הוא לא עצר כח לעמוד על רגליו, חש בכל אבריו, כאילו עמד כל גופו להתפרק ולהעשות גל של עצמות...

בעוונותיו של מי נענש?

בעוונותיו של מי?

הוא נבעת מפני מחשבותיו, ראה, כי כאן נתק החוט. הוא

שכב פקוח־עינים, הציץ לתוך תהום־החשכה, שהשתרעה לפניו ורצון תקף אותו, לפסוח על התהום, אף אם יתחייב בנפשו.

כל מהותו כרעה לפני ר' מנדלי, הוא עמד על גודל־צערו, תמה: מאין לו הכח הרב להלחם תמיד עם נפשו? וכשבא לבין הבריות, עצמו את עיניהם, לא יכלו לעמוד באורו, התרעמו שגזל מהם את החשכה ודעתם לא נתקררה עד שחבשו אותו ואת אורו בבית־האסורים.

היכן שכרו של ר' מנדלי?

אורות חבויים נצתו וכבו בקרבו, הוא ראה את כל גופו אסור ברצועות וכמטורף החל לקרען בצפרניו, בשניו. הבנין, שנמסר לו מדור לדור, החל להתמוטט, להתערער, האש שבתיכו לפתה את החרבות והן נמסו כקש והוא הרגיש, כי הוא מנער מעליו את הכל. נעשה בן־חורין, נעשה אחר.

וכשתתלקח האש בקרבו, תתלקח עד שלא יהיה זכר לחרבות — מה יהיה אז?

הא?

הקומארובסקים שוב לא...

א

סְפֵקוֹת

מ ח ר. כשנעור מרדכי משנתו, נצנצה מחשבה במחו, כי אין טוב לו מאשר לצאת את פולין. דרכו לא היתה נכונה לפניו. לא שאל: הכסף מאין ימצא לו? ורק רצון אחד מלא את נפשו — להחלץ מתוך סביבתו. המחשבה הלכה וגמלה במחו מיום ליום ובית המחותן נעשה צר לו. וכשנפגש עם המחותן, שמע את דבריו, ראה את עיניו המפיקות חכמה, בא מרדכי במבוכה, הרהר למקוטעים, כי אשתו בוגדת בו, כי בגדיו תלויים כשקים על גוו הכחוש והבלה מזוקן, כי עתיד הוא בכל רגע להעשות גל של עצמות וכל חכמתו לא תעוז לו וגם הוא, מרדכי, חוטא בהרהור־הלב — והחל להתחמק מן המחותן. פיליציה קרבה אותו בימין, היתה לאפוטרופסתו, אף בשעה שהיו אורחים בבית — והפרחת החסיד פניו לא הלבינו שוב, לא הסמיקו עוד. כשהגישה לו פיליציה את ידה הצחורה, ארוכת־האצבעות. הוא נשק את ידה ועל כל נשיקה תקף אותו רצון להתנפל עליה, לשבר את גופה הגמיש, אם לאו — יקדמנו אחר.

הוא הוקיר רגליו מביתו, נטפל לעליזי־החיים מבין החסידים, לר' יונתן אייבשיץ, התהולל בחבורתם, פרץ את כל הגדרים, שבר וזרק כל מה שהיה לו למכשול בדרכו והשביע את גוו הרעב. אולם שכרונו לא ארך. פגישותיו התכופות עם כהנא, החיים הסוערים

ביותר, פכחו אותו. בימים מועטים אלה כחש גופו. גדלה קומתו. פניו הרהים שופו ומתוך עיניו האפורות, החולמות, הציץ צער חרישי, משך אליו ונחרת בזכרונו של כל הנפגש עמו.

מתוך שויון־נפש שף מרדכי ב„חצר“, לא שמע את „תורתו“ של ר' איטשה, היה יוצא ונכנס בבית ר' מנדלי, בבית ר' דוד'ל, יושב בין „יחידי סגולה“ בשעה שדניאל היה דורש ב„רזי דאהבה“, בענין „מטרוניתא בזעיר אנפין“ וחייך, שהמטות בבית דניאל נתונות בין צפון לדרום, שלא לדחוק את רגלי השכינה... היה משחק עם רבקה'לה באשקוקה, מרגיש ברטט־גופה, ברעננות הפורחת בלחייה. והיא מדברת בר' מנדלי הסב מתוך כל־כך כבוד וחבה. מאמינה באמונה שלמה, כי חייב אדם לתקן בעולם, כי החיים אינם דבר קל, אינם מקרה. הריבה הצעירה, בת שש־עשרה, הפשוטה, חכתה מתוך שמחה וצניעות לאותה שעה, שבה תוכל למסור את חייה, את נפשה — ובלבד להמשיך את החוט, לקיים את הגזע. דבר זה מצא חן בעיני מרדכי. מובטח היה לו, כי אשריו וטוב לו אם ישא את רבקה'לה, כי הריבה הצנועה אוהבת אותו, כי פ ל ו נ י ת, בעלת האצבעות הצחורות והמארכות אינה יכולה לאהוב, כי — — — ויום־יום היה נפגש עם רבקה'לה, מפשפש ומוצא בה דמיונות לפיליציה. באותו פרק בא קומארובסקי לקוצק לשהות ימים אחדים. מרדכי עמד על טעותו, כי אינו אוהב את רבקה'לה, כי הוא מטעה את עצמו, ירא הוא את הריקניות שבנשמתו, רוצה למלא את החלל, מתגעגע וחייו אינם חיים בלי פיליציה. הוא בא לידי מסקנה, כי רבקה'לה אינה אלא נוצת־מוך, שבאה לנתק את חוט־חלומו, להעירו משנתו. ונוצה, אף הקלה שבקלות, המנעמת רוך, מכיוון שהיא מעירה את האדם, היא מוציאה אותו מעולמו, מנתקת את כל החוטים ומעבירה אותו לעולם אחר, זר וחדש. מרדכי ראה את עצמו חדל־אונים לחזור ולהתחיל שוב, השיר את הנוצה

בהבל־פיו ולא בא עוד אל ה„חצר". הוא ארב לקומארובסקי ולפיליציה, עשה אזניו כאפרכסות לדבריהם והטיח ראשו בכותל. מתוך צער התיחד בחדרו, עמד שעות רצופות והציץ מן החלון, הסתכל בשלג הנופל סדינים־סדינים, לא הרגיש בהמס קרעי־הקיץ המתגוללים בחביוני־נשמתו, נמסים בתוך השלג המפשיר. דעתו היתה נוחה, שאיש אינו מעיר אותו והוסיף לטוות, לטוות את חוט־חלומו...

כשנסע קומארובסקי התרונן מרדכי, תמה על עצמו, שנלחם בקורי־עכביש והשתתף בצערה של רבקה'לה. שמונה ימים לא דרכה רגלו ב„חצר", נתבייש לראות פני איש והתרעם על עצמו, שאבד הכל בידים. לא פעם הגיע לאזניו משק־כנפים, דפיקת־לב... לא היה לו אלא לקפוץ את היד... את כל אשר לו היה נותן ובלבד שיהיה עכשיו בקרבתה.

בחצר נודע למרדכי, כי בימים האחרונים נתרופפה בריאותו של הרבי, עתים תוקפת עליו החולשה והוא אינו יורד מעל מטתי וזה ימים אחדים, שבני־החצר שרויים בפחד. שוב לא שמו עליו משמר וניתנה רשות לכל אחד להכנס אצלו.

ר' איטשה שמח לקראת מרדכי:

— היכן היית? רבקה'לה שאלה אותי פעמים אחדות לשלומך, אם אינך חולה, חלילה. גם הרבי שאל בך... כבר חשבתי לשלוח איש לראות את שלומך...

מרדכי לא ענה, הלך אחרי ר' איטשה וכשנכנס לפרוזדור ביתו של הרבי תמה, שאין בלבו אותו הפחד מאז.

הרבי קבל אותו בסבר פנים שוחקות:

— והמחותן שלך עדיין הוא עוסק ב„מורה נבוכים", הא? קשה לשמוע הוא המחותן שלך! נו, ואותך כבר הדריך? כלומר, המחותן שלך... ואיטשה אינו מוחה, אינו חש כלל, שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו אבד עולם מלא!

מרדכי לא ירד לסוף דעתו של הרבי, אם דבריו הם כהויתם. או נאמרו מתוך לגלוג כלפי ר' איטשה. הסתכל בפניו כתומי־השעוה, שנראו בקושי מתוך סבך־השערות והתמזגו עם שער הראש והפאות.

ר' איטשה יצא אל הפרוזדור, ששם ישב ר' פייבוש המשמש וכתב פתקות. מרדכי עמד נבוך לפני שולחנו של הרבי ועיניו כבושות בקרקע.

— הוה מודה על האמת — התקין הרבי עצמו על־גבי הכסא העשוי עץ לבן, מהוקצע — כלום אין בדעתך להיות גולה למקום חכמה, כלומר לחוץ־לארץ?... אדם כהמחותן שלך הרי חובתו הראשונה להציל נפש מישראל, ללמדה חכמת־הגוים! ולכשתצא מבית־מדרשם, הא? מה יהיה אז? כלום לא תשב כמוני ותחכה למות, תשאל במופלא: אם יש עונש לעולם הבא, הא, מה דעתך? — נאנח הרבי, השקיע ידו בתוך שערות־זקנו ודבר כמו לעצמו — אלמלי היה ברי הדבר, כי יש עונש לעולם הבא, אלמלי היה ברי...

מרדכי בא במבוכה, נזהר שלא להיות נתקל במבטו של הרבי ודעתו לא היתה נוחה עליו, שהרבי מספר עמו כעם דומה לו. הוא הציץ מן החלון, הסתכל בשדות המושלגים, המשתרעים לאורך ה„וויפרז" עד היער, בעורבים וקופי־ראש היורדים מעל האילנות, מנתרים על־פני השלג, חורתים בו עקבות־רגליהם, פותחים מתוך אכזריות את מקוריהם החדים, צורחים — נתכווץ בו לבו, נזכר בשכר ועונש ותהה: הדין עם מי?

אלפים ורבבות מישראל מאמינים באמונה שלמה, כי שערי גן־עדן פתוחים לר' מנדלי; מובטח להם, כי כל הפמליה של מעלה מוכנת ומזומנת לצאת לקראת נשמתו והוא, מרדכי, רואה לפניו בן־אדם רצוץ־גו, המתאבק עם המות, אלא ששוב אין בו כח להתאבק והריהו מוכן למסור עצמו לידו של מלאך־המות. ברם דבר סטן הוא מבקש, דבר קטן מאד...

כלום יש עונש לעולם הבא?

הדין עם מי?

עם מי?

בפתח עמד יהודי גוץ וצנום, בעל עינים מלופלפות, חוטם צר ואדום בחודו, בידו האחת אחז פתקה ובשניה צבט את השערות הקלושות המפוזרות על סנטרו ורעד בכל גופו.

— מה בקשתך? — שאל אותו הרבי.

הלה הושיט את הפתקה, פסע לאחוריו ועמד בפתח. הרבי לא פתח את הפתקה ושאל אותו שוב?

— מה בקשתך?

— רבי — החוה הלה קידה, רצה לגשת ועמד במקומו — רבי... שוב איני יכול...

— מה אינך יכול?

— שוחט אני, שוחט־כפר, רבי... שוחט אני בכפרים וכשאני מוציא טרפה מתחת ידי, מרים הכפרי עלי יד... אתמול שחטתי שורו של משה איש סטאביסק החוכר, בכפר הסמוך לקוצק, נתנבל השור, הכה אותי החוכר וחבל בי, עד שאיני יכול לעמוד על רגלי.

השוחט נשתתק, פער את פיו, מצמץ בעיניו האדמדמות, הזולגות, כבש את ראשו בין כתפיו — ומחשבה נצנצה במחו של מרדכי, כי כך היה מראהו של השוחט בשעה שהחוכר הכה אותו.

— ואני, מה אעשה לך? — שאל הרבי.

— חותני — פתח השוחט מתוך גמגום — הוא שוחט בלוקוב, זקן מופלג, משתמש לשחיטתו במשקפים, עיניו קמו מזוקן, שחיטתו פסולה, ברם טפלים תלויים בו...

— ובכן, מה רצונך? — נכנס הרבי לתוך דבריו — רצונך, שאעביר אותו ואושיבך במקומו, הא? חותנך, אתה אומר, הוא סומא, ברם טפלים תלויים בו... כך, כך...

הרבי הניע את ראשו, הציץ מן החלון וראה, כי השפחה יצאה מביתו של דוד׳ל וערתה עביט־שופכים לתוך השלג. נתכנסו עורבים, חטטו בשלג וקרעו במקוריהם החדים דקי־תרנגולת. הם השיקו כנפיהם, נקרו במקוריהם, חרדו אותם בשלג וכל האויר נתמלא קולות מזעזעים.

— גש הנה — רמז הרבי כלפי השוחט — רואה אתה את העורבים השחורים, שכל אחד מהפך בחלקו של חברו ומתנפל עליו לנקר את עיניו? הרואה אתה?

— רואה אני.

— יודע אתה מי הם?

אחוז־פחד נרתע השוחט לאחוריו ולא ענה.

— אלה הן נשמות מגולגלות של שוחטים, שומע אתה, נשמות מגולגלות...

השוחט התחמק כל עוד נפשו בו. הרבי ישב כבוש־ראש ורטן לתוך זקנו:

— סומא הוא? ראוי להעבירו? לא אנכי, לא אנכי...

בפתח עמדה אשה ונער בצדה.

— מה בקשתך?

— רבי הקדוש — השתחותה האשה אפים ארצה, נזדקפה וחציגה נער חור־פנים, לבוש בגדי־לבן — לבדו נשאר לי משמונה בנים, בן טפוחי ואוני, ועתה גם הוא הולך ומתגונן כאחיו, יבדל מהם לחיים, ואני, אשה חוטאת, שאינה כדאית לעבור על מפתן ביתו של הרבי הקדוש, הבאתיו אל הרבי להתברך מברכות פיו...

— מה להם ולי? — הפנה הרבי את ראשו כלפי החלון — עוד מעט ויעשוני אלוה! איני מברך! איני יודע לברך! אי־אפשר להוציא מלבם! חמורים!

— רבי הקדוש — געתה האשה בבכיה — רבי׳שי, אל ידחת

אותי! יצוה עלי — ואחלק את כל רכושי... אחלק לצדקה... ובלבד...

מן החדר הסמוך נכנס ר' איטשה חור־פנים, החל לדבר על לב האשה, בּרך את הנער החולה, ולאט ובחשאי הוציא אותם מן החדר ונחמם בנחת:

— מן השמים ירחמו! רצונה לעשות צדקה? שפיר! שפיר! גדול כחה של צדקה!

הרבּי היה שרוי בכעס, ישב ולא פנה אל העומד בפתח. יהודי בא בשנים, מגושם, נעול נעלים לבנות מעור אחד, הציץ בו מתוך שויון־נפש, כאילו לא היה הלה בחדר ולסוף קרא ברוגז:

— מה שוב?

הלה פסע פסיעות אחדות, העמיד פנים תמימים ועיני־ילד כחולות, דבר בנחת, בזהירות, כאילו קשה עליו כל דבור, איני שגור בפיו ושנן אותו זמן רב.

— זה לי שני שבועות בדרך, רבי הקדוש.

— מאין באת?

— מטשכאנובה, רבי הקדוש.

— הרי יש לך שם רבי! כלום תש כחו של ר' אברהמ'ל?

— ר' אברהמ'ל, יאריך ימים, אסר.

— ורצונך, שאנכי אתיר?

הלה לא ענה וכחייב כבש את עיניו בקרקע.

— נו, נשמע.

— זה שלשים שנה אני מספק מים לכל טשכאנובה.

— שואב־מים אתה?

— הן, רבי הקדוש. עכשיו נזדמן לי זווג...

— אלמן אתה?

— עדיין רוק אנכי, רבי הקדוש! ברם הקהל מעכב עלי לישא אשה, בא בטענה — „לא יבוא ממזר בקהל ה'".

— ואת אבותיך ידעת?

— לא ידעתי, רבי הקדוש.

— ונזדמן לך זווג?

— הן, רבי הקדוש... אלמנה ושתי מאות זהובים...

— הא, מה דעתך? — פנה הרבי אל ר' איטשה, שעמד והקשיב — אדם מישראל חייב לישא אשה!

— אולם נוח לו — נענה ר' איטשה — לילך לעיר אחרת, למקום שאין מכירים אותו, שלא לתת פתחון־פה לבריות.

— לך לביתך ושא אשה! — פנה הרבי כמעט בקול לשואב־המים — אמור לר' אברהמ'ל מטשכאנובה, כי אני, מגדיל מקוצק, הודיתי להיתר!

כשיצא שואב־המים השמיט ר' איטשה את קצות זקנו השחור מבין שפתיו ופתח:

— „ושבתי אני ואראה את העשוקים" — דניאל חייטא פתר האי קרא בממזרים. „והנה דמעת העשוקים" — אבותם של אלה עוברי עבירה ועלובים הללו מה אכפת להם? אביו של זה בא על הערוה והולידו — זה מה חטא? „ומיד עושקיהם כח" — מיד סנהדרי גדולה של ישראל שבאה עליהם מכחה של תורה ומרחקתם. „ואין להם מנחם" — אמר הקדוש־ברוך־הוא: עלי לנחמם. לפי שבעולם הזה הם פסולים, אבל לעתיד לבוא אמר זכריה: „והנה מנורת זהב כלה".

— היכן מצאת „תורה" זו? — זקף הרבי את ידו כלפי אזנו.

— במדרש.

— מה לי מדרש? — העוה הרבי את פניו מתוך בטול — על כל דבר יש פסוק מן המוכן. „דריציפט"!... כיצד אפשר לו לאדם

לסמוך על עצמו ? שלא לטעום טעם ספק ? לי נראים דברי שמאי ! ואלמלי היה בא אלי גר להתגייר, על־מנת שאלמדו כל התורה על רגל אחת, הייתי גם אני דוחפו בשתי ידי ! מעולם לא היה עולה על דעתי, כי „ואהבת לרעך כמוך“ — זוהי כל התורה כולה ! לא ממנה ולא מקצתה ! אפשר — תפס הרבי בזקנו — „ואהבת לרעך כמוך“ — זוהי המדרגה העליונה, בחינת „שבת־שבתון“, שרק יחידי־סגולה זוכים לה, ברם בשר ודם, שאין לו מנוחה בעולם הזה, שמת בכל יום, בכל שעה, מה לו... — הרבי הפסיק פתאום, ישב אין־אונים והניע בידו — דברים לבטלה ! אלמלי היתה „ואהבת לרעך כמוך“ כל התורה כולה — לא היה משתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט ! וכל כך למה ? משום שהאדם מטבע ברייתו אינו אוהב לרעו ! גדולה מזו, אף הפחותה ממדת האהבה, מדת הרחמים, אין בלבו ! אין אדם מעורר רחמים בלבנו עד שיהיה פסח, או גדם, או מזה־רעב ! והרי שרויים בינינו אלפים ורבבות, שלמים בגופם — ואת יסוריהם אין לשער, גדולים לאין־ערך מיסוריהם של הנדמים. בני־אדם עורגים לרחמים, עורגים עד כלות־הנפש, גוועים ממש לעינינו — ואנחנו עוברים עליהם שלוי־רוח ושבעי־רצון ! וכלום אפשר לדבר על „ואהבת לרעך כמוך“ ? תיתי לנו, אני אומר לך, שבנשמתו של כל אחד מאתנו יש ניצוץ של שמאי !

— אם כן, מפני מה הוא, רבי, מקיל כל־כך ? — שאל ר' איטשה.

— אין מביאים ראיה ממני ! אני והקדוש־ברוך־הוא...

ר' איטשה רמז כלפי מרדכי, שעמד כשפיו פעור. הצער מתלקח בעיניו וכולו מוכן ומזומן להשתטח לפני ר' מנדלי — הרגיש פתאום, כי הוא מפריע ועקר את רגליו לצאת.

בפתח נתקל בבן־אדם בא בשנים, בעל זקן מגודל, לבוש אדרת־

כבשים לבנה, מחשוף העור, כדרך האכרים. הלה נער את השלג מעל מגפיו ושאל את מרדכי מתוך אימה:

— היכן הוא הרבי הקדוש, יאריך ימים?

מרדכי הראה לו.

הלה נגש אל הרבי, הסיר את כומתת־השער מעל ראשו ובו ברגע השתחוה אפים ארצה והחל לנשק את כנפי קפוטת־המשי הלבנה של הרבי.

להרבי נדמה הלה כגוי והחל לקרוא להשמש, שידע לדבר פולנית. בינתים נזדקף הלה, אחז את כומתתו ביד וקפץ וקרא:

— רבי הקדוש!

— יהודי? — זקף הרבי את ריסי־עיניו הארוכים וחייך — עוד מעט ויעשוני כומר! מפני מה אתה עומד בגלוי־ראש?

הלה נתבלבל, חבש את כומתתו ומצמץ בעיניו.

— חזקה, יהודי כפרי — המליץ עליו ר' איטשה — שרוי בין גוים. אינו רואה פני יהודי מראש־השנה לראש־השנה...

— ודן קל־וחומר בעצמו — חייך הרבי — ומה לפני האציל עומדים בגלוי־ראש, לפני — על־אחת־כמה־וכמה...

מרדכי יצא, עמד ב„חצר" ואי־אפשר היה לו להכריע בין ר' מנדלי ובין ר' איטשה. הוא ראה את העורבים השטוחים על־פני השלג, כסדין שחור משולש־קצוות, נזכר בשוחט, כחוש־הגו ואדום־החוטם ואי־אפשר היה לו להסכים, כי עורבים, נשמות מקוללות, לפי אמונתם של האכרים, הם גלגולי־נשמותיהם של שוחטים.

כלום זהו ברוח של ישראל?

שוחט בישראל הוא בעל־צורה, בר־אורין, אדם שאינו נוגע בזבוב; מבטי־עיניו רכים, פסיעותיו חשאיות וכשהוא שוחט, הריהו עושה מעשהו מתוך יראה, נגש בחשאי, מעשה־כהן, מברך.

מעביר את הסכין המבהיק — וכי־כי־כי: חסל סדור שחיטת־מצוה!

מרדכי נזדעזע, הכיר הכרה שלא מדעת, כי הדין עם ר' מנדלי ועצבת תקפה עליו מרגע לרגע. הוא לא ידע בשלמה העצב, הרגיש, כי צריך הוא לעשות מעשה, התקין עצמו לכך מאז הבוקר ונצטער, שאינו יכול להזכר.

הוא שף מסביב לבית, נכנס אל הגן, לא הרגיש בשקיעת החמה, תעה בחשכה, כשטובעות רגליו בשלג, הקשיב לשריקתן — ופתאום ראה את עצמו, כאילו הוא עומד זה שנים יחידי על נהר־קרח. הקרח מתפוצץ, מרעים והוא נופל, נתפס בידיו, ברגליו, נמס הכל והוא נופל שוב, קם ונופל. הוא נפחד לקולו, נסתכל לצדדים, ראה באחד החלונות של בית דוד'ל קלסתר־פנים וקורת־רוח הבאה מתוך ישיבה בחדר אור וחם לפפה אותו. איזה תא נפתח במחו, נזכר, כי לא בא אלא לראות את רבקה'לה — ודעתו נחה עליו.

ח.

עֵינַיִם כְּבוּשׁוֹת

ב י ת ו של ר' דוד'ל היתה עדיין שרויה חשכה. רק על שמשותיו של אחד החלונות הבהבו אורים — זהרורי שלהבת, שהתפרצה מתוך תנור־רעפים מימות פולין העתיקה. מול התנור, על ספה רכה, שכבה דושקה, אשתו של ר' דניאל איבשיץ, לבושה „גאברילה" של קטיפת־ארגמן, ששבלה נשתרבב ונפל קפולים־קפולים על־גבי הרצפה. מתוך רשלנות, כחתול, נתמתחה בכל גופה לזוהר האודם, נתהדקה לרבקה'לה, שישבה על ידה עטופה מטפחת־חורף ותקופת־געגועים הסתכלה באש. הכתלים העבים, השטיחים הכבדים, העמוקים, על־גבי הרצפה, ספגו לתוכם את לחישת־האש וקול האדם נשתנה, נשמע כאוב מארץ.

דושקה הסירה את שביסה ושפעת תלתלים עבים, עשויים במספרים, נתפזרה על ראשה ומתחו עליה חוט של חן־נער. שערותיה הבהיקו משחור, עד שנראה עליהם כעין האפר, כמראה אבקת־כסף.

היא התהדקה לרבקה'לה, חבקה אותה, כבשה את חצי־פניה בחיקה ולא הפסיקה מדבורה:

„— — — מה טוב ומה נעים, כשאת סורקת את שערות ראשי... לאט, לאט, כך... יודעת את? סרקי באצבעותיך..."

היא תפסה את אצבעותיה של רבקה'לה, העבירה אותן על

ראשה, על חלקת־צווארה ועל כל מגע ומגע עצמה את עיניה, נזדעזעה כמתוך מכות־אש.

— קר לך? — שאלה דושקה.

— קר לי כל־כך!

— חבקיני ואחמם אותך! אצבעותיך קרות־קרח... א, הן מצננות... יודעת את, רבקה׳לה? מה טוב ומה נעים, כשאנו מתיחדות, אנו לבדנו, לבדנו... נסגור את הדלתים, נגיף את התריסים, נסיק את כל התנורים, נשב בחשכה ואת, עטרת־ראשי, תסרקי את שערותי... לאט, לאט... שוב לא אגזור אותן, דניאל אומר, כי אגדל אותן...

— מי, דניאל? — שאלה רבקה׳לה מתוך תמהון.

— זוכרת את את שערותי בימי־בתולי? הן תגדלנה שוב ותהיינה ארוכות כשהיו, כך — פשטה את ידה המעורטלת עד פרק־רגלה — מה בעיניך השבים, שהביא לי דניאל?

— המרוקם רמונים?

— הן. הרמונים הם אדומים, אדומי־דם. כשאני חובש את השבים דומה, כי שערותי הופכות אדום. רוצה את, ששערותיך תהיינה אדומות? כמה רוצה אני, ששערותי תהיינה אדומות, אדומות־אש, כלשונות־האש האלה בתוך התנור. רואה את? דניאל אומר, כי שערות אדומות, אדומות וארוכות, היו יאות לי. כי, כי, כי!

— א, לפיכך את לובשת אדומים?

דושקה לא ענתה, ישבה, כנסה רגליה מתחת ל„גאברילה“, וזקפה את צווארה וטבולת זוהר אדום אמרה בלחש־סוד:

— אל תגלי לשום איש, רבקה׳לה, אפילו להסב...

— מה?

— כי הוא שרוי בינינו.

— מי ?

היא לא מהרה להשיב, גחנה אל האש והוסיפה בלחש :

— הוא ילבש פורפורה, פורפורה של אש...

— מה ילבש ?

היא קפצה וגחנה אל התנור המלובן. נראתה כמשליכה דבר לתוך האש ומלאה פיה צחוק מוזר :

— כי, כי, כי ! פורפורה של אש ילבש, כי, כי, כי !

— אל תצחקי כך — זזה רבקה׳לה מאחותה — הניחי לי, דושקה, ואדליק את הנר.

— לא עתה, רבקה׳שי, לא עתה... כל־כך אוהבת אני את החשכה, ולוּאי ולא היה מאיר היום לעולם. ואת לא ? היום הוא לי לענוי־נפש ! גברים יוצאים ונכנסים ואני שונאת כל־כך גברים יפים, אמיצים ! רבקה׳לה, כמה אני אוהבת תינוקות ! אוהבת אני תינוקות ובעלי־מומים. כשאני רואה בעלי־מום איני יכולה לעבור מעליהם... פניהם המעווים והקודרים מניחים את דעתי... באותו רגע אני שוכחת, כי אשתו של ר׳ דניאל אנכי, נכדתו של ר׳ מנדלי... רצון עז תוקף אותי, לשבת עמהם בתוך הביב, ללבוש סחבות, לפשוט יד, לשאוף את ריחם ולשיר עמהם. ואני אוהבת כל־כך לשיר את שיריהם — ודוקא משום שאמא אוסרת.

היא נתכווצה פתאום, עצמה עיניה למחצה, העבירה יד אחת על־גבי השניה, כקשת על־גבי כנור ופתחה בנגון קורע־לב :

“— — O Jezu mój, o Jezu mój,
Gdy będę w ciężkościach
Sam przy mnie stój — —”

רבקה׳לה האפילה בידה על פיה של דושקה, לא נתנה לגמור את השיר, נזדקפה דושקה ומתוך כעס גפפה את אחותה :

— ובביתנו כל היום נכנסים ויוצאים גברים... ברר ! מה את

רועדת? קר לך? האתבקר? האהדקר אלי? רבקה'שי, אלמלי היית בעלת־מום, שתוקת־אברים! הרי הייתי אוהבת אותך! לא הייתי זזה ממטתך ואת היית קוסמת לי. כל־כך חם לי! רבקה'שי, לטפיני, אצבעותיך קרות... עכשיו טוב לי, כל־כך טוב. א־א, כל־כך...

נפשה של רבקה'לה היתה סולדת בלטופי אחותה, מחה לא תפס: כיצד אפשר לאהוב בעלי־מומים, חפצה לשאול אותה, אם היא שונאת גם את מרדכי, נמלכה מיד, החלה להשתמט מזרועותיה והתחננה לפניה:

— הניחי לי, דושקה, ואדליק את הנר.

— אין צורך, רבקה'שי, נשב בחשכה. בחשכה אפשר לך להעלות את כל מי שאת רוצה. רצוני — ואבא עומד לפני והריהו שוהה היום עם אמא בלוקוב. מה דעתך, השידוך הזה יש בו ממש? כשתנשאי אשאר לבדי — ישבה דושקה רגע עלובת־נפש ומיד קפצה — בואי ואקסם לך, אעלה לך את הבחור המדובר, בואי!

— כלכי, זהו מעשה־כשפים!

— אם היה זה מעשה־כשפים, לא היה דניאל עושה! אתמול העלה את אבי־אבי־אביו, את ר' יונתן.

— האומנם? — פקחה רבקה'לה את עיניה רוחות — גם את ראית את המת! אוי, אמא! וכיצד הוא נכנס? הוא תלוי ועומד באויר? והוא מדבר כבן־אדם? אנכי הייתי מתה מפחד!

— גם עלי נפלה אימה — חייכה דושקה — ציירי לעצמך: דניאל עומד ומתחנן לפני הסב ר' יונתן, כי ימסור לו את ה„צרוף", שעל־ידיו היה מדבר עם האר"י. והסב עומד עטוף תכריכים בלים וקרועים, גופו — נקבים־נקבים והנקבים מתנועעים, הנקבים מדברים, צוחקים... נקבים אדומים, נקבי־אש, כי, כי, כי!

— כלבי, דושקה, תמיד את מספרת מעשיות נוראות, עד שעוברת צמרמורת בכל גופי — רעדה רבקה'לה.

דושקה לא ענתה, משכה אחריה את אחותה ישתיהן נכנסו לקיטון אפל. דושקה הדליקה נר של שעוה, העמידה אותו בין שתי אספקלריות, על תבת־שיש עגולה והחלה ללחוש בשפתיה. מתוך עוצר נשימה נעצה רבקה'לה את עיניה בשיש ולא ראתה כלום. היא הוסיפה להסתכל, הרגישה, כי ריסי־עיניה הולכים וכבדים ועל־פני השיש נדלקות וכבות נקודות־אש, כחודו של מחט. חוטי הכסף והזהב שבשיש החלו להתנועע זה אחר זה, נתפתלו, נתערפלו ובאויר נשמע קול רשרוש, כקול פכיעות.

— שא...

ממרחקים נשמעה זמרה חרישית. רבקה'לה אחזה באחותה, רעדה ולעיניה הבהיק והכה בסנוורים שלג עמוק. אילנות, בני־אדם, עברו לפניה. הזמרה הלכה ועממה, נתמזגה עם חורון הלבנה המלאה, שעמד באלפי הוטי־קור את ליל־הכפור, התעה מן הדרך פה הֲלך ושם אבר וצמד סיסיו — ורבקה'לה לא עצרה כח לזוז ממקומה, ראתה את קרני־האור הקרות, כשהן מתרקמות כביבה, משתזרות ונמתחות הלאה, הלאה על־פני השלג העמוק ובני־אדם מסורבלי־אדרות נוסעים בעגלות־חורף — ופתאום נעלב הכל.

דושקה תפסתה בידה:

— רואה את?

רבקה'לה ראתה, שמתוך הערפל מתערטלת דמות־דיוקן, וכבחרורי, הנמשך אחרי קרני־הירח הקרות, שפה הדמות בין האילנות ובאה מתוך שירה:

— מכירה את אותו? — שאלה דושקה.

רבקה'לה הכירה אותו, חשה, כי איזו שירה פנימית מפעפעת

ועולה בקרבה, רגליה קלו, קלו מני השלג הלבן ומחה בהיר כל־כך. בהיר מליל־הכפור.

— כמדומה, קול פסיעות? — זקפה דושקה את אזנה וכבתה את הנר.

— אזנך הטעתך.

— קול פסיעות, אני אומרת לך!

— מלבד דניאל הרי אין איש בבית.

— מי שם?

— מי הולך?

מרדכי פתח את הדלת, עמד בתוך החדר האפל, תהה, כאילו תעה, מובטח היה לו, כי לפני רגע היה אור בחדר והנה חשכה שרויה בו. כלום עינו הטעתו? הוא ראה, כי בקרן־זוית יושבת דמות־דיוקן, הכיר את דושקה ולא זז ממקומו.

— ראי נא, דושקה, מי זה בא? סליחה, מרדכי — רעדה רבקה'לה בכל גופה — נכנס אל הטרקלין, עוד מעט ואדליק את הנר.

דושקה התחמקה כחתול מן החדר, נעלמה ובמחו של מרדכי נחרת השובל האדום, שנגרר אחריה.

הם נכנסו אל הטרקלין. מרדכי הסתכל ברבקה'לה, כשהיא מוחטת את הנר בממחטה של כסף, מיטיבה את הפתילות ומדליקה אותן. הוא לא הרגיש בגיל הטמיר השופע מעיניה הנוחות, מלחייה הורודות ואפילו מצמותיה הארוכות המופשלות לפניה.

היא לא שאלה לשלומו, להוקרת־רגלו מביתם — וזה הרגיז אותו, העמידו על טעותו, כי רבקה'לה אינה חשה לו. כי אלמלא כך היתה שואלת בשלומו אף מפני דרכי־שלום. הרי מחלה אינה מחוץ לשורת־המציאות. הוא זר לה, יושבת ומחכה לרגע, שיפטר

הימנה והוא, הפתי, נואל להאמין, כי היא אוהבת אותו, נושאת את נפשה לרגע, שתשמע זאת גם מפיו — ודעתו חלשה עליו.

וכמו להרעימו לא ראה אותה מעולם יפה כל־כך, כמו ברגעים הללו. ריסי עיניה הכבושות בקרקע התבלטו מתוך חורון הלחיים. מבטה היה כל־כך צנוע ועם זה היה בו מרטט לובן סלסלה על צואר בתולה, המבהיקה מתוך שמלה כהה, נעלמת ולוחשת, כי לא נבראו בגדים אלא לגלות בפשיטתם.

קצה נפשם של עובדי־האלילים באלוה־אשה פרוצת־עינים וערומת־מבט, המסתכלת בפני כל אחד, אין בה חביוני־סוד ותעלומות רז, — שרפוה באש, פזרו את אפרה לארבע רוחות העולם, לקחו בת־ישראל ביישנית, כבושת־עינים, העמידו אותה בכל בתי־יראתם, על כל פרשות־דרכים, עשוה אלוה וזה אלפים שנה, שבנות הגויים כורעות ומשתחוות לפניה, מתפללות אליה, קושרות אותה על לוח לבן — ועדיין הן ערומות־מבט ומסתכלות מתוך פריצות בפני כל אחד.

הרעיון הזה נתקבל על לבו של מרדכי, רצה להביעו לפני רבקה׳לה, נזכר, כי קבלה אותו שלא בסבר פנים יפות וגמר בלבו, כי אם לא תבקשו לשבת, יפטר הימנה מיד.

רבקה׳לה ראתה את עצמה מלופפת רעננות, שנדפה מפניו, פני־להבים, של מרדכי, מבגדיו ספוגי־הקור — רעננות של יום־חורף קר. הרעננות חדרה לתוך גופה וכל ישותה ערגה למרדכי, להתהדק אליו, לשאוף את ריח־הקור, את ההבל הנודף מפיו, מנחיריו ואפילו מבגדיו. היא נתכרבלה במטפחת־החורף וישבה ברוות בקצה הספה.

— מפני מה הוא עומד? כלום נחפז הוא?

— הן, נחפז אני.

— אם כן, ילך לו!

דעתו של מרדכי נחה עליו. הצווי ללכת הניח אותה. הרי

ר' איטשה ספר לו, כי היא שאלה וחזרה ושאלה בו. הוא רצה לפייס אותה ונגש אליה:

— רבקה'לה שרויה בכעס?

— כועסת אני עליו.

— עלי?

— הן.

— על שום מה?

— על שום שרע־לב הוא!

— אנכי?

— הן, הוא.

— במה?

— בנוהג שבעולם: אדם חולה — הוא מודיע.

— לא הייתי חולה.

מרדכי הבחין, כי עיניה של רבקה'לה נתמלאו דמעות, לפף אותו חום נעים ודעתו נחה עליו, שהוא יושב אתה בחדר אחד. מובטח היה לו, כי יתגבר על הרהוריו הרעים, ישרשם מלבו. ועם כל רגע הלך וגדל בטחונו, כי הוא אוהב אותה ובקש שעת־כושר לגלות את לבו לפניה. הוא נתקל במבטה הצנוע. היא הסתכלה בו רגע וכבשה שוב את עיניה בקרקע. הוא ישב, פשט את ידו כחייב, התחנן באין אומר ודברים, הרגיש ידה של רבקה'לה בידו, נחן, לטף את שערותיה העמוקות, הרכות וחש, כי אלה הם הצלילים הראשונים, שהוא פורט כלאחר־יד, מכוון את הנעימה והצלילים התרוממו כמו מאליהם, נשתזרו בקרבו, מסביבו.

הוא רעד מתוך שמחה והכל נראה לו כמתוך ערפל.

— רבקה'לה שרויה בכעס? מפני מה שותקת רבקה'לה?

היא השמיטה את ידה מתוך ידו, שקעה בספה ורצון נתעורר בלבה להתגרות בו.

— אלמלי ידע לאן נסע אבא ?

— לאן ?

— יינע וימצא !

— הוא נסע לבחור חתן לרבקה'לה.

היא זקפה לרגע את ריסי־עיניה המארכים, רצתה לאמר דבר ונמלכה מיד. עיניה הפיקו צער חרישי כל־כך והסעירו את רוחו של מרדכי עד כדי עוצר נשימה. מובטח היה לו, כי עוד מעט ויארע מאורע, שיאשר אותו לנצח.

— מה היתה סבורה לאמר ?

היא לא ענתה, האפילה בידיה על פניה.

— חייה, שרבקה'לה תאמר ! — הפציר בה מרדכי ורצה להסיר את ידיה מעל פניה.

הוא נשק את שערותיה, הרגיש את ראשה על כתפו. היא לא מחתה בו. רק רוח־אפה, שלטף את אזנו, העיר כל עורק וכל עצב, לחש :

— אני אוהבת אותך... אני אוהבת אותך...

מתוך שמחה יתרה חבק אותה — ופתאום חש מעין פרכוס בנשמתו. נצטער, שהדבר עלה לו בנקל כל־כך.

ט.

„תִּפְאֶרֶת"

רדכי פשפש בחשכה את פשפש הגינה, לא מצא אותו, דלג על הגדר, הלך לאורך האפר העטוף שלג ותמה על החלקלקת שמתחת לרגליו. הוא לא הרגיש בצביטותיו של הקור, שרד את רגליו, שלא תמעדנה, ונצטער, שאינו רואה את עצמו מאושר. בתוך־תוכו פעפע איזה רגש, כי לא לזה נשא את נפשו, כי ראוי להיות אחרת ואותן המלים, שכל־כך ערג אליהן, נכסף לשמוע אותן מפי רבקה'לה — המלים האלה הטילו עליו אימה והוא חזר ושאל את עצמו: כלום זהו אושר? וכל מה שהוסיף להרהר הלך וגדל הצער בקרבו, חלחל וחדר לכל עצם מעצמיו: רבקה'לה אוהבת אותו ולא פיליציה. והרי אפשר היה ההיפך. כלום היה אז מאושר?

מי יודע?

מי?

בן־אדם גבה־קומה, מכורבל אדרת־כבשים עד כדי הסתר־פניו, בא לקראת מרדכי ועצר בו:

— מאין, בחור, באישון־לילה?

— תורה היא וללמוד הוא צריך?

— אם כן, הרי גם חצוף אתה!

— שלו גדולה משלי!

הקול היה ידוע למרדכי. הוא הצליף מבט, הכיר את ישראל היחף ותהה: לאן הולך הלה בחצות־לילה?

ישראל היחף הניח את ידו על כתפו של מרדכי ונעץ עיניו בו:

— א, אתה זה? גם אותך צד בחרמו, אותו פושע ישראל!

— כלומר? איני יודע מה הוא סח?

— הרי אתה בא מביתו של דניאל?

— לאו.

— ואיפה אחרת שבת?

מרדכי רצה להתרים כנגדו ולאמר לו, כי דאגת אחרים אל ידאג, הרגיש במבטיהן החודרים של עיניו השחורות, בא במבוכה וגמגם:

— היכן הייתי?

— הרי זו שאלתי!

— בביתו של ר' דוד'ל.

— הרי ר' דוד'ל ואשתו אינם בקוצק!

מרדכי התרעם על עצמו, שלא היה נזהר בלשונו — ומבוכתו גדלה. ובאמת, כלום הוא מצווה לתת דין וחשבון לפני ישראל היחף? ועד שהספיק להשיב התלקחו עיניו של ישראל והוא הוסיף:

— וכי מי שבא מבית ר' דוד'ל הריהו מדלג על גדרות? הוה מודה על האמת: בא אתה מבית דניאל!

— זה שבוע ימים לא ראיתי אותו — הצטדק מרדכי כחייב.

— באמת?

— העבודה!

— נאמן אתה עלי! הרי תלמידו של ר' איטשה אתה!

— חקירה ודרישה זו על שום מה? — קפץ מרדכי ועמד

כנגדו, כאילו רצה לחסום לפניו את הדרך והתרעומת, שהצטדק לפני איש זר, הלכה וגדלה בקרבו.

— בני־קוצק ישנים במנוחה, הפקידו נשמותיהן בידו של מנדלי ומנדלי מסרן לדוד'ל ודוד'ל — לתלמידו של שבתי־צבי — פתח ישראל כמעט בקול, הוציא מכיסו מקטרת קצרה ועמוקה והצביע בה כלפי החצר — ושם נעשים מעשי־סדום! וי, וי להם, לבני־אדם, אזנים להם ולא ישמעו, עינים להם ולא יראו, אינם רואים, כי ה„סטרא אחרא" לפניהם, כי תלמידו של שבתי־צבי חוטא באשת־איש! מחה אמחה אותו, את הפושע! רואה אתה את מעט האפר — טפח ישראל בשתי אצבעותיו על המקטרת וזרה את האפר על ראשו — כך יזרה הוא לארבע רוחות העולם וזכר לא ישאר אחריו! מארה כזו! מארה כזו!

ישראל הבריק בעיניו השחורות, התכרבל באדרתו ונפטר ממרדכי בלא ברכת־שלום.

מרדכי עמד נדהם להפגישה המשונה, הביט אחרי ישראל, ראה את קומתו הגבוהה, הכפופה במקצת, כשהיא מתנועעת על־פני חלקלקת השדה, דומה והיא נופלת, קמה שוב, באזניו מצלצל עדיין קול־דברים: וי, וי... אף זכר לא ישאר — וצמרמורת עברה בגופו.

לעיניו נתרקמה תמונה: ירושלים במצור. בני־אדם נלחמים בשארית־כחותיהם, נופלים מזי־רעב בראש כל חוצות, עומדים במרדם ואינם פותחים את העיר לפני האויב וביניהם סובב, הולך, הנביא המגודל־פרע, זורה מלח על פצעיהם, חוזר על נבואתו, כי מארת־אלהים רובצת על עיר־הקודש, על בית־המקדש וכבר יצאה הגזרה: ירושלים חרוב תחרב.

מרדכי תהה, שבני־ירושלים מזולעפי־הרעב לא קרעו את הנביא חי, הסתכל לצדדים, ראה את ישראל היחף, כשהוא מעתיק קרש

בגדר ונכנס לתוך הגינה. בלב פועם הלך אחריו. הוא הלך בחשאי, על בהונות רגליו וכשהגיע אל הגדר ולא ראה איש דומה היה עליו, כאילו אבד אבדה.

מסביב לבית שפה דמות־דיוקן, נראתה פתאום על־גבי חלון ביתו של דניאל והציצה בחרכי־התריסים.

עצבת תקפה את מרדכי ומחשבה תעתה במחו, כי ישראל היחף זומם להבעיר את החצר. הוא נזכר ברבקה׳לה, בר׳ מנדלי, גבל ברגש אינסטינקטיבי כדור־שלג, זרקו כלפי החלון — ונתחבא. הדמות חזרה לאחוריה, תהתה: מאין בא הכדור — ונעלמה.

מרדכי נגש אל החלון. השלג, שהפשיר ביום ונטף מעל האילנות, קפא עם בוא הערב, רקם על האילנות קרום של כפור והם נראו כעשויים זכוכית שקופה.

מן התרים המוגף נמתח קו־אור, נפל בין האילנות, נשבר ברסיסי־הכפור, הבהבו שברירי־קשת ורצי ירק, תכלת וסגל רצדו לפני העינים.

מרדכי עמד לפני התרים המוגף, הבחין קולו של דניאל אייבשיץ ונכנס לפרוזדור האפל. הוא דחה את הדלת ולא נפתחה. דחה בכח ונעתק הבריח. איש לא הרגיש בכניסתו.

דושקה, ערומה למחצה, שבים־הרמונים חבוש לראשה, ישבה בתוך החדר. מסביבה, בעיגול, הסתובבו אנשים ונשים, שלובי־יד, זקופי־ראש ועצומי־עינים ואלמלא הרגלים המשרכות אפשר היה לראות אותם כנסוכי־תרדמה מתוך דבקות.

בקרן־זוית עמד איש נמוך־קומה, מלוכלך בדם, שנזל מחטמו וממצחו, הטיח ראשו בכותל והגה נכאים:

— אבא, אבא, אוי, א — ב — א!

שתי נשים שלובות־יד הסתובבו מתוך קלות־רגלים, עד

שהתנפחו שמלותיהן כמטריות פתוחות, חבקו זו את זו ואין־אונים צנחו על הרצפה.

על מסב רך ישבה תֶּמְרֶה'לה, גיסתו של ר' מנדלי הדרה בוורשה. היא ישבה בקרן־זוית, רגליה מופשלות תחתיה, שמלות־משיה הרחבות השתרבבו ונפלו מתוך שרטוטים רפים, התקפלו סביב ברכיה. היא הסירה מעל צוארה את חרוזי־המרגליות, השתעשעה בהן, קשקשה, כאילו קסמה בהן.

דושקה הצליפה מבטים בתמרה וכל פעם שדניאל בא ועמד לפני המסב, העותה חדלת־אונים את פניה, כתינוק העומד לגעות בבכיה, קראה אותו, לחשה לו ונעצה מבטי־נצחון בתמרה, היושבת ומקשקשת בחרוזי־המרגליות.

דניאל, גבה־קומה וצר־כתפים, כנער שקפצה עליו בחרות, עמד נשען על עמוד. פניו היפים והחורים, כאילו ניטל מהם כל הדם עד הטפה האחרונה, היו נסוכים לאות. הוא תהה: מה להם, לבני־אדם הללו, ולו? לשם מה הם מתכנסים בחצות־הלילה? מפני מה דורש נחמן לפני הצבור בשמו, דברים שלא יצאו מעולם מפיו? נצטער, שאינו יכול להסיח את דעתו מתמרה'לה אף לרגע ותוך כדי צערו היה נכון לוותר על הכל ובלבד שיתיחד עמה.

נחמן, אדמוני, מגודל זקן־אש, ישב ודרש משמו של דניאל. הוא דבר מהירות, מקוטעות, ודאיות, נשתתק לסירוגים והשהה מבטו מעל לראשי השומעים, כאילו ראה דברים, שאחרים אינם זוכים לראותם. עיניו בערו, זקנו — אש אוכלה ואף כי עקם את הכתובים, ניכר היה, כי הוא הגדול שבחבורת הלומדים ומי שבא אתו במגע קבל את מרותו ושוב לא פסקה השפעתו הימנו.

בני־החבורה הפסיקו מרקידתם, הקיפו את דניאל, שתו בצמא את דברי נחמן. איש בא בשנים התפלש לרגעים — רמז, שכל אחד הוא עפר תחת כפות רגלי דניאל. וכל מה שהוסיף נחמן

לדרוש הלכה וגדלה דומית־הרז שמסביב. ההבל, שנדף מן התנור, הסמיק את הלחיים, השחין את האברים, לא נחו הרגלים ונעקרו לסירוגים.

אשה אחת נעצה מבטיה בפניו החורים של דניאל, עד שמצמצה בעיניה, פערה את פיה ומלחייה הצומקות, המסמיקית, נדף עונג. פתאום פשטה את ידיה, כאומרת לעצור במי־שהוא בעל־כרחו. התכווצה, נאנחה, נתמכה בכותל כמתעלפת, כבשה את פניה בין ידיה וראתה את עצמה חוטאת ופושעת.

איש לא הרגיש בדושקה, שישבה בתוך החדר בודדה ועזובה. היא לא הסתכלה שוב בתמרה'לה, שבני־החבורה האפילו עליה וסמוה מן העין. בעינים עצומות הקשיבה לדברי נחמן, שמעה קול אדום, קול אש, המצטנף סביבה, מחמם ומלטף את ריסי־עיניה:

„— — — אהבת האדם לבוראו היא לפי מדרגת השגתו. וההשגה האנושית הרי יש לה גבול, לפיכך אין האדם יכול להגיע להמדרגה העליונה של עבודת־הבורא. כי בעוונותינו הרבים, מה שכלו של בשר ודם?" — — — — — — — — — — — — — — — — —

— —

שכל? הא? שכל? מה להם ולה? — הרגישה דושקה פתאום בנטל כבד המעיק עליה, ראתה את בני־החבורה, כשהם מתרחקים, נעלמים ובחלל־החדר מצטנפים מראות וגוונים, זה על גב זה, זה בתוך זה וריח חריף, כריח פרחים, נודף באויר. הריח הולך וחריף, הולך ועבה, מריץ את הדם באברים. המראות והגוונים הולכים ודקים, מתנשאים למעלה, מתפקעים ומבין סדקיהם צצים ועולים פרחי־אש פעורי־גביע, שרים שירה חרישית, לבבית. מתנשאים אל הלבנה על גבעולים גבוהים ודקים ובין הגבעולים מרחפים דניאל ותמרה, טסים מפרח לפרח, הפרחים מרכינים את ראשיהם, קופצים את גביעיהם וכמושים למחצה, חולים, הם גוססים.

נאנחים — ועל גביהם מתנשאת שירת־אש. דניאל נעלם עם תמרה׳לה. מה? נחמן יושב עדיין ודורש?

„— — — עבודת הבורא השלמה היא עבודה מאהבה. ואין אדם זוכה למדרגה העליונה של אהבה, אלא אם כן הגיע לעלית נשמה, להתפשטות הגשמיות, לראות את עצמו שותף להקדוש־ברוך־הוא. ולמדרגה זו הוא מגיע על־ידי „רזי־דאהבה" ו„הזדווגות". הזדווגות הזכר עם הנקבה בעולם הזה וההזדווגות עם „תפארת" בעולם הבא" — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— —

זכר עם נקבה? נפשה סולדת בזכרים! כולם הם כבדי־תנועה, בעלי־שער, מגודלי־זקן ושערות־הזקן דוקרות, זוחלות על הבשר... ברור! מפני מה הוא מסתכל בה? מה הם רואים בה? כמה עינים תאוניות! ונחמן! זקנו האדום הולך וגדל, נעשה לנהר, לנהר של אש... רצונכם להסתכל? הא, הא, הא! עוד מעט, מעט־קט. רדו אל האש תחלה! אל האש! עד אחד! עתה הביטו וראו. ראו בפשטי את שמלותי, פקחו את עיניכם התאוניות. נצרבים אתם? הא, הא, הא! הרי תאותכם בידכם! הביטו! הסתכלו! הנה דניאל! כמה הוא מתכווץ בתוך הלהבות! דניאל! דני־אל! — — — — — — — — — — — — —

— —

דושקה פקחה את עיניה, כל גופה היה שטוף זעה קרה. דניאל עמד על ידה, לטף את מצחה והרגיעה:

— לכי לישון, הרי עיפה את.

הוא תפסה בידה ויצא עמה את החדר.

כשחזר דניאל ובני־החבורה עוד עמדו תפוסי־דמיון סביב נחמן. צנחה תמרה׳לה בחשאי מעל המסב, קשקשה בחרוזי־המרגליות ויצאת במחול לפני דניאל. בני־החבורה לא הקשיבו שוב, הביטו

אחרי תמרה'לה, כשידיה, רגליה, מזדקרות באויר מתוך רשול, גופה נכפף לצדדים ועיניה הגדולות, השחורות, אינן ניתנות לעמוד, מושכות לתוך המחול. תנועותיה הולכות ומהירות, הולכות ופרועות, השנים הלבנות מתחדדות, העינים מתיזות גצי־אש, כועסות, צוחקות. לא עמדה החבורה בפניהן, נגרפה עמהן, תפס אחד בידו של חברו, הכניסו גם את מרדכי ביניהם, הקיפו את דניאל ואת תמרה'לה ורקדו עד כדי היסח־הדעת.

מרדכי נגרר אחריהם כאבר מדולדל, ראה שלובי־ידים נשלפים, הפקעת מותרת, זוגות־זוגות נשמטים אחד־אחד, שוכבים בפנות, תקף אותו פחד, עד שלא עצר כח לעמוד על רגליו. אחד־אחד כבו הנרות. היתה חשכה. החשכה הלכה ורפתה ומתיך כל הזויות נתערטלו דמויות. דרך תרים פתוח הציץ ירח מלא וקר. דמות־דיוקן מכוסה צעיף צצה פתאום, ישבה על ברכיו של מרדכי וגפפה אותו:

— אם ישיבתי אינה נעימה לו, יודה ולא יבוש — וארד.

מרדכי שתק, תמה, שאינו בא לידי הרהורים רעים ואף כי לבו אמר לו, מי היא זו היושבת על ברכיו, לא ההין להרים את הצעיף.

מתוך החשכה נשמעו קולות עמומים, מקוטעים, ועל גבם התנשאה בביתו החרישית של המטיח ראשו בכותל:

— אבא! אוי, אבא! אוי, אבא!

בפתח עמדה דושקה, כשהיא לבושה כתונת־לילה ארוכה המגעת לקרסוליה. היא הביטה בעינים פקוחות ולא ראתה דבר. שערות־ראשה הגזוזות, רגליה הדקות, שוו עליה ממראה נער. היא עמדה רגע, נמשכה אל הלבנה ועצמה את עיניה. היא נכנסה לתוך החדר, עברה על־פני כסאות, בני־אדם, ועמדה על־יד המסב. היא פשטה יד, כאומרת לעצור במי־שהוא, נמשכה שוב אל הלבנה, געתה בבכיה

טרופה, חרישית, כתינוק בוכה בשעה שהשינה חוטפתו ויצאה את החדר בדרך שנכנסה.

צער גדול תקף את מרדכי, הפסיק כמחיצה בינו ובין החבורה, ספג לתוכו כל מאוי, לא הרגיש באשה היושבת על ברכיו וחום מדאיב של אב צעיר, המושיב את תינוקו החולה על ברכיו, חלחל בקרבו. האשה געתה בבכיה. בבכיתה נשמע גלגולו של נגון, הד בתי־כנסיות ובתי־מדרשות עתיקים, שמדור־דור ישבו בהם יהודים חלוצי־נעל והרטיבו את ה„קינות" בדמעותיהם — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —

מן החוץ נשמעו קולות. הקולות באו מכל צד:

— נבלה כזו!

— נבלה כזו!

— חוטאים באשת איש!

— ובמחיצתו של הרבי!

— שבתי־צבאים!

— שבתי־צבאים גמורים!

— אותו תכשיט — מעשה אבי־אביו בידו!

— מי הוא זה?

— דניאל!

— הריהו מבית איבשיץ!

— אינך ראוי לישא את שם ר' יונתן על שפתיך, חצוף!

— מי הוא זה אותו צדיק?

— אומרים: אשתו של השוחט מליפנה ביניהם.

— וגם אשתו של ר' ליבוש איש פארציבה.

— והקולר תלוי בצווארו של אותו רמאי צהוב!

— כלומר: נחמן?

— ואני אומר, ידה של החצופה באמצע!

— מי היא זו?

— תמרה׳לה!

— הוורשאית?

מרדכי הרגיש, כי הבריחה לא תועיל שוב, כי יש בה משום סכנת־נפשות. עמד מתוך שויון־נפש, חכה לרגע שיתפרץ ההמון לתוך הבית.

— הוציאו אלינו את נחמן! — קרא מי־שהוא לתוך החלון הסגור.

— ואת דניאל!

— אותו פושע ישראל!

— ולא נגע בכם לרעה!

— דניאל׳שי, עטרת־ראשי, התחבא! — הפצירה בו דושקת מתוך פחד, כשהיא עטופה באדרתו — הם חשודים גם על שפיכת־דמים. בבקשה ממך, דניאל, דרך המרתף אפשר לעבור לבית הסב... מפני מה אתה מהסס?

דניאל עמד נבוך, מטושטש צורה, המתין שתתפוס בו יד והוא ילך למקום שתוליך אותו. נחמן צץ לקראתו:

— רבי, אל תעזבנו!

ודיו. דניאל האחוז פחד הזדקף, צוה שלא להעלות נר, לסגור דלתים ובריח, חלק לכל אחד מן הבא בידו, להזדיין ולעמוד על נפשו.

ההמון החל לנפץ את הזגוגיות. הנשים, חדלות־אונים, ספרו כף והתיפחו. לא היו רגעים מועטים וההמון הסיע את הדלת, את החלונות, התפרץ מכל צד — והחלה תגרה.

בתוך המהומה התחמק מרדכי. הוא עבר את הגינה, דלג על הגדר והלך לאורך ה„וויפרז״.

הוא ראה, כי שמשה של החסידות שוקעת. אלפים ורבבות מישראל טובעים באין מעמד — ובכחה של אשה ערומה למחצה

כדרשקה, או חצופה כתמרה, להעביר אותם על דעתם. אם יש משיח לישראל, מפני מה לא בא עדיין? הרי כל דור ודור מדורות־הגלות היה ראוי לו בכל יום שיבוא? ומי יודע? אפשר, כי משיח יבוא מאליו, כי הוא מתהלך בינינו, אין לו אלא לרפא את האלפים והרבבות מסריסותם והם יכירו אותו?

אפשר...

על כל צעד וצעד הלכה ונחה עליו דעתו. לא הרגיש בחשכת־הלילה, הטביל וקדש בתוכו דברה חדשה, שהתנשאה מן המרחק, מן המרחב. נשמעה מתוך שירת־אלם מן האדמה העטופה לובן־שלג, מן האילנות הערומים המכוסים קרומי־כפור ודלדולי־קרח, שעינם כעין הבדולח, מרבבות־כוכבים — והרגיש בלבו צומת חוטים, הנמתחים מעולמות רחוקים.

השמים נתעטפו להבות, נתמתחו על־פני השדה, היער, כצעיף זהורית. מרדכי עמד, נזכר ברבקה'לה, בר' מנדלי, מובטח היה לו, כי דליקה ב„חצר", עמד רגע כנמלך לשוב והניע יד:

— תאכל האש!...

ענפי־האילנות מכוסי־כפור הבהבו לאור הלהבות, השתקפו בפריזמות־הבדולח, בגזעי־הזכוכית, נראו פה צפרים וסנאים, שם צבאים וארנבות, הציצו מאחורי כל אילן, מעל כל ענף, מעל כל סדן.

מרדכי עמד בעולם־קסמים. הוא התיר את כפתורי־בגדיו, הסיר את כובע־שערו, הרגיש תחת רגליו רמץ של „חצרות" בוערות, אפר־דורות — ומלוא־קומתו השתטח על השלג.

שמי־להבות השתרעו על ראשו, ירדו — ומנוחה לא־מזה תקפה אותו. ספקותיו נעלמו, נדפו בין השמים ובין הארץ וחדות־עוז לפפה אותו, עד שקפץ על רגליו רענן ומזורז ובצעדי־און הלך על־פני השדה העטוף שלג.

ט.

שלמה מולכו

שתים לאחר חצות חזר מרדכי לביתו. בחשאי נכנס לחדרו, לא העלה נר, החל לפשוט את בגדיו ולבוש־ולא־לביש הוסיף לשבת על־גבי מטתו. מאורעות ללא צרוף עברו לנגד עיניו, הוצתו וכבו בלבו ככוכבים. הוא נזכר באבא, כשהוא יושב מעורטל למחצה על־גבי מטתו, קורא „שמע" ואמא יושבת כנגדו ודמעתה על לחיה. צער חרישי כסס את לבו של מרדכי. הוא נגש אל החלון. שדות־שלג השתרעו במרחב, כוכבים, כעינים תותבות, לא זזו, השקיפו על הארץ מתוך שויון־רוח כאתמול, כשלשום, כאשתקד. הוא השהה מבטו על הכוכבים. הבחין ביניהם גדולים, נוצצים, קטנים, זעירים, מצמץ בעיניו וגרגרי אבק־כסף החלו להשתזר כחוטים על־גבי הכוכבים, השתזרו ונמתחו אליו.

נענועים עזים, נעגועים על אדם חי, תקפו את מרדכי, עד שהיה מוכן ליפול על צואריו של כל אחד ולהתוודות לפניו. הוא נגש אל הכירה, הוציא מתוכה אפר מקלה, זרה על ראשו במקום תפלין, ישב על־גבי קרקע, על־יד הדלת והמזוזה ומפיו הסתלסל באין אומר אותו נגון־בכי, שהיה רגיל לשמוע בנערותו מפי הסב, בשעת „חצות". הוא לא שאל את עצמו, לשם מה הוא עושה זאת, לא

תמה: הוא, שלא התפלל זה חדשים, מה ראה פתאום ל„חצות“? בכיה תקפה אותו וכשזלגו עיניו דמעות לא תמה גם על זה, ש„תקוני זוהר“ שגורים בפיו וראה את עצמו כאדם השונה בחלומו הלכות שלא שנה מימיו, מדבר בשפה שלא שמע מעולם. וכל מה שהאריך ב„תקוני הזוהר“ הוסיף לגעות בבכיה, בכה מתוך חדוה, שלבו מטהר ומזדכך, פרכס מתוך שמחה, ראה את עצמו קרוב להכוכבים, שהתיזו נצוצות מעולמות מופלאים, תקפה עליו השמחה, שפעה מכל אבר, עברה על גדותיה ושפתיו נטפו:

— כולם צודקים, כולם... ר׳ מנדלי, ר׳ איטשה, ישראל היחף... כולם צודקים, כולם... דניאל, דושקה, תמרה... כולם, כולם... פיליציה, קומארובסקי, כהנא... כולם, כולם! — — — — — — — —

מרדכי התנועע בכל גופו, נשתתק, נזכר, כי „תקוני זוהר“ קוראים בשעת פטירתו של צדיק, שקע בהרהורים ואין־אונים תמך את ראשו בכותל:

— מה זאת? מה זאת? מפני מה קורעים הכל? הרבי נסתלק? הן... הריהו מוטל כאן! ר׳ איטשה עומד על־יד הדלת והמזוזה וקורא „תקוני זוהר“. הרבי מוטל, כשהוא מכוסה בגלימת־משיו הלבנה. כמה נרות! כמה המונים! הכתלים צוענים... מפני מה הוא מוטל על־גבי המטה? מי זה? ישראל היחף? הוציאוהו! הוציאוהו! אין מרים יד. ישראל היחף נגש אל הרבי:

— רבי מקוצק, חזור בך!

הרבי, עטוף בגלימת־משיו הלבנה, קם על רגליו. הכל נסים, הכתלים — אחריהם. החדר הולך וגדל, הולך ורחב, — כולו חלל ובתוך החלל עומד מרדכי נדהם ונבוך. הרבי תופסו בידו, אינו מדבר דבר, פוסע חטופות, נאנח ואינו זז ממקומו. מרדכי רועד,

מסתכל לצדדים, — הם עומדים לפני מערה. בת־קול, כקול שופר, מזעזעת את האויר:

— יוסף קארו! יוסף קארו!

האבן, שסתמה את פי המערה, נגולה ובן־אדם רזה ודל, באין כתונת למערומיו ורק אזור־עלים במתניו, נראה בפתח המערה, כשהוא יושב ועוסק בתורה. הערום לא פנה אליהם, לא הפסיק ממשנתו, הסבירה למי־שהוא, אף כי בתוך המערה לא נראה איש. הוא נזדעזע לרגעים, כאילו הפריעו אותו מבטי־הזרים.

בריה מגודלת־פרע, בעלת פנים מטילי־אימה, כפני חיה משונה. יצאה מתוך אפלת־המערה וחרש הקדימה בשלום מרדכי:

— מה אתה רועד? אל תירא. אני „מגידו" של יוסף קארו. התקן עצמך להסתכל בעיני ותראה בהן מעין בבואה של מי שנקרא „רחום וחנון". הא לך חבילת־צידה, צא לדרך, אין מקומך בקוצק. לך למזרח, לך למערב, לך לצפון, לך לדרום, שוט בעולם הגדול, בוא בין הבריות וכשיהיו כל הדרכים נהירים לך, כל בני־אדם — קרובים לך, תעמוד לפני שערי רומי. בצר לך — גחנה הבריה המשונה למרדכי, הסתכלה בפניו ומרדכי תמה על עצמו: איך עלה בדעתו לפני רגע, כי פניו הקורנים של ה„מגיד" הם מכוערים — בצר לך — חזר ה„מגיד" על דבריו ולחש על אזנו של מרדכי — תעלה אותי ב„יחוד" הזה. לך והצלח!

מרדכי יצא לדרך. הלך ימים, לילות, עבר ערים, ארצות, שאף לשונן לא שמע. בגדיו השירו מעליו קרעים־קרעים, נעליו בלו מעל רגליו וכל מה שהתאמץ להפיג את היאוש מלבו, הלך היאוש וחדר לתוך־תוכו. מזה־רעב ולחום־צמא הלך בישימון, חפש בין הסלעים מוצא־מים להשיב את נפשו. מתחת לסלע זרם קלוח־מים, זרם ברעש, התפתל בין דליות נעפאים. מרדכי הלך אחרי שקשוק הפלג, ראה פרש רוכב על סוס אביר והרחיב את צעדיו.

— מי זה? פנים ישנות... א, הרי זה כהנא!

— שפיר, שפיר, מרדכי, עלה על סוסי, לבש את בגדי ובוא אל העיר!

מבין הסלעים הסתלסלה ויצאה בת־קול, כיוצאת מתוך מערה:

— „והיכא יתיב?"

— „אפיתחא דקרתא!"

— „ומאי סימניה?"

— „יתיב בין עניי סובלי חלאים. וכולן שרו ואסירו בחד זמנא. איהו שרי חד ואסר חד. אמר: דלמא מבעינא דלא איעכב".

הדברים נשנו ושולשו בשלשה קולות שונים, פכחו את מרדכי מליאותו והפיגו את יאושו. הוא עלה על הסוס, דפקו, עבר דרך שער־טיטוס, התפלל שם תפלת־מנחה ועמד לפני המלון הראשון.

— ארוני בעל־הבית, פרש אני לבית פירים. ברומי יושבת אהובתי, נפשי יוצאת אליה ואבותיה כלאוה בארמון, שמו עליה משמר וכל פרש הנראה מסביב לארמון מתחייב בנפשו. בבקשה ממך, אדוני בעל־הבית, קח ממני את בגדי, את סוסי, ומאשר תמצא ברפתך, בלויי־סחבות...

מרדכי נתעטף דגל משי, רקום שני: „ממעמקים קראתיך, ה'", לבש את בלויי־הסחבות ושם פניו אל הגשר שעל־פני הטיבר.

מאות בעלי־מומים ישבו שורות־שורות, שכבו סרוחים סביב מסעדות־הגשר. קטעים, גדמים, סומים, התקוטטו, קללו את הבריות, התירו את פצעיהם והשחינום לאור השמש. כשעבר פרש שבתו מריב, החלו להתפלל בקול, כשהם מונים את האלמוגים במחרוזות הארוכות. המכות הטריות, האברים המדולדלים, תורפי האברים החסרים — כל זה נמשך אל העובר, פשט יד אגב הזכרת שמותיהם של קדושים.

בין בעלי־המומים ישב גם מרדכי. הוא כ־ך את חרוזי־האלמוגים כקנה־מנורה, שמונה קנים על כפו הימנית, שמונה —

על כפו השמאלית, לא הרגיש בשערים המקומרים, בחודי כפות בתי־היראה הנמשכים אליו מכל הרוחות.

חודי הכפות הלכו וקרבו, באו מקצות־העיר, בהם דקים, דקים מן הדקים, וזעזעו את האויר בקול פעמוניהם, ספגו לתוכם כל מה שפגשו בדרכם. מרדכי תקן את ניצוץ הקדושה שבכל בית־יראה, העלה אותו לשרשו, צרף את הניצוצות ועל־גבי קני המנורה נראו אותיות של אש, הודלקו, כבו, נשתקפו בטיבר השקט כבאספקלריה מאירה.

ובהעלות להב האותיות והן נמשכו אל אור ה„אין סוף", כתינוק הנמשך אל אמו, רטטו, התעקמו כלשונות מלובנות, הזדווגו, הקנה הראשון עם האחרון, כל אחד עם בן־זוגו, תחלה וסוף, סוף ותחלה. „דכר ונוקבא", כשלהבת בגחלת — נשמע קול בוכים. והקול קול הה"א והנו"ן, שערגו זו לזו, התיפחו בגעגועיהן ולא יכלו להזדווג. כי הזכרים בשמונת הקנים מזה הזדווגו עם הנקבות בשמונת הקנים מזה, ינקו משרשם, מן הה"א והנו"ן, שהפרו כל קנה וקנה, נתמזגו עמהן, נעשו לבשר אחד, כאשה עם עוברה.

על־גבי הלשונות המלובנות עלו ועמדו בשורה עשרים ושתים אותיות רופסות, נתעקמו ונצטרפו לאופן־אש, שעינו כעין הספיר,

חלץ מרדכי את נעליו ואחוז־פחד נפל על פניו ושפתיו לחשו וחזרו ולחשו: „מחשבה, דבור ומעשה הכל הוא דבר אחד בקודשא־בריך־הוא“.

מתוך אופן־האש יצאו עוד אופנים, אופן מתוך אופן. עד שהגיעו לעשרה, רעשו האופנים, ירו לבות אש־תכלת ובעב־הענן נראה ה׳ צבאות ושרפים עומדים ממעל לו.

— קדוש, קדוש, קדוש! פתחו שערים! פנו מקום! ה׳ צבאות בא! — השיקו השרפים כנפיהם בנהר־דינור, אשר ממעל לכתר ועל כל משק־כנפים נשרו כוכבים, נתלו בין אופני־התכלת, הגדילו והעמיקו את המחיצה, ערגו השרפים אל האור, שאין לו תחלה, שאין לו סוף, שתחלתו וסופו „ א י ן “.

— קדוש, קדוש, קדוש...

— מי אתה? — נשמע ולא נשמע קול ממזרח, ממערב, מצפון, מדרום — בני־אדם, ילודי־אשה, הושיבוך על כס־יה, עטרוך קולות וברקים, שמו אותך אל רחום וחנון, קנא ונוקם, הפוקד עוון אבות על שלשים ועל רבעים, טפחו את אברי־גופך, תרגלו לך, כי תאמר שירה לפניך ביום ובלילה. מי אתה, מי? ואף אתה, שרגליך וידיך שותתות דם, שבאת לכפר בדמך את עוון הדורות, מי אתה? חייך, מיתתך, ר ח מ י ך , שבאו להבנות מחורבנם של אלילי העץ והאבן ועדיין הם נעים ונדים בעולם, הרי הם חולפים ועוברים כאלילים — ובכן, מי אתה? אף הטוב שבמעשיך, שקרבת בימין אשת־זנונים, אינו אלא מעשה־אנוש — ובכן, מה אתה ומה כחך? כרכר כרכוריך, עשה בלהטיך, לא־אלוה, אשר בשר ודם, טפה סרוחה, האמירך לאלהים וצוך לעשות את רומה לירושלים — דע, כי בא קצך, כי יומך פנה, פנה — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

שמי־הלבות דעכו. גלי נהר־דינור המו, חמרו, שאגו כאריות רעבים, לחכו כל אשר מסביבם. קרעי־עבים צפו ובאו מכל הרוחות, העטו ערפל ובין העבים טס ר׳ איטשה חור־פנים, אין־אונים ואוחז בר׳ מנדלי המגודל פרע ושחות מזוקן. מרדכי ראה אותם טסים, אינם מביטים אחריהם, טסים־אצים מדוכאים, קודרים, כמגורשים — געה מרדכי בבכיה. הרהר אחרי מדותיו של ה„אין־סוף" ועיניו הזולגות דמעות ראו מחנות־מחנות בעלי־מומים. ההולכים וקרבים אליו מכל הרוחות, שולחים אליו ריבה נטולת־אף לעגוב עליו. אחריה עוד אחת, אשר ידיה יבשות ובמקום האצבעות מתדלדלים פרקי־עצמות דקים, שהעלו עור. שתי הריבות מתחוללות. מניפות את הסדינים, וחברותיהן באות בהמון ושלובות־יד הן יוצאות כולן במחול. בעלי־המומים מוחאים כף, רוקעים בקביהם והריבות מקיפות את מרדכי, מושכות אחריהן את מגדלינה, את תמרה, מתחוללות־מתחוללות, נופלות עליו, מציקות אותו בלי־הרף, מציקות עד כדי בכיה — צעק מרדכי ופקח את עיניו.

הוא ישב על־יד הדלת, לא שלט ברגליו, כאילו לא היו שלו. היו דמדומי־בוקר. הוא התאמץ לזכור את חלומו, לא עלה בידו וחש ליאות בכל גופו. הוא קם, חש ברגליו כדקירות־מחט וצולע התהלך על־פני החדר. הוא פסע ארוכות ופתאום עמד אצל השולחן, נעץ עיניו בספר פתוח וקרא וחזר וקרא: „ספר מפואר". הוא ראה לפניו את כל חלומו, לא תמה, רק יגון חרישי לפף אותו, לא הכאיב, לא הרגיז, אלא הצטנף סביבו.

מחשבה נצנצה במחו, כי תיתי להם, לאנשי־השם, שהרעישו את העולם בשעתם, שנתנו תוכן חדש לחיים, ולא השאירו אחריהם ספרים. תלמידיהם היו באים אחריהם וכותבים בשמם. ויישר כחם!

הוא נטל בידו את ה„ספר המפואר", שנדפס בסאלוניקי. כמה

דל, כמה קלוש! צלו של צל! מה ענין קונטרס זה להדמות הבהירה של Diogo Pires?

Diogo Pires — שלמה מולכו — אליהו הנביא, שבא לבשר את העולם, כי משיח יושב בשערי רומי, המנבא בשם ה', כי מי־הטיבר יעלו ויציפו את עיר־הרשע וקלימנס השביעי עוזב את ארמונו ונס בפחד — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

נשמעה נקישה בדלת.

יא.

הַ „מַּנִּיר“

רדכי פתח את הדלת. המשרתת, ספק נערה ספק בוגרת, הכניסה לו פת־שחרית. היא משכה בכתפיה המבחילות, התאמצה להסב עליה את עיני מרדכי והאריכה בעריכת־השולחן.

מרדכי פסע אילך ואילך, כאילו היה לבדו בחדר וכשעמדה המשרתת לצאת עצר בה:

— פריידה, ראית אמש את הבערה?

— איזו בערה?

— אינך יודעת?

— כלום היתה דליקה?

— בחצרו של הרבי...

— אל אלהי אמי! — צבטה הריבה את לחייה. העותה פניה כמתוך יסורים — אי־אפשר! אלמלי קרה אסון, חלילה, הרי היה ידוע לדראנה מוכרת הגלוסקות — והיא לא אמרה דבר! לאו, לאו, — התנגדרה הריבה — ודאי מתלוצץ מרדכי!

— איני מתלוצץ — תקף עליו, על מרדכי, כובד־ראשו ובעצמו החל לפקפק בדבר הדליקה.

— הנה אדיח את הכלים — פתחה הריבה את הדלת — ואלך מיד העירה. אי־אפשר, אי־אפשר!

מרדכי הסב אל השולחן. אכל אכילה חטופה ותוך כדי אכילה תעה הרהור במחו, אולי באמת לא ראה את הדליקה אלא בחלום. הן, היתה דליקה בחצר! ישראל היחף הבעיר את הבערה! ברי לו! היתה דליקה בחצר, דומה... מה? דומה? זאת אומרת: הוא בעצמו מודה, שאין הדבר ברור לו? הדרן! — הסיט מרדכי את המאכל מלפניו, קם על רגליו ובאזנים־אפרכסות הקשיב לכל הרהור קל, שפעפע במחו — ואת ישראל היחף ראה אמש? ואת תמרה'לה ראה יוצאת במחול? ואשה רעולה ישבה על ברכיו? ודושקה בכתונת לבשרה? ובכן, היתה דליקה בחצר, או כל זה היה חלום? אפשר... וה„מגיד"? וכשנכנס יוסף קארו אל המערה של שמעון בן יוחאי נראה אליו... תן כבוד! אתה מדמה עצמך לר' יוסף קארו, לשלמה מולכו? הללו היו אנשי־מעלה, יחידי־סגולה, שהראו לכל באי־עולם, כי ישראל הוא סוד הבריאה, כי ישראל אורייתא וקודשא־בריך־הוא חד הוא; הללו מסרו נפשם על קדושת־השם בשמחה...

ואתה?...

מחו החל להרהר מהירות, לא הרפה ממנו אף לרגע, כאילו היה קשור בשלשלת. מחשבות, כסיעות צפרים, באו ביעף, נתרו אילך ואילך, נעלמו ולא נודעו עקבותיהן ומעבר להריקניות נשמע לרגעים הד צחוק. הוא נגש אל החלון, חש לבו בקרבו, החל להחביל בפיו על־גבי הזגוגית המצופה כפור והציץ אל החוץ. בין אילנות הגן טיילו פיליציה וקומארובסקי. מתוך צער החל מרדכי לנשום בכבדות, נפשו ירעה לו, כי הוא מציץ מן החלון, וישב שוב אל השולחן. ובאמת, מה לו ולפיליציה? הרי נכריה היא לו! הצחוק בגן לא פסק. מרדכי קפץ ממקומו, רצה להגיף את תריסי־החלון ושלשל את הווילאות. הוא פסע מהירות על־פני החדר, כחית־שדה בסוגר וכשפסק קול הצחוק עמד בתוך החדר והקשיב. הוא הפשיל

את הווילאות, פתח את האשנב וראה את הזוג, כשהוא נעלם בין האילנות טעוני־השלג, נעלם וחוזר ונראה.

מאורעות עברו לנגד עיניו רצועות־רצועות והצטנפו מסביבו. הוא תמך את מצחו בזוגית המצופה כפור ועצב חרישי התחיל תוסס בקרבו.

פיליציה, פיליציה !...

דודך ואהובך נכנס לבית קדשי־הקדשים, גֵדֵר את הפרוכת ואנו שותתים דם...

פיליציה, פיליציה !...

ואם יפית מקליאופטרה, יפיפית ממנה שבעתים, מה יתן ומה יוסיף לך יפיך ? גם את, כבריניקה וכאסתר'קה, רק פילגש תהיי !

פיליציה, פיליציה !...

למה שלחת את דודך לבית־המקדש ? למה ? הלא בשלך הורגנו כל היום, בשלך, פיליציה...

בכי בכה...

בכי בכה...

פיליציה עלובה, אחותי לא־נוחמה...

דמי, דמי הנביאים, תוססים בקרבי, בראותי מה היה לך, מה עוללו הם לך...

אחותי...

לא נחשה ולא נשקוט, עד אם נקום את דמנו. את יפיך, את תומך...

חלשים מכל אנחנו ?

כן, אחותי. החלשים הללו הטיחו לפנים פקעת בפני העולם ועדיין אינו יכול להתירה.

התנחמי, אחותי, התנחמי...

על בתי־קברותינו חוזרת לא פיליציה אחת, לא שרה'לה אחת,

עלובה, עוטיה, מנבאה, כי משיח בא, מתכה לו, לרודה. וכשתתמלא הסאה, תבוא שרה'לה, או מרים, ותסבך שוב את העולם בפקעת, שלא יתירה עולמית!

נקמת דמנו, פיליציה, נקמת יפיך, נקמת תומך...

פיליציה, פיליציה!...

מרדכי יצא מן החדר. שטראל בא לקראתו וחבילת־עתונים בידו.

— בוואַרשה אין הכל כשורה.

— מה אירע?

— מיום שה„קוריער פאראנני" עבר לרשותו של קרוננברג, הריהו פסול לקריאה. כל גליון וגליון פותח ומסיים באותה פרשה — יהודים ושוב יהודים. סבורים הם, הפולנים, כי ה„כאלאטשארז'ים" החשוכים ראו פתאום את עצמם עניים בדעת ורעבים וצמאים התנפלו על הקולטורה הפולנית! חמורים! תשעים ותשעה אחוזים מיהודי פולין אינם יודעים, אם דבר כזה, ששמו קולטורה פולנית, נמצא כלל בעולם!

— מה דעתו לדרשתו של יאסטרוב בבית הקארמליטים ברחוב לישנה? — שאל אותו מרדכי, כדי לצאת ידי חובת דבור ונמלך, אם לשאול אותו על הדליקה.

— חרשה בישראל, נו! — משך שטראל בכתפו — תורה זו שמענו מפי כהנא עוד אשתקד! ועם כהנא אין אני בא בטרוניה; ברם, כשרב בישראל, ורב גדול כהחונה בוואַרשה, כר' בריש מייזלש, וסיעתו חוזרים על הדברים, מתחייבים הם בנפש עמנו. ממה נפשך — הצביע שטראל על העתונים, כאילו קרא מעליהם — אם פולין היא מולדתו של הרב מוואַרשה, הרי רוסיה מולדתו של הרב ממוסקבה ואם תהיה מלחמה, חלילה, בין הארצות האלה, דין הוא, ששני

הרבנים יהיו אויבים זה לזה, שונאים בנפש! אלמלי הלכו אבותינו בדרך זו — לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט! וכי קלה זו בעיניך? אף וולופולסקי ה„מארגראביה" אינו מסכים על ידם. וכשהיה הקיסר בווילנה, מי, לדעתך, הרבה לקשור לו כתרים ולשיר לו שירי־כבוד? אדיניץ! אחד מגדולי המשוררים בפולין! בשירו, שחבר לכבוד הקיסר, הוא מכריע באהבתו לרוסיה את כל המשוררים, אף קוקולניק הרוסי בכלל. נו, אמור מעתה, אז שכלם של המשכילים שבנו המדקדקים על עצמם יותר מן הפולנים? לאו, מרדכי, לנו, היהודים, אסור להכנים ראשנו! — הניע הזקן מתוך קורת־רוח בחבילת־העתונים שבידו ונשתתק.

מרדכי שוה לפניו את אבא ואת שטראל. מחותנים. והרי אבא ספק אפסניה בשנת 1831, הסוס נפל תחתיו על־יד ווליה, כשכבש האויב את ווארשה. ושטראל? הלה עומד וצווח, כי זהו שגעון. אסור להיהודים להכנים ראשם — ובממונו כבר נקנו והובאו מחוץ־לארץ מאות רובים ואקדחים.

מאחד הפתחים יצאה משרתת, מברשת־נוצות בידה ושירה בפיה. היא ראתה את בעל־הבית, נשתתקה ונרתעה לאחוריה. שטראל עצר בה:

— הגברת ישנה עדיין?

— הגברת הלכה לטייל.

— לבדה?

— הגברת הלכה עם ה„הראביה".

סבר־פניו של שטראל חלף. הוא נגב בשתי אצבעותיו את עיניו, פהק רוחות ועל פניו רבצה ליאות קהה כבעל פני קצר־ראות בשעה שהוא מסיר את משקפיו. הוא כעבע:

— אוהב־ישראל הוא קומארובסקי!

— כלומר, אוהב הוא לאכול דגים של ישראל? — נתפס מרדכי תוך כדי דבור, כי פיו הכשילו ופניו הסמיקו.

— מה הוא אוהב? לאכול דגים של ישראל? — התמם שטראל — מנין לך, שהוא אוהב לאכול דגים של ישראל?

הוא נעץ עיניו במרדכי, כאילו רצה לחקור אותו, צחק צחוק דק, אין־אונים, ובצחוקו היה משהו משל צפור, שהרגיז את העצבים.

פיליציה באה לקראתם, כולה לוהטת מקור, תפסה מתוך השתובבות את יד בעלה והצמידתה ללחיה:

— קר?

וה„הראביה" היכן הוא? — הכנים את ידה לתוך ידו, לטפה והקמטים על פניו הבלים חייכו, דברו למרדכי ואמרו לו, כי אינו אלא טועה.

— יושב הוא על המרפסת, מטפל בפוסטה של הבוקר.

— כבר אכל פת־שחרית?

— לאו.

— אלך ואקרא לו.

— שפיר. לאן אתה הולך? הוא יושב כלפי הרחוב.

מרדכי שאף לתוכו ריח דק, כריח הדסים, בת־ריחה של פיליציה, שוב לא ראה את עצמו בודד ויצא מן הפרוזדור.

הקור חרק מתחת רגליהם של העוברים והשבים, עצר את נשימתם, נתלה באילנות, בבתים, כמוך מדובלל.

מרדכי הלך בשביל כבוש, לא דן את פיליציה לכף חובה והרהר בלבו, כי אם זקן נושא בתולה — אין לך דבר מגונה מזה.

יהודים הולכי־קדורנית רצו מבית־המדרש, כשתיקי־טליותיהם מתחת לבית־שחים ופניהם מכורבלים באדרותיהם. אשה אחת, נושאת בסינורה צבור־עצים המגיע עד לחטמה, כבשה שביל בשלג,

אחזה את העצים באצבעותיה הכפופות מקור וגנחה. מתנות־מכולת יצא יהודי, כשתיק־טליתו מתחת לבית־שחיו. אחז בידו ככר־לחם, טפח בחודי־אצבעותיו על שולי־הככר, לבדוק את הלחם אם אפוי הוא כל צרכו, ראה את עצמו שורה את הלחם התם בתוך תבשיל־גריסים רותח — ושמח וטוב־לב הלך לו הביתה.

חיי־החול שמסביב הדהימו את מרדכי. הוא עמד לרגע, כמקיץ משנתו ומאחורי המאורעות שמסביב הבריק:

— נו, מה בכך? נו, מה בכך?

הוא הלך דרך סמטות, התחמק מן הבריות, רצה לראות מרחוק את ה„חצר".

— שלום עליכם, מרדכי!

לפניו עמד שמאי שאפט, עטוף אדרת־כבשים. מרדכי הסתכל באדרת, בעלת הצווארון הרחב, מובטח היה לו, כי שאפט לא קנה את האדרת, טרף אותה ברבית מאחד הפריצים ונזכר מעשה באבא שסטר את שמאי.

— מאימתי הוא בקוצק?

— מאתמול. בקשתיך בבית־מדרשו של הרבי.

— כבר היה ב„חצר"?

— ודאי, כבר ראיתי את ר' איטשה...

— כמדומני היתה אתמול דליקה — שאל מרדכי לפי־תומו.

— פשש... זוהי דליקה! כל הלילה לא שקעה האש!

עיני מרדכי אורו.

— ובכן, נשרפה כל החצר?

— אף קרש לא נשאר! הנזק עולה לכמה אלפים!

— וספרי־התורה?

— כלומר?

— כלום הצילו את ספרי־התורה?

— הרי הדליקה היתה בחצרו של הפריץ, מאחורי בית־הקברות!

— כך — פקח מרדכי את עיניו רוחות, כאילו הכו אותו על קדקדו — כך...

— וכי מה היית סבור? — חייך שאפט.

— לא כלום — קמט מרדכי את מצחו ובא במבוכה — אימתי... אתמול בא לכאן? מה נשמע ביער?

— אבא כמנהגו נוהג, הרי אתה יודע אותו! ואמא אינה מונעת עיניה מבכי על מרדכי שלה המתגורר בנכר. הבאתי לך מכתב — התחיל למשמש בכיסיו — הא לך, ואם זקוק אתה לכסף, אמור, ואתן לך.

— נאמן אני עליו? — פתח מרדכי את המכתב כעובר לקריאתו, נמלך ושם אותו בכיסו.

— יפה דבורו של אבא משטר־חוב של אחרים — התרוצצו עיניו של שאפט — יש לך פנאי, מרדכי?

— למה נפקא מינה?

— דבר לי אליך, הולך אני אל הערכאות ואם יש לך פנאי — לווני.

מרדכי נטפל לו. הוא דחק את השעה לשמוע מה בפי שמאי. השערות לאין שעור תקפו עליו, חרד על אבא, שאינו יכול לעמוד ברמעותיה של אמא, רץ יחידי ביער, נוזף מתוך צער באכרים, חולה ומרגיש, כי הוא יורד מנכסיו, כי הפריץ שלו, טאבצקי, כבר ירד ושמאי, שמאי שאפט, שמורגל בפיו: אתה אומר, צוארון לבן ונעלים שחורות, או אינו אלא צוארון שחור ונעלים לבנות? — שמאי הטוען ונטען תדיר בערכאות, יורד בכל יום לנכסיו של אחד הפריצים, נעשה אדון...

— שמאי — עצר בו מרדכי — איך לא קצה נפשו לחזור כל ימי־חייו על פתחי הערכאות? כלום יודע הוא, כי הבריות שונאים

אותו? הרי איש אמיד הוא וכבר הגיעה השעה שיהנה בחייו ולא...

— הא, הא, הא! — מלא שמאי פיו צחוק חד — הקצין בן־קצין מדבר מתוך גרונך. יודע אני, כי הכסף לא יענה את הכל! ברם לחיות חיי־ריות כאבא — לא כל אדם מוכשר! אמנם ידי משגת לאכול ארוחה בחמשה זוזים, ואפילו בעשרה, אולם אודה ולא אבוש, כי זה לי לעינוי־נפש! הישיבה, השרות, שלשת מיני הבשר — נפשי סולדת בהם! והרי אני נכנס לבית־מזון של אנשי־שלומנו, אוכל ארוחה בזוז ונהנה! לעולם לא אשוה לאבא! הרי הוא מבזבז יותר ממה שיש לו! כסבור אתה, שאביך הוא עשיר? לא היו דברים מעולם! בפלוצק ימצאו עשרות יהידים עשירים ממנו. ובנוגע לשונאי, מה לי לעשות? כך היא דרכם של בני־אדם. עינם צרה בחבריהם העולים לגדולה. הן — צבט את זקנו הלבן, הקלוש — מרננים אחרי, שקמצן גמור אנכי, ברם נאמן אני עליך, מרדכי, אלמלי נזדמן לי חתן הגון לצירה'לה שלי, הייתי מוסר לו את כל עסקי ובעצמי הייתי מסתלק לגמרי ממשא־ומתן... יורד אתה לדעתי? עם אבא אי־אפשר לי לדבר! יודע הוא, כי שמאי הסתופף בחדר־הבשול בבית אביו הזקן, בזוז אחד הלך בשליחות העירה לשחוט עופות, עמד כחוכר לפני פריץ — ואבא הריהו נשוא־פנים באמת, עשיר, נותן בעין יפה לכל דבר שבצדקה! ברם מסיח הוא, אבא, את דעתו מדבר אחד קל שבקלים — כי שמאי הוא עכשיו העשיר ביהודי כל הסביבה, בידו לירד בכל שעה ליערו של טאבצקי הצעיר ואבא בכבודו ובעצמו ישמש אצלו, אצל ש מ א י!

מרדכי נעלב בקלון אבא, נפשו היתה סולדת באור השמן, שהבהב בעיניו של שמאי ורצה להפסיקו.

— אולם שמאי — טפח שאפט על לבו והוסיף לדבר — יודע מי הוא אבא ולא יעשה זאת; שמאי אינו מלוה ברבית! ברם לא לזה אני מתכוון. לפני שבועות מועטים דברתי עם אבא, —

באמת, קשה לי לדבר אתו — ואני סח לו, כי חושבני לטרוף את היער ולמסור אותו לידם של הבנים... והוא שואל: איזו בנים? ושוב איני יכול להרים פני אליו ואני אומר בלחש: כלומר, אלמלי הספים ר' אברהם... כדרך העולם... כסבור אתה, מרדכי, שאיני מכיר את מקומי? יודע אני, כי איני דומה לאבא! ובאמת, מה ענין שמאי אצל ר' אברהם? אלא אם זכיתי לעושר, סימן לדבר, כי הכריזו מלמעלה: בת שמאי לבן אברהם. מה דעתך? וכדאי היה לך לשמוע את המטרופס שקבלתי מאבא! יודע אני את אבא, אותו ואת טעמו... אלא מה? אמרתי, אנסה דבר אליך, הרי אתה מתון ממנו... אם מה' יצא הדבר, מרדכי, הריני מסלק את ידי מכל עסקי, מוסר הכל לידך, את כל רכושי... הא, מה דעתך?

מרדכי לא האמין למשמע אזניו, לא העלה על דעתו, כי שאפט, שהונו נערך למיליון זוז ובביתו אין עביט לשופכין ורק גומה כרויה על־יד הדלת והמזוזה לנטילת־ידים של שחרית — כי אדם זה יתן את כל הון ביתו ביחוס־אבות. הדברים נכנסו אל לבו, בא במבוכה, קשה היה לו לאמר את האמת, כי עדיין אין בדעתו לישא, כי הוא מתקין עצמו לנסיעה, ראה לפניו שמאי אחר ונזהר שלא לצער אותו. לשונו נשתרבבה והוא גמגם:

— אל ידאג, שמאי, הכל יהיה לטובה!

שניהם הלכו רגע מתוך שתיקה. השלג חרק מתחת רגליהם. פתאום נענה שאפט:

— עיקר שכחתי! מה דעתך לרשימת־השמות התלויה בבית־מדרשו של הרבי?

— כלומר?

— אומרים, — הגביה שאפט את כתפיו, עד שכמעט לא נראה ראשו — כי הלילה נעשו בביתו של דניאל מעשים אשר לא

יעשו, שאין להעלותם על הפה! במחיצתו של הרבי! מי העלה על דעתו? נבלה כזו!...

— רשימה תלויה?

— בבוקר היתה תלויה. אחר־כך צוה ר׳ דוד׳ל להסירה. כסבור אתה, שזה מנחיל כבוד לר׳ דוד׳ל? אומרים, כי בני־ה„חצר" יכריחו את דניאל לגרש את דושקה. א, כמה לקו! כל אחד ספג „משכנתא", נחמן הוכה שוק על ירך והוא מוטל במטה! ה„חצר" נבוכה! הן, שמע נא, כיצד נתגלגל שמך לתוך הרשימה? — התמם שמאי — בעיני ראיתי...

— שמי?

— הן. הדבר היה לפלא בעיני. נו, באמת, כיצד... אתה... כלומר... וכי נאה... ר׳ איטשה מצטער על זה! הרי אתה יודע אותו, הוא אינו מדבר...

מרדכי לא ענה, לא שמע את דברי שמאי, הרגיש, כי צר לו המקום בקוצק. בבית־המחותן קשה עליו הישיבה, החדרים מקיאים אותו, בבית ר׳ דוד׳ל תנעל היום או מחר הדלת בפניו... הוא נזכר ב„מגיד", שצוה אותו לצאת אל העולם הגדול, כי אין מקומו בקוצק — ופנה לשמאי:

— ישמעני, שמאי, ילווני חמשת אלפים זוז, רק בתנאי, שהדבר לא יודע לאבא.

— וכי זקוק אתה לממון רב כזה?

— זקוק אני.

— אימתי אתה יוצא מרשות אבא? לשנה הבאה?

— בעוד שנתים.

— שפיר. נו, בוא אלי, לפונדקי.

— אימתי?

— בכל שעה הנוחה לך. אנכי אשהה כאן כשני שבועות.

— אם כן, נתראה ב... מה היום?

— היום יום רביעי בשבת.

מרדכי ראה אצבע שלוחה אליו מעבר לרחוב, הכיר את כהנא ונפטר משמאי.

— אם כן נתראה בשבוע הבא.

— שפיר.

מרדכי נגש לכהנא ולחץ את ידו:

— ואני כסבור הייתי, שהוא בווארשה.

— היום באשמורת־הבוקר באתי — לא הוציא כהנא את ידו של מרדכי — ישמעני, יסע אתי אל הפראנציסקאנים.

— להמנזר?

— לא יעבירו אותו על דת — חייך כהנא — יסע אתי. קומארובסקי מחכה לי על־יד בית־היין של רוזין בסוסים רתומים לגררה.

— במלבושים אלה? — הצביע מרדכי על הקפוטה שמתחת לאדרתו.

— מה בכך? — משך כהנא בכתפיו וחייך — רצונו — ונחליף בינינו, ילבש הוא את מקטרני ואנכי — את קפוטתו. נו, נלך — הוציא את ידו של מרדכי, התחיל ללכת מהירות, עד כי מרדכי פגר אחריו.

חלק שלישי

א.

רוֹמִי וִירוּשָׁלַיִם

מוד־קומה, רחב־גרם. הכתפים הרחבות ביותר והכפופות במקצת הפחיתו מגודל הראש. זויות־השער העמוקות, עם התלתלים הבודדים, המבודרים, הנראים כחוטי־משי שחורים, התמזגו עם המצח הרחב ומתחת לריסים העבים והשחורים, המקומרים למעלה, הבהיקו עינים פזיזות, שהבטיחו לכל, כי כל מה שיעשה בעליהן יעלה בידו.

פליטי־פולין בצרפת, בלגיה וגרמניה ידעו פנים אל פנים את כהנא „שלנו", בקולוניות של הסטודנטים היה נערץ ונקדש, מעולף אגדות ומסתורין ונקרא בשם „פאוול הקדוש".

פיליפ כהנא היה נוסע מקולוניה לקולוניה, מקהיל קהלות ודורש לפניהן ב„דז'אדי", ב„ניבוסקה קומדיה", מלמד את בני־התשחורת פרק בשירה, עושה אותם חטיבה פוליטית וסייע ידי הגנראל מירוסלאבסקי ליצור בין הסטודנטים אורגאניזאציה, שתהיה מוכנת ומזומנת להענות לקול־הקורא הראשון ולהספח אל המרד.

כהנא דבר פולנית בהטעמה יהודית, היה כרוך אחרי בטויי הלשון העברית, משלי הנביאים, צרופי השפה היהודית וכשאחד מחבריו, פולני, העיר אותו על זה ענה לו, כי לא יוותר על התוך מפני הַקליפה, פשוט, משום שנולד יהודי.

כהנא לא ידע למלא רובה וקרא לפני הסטודנטים שעורים בפורטיפיקאציה, בתכסיס, באיסטרטגיקה.

למראית־עין היה מה מן הנלעג בכל מראהו. כהנא הפזיז, שחור־התלתלים, כמעט שלא נראה מתוך הפולנים צהובי־הראש וגדלי־הקומה. אולם כשעמד ודרש הסיחו השומעים הצהובים את דעתם מן היהודי נמוך־הקומה שביניהם, ראו על־גבם נביא, הזורק ברקים ולהבות־אש, עוקר הרים ומסיע אבנים, זורע על סביבותיו רוח־מרד הנשא על־פני יערות פולין ושדותיה, מבשר ואומר: הגיעה השעה! — ועוזבים בני־התשחורת את בתי־הספר, את ספרי־הלמוד, עוזב האכר את מחרשתו בשדה, נוטש את אשתו ובניו ובני־חורין הם מתכנסים ביערות.

כהנא עשה שנים בחוץ־לארץ, היה קומוניסטון, חשב מחשבות על בנין מושבה באמריקה, מעין „איקאריה חדשה", קבץ כספים ועשה נפשות לרעיונו בין הפליטים. באותו פרק נזדמן בפריז את משה הס ומחשבתו לא נצטרפה למעשה. הס השפיע עליו כל־כך, עד שהחל כהנא לשטות מעל חבריו, תמה: הללו, שאך אתמול יצאו מתוך הסביבה היהודית, מתביישים במוצאם וה„ראאביה" ילנסקי, שֶׁלֵּש לגויות, שאבי־אביו, ר' ישעיה'ס, היה שליחו של פראנק, מפרסם בכל מקום את מוצאו היהודי, מתגדר בו לפני הבריות, כמתיחס עליו.

כהנא חזר בתשובה, גדל את זקנו, דרש בבתי־המדרשות בפריז, כי הגאולה קרובה לבוא, האמין באמונה שלמה, כי הגיעה השעה, שכל העמים המשועבדים יגולו את מצבות־האבן מעל קבריהם ויקומו לתחיה.

הוא תעה ברחובות פריז, הוסיף לטוות את חוט־ההתגלות, שאחיו הנביאים קבלו מהר חורב ואשר לא ניתק עד היום. ואף כשעמדה מלכות־רומי עובדת־האלילים והחריבה את חיי־התרבות של יון ויהודה, צצו מתלי־החרבות חיים חדשים, שנתגלו על־ידי ישראל. ועכשיו, כשמלכות רומי הנוצרית גוססת והחיים החדשים

דופקים בחלונות, מעוררים את האדם למעשים, מבשרים ואומרים, כי הגאולה קרובה לבוא, כי אינה אלא בידי אדם — אף החיים החדשים האלה מתגלים על־ידי ישראל...

כהנא העריץ את הם, ראה את סיביליה כמגדלינה, עמד על מעין ההתגלות, שאב ממנו דבר ה׳, הפיצו בבתי־הכנסיות, שהבאים בתוכם להתפלל ראו אותו כמשוגע, בין הסטודנטים הפולנים, אשר שומע לא היה לו בהם. אולם כהנא לא עיף ולא יגע, הוסיף לזרוע על צחיח־סלע, עד שנעשה נס — מבין נקרות־הצור החלו לבצבץ נטיעות רכות, העלו ענפים, הכו שרשים והזכירו דבר ה׳.

כהנא ראה, כי עבודתו לא תהיה לבטלה, כי תעשה על־ידי אחרים, חזר מתוך קורת־רוח לפולין, מובטח היה לו, כי היום, מחר, יצא עם פולין מעבדות לחרות, יקום לתחיה, יקרב את הגאולה.

כשקרבו כהנא ומרדכי לבית־היין ראו מרחוק את קומארובסקי ווילנסקי יושבים בגררה רתומה לשני סוסים.

ילנסקי קפץ ממקומו ורץ לקראתם.

— התודעו — הושיט לו כהנא את ידו ורמז כלפי מרדכי — „הראביה" ילנסקי...

— לשדים ולרוחות! — נכנס ילנסקי לתוך דבריו ובמבטי־עיניו בקש סליחה ממרדכי — כלום „הראביה" אנכי? שמי ירז'י. ירז'י ילנסקי! נקרא אני על שם סבי — י ר ו ח ם.

את המלה האחרונה הטעים ביותר והסתכל בפני מרדכי ביהירות חולנית, כאילו הזכיר לא שם יהודי אלא את העתיק בסמלי פולין.

הוא הראה למרדכי מקום לשבת, קפץ לתוך הגררה וקרא להרכב:

— נהג!

ילנסקי כסה את רגלי כולם במכסה שער, ישב רוחות ולא שתק אף רגע. הוא דבר מהירות, קפץ ופתח את ידו הימנית וצפרני־אצבעותיו הארוכים, העשויים, השקופים, הוסיפו חריפות לדבריו.

— הרי חרפה להיות „הראביה"! בחצר־המלך עשו סחורה בסמל כאבותי ביין־שרוף, ובימי סטאניסלאב אויגוסט היה כל „חם" נעשה „הראביה" בשכר של חמש מאות אדרכמונים!

מרדכי נעץ עיניו בילנסקי, ראה לפניו פני יהודי. העינים מארכות, מבהיקות כשכר שחור, חודרות. אין בהן אף משהו מאי־הבטחון והפחד הנשקפים מתוך עיני יהודי.

— מה זו בעיניכם — נענה כהנא — שכל העתונות מטפלת בדרשתו של יאסטרוב?

— „שני אחים בני אדמה אחת" — מלא ילנסקי פיו צחוק —

וכי אחים אנחנו? אפשר אתה וה„הראביה" קומארובסקי, או מירו־סלאבסקי. לא אני! אנכי יהודי! בשנות־השלשים הורה מוראב־סקי, כי לא לכבוד הוא לה„שלאכטה" להלחם יד ביד עם היהודים, ואף ללוול ה„גדול" הסכים על־ידו — ופתאום א ח י ם! וכי קלה זו בעיניך? הרי אבא! קתולי אדוק, פיו אינו פוסק מתפלה, מתאבק בעפר רגליהם של כמרים, כאיים עלי, כי אם לא אחזור בתשובה ואם אוסיף להציקו בדברי על הסב ירוחם ודוקא בשעת קבלת פני אורחים, הא, הא, הא, יעבירני מנכסיו... כלום יש לכם קתולי כשר ממנו? ואבא יש לו חולשה, מגרש מביתו את בני־ה„שלאכטה" העניים המחזרים אחרי אחותי, אינו רוצה להשיאה אלא ל„הראביה" ודוקא מן הגזע העתיק והם, ה„הראביות", פוקדים עלי: עוון אבי־אביו ירוחם, שספג מאה מלקות מידי הבישוף דמבובסקי!

— מלקות? — שאל מרדכי בתמהון.

— הן, „פאני", מלקות. זה היה... זה היה בחרפה של שנת 1750. הבישוף החסיד נזר גזרה, כי בעשרים וארבע שעות יעזבו כל היהודים את קמניץ־פודולסק ואסור לפולני לקנות בית מיהודי. סבי הסית את היהודים לשרוף את בתיהם באש ולא למסרם לרשותו של המנזר. הוא שרף ראשון את ביתו ובין־לילה לא נשאר זכר לשכונת היהודים. על זה מתחוהו על־גבי השלג ברחובה של עיר והלקוהו. ודמבובסקי החסיד נזר על אשתו לעמוד ולמנות את המלקות.

ילנסקי הצליף מבט מזה לזה, כאילו רצה לראות את הרושם, שדבריו עשו עליהם.

בכל עת אשר קומארובסקי היה שומע את דברי ילנסקי, היה בא במבוכה, כאילו כל הקולר תלוי בצוארו, כאילו הוא נתפס בעוון אבי־אביו, אביו, שהלקו אברים, יהודים, להנאתם ולהנאת אורחיהם. הוא הסתכל בפניהם של שלשת היהודים הקרובים אליו וחביבים

עליו כל־כך ותמה, שיחד עם זה הם גם זרים לו כל־כך. הלעג, שנטעו בלבו מילדותו אל היהודי — עבר ובטל והוא ראה בכל מי שהוא מזרע ישראל מעין טראגדיה, אות־קין. הרי גודל יחד עם ירז'י, יחד למדו, יחד חלמו את חלומותיהם ובכל פעם שהיה בא לביתו היה רגש מיוחד תוקף אותו; אביו של ירז'י בפניו הקודרים, פסלי־הקודש הכבדים, הדבור בלחש — כל זה היה מטיל עליו אימה והיה רואה את עצמו כנכנס לעולם אחר, שתמיד יהיה זר לו.

ילנסקי הבריק בעיניו וסיים:

— צפה הבישוף, שעתידה אהבתו להכנסיה להשכח מן הדורות הבאים, עמד וכתב את פרשת הגירוש בספר. הוא גרש את ה„כופרים" בכלבים ובמקלות, דפקם בשלג עד מתניהם, לא חס על עוללים וישישים. וירוחם ה„מצורע" רתוי היה להיות נדון בשרפה ולא להפטר במאה מלקות. בסוף דבריו הוא מביע את תקותו, כי ספרו ימצא בכל בית קתולי.

— הרי הדברים אמורים באותו הספר, שאביך קונה ומעביר מן העולם — נענה כהנא.

— הן. הוא משלם ביד רחבה בעד כל ספר, רוצה להעלים את יחוסו — חייך ילנסקי לתוך שפמו העבה והשחור — הספר כלה מן השוק. ברם חוששני, שאבא לא יתנני לדרוך על סף ביתו! יודעים אתם מה שבדעתי לעשות? אני אחזור ואדפיס את הספר. אוסיף עליו את תולדות היחוס מירוחם עד פיוטר ילנסקי ואשלחו לכל שכנינו. הא, הא, הא! מה דעתכם לזה?

ילנסקי לא חכה לתשובה, תפסו לקומארובסקי בידו והוסיף לדבר:

— רעיון ה„יעדנאשטש" שלכם הוא הבל ורעות־רוח! אם אתם, אתה ואבות־אבותיך, לא עצרתם כח לעכל מאות אחרות של יהודים מומרים ועד היום הם כעצם בגרונכם, ואיך תאמרו להטמיע

את כל יהודי פולין! הרי זכר לא יהיה לשערות־הפשתן שלכם!

הסוסים דהרו על־פני השלג, העלו אבק קר ודוקו, הצליפו בזנבותיהם הארוכים על ירכותיהם המבהיקות, זקפו ראשיהם עם הנחירים המהבילים וצנפו באויר.

ילנסקי לא הפסיק משיחתו ועל הדרך, בין רסיסי־שלג דוקרים, התגלגל צחוק לבבי.

מרדכי נהנה מדברי ילנסקי, הסתכל בפני ה„הראביה" הגא, בקש למצוא איזה דמיון בינו ובין יהודי־„מה יפית", שבשמם הוא מדבר. הוא ראה לפניו את שלמה מולכו, כשהוא בא לרגנסבורג רוכב על סוסו, הולך לראות פני המלך, מובטח לו, כי יעלה בידו להטות לב המלך לרעיונו. וכל ימיו היה מרדכי תמה: מה ראה מולכו לילך תחלה לר' יוזלמאן השתדלן, אשר גם לשונו לא שמע? ר' יוזלמאן, יהודי אשכנזי, נכה־רוח, במטלית צהובה על גבו, המשתחוה לכל נוצרי עובר — ומולכו, פרש גא, שגודל בחצרות־מלך! עכשיו, כשהסתכל בפני ילנסקי, ירד לסוף דעתו של שלמה מולכו, שהתרועע עם ר' יוזלמאן השתדלן.

— הרי אי־אפשר לדבר אתך! — הפסיק קומארובסקי לסירוגים את ילנסקי.

— וכי קלה זו בעיניך? — בערו עיניו של ילנסקי — יש תחת ידי קונטרס אחד מאת מחבר פלאי, המתאר את כניסתו של אבא לברית הנצרות. בכל עת שאני קורא את הקונטרס הזה, עולה מחשבה בלבי, כי רוצה פולני בממשלת־גזעים מבמדינת פולין!

—לא אמת, לא אמת! — העיר כהנא מתוך העוית־פנים.

— מחבר הקונטרס — לא הרגיש ילנסקי בהעויתו של כהנא ודבר בנשימה אחת — מסיח את צערו, שאין לעבור בחוצות ווארשה מבלי לפגוש בניאופיט. הניאופיטים אינם עוסקים במלאכה, כל

אחד מהם יש לו עשרים בתי־יין, אינם מעורבים עם הקתולים, אינם מתחתנים בהם, יהודים הם כמו שהיו, הא, הא, הא, מה דעתכם לזה?

— מעניין, מעניין — פקק כהנא את חוליות אצבעותיו — אפשר לראות את הקונטרס?

— ודאי, יגעתי ומצאתי מי הוא מחבר הקונטרס. כומר אחד, הונגורטובסקי שמו. אולם הוסיפו לשמוע. ל„שבוע הבן" — מספר הכומר — באו כשלשים ניאופיטים. אף קתולי גמור אחד לא היה ביניהם. השולחן היה ערוך כמנהג היהודים — דגים ממולאים, חלה... תנועות־הידים בשעת הדבור, העינים המפיקות פחד וערמה, אף הצלובים המרובים — כל זה היה דומה עלי, כאילו אני מסב עם יהודים המצליפים עלי מבטי איבה, מדברים שנים פולנית ואחד יהודית, זהירים בי כבזר — קמתי ויצאתי בתוך הסעודה...

— הנה באנו למחוז־חפצנו — נענה כהנא.

כולם נשתתקו לרגע, מנעו עצמם מלהסתכל בפניו של קומא־רובסקי, כאילו שמו דברי ילנסקי לאל את נסיעתם.

במעלה־ההר נמתחו שבילים גרופים ומשני עבריהם שכבת־שלג עמוקה. בנינים ארוכים, מסוידים, היו שטוחים על־פני השטח ונראו מרחוק כבתי־קסרקטין. בתוך עמד מנזר בעל שני צריחים, שצלביהם, מחוספסים דבלולי־שלג, נגלפו באויר השקוף. שערי־המנזר היו פתוחים לרוחה ושלהבותיהם של נרות־ה־ונג השתקפו בצל, נעלמו ונראו שוב. מכל הרוחות באו אכרים נוסעים בגררות, באו חבורות־חבורות של בחורים ומקלות בידיהם. נשים לבושות שחורים כרעו לפני המנזר ואחת־אחת נעלמו בשערים הפתוחים, כמו במערה עמוקה מלאתי אור. נזירים, לבושים מעילים ארוכים, חומים, חגורים אבנטים, שציציותיהם התלבטו בין רגליהם, שפו

מתוך יראת־שמים בין הקהל, עשו את עבודתם, כאילו לא אירע כלום.

הגררה עמדה. ילנסקי הרים את המכסה וכולם יצאו. בקושי הגיעו אל המנזר. הקהל הצטפף ובא מכל הרוחות. כל רגע באו פנים חדשות. זה נושא צלב, זה — פסל קודש וכל פה מלא שירה. השירה התנשאה ובאה מכל הרוחות. חבורה זו סיימה, חבורה זו פתחה, כאן נצטרף קול אחד באמצע והשירה החרישית התגלגלה על־פני לובן השלג, הטילה עצב. ההמון לא פסק מלהצטלב, שר בלחש, כמו ב„אטפוסט".

כומר צעיר צץ פתאום, הקדים בשלומם וכשהציגו לפניו את מרדכי הצליף עליו מבט עד שבא מרדכי במבוכה. דומה היה עליו, כאילו כל העינים נעוצות בו.

— „פאני" כהנא — הצביע הכומר בקורת־רוח על ההמון ההולך וגדל — עתה לא יעיז איש לאמר, כי העם הוא נגד המרד, הא ?

מרדכי לא שמע. הוא עמד, כשראשו כבוש בקרקע, עיניו עצומות למחצה, לא הרגיש במחיצה של בני־אדם, ההולכת ומצטפפת סביבו ומאפילה על הכל. מחו נצטלל כל־כך, עד שהתרומם מעל לראשי ההמון, ראה את האויב המזוין הולך וקרב, מכוין את הרובים ומאיים ביריה אם ההמון לא יתפזר. ההמון לא זע, כאיש אחד כרע על ברכיו והתחנן להאויב :

— ירה !

ההמון התנועע, הרס אל המנזר, גרף את מרדכי והוא ראה את עצמו במיצר, מתנשא עם הזרם כשבב על־פני המים ודאג לכהנא, שלא יעוסה בין ההמון. הוא הסתכל לצדדים, ראה לפניו פנים חשודות, עינים מחודדות, זקן חבוש „קונפדרטיה" לראשו העומד ומספר מעשי־גבורתו בשנות השלשים, בהגינו על ווארשה — ושומע

אין לו. כל הפיות פעורים, כל העינים כלות וזקוף־מרפק הורס ההמון אל המנזר ומחשבה נצנצה במחו של מרדכי: כלום יעצור ההמון הזה כח לעמוד בפני אויב?

בפתח המנזר, אצל פסל האם הקדושה, עמדה אנדרטה של גפס בדמות אשה צעירה, חבושה „קונפדרטיה" לראשה, על לבה נשר לבן מעשה מקלעת של פרחים וידיה ורגליה אסורות בשלשלות של ברזל. חבורה של בחורים ובתולות כרעה בשלג ושרה:

Boże coś Polskę — — —

ההמון נטפל אל השרים, עמד כנגד והאויר הקר נזדעזע באין אומר.

לפני האנדרטה צץ כומר אחד, אחריו שני, שלישי. ההמון לא זע, עמד בפנים קורנים, לא הקשיב לדברים, רק הרגיש, כי הגיעה השעה לנתק את הכבלים.

כהנא הניע באגרופיו, דבר בקול צרוד. הסמוכים אליו זרקו את כובעיהם וקראו: „יעדנאשטש!" מרדכי הרגיש על לחיו שפם שרוי במיץ־טאבאק — גוי זקן חבקו ונשקו:

— אם „יעדנאשטש" הרי „יעדנאשטש"!

אחד פתח בשיר ועל־פני השדה הרעים:

Z dymem pożarów — — —

השירה הלכה וגדלה, התגלגלה על־פני כובעי־השער של האכרים ובאויר התנשאה אמונת־קודש של עם המאמין, כי היום, מחר, יצא מעבדות לחרות.

האויר נזדעזע מסביב:

— הוא נוסע, הוא בא.

— מי?

— הנסיך פוניאטובסקי!

— מי הוא?

— מי הוא?

— נסיך?

— הן. „פאני". נסיך.

— לאו, הרי זה „הראביה" זאמויסקי!

— ברי לך?

— ברי או שמא, ברם, אחא, לא איש מן השוק.

— מה רתמה כזו בעיניך?

— כמה מבהיקה!

— זהב!

— זהב טהור!

מן היער יצאה סיעה של „שליאכטים" רוכבים על סוסים. בין ההמון קמה מהומה ומרוצה. איש לא ידע מי הוא הבא. לא היו רגעים מועטים ונראתה מרכבה רתומה לעשרה סוסיב, שנים כנגד שנים — כמספר עשרת פלכי פולין. במרכבה ישב איש צעיר, מוקף עלמות. הסוסים עטופים שיראי־תכלת, מרוקמים נשרי־כסף וחבושים לראשיהם הזקופים סמלי־יחוס של זהב. בנות־פולין רכות וגמישות, לבושות שמלות לאומיות כמנהג קראקה, שמרו משמרת־הכבוד, כפפו מעט את קומתן הזקופה, הקסימו בעיני תכלתן ובצמות־זהבן. הפעמונים התנועעו ומן המנזר יצאה תהלוכת־קודש לקבל פני הנסיך. ופעמוני־המנזר התנועעו בחזקה ובנות־פולין הגאות הוסיפו לכוף את ראשן וקול שירתן הלך הלוך וחזק. כך נפרק העול מעל הצואר, נגולה החרפה מעל עם פולין — ומתוך דומית־קודש כרע ההמון לפני הנסיך והוחיל לדברו.

וגא עמד הנסיך על העם הכורע, עמד כגבור־חיל וכסס את שפמו הארוך — ופתאום ראה יהודי בא מן היער. זה היה משה'לי, שוחט הכפר, יהודי נמוך־קומה ומרוט־זקן. הוא הלך טעון על גבו

תרמיל מלא ריאה וכבד. הסיח הנסיך את דעתו מן העם הכורע, המיחל לדברו, ירד מן המרכבה, רץ לקראת היהודי וחבקו ונשקו. זרקו ה„שליאכטים" את ה„קונפדרטיות", העלמות — את נעלי־ידיהן הלבנות וההמון הכורע בתפלה קפץ על רגליו בקולות: „וויוואט"! „יעדנאשטש"! יחי משה'ק! — ולקול העלמות נחה על הנסיך דעתו הרחבה, לקח את משה על זרועותיו, לא השגיח בבעיטותיו, בבכיותיו, הושיבו במרכבה והתהלוכה הוסיפה לעבור.

העלמות הרגיעו את השוחט, לטפו אותו, הסירו מעל צואריהן סרטים, קשורים, עדיים, קלעו „קונפדרטיה" מקושטת נוצת־טוס וחבשוה לראשו, זלפו עליו בשמים מתוך פלאקונות של כסף והטילו גורל, מי ינשק אותו ראשונה. השוחט העלוב ישב בצער, בכה וכוון לבו לשמים.

מרדכי צץ לפני האנדרטה, על־יד רגלי־הקודש המנפנפים. חור־פנים, זקוף־ידים, כפוף־קומה עמד ולא זע. עיניו הפקוחות, הנוחות, הביעו מעין פחד ומי שנתקל בהן שוב לא גרע עין מהן. מבין הדגלים המנפנפים קרנו שני פנים, כפני אחים — פני־ה„בן" החורים ופני־מרדכי החורים מהם.

הקולות נדמו, השירה דעכה. פה ושם נזקפו אצבעות כעל פלא ומוכי־תמהון עמדו על בהונות־רגליהם:

— מי זה?

— מי זה?

— יהודי?

— הרי פניו כפני „פאן" ישו!

— מי זה?

— מי?

מרדכי עמד ולא זע. פניו חורים, מארכים, שערותיו פרועות על מצחו, מעילו פתוח וידיו הלבנות, הרכות, שלוחות אל ההמון.

הדומיה הפתאומית זמזמה באזנים, הבליטה את צלצולם המונוטוני של פעמוני־המנזר ורגש של פחד וסקרנות כאחד תסס בלבבות.

איש לא הרגיש בקוזאקים, שיצאו מן היער רוכבים על סוסיהם הקטנים, קלי־המרוץ. פתאום נשמע קול תוף. הקוזאקים באו רכובים, פגיוניהם מבהיקים ורוביהם שלוחים.

ההמון לא נס, הצטפף יותר, שכם לשכם, התלכד לגר איז־סוף ועל־גבי הגד עמד מרדכי, כמחוטב אבן דהה, נשען על פסל האם הקדושה והסתכל בפני ההמון.

ההמון הרם אל המנזר, רצה להכנס לתוכו, אולם היה צפוף כל־כך, עד שאיש לא עצר כח להנתק. נתלה ההמון באויר, היה תלוי ועומד, כאילו צף ועלה אגרוף בגרונו והסתכל רוחות בפניו החורים של היהודי.

קול התוף נדם ונשמע קול צרוד של אופיציר:

— התפזרו! — ואם לאו אפזר אתכם בנשק!

איש לא זז ממקומו. כומר צעיר הרים צלב ופתח:

Święty Boże — — —

ההמון ענה אחריו:

Święty Boże, święty mocny, święty a nieśmiertelny, zmiłuj się nad nami.

כולם הסירו את כובעיהם, הרימו את קולם, הביטו בקשיות־עורף אל הפגיונים המבהיקים, על הרובים השלוחים.

קול תופים, כקול קטניות בנפלן, זעזע את האויר. הקול הלך וחזק, הפך יללה, עד שעברה צמרמורת בגופו של כל אחד וירית־רובים השתיקה את השירה החרישית. הכומר השמיט את הצלב מידו, הרימו אחר וגם הוא נפל חלל. מרדכי קלט את הצלב בידיו.

ההמון הצפוף נעקר ממקומו, פסח על אנחות הפצועים, לא נס ובמקלות, באגרופים, באבשם הרס אל האויב.

מרדכי רץ בראש.

כותנתו קרועה, מחשוף לובן בשרו, שפתיו מכווצות מתוך כאב ועיניו הבוערות כקוראות אל האויב:

— ירה! שפוך דם נקי!

אחד תפסו בידו. הוא ראה נער ישב פתאום, נעץ בו עינים אלמות, מביעות פחד וקלוח־דם פרץ מפיו. הוא השיק את הצלב לשפתי הנער ומיד נגרף עם הזרם. הוא רץ כמוכה־קדחת, ידיו בערו. צרבו, רצה להשליך את הברזל המלובן הנתון בין אצבעותיו ואלפי מאורעות נצנצו במחו ברגע אחד. הוא עמד. כלום עמד בשעה שההמון, ככח־איתנים, הרס ועקר כל אשר עמד לשטן בדרכו? הן, הוא עמד, צרף חוט לחוט, אחז בידו את סוד העולם, הסוד השותת דם, רצה להשליכו בפני ההמון, כבפני שור האיצטדין, שיהיה משוגע ממראה־עיניו, שיאבד עצמו לדעת. הוא זקף את ידיו, ראה, כי הצלב הולך וגדל, מפסיק כמחיצת־ברזל בינו ובין ההמון. טפי־אש אדומות עברו לפניו מתוך זמזום. מרדכי נרתע לאחוריו — הצלב, שבור לשנים, היה מוטל לרגליו. הוא ראה את כהנא, כשהוא עומד לפני הצלב השבור, פורש את כפיו וקורא:

— נפלה, נפלה רומי! נפלה, נפלה רומי!

ההמון הרס, נתגלגל בתכלת־האויר, כשראשו למטה ורגליו למעלה, נעלם. מרדכי תמה על הדומיה הפתאומית. הוא קרא, רץ בתכלת־האויר. הכל גוע, נמס.

ב.

דָּם וָאֵשׁ

רדכי פקח עין אחת, לא הכיל את לובן־השלג ועצמה שוב. הוא תמה, שאינו יכול להניד אבר. כל גופו נשתתק. רסיסי־השלג שעל־גבי כותנתו הפתוחה נפזרו מתוך צריבה על בשרו — והוא נתפכח. שמים אפורים, מזולפים אור־כוכב חור, היו תלויים על ראשו. דומית הלילה הממשמש ובא זמזמה באזניו ואי־אפשר היה לו להזכר מאימתי הוא מוטל כאן. ברי היה לו, כי הוא פצוע. רגליו הכבידו וטבעו בשלג כמרישים ספוגי־מים. הוא החל לפשפש כביבו, משמש בצלב השבור ונזכר בכומר דל־הבשר, שנפל חלל על־יד המנזר. הלה מסר נפשו על פולין, על אחיו — אלפי האכרים, שנקהלו מכל הגלילות — והוא, מרדכי? על מה הוא מוטל כאן? עורב צרח. אחריו שני, שלישי, וסיעות־עורבים באו ביעף ובצריחה מכל הרוחות. מחשבה נצנצה במחו של מרדכי, כי מת מוטל לא רחוק ממנו. הוא זקף את עיניו, ראה את מקוריהם השחורים של העורבים נגלפים על־פני השלג, הולכים וחדים, מתהפכים כלהבי־סכינים, יורדים על הפגר. עורב מוטה־כנפים עמד על הגולגולת, זקף מקורו כנקריה ובדייקנות הבאה מתוך קשיות־עורף החל לנקר במצח, העמק ונקר, כמתכוון לשסע את הגולגולת בטריז. מרדכי

הרגיש, כי אינו רואה כלום, כי אין אלו אלא תעתועי־דמיון — ונזדעזע. חפץ־החיים התחיל תוסס בקרבו וכל מה שצריחת־העורבים הלכה וגדלה, וזעזעה את דומית־הלילה, הלך ותקף עליו חפץ־החיים. נאחז בשלג הכבוש ופרפר באויר, בקור הצובט. וכשיצאה הלבנה, כבתה לרגע את הכוכבים, הציפה על מרדכי אור דהה והוא ראה את עצמו כשקוף, ראה מסביבו עינים, הנועצות בו מבטיהן החודרים — ואחוז־פחד קפץ על רגליו. הוא הסתכל לצדדים, לא ידע היכן הוא. ראה לפניו שיחים עמוסי־שלג ועשה אזניו כאפרכסות.

לצריחת־העורבים נטפלו קטעי־צלילים, כקול בן־אדם. בין מפלשי־השלג, במסלת אור־הלבנה, התנועע צל אדם. מרדכי זחל על ידיו ועל רגליו. מאחורי אחד השיחים נשמע קול אכר:

— ...וכדור באחוריו...

— נו, עמוד על רגליך, „פאני" גבור־מלחמה, עמוד!

— נפשך חשקה במלחמה, הא?

— כמה נוקשה הוא!

— שפמוני כזה!

— חושש היית, שהאכרים יבראו את היער, היית מלקה על שוכה שניטלה לשקה, עכשיו אתה שותק, הא? יותר מקרש לארון לא תקח אתך!

— לא תוסיף עוד להלקות את האכרים בחצר!

— לא תתעלל עוד בנשיהם!

— נו, הטה רגל! פשוט את טלפיך!

—אם נפשך חשקה במלחמה, הרי מתן־שכרה באחוריך!

מרדכי לא משל עוד ברוחו, קפץ על רגליו ונדחף אל השיח. האכר נבהל, תפס שק מלא, קרא: „יזוס־מאריה!" — ונס. מתוך פחד השליך במרוצתו את השק — ונעלם. נשען על השיח עמד מת ערום. עינו הימנית פקוחה מעט, פיו עקום, חצי שפמו נתון

בין שפתיו המכווצות, ודומה היה על מרדכי, כי אדם, פלג־פנים, עומד ובוכה לפניו, שהפשיטוהו ערום בצנת־לילה. מנף אחד, שהאכר לא הספיק לשום בשק, התגולל בשלג. על לבו של המת, על־יד דם־הפצע הקרוש, נשתלשל צלבלב. מרדכי עמד לפני המת בראש כבוש בקרקע, כלפני קבר פתוח, לא ידע מי הוא, שכח כיצד נזדמנו שניהם לכאן, ראה את המגף המיותם ובאזניו צללו דברי האכר:

— לא תוסיף עוד להלקות את האכרים בחצר!

העורבים מסביב לא הפסיקו מצריחתם. מרדכי השכיב את המת ואף כי ידע, כי העורבים יחטטוהו, ערם עליו ערמת־שלג, נעץ בה את הצלב השבור — והלך לו לאורך השדה.

רק עתה הרגיש, כי אין אדרתו עליו. צנת ליל־החורף תקפה עליו. הוא התנער לרגעים, כאילו רצה לנער מעליו את הקור, לא תמה שוב: מה לו פה. עמד על טעותו, כי הכומר דל־הבשר והמת שטמן בשלג לא מסרו את נפשם על אחיהם. אחיהם לא רצו את קרבנותיהם. כזאבי־ערב פשטו בלילה, השיבו נקם לדורשי־טובתם ואולי נקמו את המלקות, שספגו מידי הפריצים, את דמעות נשיהם ובנותיהם?

אולי...

מרדכי הלך מהירות, כמעט רץ. אזניו קלטו כל הד וצליל, לא נתחלף לו בין אילן לאדם וכמי שרוכב על סוסים שוטפים, אוחז את הרסן בידיו ומובטח לו, כי כמה שידהרו הסוסים לא ימלטו מידיו — בבטחון כזה אחז מרדכי בחושיו החדים והוסיף ללכת בעבי־הלילה. הבטחון היה בתוכו, שפע מכל אבר. בטחון הבא לאדם שלא מדעתו והוא אינו מרגיש בו אלא כשהוא מתיחד לנפשו. מאורעות משונים עלו וצפו לעיני מרדכי, לא נגעו בו, כאילו הועלו בקסם, בידי אחד הרודה בעולם הזה. מרדכי הלך בלי חת, לא הרגיש

בליל־החורף הלבן, שעמד בשפולי־היער, עטוף אדרת־שלג ומסורבל דבלולי־כפור. ליל־החורף שלח מתוך שרווליו השעירים, הרחבים, את הכומר דל־הבשר, את המת הטמון בשלג, זאבי־ערב הרודפים אחרי גררה, אחרי קומארובסקי ופיליציה. המזיקים יצאו להעביר את מרדכי, להטיל עליו אימה, שימסור עצמו לרשותם, אולם לא יכלו לגשת אליו, כאילו הפסיק מעגל־אש בינו לבינם. מרדכי, נטול מן העולם הזה, רחוק מן הבריות, חש בקרבו אהבה רבה לכל הנברא בצלם, האהבה המתגלה לאדם בישימון, ביער.

מחו להט והוא ראה מסביבו אש מתלקחת, הולכת וגדלה, אוחזת בבנין אחר בנין. פה ושם נראים בני־אדם ערומים, רועדים מקור. האש אינה מחממת אותם וכחומר נוזל היא משתפכת, שוטפת כנחל, תוססת. האנשים מתאבקים, זוחלים זה על־גבי זה. הורסים לצאת ובתוך הנחל עומד צלב כפוף, כסכר־מים עתיק, מעמיק את האש וחוסם בפני היוצאים, עומד כקנה של גבריאל בים. על השרטון, שהעלה אותו קנה, לא נבנה אלא כרך גדול של רומי וכאן — נבנה עולם, עולם מלא העומד להחרב. מחו של מרדכי הבריק ברקים, ראה בנפול בנין אחר בנין, נופל ונהרס, ועל החרבות עומד יהודי, עומד הוא, מרדכי, קורא אליו את הנדכאים. את הרעבים, את הדוויים והסחופים, עוקר את סכרי־המים, מציף את העולם, מחריב הכל, כדי שהאדם, ערום ועריה, בריה חדשה, יוסיף לטוות את חוט־אלהים, חוט־ישראל, שלא ניתק.

באישון־לילה דפק מרדכי בבית נמוך, שנראה בקושי מתוך השלג. מבפנים נשמע קול בן־אדם אחוז־שנה:

— מי שם ?

— עובר אורח מבקש מקום ללון.

איש לא ענה. מרדכי פנה ללכת, שמע ידים מפשפשות בדלת וקול אדם המדבר לעצמו:

— גם לישון אינם מניחים !

הדלת נפתחה ומאחוריה נשמע קול:

— מהר, הכנס ! עוד מעט והבית ימלא קור !

מרדכי נכנס לבית אפל. אויר עמום וחם, ספוג ריח בולבוסים מעלים אד וגללי־בהמה, לפף אותו. הוא הסתכל לצדדים, לא ראה איש ואמר:

— סלחו לי, אנשים טובים, כי הפרעתי אתכם. אלון הלילה. אתן שכרכם ואלך לדרכי. אל תיראו...

— אין לך דבר העומד בפני גמילות־חסדים — נשמע מתוך החשכה קול־אשה, ספוג פחד והכנעה — ברם, „פאני" יקירי, בעתים הללו, כשהדרכים משובשות, יש להזהר !

— מה, גם אצלכם מתקומם העם ? — שאל מרדכי.

— העם, „פאני". פרוע, אינו ירא את האלהים, בורח אל היערים, סכנה לעבור דרך !

— והפריץ מה הוא ? — שאל שוב מרדכי — הכפר, כמדומני, הוא לרודובסקי ?

— הן, „פאני" יקירי. הפריץ — שואל הוא ? נוהג כמנהג הפריצים ! החצר אסורה בדריסת־הרגל !

— הפריץ הצעיר — נענה האכר — אינו פריץ, אלא „פסו־בראט", עורף־כלב ! אינו יודע אלא להלקות את האכרים !

בחשכה נשמעה געית־עגל ספונת־געגועים.

— מתנענע הוא על אמא, רך הוא, זה אתמול נגמל וברפת קר ואספנוהו הביתה.

האכר תפסו למרדכי בידו והובילו אל הכיריים:

— „פאני", הרי לך כר וטפס. על הכיריים ערמת־שחת, שכב עליה, ברם אל תבהל, התינוקות ישנים שם.

מרדכי עלה בזהירות על הכיריים. מתחת לשמיכה הבריקו שערות־פשתן, כאלומות קרני־ירח, הבקיעו את החשכה והאירו. אבריו של מרדכי הנסוכים ליאות נזדעזעו. הוא התמתח על השחת הרעננה. שערות־הזוהר שעל־ידו לא נתנו לו מנוחה ורצון עז תקף אותו, להשקיע את פניו המצוננים, את ראשו העיף, בתוך השערות הפרועות. נחשול של שמחה ותודה לאדם הציף את לבו, חש, כי אבריו הקפואים מפשירים, השערות נפזרות עליו כשבלים רעננות, מכבידות על ריסי־עיניו וגעית־העגל המעוררת רחמים מתרחקת, הרחק והמוג...

מרדכי שמע בשנתו המון־קולות. הקיץ תפוס קורי־חלום, שהוא ביריד — וישב. הוא מהר להצליף מבט לעבר שערות־הזוהר. לא ראה דבר מסביבו ובעצמו החל לפקפק, שמא לא היה זה אלא חלום. לול־האוזים, שנאסף בלילה הביתה, עמד עדיין אצל הכיריים. האוזים שלחו את צואריהם הארוכים מתוך חלולי הלול וקרקרו לרגעים: גון־גון־גון! העגל רבץ על מעט תבן, זקף את סנטרו מתוך בקשת־רחמים וגעה ברטט: מה־מה! אכר בא בימים אחז גזר־עץ בידו וחקק עריבה במפסלת. על ידו ישבה בתו, שלחה ידיה בכישור ואניצי־הפשתן, שהיו תלויים על צוארה, התלכדו עם שערותיה השקופות.

— הגיע זמן פת של שחרית! — העתיקה האכרה סדן מאחורי הכיריים, הניחה עליו את מדף־הדרגש, העמידה קערת־חרס מלאה בולבוסים מעלי־אד. האד עטה כחצי הבית. הדלת נפתחה. תמרות־קור התפרצו לתוך הבית, אחריהן נכנסה זקנה על משענתה:

— ברוך ומבורך...

— מעתה ועד עולם, סבה. מה בוקר מבקרים? — שאלה האכרה — קטטה נפלה בינך ובין כלתך?

הזקנה נערה את השלג מעל נעליה העטופות סמרטוטים, הביטה בעיניה המטושטשות על הבולבוסים המעלים אד ונאנחה:

— איני מתקוטטת עם שום אדם... יכולה אני לדור בכפיפה אחת עם רע שברעים... אדם העובד ביום ובלילה — אין סיפק בידו להתקוטט... רודים בנו בפרך... גם על בהמה מגיעים רחמינו, מעשה־ידיו של הקדוש־ברוך־הוא, קל וחומר לאדם... עת צרה, מרתה יקירה, עת־צרה... עם שלשה „פאנים" גרתי ולא ראיתי אכר בורח מן החצר... אביו של זה, רודובסקי המנוח, הרי היה מדת־הטוב בעצמה, לא לחנם קרא אותו העם „יזוליק" והניח בו — יפגע בו הרעם הראשון! הוא מוקיר רגליו מבית־יראה. וכי קתולי הוא? הריהו

לוציפר הארור, האמור בספרים הקדושים וכלום פלא הוא, אם האכרים, קתולים גמורים, בורחים מפניו? אין אדם נחשב בעיני ה„פאנים" בימינו, טוב ממנו הכלב... את וולאדק שלי העמידו לגזור קש, גזר יום ולילה, עד שכחו עזבו. הנשמע כזאת? והריהו מוטל במטה, קשה עליו הנשימה, חש דקירות בצדיו... צריך הקזה... ובאתי לבקש ממך וואיטשד, כי תואל נא לבוא אחר פת שחרית...

— שפיר, שפיר, סבה, אבוא!

— הקדוש־ברוך־הוא ישלם שכרכם!—הרימה הזקנה את מקלה כלפי התקרה, כמראה מקום כבודו של הקדוש־ברוך־הוא ויצאה מן הבית בפסיעות קטנות ומהירות.

הבולבוסים המעלים אד עצרו את נשימתו של מרדכי, עד שחש ריקניות בלבו. הוא ירד מעל הכיריים ואמר ושנה:

— תודה, תודה על לינת־לילה!

— ושנתו, „פאני", ערבה עליו? — שאל האכר ומרדכי הרגיש במבטיהם של בני־הבית המוצלפים עליו מכף רגל ועד ראש.

— ישנתי כחלל!

— שפיר, שפיר, „פאני"! — הניח האכר את העריבה, קם על רגליו וניגב את ידיו במכנסיו המכוסים נסורת ושבבים — דבר קטן. אינו טעון תודה — ופנה לבתו — מאגדה, הוציאי אלונטית וה„פאן" יתרחץ ויסב עמנו!

הריבה קמה מעם הכישור, החלה לפשפש בתוך הארגז, הוציאה חתיכת בד לבן והושיטה מתוך הסום למרדכי:

— בבקשה.

ריח של תפוחי־חורף ושל קיסמים יבשים נדף בפני מרדכי, ספק נדף מן האלונטית, ספק נדף מן הריבה. מרדכי הסתכל בשערות־הזוהר ותהה, אם זוהי הריבה, שישנה אצלו על הכיריים.

הוא התרחץ, לא סרב והסב לפני קערת־הבולבוסים. כל

המסובים אכלו בכפות־עץ מתוך קערה אחת, אכלו בנמוס, בשתיקה.

— ה„פאן" הוא מבני־המקום ?

— לא, „פאני", מעיר רחוקה אני.

— מאין ?

— מפלוצק.

יודע אני את פלוצק, „פאני", עברתי אותה. עיר יפה. ומה נהדר הוא בית־היראה שבה, שפע־עשרו מביא לידי כתרחורת! עבדתי, „פאני", ביערות ליפובצה. חטבתי עצים.

— כלום יודע הוא את הלבלר משם ?

— לשאלה מה זו עושה ? כלום יודע אני את ה„פאן" הלבלר ? אך זה יהודי ישר, אדם כשר, „פאן" גמור ! וה„פאן" יודע אותו ?

— הוא אבי — ענה מרדכי ותוך כדי דבור נקפו לבו וכבש עיניו בקרקע.

— אשה, אם זכינו להכנים אורח הגון כזה, אין אנו יוצאים ידי חובתנו בסעודה זו. הרי יש לך, כמדומני, זבדה ? הגישי את הלחם ואת החמאה ! היכן פרוותי ?

מרדכי ראה, כי האכר הולך להביא דבר־מה, קם וחסם לפניו את הדרך :

— לאן ?

— „פאני" יקירי, אברהמ'ק גר לא רחוק מכאן, אלך ואביא רביעית „אוקוביט", „פאני" יקירי !

וכל מה שהפציר בו מרדכי, שלא ילך, הוסיף האכר להתרגש, נעשה רך כקנה, רצה לנשק את ידיו של מרדכי. בקושי נשתמט מרדכי ממנו. כשיצא האכר שלטה בבית דומיה לא נעימה.

מרדכי הסתכל בפניה הקמוטים של האכרה, שהיו נעוצים בו כרגב־ניר קהה ושאל שאלה בעולם :

— ה„חצר" שוקטת ?

— אם לשקט — אינה שוקטת „פאני" — גרפה האכרה את חטמה לתוך סינורה—מה לשקר! זו השנה השלישית, שהאדמה אינה נותנת את יבולה, אין לחם ובני־אדם אוכלים קלחים — ונפוחים... מארה, מארת־אלהים, „פאני"... ובעלי, נבר אחד לבדו... מי שיש לו בנים — הבנים מסייעים אותו... ולעת־זקנה, „פאני", עוד החל לתת בכוס עינו... ידי, „פאני", נעוו מעבודה, איני יכולה לכוף את אצבעותי והוא מוציא הכל מן הבית ונותן ביין; חמאה, ביצה, הכל...

מרדכי ראה דמעות על פניה הקודרים ועצב התוקף את האדם בשדה, כשגשם דק יורד, האדמה השחורה אינה סופגת עוד ואין יודע אימתי יפסק הגשם — עצב כזה תקף את מרדכי. הוא הוציא מכיסו מטבעות אחדות ונעץ אותן לתוך ידה.

— „פאן" יקר — נפלה האכרה לרגליו והחלה לנשקן.

הבת, שמנעה עצמה כל אותה שעה מלהסתכל בפני מרדכי, כאילו לא היתה רגילה בין הבריות, טפלה בכישור, נקתה את תמונות־הקודש, התלויות על הכתלים, כשראתה את אמה נופלת לרגלי מרדכי, חטפה כנבוכה את לול־האוזים — ונעלמה.

— מה היא עושה? תבוש ותכלם! — הרים מרדכי מתוך מבוכה את האכרה.

צר היה לו על הריבה, נפטר מן האכרה והלך.

מרדכי נכנס לתוך הכפר.

הבתים הנמוכים נראו בקושי מתחת גגי־התבן הרחבים, שקרסו מכובד משא־השלג. השלג טשטש את הצבעים, הגיע עד הגדרות. הציג הכל ערום ועריה ודומה היה, כי המקום, שעשרות הבתים עמדו עליו רוחים, נצטמצם והאילנות, הבתים והגרנות נצטפפו. מבית לבית השתרעו כברות־שלג ועליהן חרותים עקבות עורבים. על־יד באר, שהקרח הגיע עד שפתה, החליקו נערים, מי בחלקלקי־עץ, מי מתוך ישיבה, וצחוק־ילדים זעזע את האויר. מרפת פתוחה הציצה חסידה כבושת־ראש וצער־החורף נתלה בנוצותיה המרוטות, בכנפה השבור, שנשתרבב כיד יבשה.

מרדכי ראה את החסידה, כשהיא פושטת את גפה השבור, צורחת מתוך געגועים: קליא־קליא־קליא — כאילו היא מסיחה לפניו את צערה על אסונה הגדול! כולם עפו להם ורק אותה, את בעלת־המום, עזבו, לגווע בארץ־השלג, לקפא בקרה.

על־יד גדר מגובבת שלג עמדה אכרה עטופה קילקי ובאצבעות מבודרות כצפרנים נזדקרה כנגד אכר בשנות־העמידה, שעמד מעבר לגדר.

— ... אם לא תחזיר את החזיר, אנקר את עיניך!

— נוח לך, סבה, ללכת הביתה — משך האכר את מכנסיו למעלה.

— לא אזוז מכאן! — החלה האכרה לטפס על הגדר, הקילקי נשמט מעל ראשה ושערותיה הפרועות נפזרו על פניה.

— אל תטפסי על הגדר — שלח האכר את ידיו אל אזור־העור שבמתניו — אם אמנה את עצמותיך, סבה, שוב לא תמצאי את הדרך לביתך!

— וכי מי זה ירא ממך? — נזדקרה כנגדו וצפרניה שלוחים

אל פניו — אוזן־חזיר! צאנה וראינה בגבור־חיל זה! הוא יכה אלמנה עניה, תשברנה ידיו ורגליו, יזום קדושי!

בבתים הסמוכים נפתחו פתחים ועינים סקרניות הציצו מהם. האכרה מסרה דינה לשכנים:

— חזירי נכנס לחצרו, עמד ותקפו ומשים עצמו תם ומתמם!

— הכשירי את נזקו! — משך האכר את מכנסיו.

— חליים רעים ונאמנים אכשיר לך! — גזדקרה האכרה כנגדו.

— גשי הנה, כלבה! — רמז לה האכר באצבעו.

— כלבה אני? — החזירה האכרה פניה כלפי הסקרנים, שהציצו, מי מפתח פתוח, מי מחלון — אין אלהים בלבבכם, אם עומדים אתם על עלבון אלמנה עניה...

— פתחון־פה כזה! — הניע האכר בראשו — הרי זו גועה כפרה בשעת לידתה!

— ואתה אף להוליד אינך יכול! — הרימה האכרה את קולה — תמהה אני, שאשתך דרה עם סרים שכמותך בכפיפה אחת!

גוי קטן, בן־עשר, חלקלקי־עץ בידו וכדורי־שלג בכיסיו, נרחף ובא.

— מה לך, אמא, כי נזעקת?

האכרה פתחה שוב מתחלה, ספרה להנער את המאורע לפרטיו, כאילו דברה לגדול. הנער רעד מכעס, איים בחלקלק על האכר וקרא:

— החזר את החזיר!

עם בוא הנער התעודדה האכרה ועברה את הגדר. הנער עבר אחריה. האכר תפסה בשערות־ראשה, טלטלה, עד שכרעה תחתיה בשלג. הנער הטיל כדור־שלג בפניו של האכר, ראה, שאינו מניח את אמו, נפתל בין רגליו, נאחז בו כסרטן, צרח בקול, כאילו סרקו

את בשרו במסרקות של ברזל, נעץ את שניו ברגל האכר, עד שהלה הניח את אמו.

— אדם מן הישוב אינו מרים יד על אשה, קל־וחומר על אלמנה — נכנס מרדכי ביניהם.

האכר נחלץ בקושי מן הנער, הסתכל רגע בפני מרדכי והצטדק:

— הרי פגיעתה רעה!

— החזר את החזיר! — קראה האכרה ועצרה בבנה, שנזדקר כנגד האכר וכדור־שלג בידו.

— הכשירי את נזקו!

— החזר את החזיר, החזר, מאטשק! — צצו שכנים אחדים ושדלו את האכר.

— תתחייב בשמירתו, שלא יכנס לרשותי!

האכרה לא ענתה. כרעה על ברכיה בשלג ושדלה את בנה, שילך הביתה. והגוי הקטן, בן־העשר, נזדקר כנגד האכר, איים עליו באגרופו, שהיה כבוש בתוכו כדור־שלג וקרא:

— הוא יכה את אמא? את אמא יכה?

הנער נשמט מידי אמו, רץ פסיעות אחדות והחל להטיל באכר כדורי־שלג. האכר רדף אחריו. מרדכי רץ אחריהם. הוא ראה כי האכר מפגר, מתבייש בפני העומדים מסביב ומוסיף לרוץ מתוך חולשת־דעת. השלגים העמוקים הכשילו כחו. הוא עמד — וחזר, כשהוא נושם בכבדות.

מרדכי הסתכל לצדדים. ראה מסבאה לנגדו ונכנס לתוכה לסעוד את לבו אחרי פת־שחרית החרבה, שאכל בבית־האכר.

כשנכנס מרדכי אל המסבאה לא הרגיש בו איש. החדר היה מרווח. בראש עמדה מטה פרועה ובה מוטל ילד סומק, כשרגליו מזדקרות למעלה והוא בוכה. על־גבי המטה היה תלוי דיוקנה של „אמא קדישא“, מעוטר מסגרת חסרת־זכוכית. מיושן נקמר הדיוקן, נשתרבב מתוך המסגרת ודומה היה, כי נשרה במים ונתיבש זמן מרובה. בין הכיריים ולכותל, מאחורי פרגוד פרוש למחצה, עמדו שתי מטות כמין דלי“ת. אשה דלת־בשר, פניה כפני ריבה שלא הגיעה לפרקה, ישבה על אחת המטות ושעשעה תינוק. זקנה, חבושה לראשה מטפחת משולשת, שמתחתיה בצבצו שערות אפורות, ישבה וקלפה בולבוסים, פערה ואטרה לסירוגים את פיה הצפוד ובמראה היה משהו משל מכשפה. על־יד הדלת והמזוזה, אצל שידה, שעליה עמדו שני פמוטי־נחושת, ישב אברך גבה־קומה, דל־בשר, בחתימת שער מדובלל על סנטרו ולחייו, כחתימת־דשא על אדמת־חול, ישב והתנועע על־גבי ספר.

מרדכי הסתכל לצדדים, שמא טעה, ואלמלא חביות־השכר ונאדות היין השרוף לא היה מאמין, כי הוא במסבאה. על השידה, על הספסלים מסביב, היו מונחים ספרים. צורות גימטריות, עשויות ניר עבה, התגוללו על־פני הרצפה. מאחורי הפרגוד נשמע קול רפה:

— דוד, דוד, קונה נכנס!

האברך הניע את ראשו, כמשיב זבוב, אחז בחתימת־זקנו, עיין רגע מתוך עצימת־עינים והפסיק פתאום:

— חנה, קראת לי?

תיתי לך, שהפסקת ממשנתך! — קנתרתו הזקנה והצביעה על מרדכי — הזקק לקונה וקרא לגויה. מה לה שוהה ברפת? הממזר שלה כמעט שמני חרשת!

האברך קם מעם ספרו ושאל בפולנית:

— מה חפץ ה„פאן“?

— אפשר לסעוד כאן? — שאל מרדכי באידית ותוך כדי דבור קרב אל הספר הפתוח.

האברך נתפס, שדבר ליהודי פולנית, הרגיש בסקרנותו של מרדכי, סגר את הספר, חזר בו מיד, החל לגמגם, כאילו חטא לפני הזר והושיט לו את הספר:

— יסלח לי, כלומר... אם רצננו לעיין — ניחה וניחה... הן, זהו „גבעת־המורה“, פירוש על „מורה נבוכים“.

— שומעת את, חנה? — קשקשה הזקנה בשפתיה — אדם בא לאכול — והוא מפטם אותו בספרים!

— אל תכעסי, סבה — רצה מרדכי להפיס את דעתה.

— וכי מי זה כועס? — לשה הזקנה את המלים בשפתיה — לא אמרתי אלא, מימי לא ראיתי אדם ניזון בתהלים!

— במה הוא רוצה לסעוד? — חייך האברך.

— בחביתה, אם אפשר...

האברך הסתכל לצדדים, כמחפש, שלשל מתוך הסוס־הלב את הפרגוד שלפני המטות ושאל בלחש:

— חנה, חנה, ישנה את?

— מה לך אצל חנה? אני הולכת — קמה הזקנה ונערה את סינורה מקליפות־הבולבוסים — הבא את הביצים מן המזוה!

מרדכי פתח ספר אחר. זה היה „איל משולש“. מיד נתחוור לו, כי צורות הגימטריה, העשויות ניר עבה, הן ענין לספרו של הגאון מווילנה, לא הרגיש בזקנה, שנגשה אליו, כעכעה והחלה לספר עמו כעם מכר ומודע:

— שהדי במרומים, כי לא מרצוני הכנסתי את ה„טומאה“ הזאת לתוך ביתי — הצביעה על „אמא קדישא“ — בתי חולה זה

כל החורף, התינוק תובע את שלו, צריך למינקת... חתני, יחיה, הוא למדן... יושב ועוסק בספריו ולא יפסיק ממשנתו אף אם העולם יחזור לתוהו ובוהו. ובאמת אינו מוכשר למשא־ומתן. ואני דנה עמו: למשא־ומתן אינך מוכשר, השתדל להיות רב, הרי כבר יש לך אשה ובן — והוא כאלם לא יפתח פיו. אינו נותן שנה לעיניו. ומה, סובר אדוני, הוא עושה? כל קופסה הבאה לידו הוא גוזר לגזרים, עושה צעצועים, כנער ממש... הנה הם מתגוללים על־פני הרצפה — הצביעה על צורות־הגימטריה — ובכן רצוני לבקש את אדוני, ימחל נא וינסה אליו דבר... כלומר...

— מה את מרבה דברים, אמא? מוטב שתקראי לגויה, התינוק בוכה, רעב הוא!

— מי מרבה דברים, מי? — אסור לפתוח פה! — הניעה הזקנה בידיה, כאילו שמו לה עלילות־דברים, פתחה את הדלת וקראה — פראנקה, פראנקה, מה לך שוהה ברפת? — והוסיפה באידית — לא תזכי להכנס הביתה!

פראנקה, רחבת־גרם כאכר, נכנסה וערמת־עצים בזרועותיה. היא השליכה את גזרי־העצים לפני הכיריים, חטפה את התינוק, שכבה על מטתה וחלצה לו שד. הילד הסומק רצה להוציא את השד מפי התינוק, קרא: זה של אמי, של אמי — וגעה בבכיה. הגויה חלצה את השד השני לילד, התמתחה במלוא־קומתה ובחלל־המסבאה התנשאה נהימה של קורת־רוח כנעימת בן־חזיר ביניקתו.

מרדכי הסתכל ברהיטים, בשלש הנשים, הצופיות הליכות־הבית ושולחות דברים ביד האברך כביד שוליה, הסתכל ב„אמא" המקומרת, בספרים המפוזרים ולא גרע עין מן החבל המתוח על הכיריים ועליו תלויים חתולי־תינוק ומחרוזות שום.

האברך נגש אליו:

— מעיר רחוקה הוא בא?

— מפלוצק.

— ודאי יש לו עסקים בחצר?

— לאו.

האברך רצה להמשיך את השיחה, ראה את הזקנה באה והחביתה בידה — ונשתתק. מרדכי הסב אל השולחן ופתח בשיחה.

— הפרנסה מצויה?

— בצמצום.

— הרי בני־אדם נתעשרו?

— עוד לא נתעשר אדם ממסבאה. ואם אחד מתעשר — דברים בגו. חזקה, שהוא עושה סחורה בחפצים גנובים, מביא יין־שרוף מפרוסיה ומבריח את המכס... כל מה שאתה טורח במסבאה, אינך טורח אלא בשביל הפריץ... ומלבד זאת, הרי זו פרנסה בזויה...

— כלומר?

— פשוט, שב ובקש רחמים, כי אדם ישתה שכור, יסיר מעליו צלם אלקים... אלמלי ידעתי למפרע, לא הייתי משקיע את נדוניתי...

— כמה השקיע?

— אלף זהובים!

— ואלמלי היה הכסף בידו, מה, למשל, היה עושה בו?

— מה הייתי עושה? — הפשיל האברך את כובעו וחייך — את החצי הייתי משאיר בידי אשתי ובחמש מאות זהובים הייתי נוסע לברלין.

— ללמוד?

האברך ענה ולא ענה, הסתכל לצדדים אם אין שומע והנמיך את קולו:

— מעשה שהוא כך הוא. חברתי ספר הסותר לגמרי את ה„איל משולש"... את ספרי קראתי „איל מרובע"...

— כלומר, חולק הוא על הגאון מווילנה בגימטריה?

— איני חולק — ענה האברך מתוך העוית־פנים, כמצטער, שאין הלה יורד לסוף דעתו — הגאון לא חדש כלום בספרו „איל משולש". בעצמו מודה, כי הולך הוא בשיטתו של אקלידס. אמנם הוא היה הראשון להסביר את הענין על בוריו בלשון־הקודש... אולם שיטתי היא ההפך הגמור משיטתו של אקלידס... וכל שאלה וסתירה אני מיישב בשיטתי כאקלידס בשיטתו... אין זאת אומרת, כי שיטתי היא הנכונה, לאו, אלא שאקלידס אינו היחידי. יורד הוא לדעתי? זו עקה, שאנו מדברים על שטח ומרחב ועד היום אין אנו יודעים מה הם. וזה מחייב, שכל דבר, שהוא משונה, אי־טבעי, בעינינו, הוא נמנע־המציאות לדעתנו. יורד הוא לעומקו של ענין? — הבריקו עיניו של האברך ומתוך התרגשות לא חדל מלהסיט את כובעו וקם על רגליו — לפי שיטתו של אקלידס אי־אפשר להן, לקרני משולש, להיות פחותות ממאה ושמונים מעלות ואם נניח — סיים האברך מתוך נעימת־גמרא — שאפשר ואפשר (מה שאני מוכיח בספרי), הרי אנו באים לשיטה חדשה בגימטריה, שהיא ההפך משיטתו של אקלידס...

כל אותה שעה, שדבר האברך, ישב מרדכי ונהנה מזיו הדברים, לא עמד על ההבדל, שבין שיטתו של האברך לזו של אקלידס. לא עלה בידו להזכר שמו של פרופיסור רוסי, שהרעיש את העולם בשיטה חדשה בגימטריה... היה שרוי בצער, כאילו הכל היה תלוי בשמו של הפרופיסור... ושמחתו, שנזדמן עם האברך, נסתלקה ממנו.

— כבר הראה את ספרו למי שהוא? — הפסיקו מרדכי.

האברך משך בכתפיו: לאו. פניו הקורנים, הליכותיו, הוכיחו למרדכי, כי האברך חדש דבר, ברא יש מאין. הלה הוציא מתוך

השידה עשרית אחדים גליונות־ניר, מכולבים בחוט — והושיטם למרדכי:

— זה ספרי!

מרדכי דפדף בכתב־היד, השהה מבטו על ה„שער" וקרא מתוך הכתב האשורי:

ספר

איל מרו

יסודתו בהררי־קודש, בשעור ונודש,
מצרף ומטהר, מפרש ומבאר,
בשיטה חדשה, אין בה כל קשה,
מישרת הדורים, בדברים ברורים,
נותנים אותותם, בדברי חכמים וחדותם.
כל אלה ידי עשתה, הצעיר באלפי ישראל
דוד בלאאמו"ר ר' בונם זצ"ל.

על הדף השני היה כתוב שיר בכתב רש"י.

האברך הרגיש בדבר, בא במבוכה והחל לגמגם:

— שיר בעולם...

— דוד! דוד! — קראה הזקנה — בוא הנה!

מרדכי קרא:

אל הזמן

הוי, זמן בוגד טורפני,
עד אן מלתעותיך ישכוני?
איך לבך אבן מלהרפני,
עוד מעט אלך ואינני.

ראה, מתום בי אין,
שלמה נעורי תשוה לאין?
יגונים אשתה תחת יין
ועד אנוע ואנוד כקין.

הבט, אכזרי, מחלתי אנושה,
סאת מצוקותי, הנה גדושה.
השע ממני ואבלינה חישה,
הלא אין כחי נחושה!

מרדכי קרא את השיר, תהה: מה ענין שיר זה אל הספר? וגמר בדעתו להביא לכאן את כהנא, לתהות על הספר.

אכרים אחדים נכנסו וקול המונם מלא את המסבאה. עשן־ה„מאכורקה" הצריד את הגרון. מרדכי עמד על רגליו. האברך נגש אליו, כשפקק של בקבוק בין שניו. מרדכי נתן שכר סעודתו, השיב לאברך את כתב־היד, הבטיחו לבוא בימים הקרובים עם אחד ממכריו בענין הספר, נפטר ממנו ויצא.

הוא הלך בדרך־המלך, העולה אל החצר. גרנות ואסמי־בר בנויים אבן עמדו לאורך הדרך. הוא נזכר ב„גבעת־המורה". לא ראה מקרה גרידה בזה, שלפני יובל ומחצה ישב גם מחבר הספר, שלמה מיימון, באברך זה, במסבאה, כתב ספר בצנעה וחלם על נסיעה לחוץ־לארץ. יובל ומחצה — ודבר לא נשתנה. הכל כמו שהיה. ואפשר, כי לאחר יובל ומחצה יסור עובר־אורח רעב אל המסבאה הרעועה ויראה שוב אברך יושב והוגה בספרים...

שני נוטרי־יער הביאו אל התצר אכר וידיו אסורות לאחוריו. מן הגרנות, מן האורוות יצאו גווזים לבושי־פרוות ומתוך סקרנות הקיפו את האסיר.

— מה היה לך, סטאך?

— מי חבל בך?

— כמה נפוחים פניו!

— עין אינה נראית!

האסיר נסה לחייך, טרפה עינו התפוחה את החיוך ופניו התעוותו, כאילו עמד לגעות בבכיה. הוא שאל בלחש:

— היכן הוא אנטק?

— אנטק בנו של פיאסצקי?

— הן.

— הנה הוא בא!

אנטק, גוי צעיר, רחב־גרם, לבוש מקטורן אדום, יצא מן האורוה גלוי־ראש. הוא הצליף במגלב קצר באויר, ראה את סטאך ומהר אליו:

— ו„זקני“ היכן הוא?

— הם חבלו בנו!

— על מה?

— לא תגנוב ולא תלקה! — ענה אחד הנוטרים.

— שקר אתה דובר! — הצליף עליו האסיר מבט של בטול. הניע חדל־אונים את ידיו האסורות, כאילו רצה להכות על לבו — לא גנבנו! חטבנו עצים ביערנו, ברשות־האכרים...

— ופתקה היתה לך? — קפח אותו הנוטר.

— בלום פיך, בלום! — נתן אנטק על השומר בקולו ושאל שוב את סטאך — והיכן הוא „זקני“, אינך יודע?

— שאל אותם, את „בני־הכלבים" — הצביע האכר על הנוטרים — הם הכו אותו...

הנוטרים נבוכו, לא עמדו במבטיהם של הגוזזים, נרתעו לאחוריהם, הסתכלו לצדדים כמבקשים מפלט ואחד מהם נענה:

— מה אתם באים עמנו בטרוניה? לא בצוארנו הקולר תלוי! אלמלי הנעתם למקומנו לא הייתם טובים ממנו! למה מעמידים נוטר ביער? כלום להעלים עין מגונבי־עצים? ולא עוד, אלא שהדבר היה במעמד ה„פאן"... הוא צוה להכות...

— ואתה הכית? — נגש אליו אנטק.

השומר לא ענה ונרתע לאחוריו. אנטק הזקיר את המגלב לחטמו:

— כלב שכמותך! מהר והתר את סטאך!

— מי אתה? — זקף השומר מתוך חורון־פנים את ראשו והרים מעט את מקלו, כרוצה להגן על עצמו.

— מי אני? זה שמי וזה זכרי! — וסטר לו על לחיו.

זה היה די להם, להגוזזים, שיתנפלו על הנוטרים. הם הכו אותם בכל הבא לידם — בלחי־עגלה, בשקה, בפרסת־ברזל, בעקבי־מנפיהם. מקולות המוכים חרגו כלבים משלשלותיהם ונבחו, גויות צרחו ובתוך הרעש, שהתנשא מעל לבניני החצר, התגלגל על־פני השדות טבועי־שלג ותפוסי־מנוחה קול יאוש:

— „אלא באנא", הצילו! „אלא באנא"...

הפריץ וסיעתו באו מן היער, כשהם רוכבים על סוסיהם. ברובים שלוחים הקיפו את ההמון והתגרה נעצרה. שלטה דומיה לא־נעימה. הנוטרים, שותתי־דם, עיפים למכים, הצביעו על אנטק:

— אנכי אזרוק מרה בו, במורד, ב„בן־חם" זה! — התרוצץ הפריץ על סוסו, שהתלבט תחתיו — עשרים וחמש מלקות! — ומיד!

הוא דפק את סוסו, עבר על אנטק והצליף במגלב על פניו. רצועת־לחי מרופטת תפחה כשפופרת. אנטק שם ידו על לחיו, התרוצץ וצרח בקול משונה, מחריד לבבות.

הגוויים נסו להתחמק, שלא לראות בקלקלתו של חברם, נחסם לפניהם הדרך — נצטוו לעמוד ולראות בענשו של מורד.

בן־המשק עקד את אנטק, כבהמה לפני שחיטתה, וכשהובאו הזורדים משד אחד בחבל ואנטק נפל על השלג כאילן גדוע. שני אכרים מתחוהו על פניו וישבו עליו, אחד על ראשו ואחד על גבו. בן־המשק הסתכל בזורדים, שפשף אותם בשלג, הצליף באויר מתוך שריקה ומסרם בקורת־רוח להמלקה. הגוויים כבשו עיניהם בקרקע, מנעו את עצמם מלהביט לעברו של אנטק וחדלי־אונים הרגישו, כי החצר סוגרת ומסוגרת עליהם. נשמע קולו של בן־המשק:

— מוכן?

— מוכן! — ענה המלקה.

בן־המשק מנה בקול מונוטוני:

— אחת... שתים... שלש...

הזרד שרק על־גבי המכנסים המתוחים, גזרם אגב בשר. טפי־דם נטפו בשלג הלבן, נטפו ונקרשו. אנטק צרח בקול לא־אדם, נשתתק וצרח שוב ובין צריחה לצריחה נפל קולו המונוטוני של בן־המשק על האזנים העמומות:

— שמונה... תשע... עשר...

מרדכי בא, ראה מלקים איש גדול — ונזדעזע. הוא שמע, כי הפריצים מלקים אכרים, יהודים, קבל את הדברים כמעשה השגור בפי הבריות ואף אחד לא ראה אותו בעיניו. עתה ראה אותו עין בעין. הוא נדחק ונגש אל המלקה:

— בן־אדם, איך לא תבוש להרים יד על אחיך?

אומץ־רוחו של מרדכי, הליכתו, דבריו שיצאו מן הלב — כל

זה עשה רושם, הפתיע, עד שרפו ידיו של המלקה, הצליף הלה מבט על הפריץ, על מרדכי. הסתכלו העומדים מסביב זה בפני זה ואזניהם סולדות בדומיה.

הפריץ נתמלא חמה, אם מפני המלקות שפסקו, או מפני עוז־רוחו של הזר למרות את פיו. בפנים קודרים נגש מתוך רכיבה למרדכי ושאל:

— מי אתה?

— עובר־אורח — ענה מרדכי.

— לך לדרכך, אם שלום לך — התרים הפריץ — ריב אחרים אל תריב!

— יואל נא, „ווילמוז'ני פאן", — החל אחד הגוזים לגמגם, החוה קידה, כשכובעו בידו — אני אספוג שאר המלקות!

— מה זאת, לאלפי אלפים שדים? — התרוצץ הפריץ על סוסו וקרא להמלקה — קוליק, הלקה! „בני־חם" אלה לא יצוו עלי!

— קוליק הוא קתולי, הוא לא יכה את אחיו — נענה מרדכי.

— מי הוא, הזר? — שאל אחד מן הסיעה.

— מה לו פה?

— כומר הוא!

— לא דובים ולא יער!

— הריהו יהודי!

— מה אתה סח?

— שאל אותו!

— שאל אתה!

— יהודי! יהודי!

— יהודי? — שאל הפריץ.

— הן — ענה מרדכי.

— יספוג היהודי את שאר המלקות! — קרא הפריץ אל המלקה וירק — כופר כזה!

וכהרף־עין היה מרדכי מתות על־גבי השלג. הרגיש, כי יתד מלובנת נתקעת ונתקעת בבשרו, משסעת את השכם, מפצחת עצם לעצם... היסורים הולכים וגדלים, נופלים עליו כאבנים מחודדות ומתחת למלקות נשמע קולו המונוטוני של בן־המשק:

— עשרים... עשרים ואחת... עשרים ושתים...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

מרדכי שכב אין־אונים, לא ראה את אשר מסביבו, לא הרגיש אלא בידים המשפשפות את רקותיו בשלג. הוא פקח את עיניו, הסתכל רגע בגנוזים, שעמדו על־גבו, נזכר מה שקרהו ובשארית־כחותיו עמד על רגליו. הוא לא עצר כח ללכת, גלגלים רצדו לנגד עיניו ורגליו כשלו. הגנוזים תמכו בו, הכניסוהו לאורוה, שמוטל בה אנטק, רחצו את פצעיו במים פושרים ומהססים שאלוהו, אם רצונו לסעוד את לבו.

— מעט מים — התחנן מרדכי.

הוא שתה מלוא־נטלה. המים צננו את גופו הלוהט והשיבו את נפשו. בקושי התמתח על כרסו והקשיב לשיחתם של הגנוזים, שישבו והקיפו את אנטק.

— הם צדיקים על כל הבא עלינו! — נענה אחד מן החבורה.

— אנכי אפרע ממנו, מן ה„פסו־בראט" — אמר אנטק מתוך גניחה.

— אנו נפרעים ועומדים — והם מכים!

— אכר משול כבהמה!

— הדין עמו, עם וויטיק! אלמלי היינו כבני־אדם, לא ישבנו כאן!

— בפיפלובקה, אומרים, הבעירו ה„כלופצים" את החצר!

— מהם נראה וכן נעשה!

— חוטאים אתם — נענה ענלון וקו.

— בקראשין המיתו את הפריץ!

— כולם חייבים מיתה!

— גם שלנו — חייו תלואים לו מנגד!

— חוטאים אתם, בנים, חוטאים — הצטלב הענלון — השד מדבר מתוך גרונכם!

— איך תאמר, סב, חוטאים אנו — זקף אנטק ראשו ורובו — והרי כל ימות־השנה הם לנו ימי־„פאסט"? הפריץ שלנו הוא אדם חלוש והכומר מתיר לו לאכול ברווזים צלויים בימי ה„פאסט". לדור עם פילגש, ואפילו להלקות את האכרים... שמע נא, סב, נשבע אני בשמי, אם לא נתנקם בו! אלמלא אתם, זקני־בהמות, היינו כובשים זה כבר את האדמה מידי־הפריצים, את אדמתנו... הכומר אוסר, הא? נראה...

מרדכי שכב אחוז־חמה. הוא הקשיב לדברי הגוזים, שמע עד היכן הדברים מגיעים וחרק את שניו מתוך עלבון. עצבת כבדה תקפה עליו, נשכה בשניה, נקבה וירדה כבורג ומחשבות קודרות צפו ועלו בתוכו, שלחו בו את צפרניהן ושניהן וצוחו: נקמה. נקמת־המלקות! תחבולות לאין שעור הבהבו וכבו במח הלוהט. הוא אחז ברקותיו, שהתנפחו כמפוחים ומובטח היה לו, כי כך יצמצם את מחשבותיו. וכל פעם, כשנמסו מחשבותיו והשאירו אחריהן חלל קר, נזדעזע, חשש, שמא יחמיץ את שעת־הכושר. ואלמלי שאלוהו: מה כל החרדה ומהי שעת־הכושר? — לא היה יודע מה להשיב. פחדו לא ארך אלא רגע. רקותיו החלו שוב לפעום, החום הבריח את הספקות ותחבולות חדשות הצטנפו מסביבו, הצטנף והתמודד.

עם בוא הלילה תקפה עליו החמה. לחש הגוזים צלל באזניו

בקול משונה וראה, כי האורוה מתמלאה בני־אדם. הוא הסיט את עצמו על שק־השחת, התרומם, עמד על ברכיו ועיניו הלוהטות ננעצו בתמונה, שהיתה תלויה על הכותל במסגרת לא מהוקצעה. זו היתה דמות־דיוקן של „קדושה", המגינה בפני האש. הגוזזים הקיפו אחד־אחד את מרדכי. הוא פתח ודבר. וכל מה שהוסיף לדבר הלכה וגדלה סערת־רוחם. פרצה בקללה, בידים מאוגרפות, רבצה על פניהם הזעומים כעננים כבדים, קודרים. מרדכי לא פסק מלדבר. עמד על שק־השחת ודבריו הצטנפו, העירו באכרים את האדם העלוב. יצאו מן הלב ואף־על־פי־כן חתכו אברים מן החי. הדברים נבעו מאליהם. מרדכי לא האמין, כי פיו הוא המדבר והדברים, כגצים, נפלו על המחות המעורפלים. הדליקום — ואש התלקחה.

השמים היו אחוזי־להבות ותמרות־עשן.

בראש הלכו ארבעה אכרים ועל שכמם תלוי בחבלים ארון־מת, שבו מוטל חלל אביו של אנטק, פיאסצקי. גוזים, מזויינים חרמשים, דקרים וכילפות, הלכו אחריהם, איש על כפרו. כשנכנסו אל הכפר החל הפעמון לצלצל, כאילו נפלה דליקה. האכרים באו בהמון. הם ונשיהם ובניהם, עמדו מסביב לארון הפתוח, שהיה מוטל בו פיאסצקי שכנם. מרדכי, שאיש לא הכיר אותו, לא ידע מאין הוא בא, צץ פתאום לפני הארון. פניו החורים, עמידתו, עיניו הלוהטות, אצלו מעין מסתורין להתהלוכה. אנטק כרע על ברכיו ופרש את כפיו:

— אחי ושכני, יודעים אתם מי הרג את אבא?

— יודעים אנו! יודעים אנו! — ענו האכרים וכרעו על ברכיהם.

— תריבו את ריבי?

— נריב! נריב!

מרדכי הספיד את המת, סחף את השומעים בדבריו הפשוטים, היוצאים מן הלב, נסחף בעצמו עם זרם־דבריו וכשראה, כי האכרות גועות בבכיה טרופה, סגור־לבם של האכרים נפתח ויד אמיצה תהיה נוהגת בם אל כל אשר תחפוץ — בו ברגע נשמע קול:

— נלך אל החצר!

— לכו ונלכה, אחים!

— ניתן לה„פאנים" את צריפינו!

— ואנו נדור בטירה!

— אמת וצדק!

— אמת וצדק!

— שאו את המת!

— שאו את הארון!

— נלך!

— נלך!

— הארון בראש!

— מי הוא הזר?

— איני יודע!

— פה מפיק מרגליות!

— כמתוך ספר!

— יפה כחו מכח הכומר!

— אל תזכיר את שמו!

— מי הרג אותו?

— את פיאסצקי?

— הן.

— איני יודע!

— אומרים: ה„פאן"!

— נתנקם בו!

— היעמוד בך לבך להרים יד על ה„פאן"?

— לא לבי!

— אף לא לבי!

— הקור מוסיף והולך עם בוא הלילה!

— מה אכפת לך? באדרתך לא תקפא בקרה!

— כחזיר געה היהודון! „אוי, געוואלד!" „אוי, געוואלד!"

לא נתן להפשיט אדרתו ממנו!

— הדליקו את האבוקות! — נשמעו קולות מכל העברים.

— עוד לא פנה יום!

— הדליקו. אומרים לכם!

פה ושם התלקחו מתוך נפץ שלהבות האבוקות והתאבכו אל

השמים האחוזים להבות. הגווזים, חרמשים מבהיקים על שכמם, הלכו כפופי־קומה מסביב לארוז.

התהלוכה עמדה לפני הטירה, שהיתה שקועה בדומיה כעזובה מאדם. ההמון רגש, המה, קרא להפריץ. בן־המשק יצא על הגזוזטרה ורובה בידו:

— התפזרו ברצון!

— „א טשו“! „א טשו“! — נשמע מכל העברים.

— ברובה?

— זנב־חזיר!

— אוזן־חזיר!

— הבריחוהו!

— אנו מבקשים את הפריץ!

— „א טשו“! „א טשו“!

— אל הרפת!

מכל הרוחות טסו אבנים, בקבוקים, גזרי־עץ והקולות עלו עד לשמים. הפריץ לא יצא. מחלונות אחדים ירו הרובים בבת־אחת, להטיל אימה על האכרים. העידו בם, כי כל הקרב אל הטירה ירה יירה. סערת־הרוחות הלכה וגדלה. גווז אחד כבש את ראשו בין כתפיו, כבן־הכות, והלך לקראת הטירה. כדור־רובה הפיל אותו חלל. זה היה די. ההמון הרם אל הטירה, התנשא כרוח־סערה והבריד אבנים, בקבוקים וגזרי־עץ. מכל החלונות ירו הרובים. ההמון לא נרתע, פסע על החללים, שבר בכילפות את הדלתות, ירד למרתפים, הקיף את הטירה מכל רוחותיה. מן המרתפים הועלו כלכלות מלאות בקבוקי יין, יין־שרוף — חטפו האכרים את הבקבוקים, השירו את ראשיהם ושתו. הקולות הלכו וגדלו. מאחד המרתפים פרצה תמרת־עשן, גררה לשון־אש, נטרפה דעת־ההמון

מתוך שמחה, חבקו ונשקו זה את זה, שתו „לחיים", כרעו לפני פיאסצקי המת וקראו בכל כחם:

— הטירה בוערת!

— הטירה בוערת!

בקרן־זוית עמד העגלון הזקן. בידו דמות־דיוקן ה„קדושה" המגינה בפני האש, הצטלב ולחש:

— חוטאים אתם, בנים! חוטאים!

ההמון רגש עד כדי היסח־הדעת, צבא על הכלכלות המלאות בקבוקי יין־שרוף, התקוטט, הכה באגרופים, כל אחד חטף עד כמה שידו מגעת והנחשלים צוחו וגעו, כאילו נטרפה דעתם עליהם. החיה שבאדם התנערה, תקפה גדול וקטן — השליכו בקבוקי יין־שרוף לתוך האש, התרוצצו על־פני החצר כעכברים מרעלים, חזרו אחרי השפחות וכשלא מצאו אותן התנפלו על אחיותיהם עצמן.

באחד החלונות נראה הפריץ, הפטיר בשפה, הניע בידו, כמתחנן. ההמון לא פנה אליו, לא שמע לו וקרא:

— אל תתנוהו לצאת!

— שרפוהו!

— שרפוהו!

— לעזאזל ה„שליאכטה"!

— מי אל המסבאה?

— נלך, „כלופצים", את המוזג נתלה בפאותיו!

— נלך!

— נלך!

מרדכי עמד מן הצד, הסתכל מתוך מבוכה בנעשה מסביבו, במעשה־ידיו — ולבו נקפו. הוא לא האמין שוב בהמון. אזנו

קלטה את שמו של המוזג. הנה וחזר והגה את השם באותיותיו. יגע להזכר מה והלך מתוך שויון־נפש לאורך השדה.

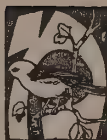
הארון זז. האבוקות התלקחו באישון־לילה, נשתקפו בחרמשים המבהיקים, שהתנועעו על הכתפים ודומה היה, כי המות, מרובה־ראשים, צועד על הדרכים ושולח הכל באש.

רוח־המרד בין האכרים הלך וגדל, נפוץ בכל ארץ פולין, אחז בכל גלילות פלוצק, שדליץ ולובלין, כאחוז אש ביערים עבותים, חררים. ה„שליאכטה", שהיתה רגילה להתגדר, כי מעולם לא עבר „מוסקאל" את סף־ביתה, היתה אנוסה לקרוא את הצבא הרוסי לעזרה, חייה היו תלואים לה מנגד והיא התבצרה בטירותיה, בחצרותיה. הרשות, שהעלימה עין מן המתרחש בכפר, רצתה, שתגדל האיבה בין האכר ובין הפריץ, נבהלה פתאום, חששה, שישמט הדבר מידה, יעלה עליה — והחלה לדכא את המרד בלי־רחם. את ראש־המורדים חבשה בבית־אסורים. הללו תלו את כל הקולר בצוארו של איש צעיר, לבוש־קרעים, החוזר על הכפרים ומקים את האכרים. הכל ראו את האיש הצעיר, חזרו על דרשותיו ואיש לא ידע מי הוא, מה שמו, מאין הוא בא והיכן הוא. חפשו אחריו בכל כפר. ומכל העדים, שבאו להעיד עליו, היה כל אחד ואחד נותן בו סמנים אחרים, המכחישים זה את זה, כאילו אין זה ענין לאיש צעיר לבוש־קרעים, שזה אתמול התהלך בכפרים, בין האכרים, אלא לאגדה עתיקה, בת מאות שנים, הקמה לתחיה בכל מקום בפנים שונים.

הפריצים — מובטח היה להם, כי המורד הוא יהודי, האכרים הצטלבו והבטיחו, כי הוא קתולי כשר — לפני כל פסל היה כורע בתפלה — וזקנים שבהם התלחשו ביניהם, כי אינו אלא שד. אמרו עליו, כי נכנס לבית אכרה. האכרה, כרסה בין שניה, ראתה את רגליו והנה הן כרגלי שעיר, נבהלה והפילה והולד — היו לו קרנים בראשו. הכמרים נחמו את העם בדרשותיהם, כי ישועה קרובה לבוא, וסמן לדבר — האנטי־כריסט הארור חוזר על הכפרים, מקים את העם, מגרה את ההמון בפריץ, בכומר.

ג.

הַפְּטִירָה

רדכי שב לקוצק קרוע־בגדים ודל־בשר. העצב, שהיה נשקף מעיניו האפורות, נעלם ומשהו משל זאב היה בכל מראהו. עיניו האפורות היו חודרות, מביטות מתוך אומץ ופחד. הוא ידע, כי מחפשים אחריו בדרכים, בכפרים; ידע, כי צריך הוא להתעלם מעין הבריות — ולא פסח על מסבאה אחת. הוא שמע לשיחתם של האכרים, שספרו עליו בדיות, נטפל לפעמים להמספרים ופעם היה כפשע בינו ובין המות, כשהחל לדבר בגנות עצמו, הוכיח לאכרים, כי מוג־לב הוא, שכן נעלם ועזב אותם לנפשם...

להשאר בפולין — לא יכל עוד. הוא תמה, שהרצון לנסוע לחוץ־לארץ בטל בקרבו ומקומו ממלא שויון־נפש. ואלמלא פיליציה, שהכינה לו הדרך, לא היה זז ממקומו, היה יושב בקוצק ונמלך בדעתו, אם למסור עצמו לידי הרשות, אם לאו. הוא בחר ללכת לפריז, אף כי לבו לא ידע מה יעשה שם וגם צרפתית לא שמע. אפשר משום שכהנא עמד לצאת לפריז, אפשר משום ששם היתה קולוניה פולנית גדולה — בין כך ובין כך ומרדכי גמר בדעתו לעזוב את פולין.

הוא הלך אל הפונדק, שנתאכסן בו שאפט, מצאו כשהוא מסב אל השולחן, לפני פת־קיבר וקתון של עולשים.

— פנים חדשות! — קם שאפט על רגליו, העתיק את השולחן אל המטה ופנה את הכסא למרדכי — שב! רצונך לגלגל עמי?

— תודה! זה עתה סערתי!

— ואלמלי היית רעב, כלום היית מגלגל עמי? — שפשף שאפט את ידיו במכנסי־השער וקמט את מצחו — שמאי די לו בבצל, בקתון של עולשים. ואילו אתה, בנו של ר' אברהם? ובאמת, במה אתם סועדים? בצפיחיות בדבש?

— מה ראה, שמאי, שפתח ודרש? — חייך מרדכי.

— צרותי מדברות מתוך גרוני, מרדכי! שתי פעמים הייתי בדרך לביתי — ובשתיהן הייתי אנוס לחזור! החיים תלואים מנגד! ההמון פרוע, אינו רוצה לעבוד; פריקת־עול — וחסל! ראיתי מעשה ונזכרתי מעשיה, המעשיה הידועה באדם, שידיו מרדו בראשו. מנהג־מדינה, הא? האכר מתנשא להיות ל„פאן"! ואומרים — הוסיף בלחש — כי גם אחינו בני ישראל אינם פורשים מן הצבור... כל מקום שנאמר בו „ויהי" — יד ישראל באמצע... עת־צרה היא, אני אומר לך! יזכה מי שיזכה — אנו נצא חייבים! האכר מורד, הפריץ מתקומם — ממי מתחלת הפורענות? הוה אומר: ממנו! הנה השעה דוחקת אותי להיות בביתי — וירט הדרך לנגדי!... אף כי עכשיו לא הייתי נוסע מכל מקום. הרבי מעון רחמים...

— שוב חלש? — שאל מרדכי.

— צר לו העולם, מרדכי... סר קלסתר־פניו... העיר נבוכה...

מרדכי עמד, נזכר לשם מה בא ופתח:

— שמאי, זקוק אני לחמשת אלפים זוז...

— למי יש בימים אלה ממון רב כזה? — נכנס שמאי לתוך

דבריו, עמד וישב שוב על המטה — בפניך אהיה מודה על האמת. ברם מפני מה אתה עומד? שב! חדלתי להלוות. אפילו אם יבוא עשיר שבפריצים לא אלוה לו! בימים כאלה מי יודע מה ילד מחר? כלומר, אשרי מי שממונו בידו... ברם אתה שאני! מבנו של ר' אברהם לא אמנע טוב... אולם לא סכום רב כזה, פשוט, אין לי... כל הוני הוא בחצרותיהם של הפריצים ותבואת־השדה היא עתים שדופה, עתים רקובה, הרי האכר אינו עובד את אדמתו! פולין צופיה הליכות ארצה, כה יתן לה אלהים וכה יוסיף! מה עלה במחשבה לפני? הן, שלשת אלפים אלוה לך.

— ילווני שלשת אלפים — הסכים מרדכי.

שמאי כתב דברים אחדים על פסת־ניר והושיטה למרדכי.

— הואל נא לחתום, שטר־חוב יפה למִלוה...

מרדכי קרא את הפתקה, משך בכתפיו וחייך:

— הרי אינו מלוה לי אלא שלשת אלפים וכותב שטר־חוב על ששת אלפים?

— מדבר אתה, במחילה, כמי שאינו יודע בטיב מסחר — תפסו שמאי למרדכי בדש בגדו — בוא ושמע. שמאי מלוה לבנו של ר' אברהם שלשת אלפים זוז. ואם תאמר: על מה? כלומר, ממה יגבה? מנכסיו שיש להם אחריות, או ממטלטליו? — צבט את זקנו המדולדל, כאילו שקל וטרה בסוגיה חמורה — ומה שבנו של ר' אברהם לא יצא מכלל פעוטות עד לאחר שתי שנים — אין בכך כלום? אמור מעתה, כלום יש לבוא עם שמאי בטרוניה, אם אין רצונו להניח מעותיו על קרן־הצבי? ברם מבטיחך אני ב„הן צדקי", כי יותר משלשת אלפים לא אגבה ממך...

מרדכי חתם מתוך שויון־נפש, הסתכל בשמאי הזורה חול על החתימה, מוציא מחיקו ארנק־עור, מונה ולבו דואג, נאנח על כל שטר ושטר, כאילו קשה עליו פרידתו. שמאי מנה וחזר ומנה.

לא האמין למשמוש־ידיו וכשרצה מרדכי להניח את צרור־השטרות בכיסו כפה אותו למנות שוב פעם.

מרדכי יצא מאת שמאי, במחשבה ללכת לכהנא ולאמר לו, כי מוכן הוא לצאת לדרך מחר בבוקר, נזכר ברבי והלך אל ה„חצר“.

זה שני שבועות לא ירד ר׳ מנדלי מעל המטה. כחו עזבו. הוא לא הכנים למחיצתו שום איש, חוץ מר׳ איטשה. לא נתן להתקין את חדרו הפרוע, שמלאו קורי־עכביש את חללו. על־פני הרצפה טיילו עכברים, התהלכו כבתוך שלהם, היו עומדים לפני מטתו של הרבי, ממצמצים בפיותיהם, כשואלים ומבקשים, ובני־ה„חצר" האמינו באמונה שלמה, כי אלה הן נשמות של עוברי־עברה, המבקשות „תקון".

ר׳ איטשה הוסיף לסירוגים גזרי־עצים בכירה וכשהתלקחה האש הוציא ר׳ מנדלי מפתח מתחת לכר וקרא לו:

— הא לך, הוצא את ה„שמות" מתיבתי ושרוף אותם! מה אתה תוהה? שרוף, אומרים לך! המדפיס כבר הדפים דיו! אין בשביל מי לכתוב! שומע אתה, איטשה? נחנק אני... העולם מ ס ר י ח . . . נו, מה אתה מהסס? השלך הכל לתוך האש!

ר׳ איטשה השליך לתוך הכירה כתב־יד אחד אחרי חברו וכשהשליך את האחרון צחק ר׳ מנדלי צחוק חרישי, עד שעברה צמרמורת בגופו של ר׳ איטשה.

— כל ימי עמלתי, חקרתי, חרשתי עולמות, רציתי לקרב את הקץ — ואני שואל אותך — מה? מה? באה לשון־אש — ומנדלי גופו כבר עבר ובטל מן העולם, לא נשאר אלא שק מלא עצמות שבורות! וכי לא יפה אמרתי, איטשה — תפסו הרבי בידו — כי אדם הוא סרחן? הא, מה אתה שותק?

הרבי פקח את עיניו רוחות וזקף ראשו ורובו:

— השלכת הכל לתוך האש? הכל?

— הכל, רבי.

— חבל, חבל — העוה הרבי את פניו, כמתוך יסורים קשים.

— מה לו, רבי? מה אירע?

— לא כלום, לא כלום... בין ה„שמות“ היה חבורי „ספר האדם“, חבור בן דף אחד וזה היה כל האדם... חבל, את „ספר האדם“ אמרתי להשאיר...

— אם אינו אלא דף אחד, הרי אפשר לחזור ולכתבו — רצה ר' איטשה להפיס את דעתו.

— אי־אפשר, אי־אפשר — חזר הרבי והחל לשפשף את מצחו — איני זוכר, איני זוכר כלום...

הרבי צנח אין־אונים על הכר, עצם את עיניו וגנח. ר' איטשה טפל בו, להשיב רוחו אליו. החסידים, שעמדו מאחורי החלונות, ראו בהתעלף הרבי, התחילו דופקים על הזגוגיות, רגשו והרסו להכנס אל החדר.

הרבי פקח שוב את עיניו, הציץ אל החלון, כלפי הרוגשים והניע בראשו לר' איטשה:

— רואה אתה את האספסוף? בימי־נעורי, כשעמדתי על המשמר, לא דבקה ה„פאספולסמווא“ בי! שמחתם היתה לאין שעור, אם אני, מנדלי, נכשלתי בעיניהם והאיזבצי לקח לו את ההמון! לאמתו של דבר, כל אדם שונא את הצדיק, שמח לראות אדם כשר שעובר עברה! וכי מי צריך להם? מי צריך להם, אני שואל אותך? אלמלי הייתי מתחיל שוב מראש — נחה דעתו של ר' מנדלי עליו — יודע אתה מה הייתי עושה? הייתי בורר לי מאות אחדות אברכים, חובש לראשיהם כובעי־שער של קלחי־כרוב, מעמידם על הגגות ומצוה עליהם לקרוא יום ולילה: העולם מסריח, העולם מסריח...

ר' מנדלי נשתתק, חש, כי הונח לו. הזמזום בראש פוחת והולך, פסק. הוא ראה בעלות הניר בלהב, מתכווץ, נעלם וכולו היה חדל־אונים, כמי שכל רכושו עולה באש ואין לאל ידו להושיע. הוא עקר ראשו ורובו, כרוצה להציל מן הדליקה, והתחנן:

— תּן לי ניר... תּן לי קולמוס...

מתּוך רטט אחז את הקולמוס, העשוי נוצת־אוז, בין אצבעותיו. ראה, כּי הניר הולך ונמתּח, האותיות הולכות וגדלות, עולות, מתרוממות, עינן כּעין התּכלת, אותיות של אש, והן מרצדות לעיניו, כּגלגלים חוזרים, אופן על־גבּי אופן, אופן בּתוך אופן, מצטנפים מכּל עברי המטה, סובב החדר, סובב־סובב, ופתאום הוא מרגיש בּחלל המקיף את הלב... כּלום זהו הסוף?...

ר' איטשה הרגיש, כּי דעתּו של הרבּי אינה צלולה, אינו יודע מהו כּותב, חוזר על אותן האותיות. הוא נסה לקרוא:

— ספר האדם. ספּספּספּ ההאדם. ספּספּ ספּ

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

הרבּי הטיח בּקרקע את הניר ואת הקולמוס, נאנח קשה ומראהו נשתּנה. בּזויות־שפתיו הקפוצות עמדו בּעבועות־קצף. ר' איטשה נבהל והבהיל את השמש. הרבּי פּקח שוב את עיניו, הסתּכּל רגע בּחלל־החדר, מצמץ בּעין אחת, כּאילו לא יכל להניעה, נעצה בּר' איטשה, גנח לסירוגים — ונחה נפשו.

כשבא מרדכי אל ה„חצר“ כבר היתה פטירתו של ר׳ מנדלי ידועה בכל קצות קוצק. החנויות סוגרו, הפועלים בטלו ממלאכתם, תינוקות של בית־רבם — מתלמוד־תורה ובכל סמטה וסמטה עמדו כנופיות והתלחשו: מי יתעסק בגופו הקדוש, תלמידיו, או בני „חברה קדישא“.

ה„חצר“ היתה מלאה מפה לפה, אנשים על אנשים, לא לצאת ולא לבוא. מרדכי נדחק בקושי, עמד לפני פתח חדרו של ר׳ מנדלי. קולות בוכים מלאו את החדר. בניו של הרבי, נכדיו, עמדו סביב המטה, שהיה מוטל בה הנפטר, כשהוא מכוסה בגלימת־משיו הלבנה. רבקה׳לה אחוזה בשערות־ראשה, קבלה בקול לפני הסב וגעתה בבכיה לסירוגים. מרדכי, שלא הכיל מימיו את הבכיות בשעת הלוית־המת, מצא עתה קורת־רוח בקולות־הבוכים, רצה, כי הקולות יגדלו, יהיו בוקעים רקיעים על העול אשר נעשה. דושקה עמדה אחוזת־פחד, הניעה את ראשה, חזקה, שנפשה היתה סולדת בגברים הרבים שמסביבה. דניאל תמך אגרוף בדופן המטה, שם עליו את אגרופו השני, הניח את ראשו עליהם וגעה בבכיה. ר׳ דוד׳ל נטרד ממקום למקום, טרח ועסק, צוה להרבות בנרות דולקים, לא הסיח את דעתו ממיחושיו — הוציא לרגעים צלוחית מכים־חזיתו, הסיר את הפקק, הריח ונאנח. בקרן־זוית עמד ר׳ איטשה וקרא מתוך דבקות ב„תקוני זוהר“.

בני־המשפחה יצאו אחד־אחד מן החדר. רבקה׳לה ראתה את מרדכי, פרשה את כפיה, שכחה את אשר עשה לה וגעתה שוב בבכיה.

— מרדכי, מה תאמר לשברנו? מרדכי...

דמעות האפילו על עיניו. הוא עמד חדל־אונים, לא ידע מה לעשות ועד שהעיף עין נעלמה רבקה׳לה. הוא התלבט בצערו,

נפשו ירעה לו, כי רבקה'לה אין לה טינה בלבה עליו. לא עברה עליו כעל זר.

מבית־המדרש באו בני „חברה קדישא“, כולם שחונים, נגבו במטפחות מגוונות את מצחם, את פניהם וקראו כולם כאחד:

— שלנו היא המצוה!

— לא נזוז מכאן!

— נלך לדין?

— שפיר!

— שפיר!

— הרינו כאילו זכינו בדין!

— תן כבוד! — רקע חסיד אחד ברגלו — הזהר בדבריך!

— בטהרה יתעסקו תלמידיו וצדיקי־הדור.

— מסיגים את גבולם של בני־העיר!

— הסגת־גבול!

— שלנו היא המצוה!

— קוצק לא תמחל על כבודה!

ר' איטשה נגש, הניח בידיו את דעתם של שני הצדדים:

— שא, שא, אל תרגזו, נפיל גורל ומי שיזכה...

— שפיר!

— שפיר!

שלטה דומיה. בחדר נשמע קולו של חסיד המספר תחלתו בקול רם וסופו בלחש:

— ... וכשהטבילו את גופו הקדוש של ה„מגיד“ נתמלאה המקוה ריח של בשמים, כריח מוגמר, כי דע לך, שאפילו גופו המת של הצדיק הוא בבחינת „בשר־הקודש“, שאינו מסריח ואין רמה שולטת בו...

לדברים האחרונים הרגיש מרדכי, כי האויר מחניק, כי צריך

לפתוח את החלון. רצון עז תקף אותו לגלות את פניו של הנפטר — תקף ולא הרפה ממנו. הוא רצה לראות אם לא נמחה העצב סביב עיניו של הרבי, אף כי לבו אמר לו, כי המות מוחה הכל. הוא היה מלא תרעומות, לא ידע על מי ועל מה הוא מתרעם, נזכר. כי משה רבנו סרב למות וכשלא עלה בידו להעביר את הגזרה, התחילה נשמתו מתחננת לפני הקדוש־ברוך־הוא, שלא יפרידנה מהגוף, שדרה עמו מאה ועשרים שנה. וכאן, מתחת לגלימה הלבנה, מוטל גוף צנום, כגופו של תינוק. נשמתו של ר' מנדלי התבודדה בחייה, ישבה בחדר העזוב המלא קורי־עכביש, לא הסכימה לסדר־העולם ומלבד הגוף הרך לא היה לה כלום בעולם הזה — והנה באו ונפלו על הגוף, הפרידוהו בעל־כרחו מן הנשמה, קמטוהו, שברוהו, צנפוהו לחבילה והניחוהו מתחת לגלימה המדובללת.

מרדכי החליף כח בשנתו, התעורר בחצות־הלילה, מובטח היה לו, שזה עתה שכב ונצטער, ששיחתו עם ר׳ מנדלי לא היתה אלא בחלום. הרי מת הרבי. הוא התלבש בחשכה ויצא אל החוץ. קוצק היתה שקועה בשנה. רק בבית־מדרשו של הרבי ישבו תלמידיו המובהקים, נאמני־ביתו, מי לפני „זוהר“, מי לפני „משניות“, נמנמו, סלסלו בנעימה ספוגת־צער. פתילות־השמן, נרות־החלב המטפטפים, האירו בקושי את בית־המדרש הגדול. לפני עמוד ישב חסיד אחד, מסורבל־בשר, ידיו על ספר־„משניות“ פתוח, סנטרו כבוש בין ידיו, נחר בשנתו וזקנו הפרוע, שנזדקר משני עברי הסנטר כשתי מברשות־נוצה, עלה וירד. מאחורי התנור נשמעה קריאת „תהלים“ מתוך בכיה, עד שאפשר היה למנות כל מלה ומלה. על ספסלים, מתחת לשולחנות, שכבו חסידים, גלימותיהם למראשותיהם ונגחו בשנתם.

מרדכי נכנס על חודי־אצבעותיו לחדרו של ר׳ מנדלי. ריח רע נדף באפו. בתוך החדר, על „מטה“ עשויה מקרשי ה„שולחן“, היה מוטל ר׳ מנדלי מכוסה בגלימת־משיו הלבנה. על הרצפה דלקו נרות־חלב עבים, התגוללה נסורת. ר׳ איטשה עמד למראשותי הנפטר, לחייו להטו, דמעות גדולות עמדו בעיניו, כבעיני תינוק אובד הצריך לאמו. ר׳ דוד׳ל ישב עצום־עינים ואלמלא האנחות, שפרצו לסירוגים מגרונו בקול „אוי“, אפשר היה לראות אותו כישן. לפני כותל־המזרח עמדו שני עלויי פולין — ר׳ אברהם׳ל, חתנו של הנפטר, ור׳ הניך. הם טפחו על הכותל וקראו ב„תקוני זוהר“.

ר׳ איטשה נעץ את עיניו הדומעות במרדכי, לא הוכיחו, מבטיו היו מלאי רחמים, עד שצבטו דמעות בגרונו של מרדכי.

בפתח עמד ישראל היחף וסתם בידו את נחיריו. הוא נגש אל ה„מטה“, הפשיל את הגלימה ועמד על־גבי הנפטר פנים אל פנים:

— הרבי מקוצק, תלמידיך הפיסו, מי יזכה בכל אבר מאברי גופך הקדוש בשעת הטהרה. במה דברים אמורים, כשהגוף הוא בבחינת „בשר־קודש שלא הסריח". ברם ילמדנו רבנו מקוצק, גוף מסריח מה דינו? ילמדנו...

השמש ואחדים מן התלמידים המובהקים לא נתנוהו לגמור את דבריו, תפסוהו בזרועותיו והוציאוהו. ר' איטשה לא דבר דבר, הכנים ראשו בין ידיו ונעה בבכיה. ר' הניך נגש לר' אברהמ'ל ושאלו:

— יודע אתה מה מקובלנו מבית־קוצק?

ר' אברהמ'ל פקח את עיניו, עיני־תום, ושתק.

— מקובלנו: לעולם יזכור אדם, שאינו אלא סרחן...

מהעירות הסמוכות באו זו אחר זו עגלות־כילה טעונות חסידים. ההמון עמד צפוף, כתף לכתף, לא זע, עמד כקיר־מקשה. איש לא ידע איך יכניסו את הנפטר אל המקוה. כולם עמדו כפופי־ראש, אחוזי־פחד, מסרו זה לזה את המעשה בישראל היחף ומובטח היה להם, כי יעשה נס מן השמים. פתאום נשמע קול, כי נושאי־ה„מטה" באים. הקיר הצפוף, כעשוי שחם, נבקע בקול־פרצים, נחצה, כמעשה־נסים, לשנים ומכל העברים נשמעו:

— פנו דרך!

— פנו דרך!

— פנו דרך לנושאי־ה„מטה"!

נושאי־ה„מטה" נשאו מסח, עמדו על כל פסיעה ופסיעה, חלקו כבוד־המצוה להמקורבים, קבלו „פתקות" והניחון על ה„מטה".

בית־המקוה היה סמוי מן העין. בני־אדם עמדו סביב הכתלים, על החלונות, נתלו בגג, נאחזו בארובות־העשן, התקוטטו עד כדי הכאה על כל חתימת־מקום, ספרו ביחוסו של כל אחד, שהתעסק בטהרה.

— זכות כזו!

— מגלגלין זכות על־ידי זכאי!

— ב„חברה קדישא" ישנם גדולים וטובים ממשה הכובעי!

— ואם כובעי הוא, מה בכך?

— הרי רצה ליזר היינאי לתת לו מאה זוז בזכותו...

— שומעים אתם?

— והוא לא מכר את זכותו, אף כי עני ואביון הוא!

בית־המקוה היה מלא מפה לפה, עד כי דעכו הנרות. עשרת המתעסקים עמדו סביב הנפטר, חלקו ביניהם את אברי־גופו של ר' מנדלי, כפי שהם מכוונים כנגד הספירות. השמש, ר' פייבוש, קרא אותם אחד־אחד:

— ר' איטשה יתעסק בראשו הקדוש של הצדיק, ר' הניך — בידו הימנית, ר' משה הכובעי — בידו השמאלית, הצדיק מפרשיסחה —

כשהחלו המתעסקים בטהרה, קפץ אחד ופתח ב„הלל". הקהל קרא אחריו בקול עוטפים, הפשילו ראשיהם, פרשו כפיהם ואלמלי היו עטופי טליתות, אפשר היה לראות אותם כצבור העומד בתפלת „נעילה".

פתאום קמה דומיה. נשמעו קולות המתעסקים המדיינים זה עם זה. ההמון עמד על חודי־אצבעותיו ועשה את אזניו כאפרכסות:

— המים אינם עמוקים כל צרכם!

— להטביל מעומד אי־אפשר!

— הטבילה לא תהיה כדין!

— אם כן יכוף ר' איטשה את ראשו של הצדיק!

— הרבי יכול לטבול בעצמו — אמר ר' איטשה מתוך בטחון — גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם!

לדבריו של ר' איטשה נזדעזע ההמון, הרם אל המקוה, התלחש:

— מה אתה אומר?

— הא?

— נס!

— נס!

— נעשה נס!

— המים עלו וצפו על ראשו של ר' מנדלי...

— והרבי טבל?

— הרי בזה הדברים אמורים!

— מי יבין את דרכם?

— פלאי־פלאים!

מסביב להקבר הפתוח עמדו החסידים חבוקי־יד ועשו מחיצה לפנים ממחיצה. שלג יבש זלף והלבין את בית־הקברות. בני־ביתו של הרבי עמדו חדלי־אונים, מאין כח לבכות, רק תמרה'לה עמדה והרצתה דבריה לפני גיסה. פרשה לרגעים את כפיה מתוך שרווליהן המרושלים. השרוולים הופשלו וזרועותיה הלבנות, הלבנות מלובן־השלג, היו שטוחות על הקבר ובלבלו את דעת המתעסקים. ההמון שאל מתוך סקרנות:

— מי היא?

— מי זאת?

— גיסתו של הרבי!

— הרי זו תמרה'לה!

— זו שנתפסה?

— הן, הן, היא־היא...

— צנועה וכשרה!

— בלום פיך!

— מי, לדעתך, ימלא את מקומו של הרבי?

— ר' איטשה!

— ור' דוד'ל ימחל על כבודו?

— שא, שא!

— אומרים „קדיש"!

כשסיים ר' דוד'ל את ה„קדיש" נגשה אליו תמרה'לה כמערימה וברכה אותו:

— מזל טוב, רבי!

בני־החצר יצאו מתוך ההמון, הקיפו את ר' דוד'ל, ברכוהו למזל טוב, חכו להמון שיעשה כמותם, ודומה היה, כי חבורה קטנה פרשה מן הצבור, שעמד מוכה־תמהון ולא זז ממקומו.

נאמני־ביתו של ר׳ מנדלי בקשו ומצאו את ר׳ איטשה, הכניסוהו לתוך מעגל ואלפי פיות הערו עליו:

— מזל טוב, רבי!

— מזל טוב, רבי!

— מזל טוב!

רעב, עיף ויגע חזר מרדכי לביתו. לא תמה על היגון הקודר, שתקף עליו והלך וגדל עם כל פסיעה ופסיעה, שהקריבה אותו לביתו של שטראל. גלוי וידוע היה לפניו, כי מחר בבוקר, עם יציאתו מפולין, הוא מנתק את כל החוטים, פורש מחיים שיש בהם ספקות ויסורים, הולך בדרך לא־ידועה ומתחיל הכל מראש. הוא לא ידע מה טיבם של אותם החיים החדשים. אולם מובטח היה לו, כי יהיו שונים מחייו אלה, אי־אפשר שלא יהיו שונים. מרדכי מצא טעם ליגונו בפטירתו של הרבי, בצער, שיצער את אבותיו, אף כי לבו אמר לו, כי זה שקר, כי אינו אלא מטעה את עצמו, כי איזה מכשול מונח על דרכו וצריך הוא לפנותו. וכל פעם שנתמלא אומץ, נמס הכל מסביבו ויגונו הלך ותקף עליו.

מרדכי הלך בתוך הרחוב, בין מפלשי־השלג, עלה וירד ולא הרגיש בפנות היום. הוא טבל בנשמתו, ראה את פרצוף־פניו והוא כל־כך מכוער, נתגנה על עצמו והתחיל פוסע מהירות, כאילו ירא להתיחד עם נפשו. הוא יצא מחוץ לעיר. פה ושם נראו כוכבים בשמים, כוכבים קטנים, נוצצים, השתקפו ברצי־השלג, צללים הגיחו, צללים ארוכים, דקים, התמתחו לאורך אמות ונעלמו. מרדכי הלך, כשאצבעותיו פרושות, כאילו צלל במעמקים, ירד תהומות, הרגיש, כי השנאה לעצמו נעלמת, ראה את פניו כפני אדם. נצנצה מחשבה במחו, כי אין טוב ואין רע בעולם, הכל לפי עומק השגתו של האדם...

מרדכי עמד, פנה לקול הקורא לו, ראה את פיליציה באה מן הפרדס, עמד על סבת יגונו. היא נגשה אליו והביאה אתה בת־ריח נעימה של יער־ארנים.

— הוא חוזר מן ההלויה?

— הן.

— עליו להזהר — כמעט לחשה לו פיליציה — מחפשים אחריו.

— אין אני מתחבא.

— א־אה — תפסתו למרדכי בידו, חייכה חיוך הנשמע לשני פנים, עד שבא מרדכי במבוכה ופניו הסמיקו.

מתוך דעת נוחה שלבה זרועה בזרועו, פסעה פסיעות אחדות ופתחה ואמרה:

— יודע הוא, זו לי הפעם הראשונה לעבור דרך הפרדס באימה. דומה היה עלי, כי שומרים את צעדי... כל הדרך לא הסחתי דעתי מן הרבי. כלום אמת הוא, שהיה כלוא בחדרו שלש־עשרה שנה רצופות?

מרדכי הניע בראשו: הן, והוסיף ללכת מתוך שתיקה.

הפרדס העבות נראה בקליש. האילנות משני עברי השדרה, שהיו מסבכים טרפיהם בימות־הקיץ ודומים למבוא מערה אפלה, עמדו ערומים. עיקרים, רגבי־עפר מרשיאים, בצבצו פה ושם מתוך השלג. עורב צרח והדו נשמע מתוך עצב בחללו של הפרדס הריק.

— מקנא אני בנסיעתו — נענתה פיליציה — קצה נפשי בכל! הנה מתלבטת אני פה.... ה„פאן" שטראל שוהה בווארשה זה כשבוע ימים.

היא חייכה, כלומר, אינה זקוקה לרחמי הבריות. דעתה נחה עליה, התחילה פוסעת מהירות, הרגישה בשרוך־נעלה המותר ועמדה:

— יואל נא לקשור את שרוך־נעלי!

מרדכי כרע בשלג, טפל בשרוך, נגע ברגלה הדקה, בפוזמק הרך, ענב עניבה, התירה שוב, מלאה פיליציה פיה צחוק וצבטה מתוך השתובבות באזנו:

— מה הוא מאריך כל־כך?

לפת־ערבית לא עלתה השיחה ביניהם. איזה דבר, שאינו

ניתן להתפס, להקרא בשם, הצר להם את החדר הגדול. פיליציה הוציאה את „אירידיון“, קראה בו דף אחד בקול, השליכה את הספר על המסב, נגשה אל הפסנתר, פרטה צלילים אחדים, הגיפה אותו בכח ועמדה לפני מרדכי חבוקת־ידים, כתינוקת של בית־ספרה. הוא נזדעזע. סערת־רוחה חלפה מעל פניה והביטה חדלת־אונים כתינוקת. פתאום חבקה אותו, נשקתו, התרפקה עליו ורעדה בכל גופה:

— לך לישון, עליך להשכים מחר בבוקר! לך לישון, מרדכי!

הוא נתפכח, תפס את ידה, האריך בנשיקה, לא הרגיש בה כשנתחמקה ונעלמה.

הוא נכנס לחדרו, התמתח על מטתו, התאמץ לישון. מחו הלוהט בער, נתקפל קפולים־קפולים, הערים תחבולות לאין שעור. שמן לאל, פסח על סייג אחרי סייג — ופתאום עמד כמוכה־קסם לפני קש, לא יכל לזוז ממקומו, פרפר בכאבו והתחיל שוב מראש. הוא התהלך בשדרות פאריז, ספר עם ר' איטשה, עם אבותיו, נחם את רחל, את רבקה'לה, התחנן אל פיליציה...

הוא ירד מעל מטתו, הלך על חודי־אצבעותיו חרש־חרש ועמד לפני פתח חדרה הסגור של פיליציה. הוא לא ידע, כי פיליציה שוכבת נדודת־שנה, כל אבר מאבריה גועה בבכיה באפלולית החדר. עצומי־עינים חכו שניהם לנס. אטמו אזניהם לקול בכיתם החרישית ועברו זה על זה...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ניו־יורק, 1919 — 1915.